H. HEINE

SEYAHAT TABLOLARI

III

H. HEINE – SEYAHAT TABLOLARI III

DÜNYA EDEBİYATINDAN TERCÜMELER

ALMAN KLÂSİKLERİ: 25

SEYAHAT TABLOLARI

III

H. HEINE

SEYAHAT TABLOLARI

III

Bu eseri Pertev N. BORATAV dilimize çevirmiştir.

ANKARA 1948 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

Eski Yunanlılardanberi milletlerin sanat ve fikir hayatında meydana getirdikleri şaheserleri dilimize çevirmek, Türk milletinin kültüründe yer tutmak ve hizmet etmek istiyenlere en kıymetli vasıtayı hazırlamaktır. Edebiyatımızda, sanatlarımızda ve fikirlerimizde istediğimiz yüksekliği ve genişliği bol yardımcı vasıtalar içinde yetişmiş olanlardan beklemek, tabii yoldur. Bu sebeple tercüme külliyatının kültürümüze büyük hizmetler yapacağına inanıyoruz.

1-8-1941

İSMET İNÖNÜ

ÖNSÖZ

"Lucca Hıcaları"ndan hemen sonra gelen ve "Seyahat Tabloları"nın o bölümiyle aynı tarihte yazılmış olan "Lucca Şehri"ni okuyucularıma ayrı bir tablo diye sunmuyorum; o, benim hayatımın, aynı zamanda dünyada bir çağın kapanışına tesadüf eden bir devridir. Sonuna eklediğim "İngiltere Notları" kısmen iki yıl önce, o sıralarda Lindner ile birlikte çıkardığımız "Allgemeine Politische Annalen" için yazılmıştı; faydalı olacağını düşünerek bunları da "Seyahat Tabloları"nın sonuna ekledim. Bunun içindir ki, kitabımın ilk basımını ellerinde bulunduranlar için bu kitap, herhalde memnunlukla karşılıyacakları bir ilâve olacaktır.

Basım esnasında provalara kendim bakamadığımı, bu yüzden meydana gelen nahoş şeylerden ötürü sorumlu olmak istemediğimi, bilhassa, bildirmek isterim.

Bir kanaate mütemayil bulunan okuyucunun, "İngiltere Notları"nda gayemin sadece, bu memleket hakkında haber vermekten ibaret olduğunu gözönünden ayırmamasını dilerim. Belki, zamanın icaplarına uyarak, ileride buna benzer daha bazı

haberler neşredeceğim. Bizim edebiyatımız bu çeşitten yazılarca zengin değildir. İngiltere, Alman hikâye muharrirleri tarafından sık sık tasvir edildiği halde, Willibald Alexis, bu memleketin mahallî renklerini ve kıyafetlerini aslına sadık renkler ve çizgilerle vermesini bilmş olan biricik muharrir olarak kalıyor. Zannedersem o, bu memlekete hiç gitmemiş, onun çehresini, sadece, bir şairi, gerçeği müşahede etmek lüzumundan müstağni kılabilen seziş vasıtasiyle tanımıştır. Ben de, bundan on bir yıl önce, bu mahiyette bir eser olan "William Ratcliff"i yazdım; ben bu eserime, burada şunun için işaret etmek istiyorum ki, bu, sadece İngiltere'nin sadık şekilde tasviri değildir, aynı zamanda benim bu memleket hakkında, daha sonraki müşahedelerimin ilk tohumlarını taşımaktadır. Bu eser:

"Tragödien, nebst einem lyrischen Intermezzo, von H. Heine, Berlin 1823. F. Dümmler Yayınevi."

adı altında çıkan kitabımın içinde bulunmaktadır.

Seyahat tasvirlerine gelince: Archenholz[1] ile Göde[2]'nin kitapları bir tarafa bırakılcak olursa, İngiltere üzerine yazılmış hiçbir kitap yoktur ki bu yıl Münih'te Franckh Kitabevince şu adla:

"Briefe eines Verstorbenen. Ein fragmentarisches Tagebuch aus England, Wales, Irland und Frankreich, geschrieben in den Jahren 1828 u. 1829."[3]

yayınlanmış olan kitap kadar bize o memleketin durumunu açık olarak göstermiş olsun.

Bu kitap başka birçok bakımlardan da mükemmel bir kitaptır, ve Goethe ile Varnhagen von Ense'nin, Berlinde çıkan "Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik" teki övmelerine hakikaten lâyıktır.

Heinrich HEINE
Hamburg, 15 Kasım 1830

İTALYA

III

III

LUCCA ŞEHRİ

"İngilizlere hep gülesim gelir; onlar, ikinci şairleri hakkında (zira Shakespeare'den sonra en büyük şairlik şerefi Byron'a verilmiştir) öyle zavallıcasına, öyle dar, dört köşe burjuva kafasiyle hükümler veriyorlar ki... Byron'un kabahatı, onların ukalâlıklarını, allâmelik taslamalarını alaya almasi, onların andavalca geleneklerine uymak, soğuk inanışlarını paylaşmak istememesi, mazbut ahlâk meraklarından tiksinmesi, azamet ve kibirlerinden şikâyet etmesidir. Birçok kimseler, Byron'un adı anılınca, tövbe istiğfar makamında istavroz çıkarıyorlar, hattâ kadınlar, onun yazılarını okudukları zaman yanakları heyecandan kıpkırmızı kesilmesine rağmen, gizli gizli sevdikleri bu adama karşı, herkesin yanında müthiş düşmanca bir tavır takınmaktan geri durmuyorlar."

(Briefe eines Verstorbenen. Ein fragmentarisches Tagebuch aus England. München 1830.)

BİRİNCİ FASIL

Tabiat, etrafını sardığı insan üzerine tesir etsin de, insan niçin kendi çevresindeki tabiat üzerine tesir etmesin? İtalya'da tabiat, orada yaşıyan halk gibi ihtiraslıdır; bizde, Almanya'da ise, daha ciddî, daha temkinli ve daha sabırlıdır. Acaba vaktiyle tabiat da insanlar kadar, hattâ onlardan daha büyük bir iç hayata sahip olmamış mıdır? Diyorlar ki bir Orpheus'un ruh kudreti, coşkunine tesir etmesini? İtalya'da tabiat, orada yaşıyan Böyle bir mucize bugün de olabilir mi dersiniz? Şimdi insanlar da, tabiat da bir rahavet hali içinde bulunuyorlar, karşı karşıya geçmiş esniyorlar. Haşmetli Prusya Kıralının bir şairi bugün, rübabının nağmeleriyle Templow tepesini veya Berlin'in meşhur "Ihlamur"[4]larını asla yerinden oynatamıyacaktır.

Tabiatın da kendine göre bir tarihi var, ve bu, mekteplerde okutulandan bambaşka bir "tabiat tarihi"dir. Binlerce seneden beri Apennin dağlarının kaya yarıklarında yaşıyan boz renkli kertenkelelerden ([4a]) birini profesör olarak üniversitelerimizden birine getirmeliydi, o zaman fevkalâde şeyler dinlemek mümkün olurda. Fakat, Hukuk Fa-

kültesinin bazı muhterem erkânının gururu, böyle bir tâyine muhakkak isyan edecektir. Nitekim, onlardan biri, bilgiç ve marifetli köpek Fido'yu kıskanıyor. Bir gün bu hünerli köpeğin kendi yerine Akademiye Umumi Kâtip olmasından korkuyor.

Ben tek başıma Apennin'lerin kayalarını tırmanıp yürürken, küçücük, becerikli, çevik kuyrukları ve ufacık, zeki, şeytan gözleriyle kertenkeleler bana harikulâde şeyler anlattılar. Gerçekten, şu yerle gök arasında öyle şeyler var ki, onları değil filozoflar, hattâ en basit kafalar bile kavramaktan âcizdirler .

Kertenkeleler bana anlattılar ki, taşlar arasında bir efsane dolaşırmış. Güya, Allah, günün birinde, taşları sertliklerinin günahından kurtarmak için taş kesilecekmiş. Fakat, bir ihtiyar kertenkelenin fikrine göre bu taşlaşma, ancak Tanrı, bütün hayvanların ve nebatların cisimlerinde etleşmek ve nebatlaşmak suretiyle onları günahlarından kurtardıktan sonra olacaktır.

Taşlardan pek azının hassasiyeti vardır; onlar yalnız ay ışığında nefes alırlar. Fakat, ne olduklarını hisseden bu az sayıda taşlar, müthiş bedbahttırlar. Ağaçlar bu bakımdan daha iyi bir durumdadırlar. Çünkü onlar ağlıyabilirler; hallerinden en çok memnun olan hayvanlardır. Zira onlar, herbiri kendine göre, konuşabilirler; en iyi konuşanlar ise insanlardır. Birgün bütün dünya kurtuluşa ulaşınca, bütün yaradılmışlar, şairlerin anlat-

tıkları eski çağlarda olduğu gibi, insan kadar konuşabileceklerdir.

Kertenkeleler, gerçekten, çok alaycı bir hayvan nevi teşkil ederler, ve başka hayvanları alaya almaktan zevk duyarlar. Ama bana karşı gayet alçakgönüllü davrandılar. Büyük bir samimiyetle içlerini çektiler. Bana Atlantis[5] kıtasına dair hikâyeler anlattılar. Bunları ilerde bir gün, dünya faydalansın ve ibret alsın diye, duyduğum gibi yazacağım. Tabiatın gizli vakayinamelerini muhafaza eden bu küçük hayvanların yanında kendimi öyle samimî bir hava içinde hissediyordum ki... Kim bilir, belki bunlar da, eski Mısırın, granit kayalarının lâbirentvâri mağaraları içinden tabiatın esrarını gözetliyen rahiplerine benzer rahipler neslinden gelme, hayvan şeklini almış yaratıklardır. Onların küçücük başlarının, vücutlarının ve kuyruklarının üzerinde Mısırlıların hiyerogliflerle işlenmiş külâhlarındaki ve hierophante[6]'ların elbiselerindeki acayip esrarlı işaretler var.

Küçük dostlarım bana bir de işaret dili öğrettiler ki, onun vasıtasiyle artık ben, hattâ dilsiz tabiatla bile konuşabiliyorum. Çok defa, hususiyle akşama doğru, dağların, tatlı bir ürperme veren bir gölgeye bürünüp durduğu, suların çağladığı, bütün nebatların kokularını dağıttığı ve şimşeklerin ufkun orasında burasında çaktığı anda, bu konuşma ruhumu huzur ve sükûna kavuşturur.

Ey tabiat! Ey dilsiz kız! Asîl yüzünde ürperen, çakıntılar yapan şimşekleri, senin bu beyhude

konuşma gayretini ben gayet iyi anlıyorum. Ve sen içime öyle derin işliyorsun ki, o zaman ağlamağa başlıyorum. Ama biliyorum, o anda sen de beni anlıyorsun, bakışın aydınlanıyor, ve bana altın gözlerle gülümsüyorsun. Güzel kız! Ben senin yıldızlarından anlıyorum, sen de benim gözyaşlarımdan...

İKİNCİ FASIL

İhtiyar bir kertenkele bana: "Dünyada hiçbir şey geriye dönmez," dedi; "herşey ileriye doğru yürüyor; sonunda tabiatta büyük ilerleme tamamlanacak. Taşlar nebat, nebatlar hayvan, hayvanlar insan, insanlar da Allah olacak."

"İyi ama, dedim, ya bu adamcağızlar, bu zavallı allahlar ne olacak?"

Kertenkele: "Onlar için de bir çare bulunur elbet, dostum, diye cevap verdi; herhalde ya istifalarını verirler, yahut da, şanlarına lâyık bir şekilde tekaüde sevk edilirler."

Derisinde hiyeroglifler yazılı bu tabiat filozofundan daha birçok başka esrar öğrendim. Fakat, hiçbir şeyi ifşa etmiyeceğime şerefim üzerine söz verdim.[7] Şimdi ben Schelling'den de, Hegel'den de daha bilgiliyim.

Huzurunda bu iki ismi anar anmaz, ihtiyar kertenkele bana sordu: "Bu iki adam hakkında ne düşünüyorsunuz?"

"Bu iki adamın kertenkele değil de insan ol-

duğu düşünülecek olursa, bilgilerine hayret etmemek imkânsızdır, dedim. Esas itibariyle bunların her ikisi de sizce pekâlâ malûm olan bir doktrini, ayniyet felsefesini talim ederler. Farkları yalnız anlatış tarzlarındadır. Hani, mahir bir mektep hocası, her çeşit rakamları ustalıkla sıralamak suretiyle, birtakım garip şekiller meydana çıkarır, öyle ki, herhangi bir seyirci ancak birtakım görünüşler, bu rakamlardan meydana gelen, meselâ, küçük bir ev, küçük bir gemi, ve yahut da küçük asker şekilleri görür. Halbuki düşünmesini bilen bir talebe orada derin bir hesap meselesinin hallini bulur; işte Hegel de felsefesinin prensiplerini ortaya koyduğu zaman böyle birtakım rakamlar sıralıyormuş gibi oluyor. Schelling'in dersleri ise daha çok, hayvanları tasvir eden öyle birtakım Hint tablolarına benzer ki orada her çeşitten mahlûklar: yılanlar, kuşlar, filler ve bunlara benzer canlı nesneler fantastik sarmaşmalarla birbirine geçmiş bir bütün haline gelmiştir. Bu izah tarzı çok daha çazip, neşeli, sıcak ve canlıdır; onun içinde her şey yaşar, halbuki Hegel felsefesinin mücerret rakamları bize karanlık, soğuk ve ölü gözlerle bakarlar."

İhtiyar kertenkele: "Âlâ, âlâ! dedi; ne düşündüğünüz anlaşıldı. Yalnız, bir de şunu söyleyin: bu filozofların dinleyicileri çok mudur?"

Bunun üzerine kertenkeleye, Berlinin ilim kervansarayında, Hegel'in hikmet kuyusunun etrafında develerin nasıl toplaştıklarını, tulumları-

nı kıymetli içki ile doldurmak için bu kuyunun başında nasıl çöktüklerini ve yüklerini aldıktan sonra Brandenburg'un kum çöllerine nasıl daldıklarını tasvir ettim. Sonra da yeni Atinalıların Münih'te Schelling'in mânevi içkisinden kanmak için onun şadırvanının etrafında, sanki lülelerinden Almanya'nın en iyi birası veya âbıhayat akıyormuş gibi, nasıl üşüştüklerini anlattım.

Meslekdaşlarının bu kadar büyük bir rağbete mazhar olduğunu işitince, küçük tabiat filozofunun vücudunu kıskançlığın sarılığı kapladı; bana öfkeli öfkeli sordu: "Size göre hangisi daha büyüktür?" - "Kesin olarak söyliyemem, diye cevap verdim. Bu, Schechner'mi[8] daha büyük artisttir, yoksa Sonntag'mı?[8]a sualine cevap vermek kadar güç bir iş; ve düşünüyorum da..." - "Düşünüyorum da... Kertenkele, en derin bir istihfafın keskin ve mağrur edasiyle böyle hağırdı - Düşünüyorum da... Sorarım size, sizin aranızda kim düşünür? Hakîm efendim, ben üç bin yıldan beri hayvanların ruhî fonction'ları üzerinde araştırmalar yapıyorum; tetkikime konu olarak hususiyle insanları, maymunları ve yılanları aldım. Bu garip mahlûklar üzerinde, Lynonnet'nin[9] söğüt tırtılları üzerinde sarf ettiği kadar büyük bir gayretle çalıştım. Bugün, müşahedelerimin, tecrübelerimin, teşrihî mukayeselerimin neticesi olarak size katiyetle temin edebilirim ki, hiçbir insan düşünmez; yalnız zaman zaman insanların kafasından birtakım şeyler geçer, işte bu irade dışı parıltılara insanlar dü-

şünce ve bunları yan yana sıralamıya da düşünmek derler. Evet, siz benim namıma bütün hemcinslerinize tekrar edebilirsiniz: hiçbir insan, hattâ hiçbir filozof - ne Hegel, ne Schelling - düşünmez; bunların felsefesine gelince: bu, havadan sudan başka bir şey değildir. Tıpkı gökyüzündeki bulutlar gibi şeyler... Ben böyle nice bulutların, başımın üstünden gurur ve emniyetle süzülüp geçtiklerini gördüm; ama, ne oldu? Ertesi günün güneşi hepsini eritti, ve çıkıp geldikleri hiçliğe gönderdi. Bir tek hakiki felsefe vardır. O da benim kuyruğumun üstünde, ebedî hiyeroglifler şeklinde yazılmıştır."

İstihfaf dolu bir heyecanla söylenen bu sözleri bitirir bitirmez bana sırtını döndü; ağır ağır, kuyruğunu iki tarafa gezdirerek uzaklaşırken, mâna dolu alacalar halinde bu koyruğun üzerinde sıralanmış bir sürü harikulâde harfler gördüm.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Bundan evvelki fasılda naklettiğim konuşma Lucca ihtiyarileye, aynı adı taşıyan şehir arasındaki yol üzerinde vahşi ve kuvvetli yeşil dallariyle dereyi gölgeliyen kestaneye yakın bir yerde, ve ak sakallı ihtiyar bir tekenin huzurunda geçti. Lucca şehrine Franscheska ile Mathilde'yi aramağa gidiyordum; onlarla buluşmak için kararlaştırdığımız tarih üzerinden sekiz gün geçmişti. Gününde şehre gitmiştim, ama kimseleri bulamamıştım;

şimdi aynı yolu ikinci defa boyluyordum. Güzel dağlar ve ağaç kümeleri arasından yayan gidiyordum; dalların koyu yeşilliği içinde portakallar, gündüzün yıldızları gibi parıldıyordu. Asma kütükleri, bayram günlerinin neşeli çelenkleri gibi, fersahlarla uzıyan diziler halinde yamaçlara asılmışlardı. Buralarda bütün memleket, bizde kır manzaralarını tasvir eden tiyatro sahneleri gibi, bir bahçe özentisiyle süslüdür; köylüler de, tıpkı, küme küme, dizi dizi sahneye çıkıp şarkılariyle, danslariyle bizi neşelendiren rengârenk elbiseli tiyatro figüranlarına benzer. Hiçbir yerde Philistin 'a suratları göremezsiniz. Buralarda da belki Philistin'ler vardır, ama bunlar herhalde, kaba saba patatesli Alman Philistin'leri değil, portakallı İtalyan Philistin'leridir. Memleket gibi insanlar da burada pittoresk ve idealdirler; bundan başka, her insan yüzünde tam mânasiyle bir kişilik ifadesi taşıyor: duruşiyle, mantosunu omuzlarına atışiyle, ve icabında bıçak kullanışiyle kişiliğini etrafındakilere kabul ettirmesini biliyor. Halbuki bizim memlekette adamların suratları hep bir manada, bir biçimdedir; on ikisi bir araya gelince bir düzine olurlar, ve birisi kendilerine saldırdı mı, hemen polis çağırırlar.

Lucca topraklarında olduğu gibi Toskana'nın büyük bir kısmında kadınların, üzerinden siyah deve-kuşu tüyleri sarkan fötrden şapkaları giydiklerini gördüğüm zaman şaşırdım; kadın hasır örücülerinin başlarında bile bu ağır şapkalar var. Er-

kekler ise, çoğu, hafif hasır şapka giyiyorlar; kızların, kendi elleriyle ördükleri ve hasır örgülerinin arasına sevdalı düşüncelerini dokudukları bu şapkaları delikanlılara hediye etmeleri âdettir. - Bir zaman, Franscheskada, Arno vâdisinde, çiçekler ve kızlar arasında oturmuş, Caro Cecco'suna bir şapka örmüştü ve örmek için eline aldığı her hasır çöpünü öpmüş, o güzelim şarkısını "occhio, stelle mortale"yi şakıyarak çağırmıştı... Ama, bu güzel şapkayı taşıyan o kıvır kıvır saçlı güzelim başın tepesi şimdi, papaz biçimi testekerlek kazınmıştır ve Franscheska'nın eliyle örülmüş şapka, eskimiş, yıpranmış bir halde Bologna'da, karanlık bir keşiş hücresinin bir köşesinde asılı duruyor.

Ben, şoseden daha kısa olan kestirme yollardan gitmesini seven, ama sonunda kestirme yolu da kaybedip incecik patikalarda, keçi yollarında izini şaşıran insanlardanım. Bu hal burda da başıma geldi, ve Lucca şehrine giderken, muhakkak ki, şoseden ayrılmıyan yolculardan iki misli zaman harcadım. Bir serçeye yolumu sordum; cik cik! diye öttü, öttü, ama doğru dürüs bir cevap vermedi; yolu belki kendi de bilmiyordu. Kocaman çan-çiçeklerinin tepesine binmiş kelebeklerden ve kız-böceklerinden de bir şey öğrenemedim; daha benim suallerimi duymadan uçup gittiler; çan-çiçekleri de ses vermiyen çan biçimi kafalarını salladılar; arada sırada yabani mersin ağaçları bana sesleniyorlardı; uzaktan onların tatlı ve ince sesleriyle kıkırdaştıklarını duydum. Nihayet, bütün

hızımla kayaların en yüksek tepelerine tırmandım ve oradan bağırdım: "Ey gökyüzünün bulutları! havaların gemicileri! söyleyin bana, Franscheska'ya hangi yol gider? O Lucca'da mı acaba? Söyleyin bana şu anda ne yapıyor? Hangi dansları oynuyor? Bana her şeyi anlatın; her şeyi söyledikten, bitirdikten sonra bir daha, bir daha anlatın!"

Böyle çılgınca taşkınlıklarla kendimi kaptp koyuverdiğim zamanlar, benim haykırışlarımla, yalnızlık ve sessizlik içinde daldığı rüyalardan uyanan ağır başlı bir kartalın beni kızgın ve küçümsiyen bakışlarla süzdüğü oluyordu; ama ben onun bu tavırlarını hoş görüyordum; öyle ya, o Franscheska'yı hiç görmemişti, onun için de sağlam kayasının tepesinde böyle mağrur ve sakin bir ruhla oturabilir, içi hürriyet duygulariyle dolu, göklere bakabilir ve beni küstah bir sükûnetle süzebilirdi. Böyle kartalların ezici bir bakışları vardır, sanki insana: "Sen nemene kuşsun? Benim bugün de, tıpkı destan çağlarında Jupiter'in şimşeklerini taşıdığım ve Napoléon'un bayraklarını süslediğim zamanlarda olduğu gibi, bir kıral olduğumu bilmiyor musun? Eski şarkıları ezberlemiş ve hafız gibi gır gır okuyan bilgiç bir papağan mısın? yahut güzel duyguları miskin hu hularla anlatan bir kumru musun? veya kötü şiirlerin bülbülü müsün? yahut, Kapitol'u kurtaran kazların neslinden soysuzlaşmış bir kaz palazı mısın? yahut da, boynuna şakacıktan, cüretli uçuşların sembolü olan benim küçücük bir resmimi asmış,

ve bundan cesaret olarak kabaran, kendini sahiden kartal sanan evcil bir horoz musun? nesin sen?" der gibi bakarlar. Sevgili okuyucu, bir kartal benim hakkımda böyle şeyler düşündüğü zaman alınmam için pek sebep bulunmadığını bilirsin. Sanıyorum ki, beni süzmesine karşılık onun gözlerine diktiğim bakışlarım onunkilerden daha mağrurdur, ve ilk rasladığı defne fidanına sormuşsa, şimdi benim kim olduğumu her halde öğrenmiş olacaktır.

Ormanın şarkıları yavaş yavaş susmağa ve ağaçlar gittikçe daha ciddî bir sesle mırıldanmağa başladığı sırada ormanda iyiden iyiye yolumu kaybetmiş bulunuyordum. Yüce bir sır, ve içten gelme bir ihtişam duygusu, Tanrının soluğu gibi, engin sessizliğin içine yayılıyordu. Yer yer, topraktan doğru, koyu renkli güzel bir göz bana birden dikiliyor, ama aynı anda kayboluyordu. Kalbimin etrafında tatlı fısıltılar uçuşuyor, ve rüzgârın esişine benzer görünmez öpüşler yanaklarıma dokunuyordu. Akşam kızıllığı dağları sanki erguvani bir mantoya bürüyor, güneşin son ışınları tepeleri aydınlatıyordu; öyle ki, insan bu dorukları, başlarında altın taçlar taşıyan kırallara benzetebilirdi ve ben de, bana tazimlerini sunan bu tacidar tebaalarımın ortasında dünya fâtihi bir imparator gibi duruyordum.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Lucca'nın yakınlarında rasladığım keşiş dini

bütün bir adam mıydı? bilemem. Bildiğim şu ki, onun ihtiyar, zavallı vücudu, yaz kış tenine giydiği kaba dokunmuş bir aba içindedir; dikenlerin, çalıların arasından, hastaları teselli etmek, veya çocuklara dua belletmek üzere dağ köylerine giderken kayalıklara tırmandığı zamanlar, yırtık sandalları çıplak ayaklarını koruyamaz; ama, köylerde, hizmetine karşılık, torbasına bir dilim ekmek soktular, yatmak için de altına bir kucak ot serdiler mi, onun gönlü hoş olur.

Kendi kendime: "Bu adamın aleyhine bir şey yazmıyayım, dedim. Almanya'ya dönüp de, evimde çıtır çıtır yanan sobamın karşısında sıcacık koltuğuma gömülünce ve âlâsından bir fincan çayı içip katolik papazlarına veriştirirken bu adama dokunmıyayım." dedim.

Katolik papazlarının aleyhinde yazı yazmak için onların yüzlerini de tanımalı. Orijinal çehreleri yalnız İtalya'da görürsünüz. Alman katolik papazları ve keşişleri İtalya'dakilerin kötü taklitleri, hattâ *parodie*'leridir. Bizim papazları İtalya'daki meslekdaşlariyle karşılaştırmak, âdeta Roma veya Floransa ressamlarının dinî tablolarını, tutup da, hazin varlıklarını Nürenberg'li bir belediye ressamının bourgeois fırçasına, veyahut, belki de, uzun saçlı, hıristiyan inanışlı yeni Alman mektebinin hassas çıraklarından birinin sevimli sadeliğine borçlu olan, rahip suratlı, çekirge gibi sıska vücutlu karikatürlere benzetmek olur.

İtalya'da papazlar çoktandır efkâr-ı umumiye ile uzlaşmış bulunuyorlar; halk orda uzun zamandan beri ruhani şeref ve haysiyeti, papazın, çok defa şeref ve haysiyetten mahrum kişiliğinden ayırdetmeğe, ikincisi ne kadar hakarete lâyık olursa olsun, birincisine saygı göstermeğe alışmıştır. İşte ruhani sınıfın ideal vazifeleri ve kayıtları ile, tabiatın yenilmez cinsî ihtiyaçları arasında meydana çıkması zaruri olan zıddiyet, ruh ile madde arasındaki bu çok eski, ezelî anlaşmazlık, İtalyan papazlarını, hicivde, şarkılarda ve hikâyelerde, halk mizahının ölmez karakterleri haline sokmuştur. Buna benzer bir ruhani sınıfın bulunduğu her yerde, aynı tezahürler karşımıza çıkar, meselâ Hindistanda: Çok eskiden beri dinlerine bağlı olan bu memleketin komedilerinde, meselâ Sakontala[10]da rasladığımız, ve dilimize yeni çevrilen Vasantasena[11]'da yeni bir misalini gördüğümüz gibi daima komik rolü, tâbir caizse *papas-gracioso*[12] rolünü bir brahman oynar; ama, böyle gülünç bir role çıkması onun kurban törenlerindeki vazifelerine ve imtiyazlı kutsallığına karşı en ufak bir hürmetsizlik, bir küçümseme duygusu uyandırmaz; nitekim bir İtalyan da, bir gün evvel sokakta çamur içinde sarhoş yatarken gördüğü papazın idare ettiği âyini dinlerken, ona günah çıkartırken, hiç de papazın o halini düşünüp içinden ona daha az saygı göstermek gibi bir düşünce geçmez. Almanya'da ise iş başkadır; orda, katolik papazı sadece şeref ve haysiyetini memuriyeti ile

temsil etmekle kalmaz, aynı zamanda memuriyetini de şahsı ile temsil eder; kim bilir, belki de, baştan kutsal vazifesini gayet ciddiye aldığı halde, sonradan hafif ve alçak gönüllü kalma hususunda verdiği ikrarlar, Hazret-i Âdem'i baştan çıkaran arzularla çarpışmağa başlayınca, ne olursa olsun, bu ahdini açıktan açığa bozmayı da hoş görmediği için, ve bilhassa, Leipzig'li dostumuz Krug[13]'a yeni bir silâh ve saldırma vesilesi vermemek endişesiyle, bizdeki papaz, hatadan ve günahtan münezzeh bir ahlâkın hiç olmazsa gösterişini takınmağa ve bunu eksik etmemeğe çalışır. Alman papazlarındaki ahlâklı ve mübarek görünme merakının, müraililğin ve sahte zahitliğin sebebi budur. İtalyan rahiplerinde ise, buna karşılık maske daha şeffaftır; yüzlerinde kanlı canlı bir istihzanın, ve dünya ile, zamane ile iyi geçinme ve her şeyi hoşgörmenin ifadesi vardır.

Ama, bütün bu umumi mütalâalar neye yarar ki! Sevgili okuyucu, bir gün katolik ruhban sınıfı aleyhine yazı yazmağa heves edersen, bunların sana pek az faydası olacaktır. Böyle bir iş yapmak istiyen, bu taifeye mensup adamların suratlarını, yukarda da dediğim gibi, kendi gözleriyle görmüş olmalıdır. Doğrusu ya, meselâ onları Berlindeki Kıral Operasının sahnesinde görmüş olmak bile hiçbir zaman kâfi gelmez. Gerçi, Operanın bundan evvelki umum müdürü[14] "Orleans'lı Kız" oyununda, hemşerilerinin önünde, Kıralın taç giyme merasimindeki dinî geçit resmini, insanı şaşırtacak

kadar aslına uygun şekilde canlandırmak ve onların gözlerinin önünden her renkten papaz geçirtmek için elinden geleni yapmıştır; ama, aslına en sadık kıyafet bile orijinal suratların yerini tutamaz; hattâ üstelik, 100000 taler daha harcanıp da altın sırmalı piskopos külâhları, dantelâlı koro elbiseleri, renk renk, işlemeli âyin urbaları ve buna benzer allı pullu şeyler satın alınmış olsa bile, bu piskopos külâhlarının altında protestanvari bir mantıkla "protesto" makamında ileri fırlamış burunlar, koro elbiselerinin beyaz dantelâlarının altından etrafı gözetliyen bu ince rasyonel bacaklar, âyin urbalarının pek bol geldiği bu mübalâğasız ve mâkul karınlar... Bütün bunlar bize hatırlatacaklardır ki, sahnede geçit resmi yapanlar katolik ruhanileri değil, Berlinli, senin benim gibi adamlardır.

Çok defa düşünmüşümdür, acaba Opera umum müdürü katolik papazlarının rollerini böyle aleiâde figüranlara vereceği yerde Teoloji Fakültesinde, "Kirchenzeitung"[15] da ve kiliselerin vaız kürsülerinde akıl, nefsani arzular, Gesenius [15a] ve şeytanın iğvaları aleyhine hıristiyan dininin hiç bozulmamış ahkâmına dayanarak vaızlarda bulunmaktan geri durmıyan protestan rahiplerini sahneye çıkarmış olsaydı, bu oyundaki papaz alayını daha iyi temsil etmiş ve dinî bir geçit resminin manzarasını aslına daha uygun şekilde canlandırmış olmaz mıydı? Her halde o zaman, papazlık damgalariyle bu rollere şaşılacak derecede uygun düşen suratlar

görürdük. Esasen, çoktan malûm bir hakikattır: bütün dünya üzerindeki ruhani takımı, yani hahamlar, müftüler, Dominiken keşişleri, ortodoks papazları, ruhani meclislerin bütün muhterem âzaları, *bonze*'lar,[16] hasılı Hak-Taalânın dünya üstündeki bütün *corps diplomatique*'i tıpkı aynı sanaatı işliyen insanlarda gördüğümüz çeşitten bir akrabalık benzerliği gösterirler. Öyle değil mi, meselâ bütün dünyada terziler âzâlarının narinliğinden bellidirler; kasaplarla askerler ise her yerde aynı vahşi tavırla başka insanlardan ayırdedilirler; Yahudiler, İbrahim, İshak ve Yâkub Peygamberin soyundan geldikleri için değil de, sadece tüccar taifesine mensup oldukları için, kendilerine has oturaklı hallerinden anlaşılırlar; Frankfurt'lu Hıristiyan bir tüccarla Frankfurt'lu Yahudi bir tüccar, bir kokmuş yumurta başka bir kokmuş yumurtaya ne kadar benzerse, o kadar birbirinin aynıdırlar. Bunun içindir ki ruhani tüccarların, yani geçimlerini din, diyanet alış verişleri sayesinde sağlıyan kimselerin de çehrelerinde, hallerinde tam bir benzerlik hâsıl olmuştur. Şüphesiz bunların işlerini tutuş tarzlarından, usullerinden gelme bazı nüanslar ortaya çıkar; katolik papazında, büyük bir müesseseye yerleşmiş ücretli bir memur hali vardır; patronu Papa olan büyük ticarethane, yani kilise, ona belli bir vazife vermiş, ve buna karşılık da belli bir ücret kesmiştir; o kendi hesabına iş görmiyen, birçok iş arkadaşı bulunan, ve büyük işlerin kalabalığı arasında ne yap-

tığı fark olunmıyan bir adamın rahatlığiyle çalışır... Yalnız kalbinde, daima, müessesenin kredisini ve mevcudiyetini muhafaza etmek endişesi yer tutmaktadır; zira herhangi bir iflâs neticesinde onun geçim vasıtaları da elden gidecektir. Buna karşılık protestan rahibi her yerde kendi başına buyruktur, din aksatasında kendi hesabına iş görür; katolik meslekdaşı gibi toptancılık yapmaz, perakendecilikle geçinir; işinin başında bizzat kendisi durduğu için, öyle rahat ve huzur içinde kaybedecek boş zamanı yoktur, durmadan dinî matahlarının reklâmını yapmak, rakîplerinin malını kötüleyip kıymetten düşürmek zorundadır. Her perakendeci tüccar gibi, dükkânında, tezgâhının başında, büyük mağazalara, hele, hepsinden çok, binlerce muhasip, ambalajcı kullanan ve dünyanın dört bucağında şubeleri bulunan Romadaki büyük ticarethaneye karşı içi hasetle dolup taşarak ömrünü geçirir.

Bu çeşitten farklar, şüphesiz çehrelerde de başka başka tesirler meydana getirir. Ama bu farklar tiyatronun parterinden pek belli olmıyacaktır, katolik papaslarilye protestan rahiplerinin, aynı soydan gelme benzerlikleri, esas itibariyle bakîdir, ve opera umum müdürü bu efendilere iyi ücret verirse, onlar da muhakkak rollerini şaşılacak derecede iyi oynıyacaklardır. Yürüyüşleri, oturup kalkışları bile tanınmıyacaktır; ve ancak çok keskin ve tecrübeli bir göz onların tavır ve

hareketlerini katolik papazlarınınkinden ayırdedebilecektir.

Katolik papazı, semavat kendisinin öz malıymış gibi yürür, halbuki protestan papazında gökyüzü mülkünü yarıya kiralamış bir ortakçı hali vardır.

BEŞİNCİ FASIL

Lucca şehrine vardığımda artık gece olmuştu.

Geçen hafta gündüzün geldiğimde şehir bana ne kadar başka görünmüştü: çın çın öten boş sokaklarda dolaşırken, çocukluğumda, süt ninemin çok defa masallarını anlattığı tılsımlanmış ve içinde canlı insan kalmamış şehirlerden birindeyim sanmıştım. O seferinde bütün şehir bir mezar gibi sessizdi, her şey solgun ve ölü görünüyordu; damlarda güneşin ışığı, bir ölünün başına konan cenaze çelengindeki yaldızlı yaprakların sarılığiyle parlıyordu. Şurda burda, köhne bir evin pencerelerinden, kurumuş yeşil göz yaşları gibi, sarmaşıklar sarkıyordu; her yerde, göz kamaştıran parıltılı bir çürüme ve korkunç derecede durgun bir ölüm hali... Bu, şehir değil, sanki bir şehir hayaleti, gün ışığını görür görmez taş kesilmiş bir hortlak... Uzun zaman bir canlı varlığın izini aramıştım. Hatırlıyorum, yalnız eski bir *palazzo*'nun önünde avucu açık olarak uyuya kalmış bir dilenci yatıyordu. Bir de, nerdeyse çökecek, kara köhne bir evceğizin penceresinde, kırmızı boynu ile yağlı

dazlak kafası boz keşiş urbasının içinden fırlamış bir papaz vardı. Yanı başında dolgun göğüslü ve yarı çıplak bir kadın seçiliyordu; aşağıda, aralık kapıdan içeri bir çocuk giriyordu: onu küçücük bir rahip gibi giydirmişlerdi, iki eliyle, adam akıllı şişkin karınlı bir şarap şişesi tutuyordu. - Aynı anda yakın bir yerde, ince alaycı sesiyle bir çan öttü, ve hafızamda Boccacio'nun[17] hikâyeleri kıkır kıkır gülüşmeğe başladı. Ama bu sesler, ruhumu ürperten tuhaf korkuyu dağıtamamıştı. Güneşin, bu esrarlı yapıları bütün sıcaklığı ve parlaklığıyle aydınlattığı ölçüde, galiba içimi saran korku da büyüyor, kuvvetleniyordu ve şunu gayet iyi anlıyorum ki, hayaletler, gecenin kara mantosunu atıp da öğle vaktinin parlak ışığı içinde meydana çıktıkları zaman çok daha korkunç olurlar.

Şimdi, sekiz gün sonra Lucca'ya geldiğim zaman bu şehrin manzarasındaki değişikliğe ne kadar şaştım! Gözlerim ışıktan kamaşmış, kalabalığın sokaklardan akın akın aktığını görünce: "Bu da ne?" diye haykırdım. "Bütün şehir halkı, geceleri görülen hayaletler gibi, hayatın en çılgın karnaval eğlencelerini taklit hevesiyle mezarlarından mı fırladı? Yüksek, kara evlere fenerler asılmış, her yerde, pencerelerden, çürük kurşuni duvarları nerdeyse baştan başa örtecek rengârenk halılar sarkıtılmış ve bu halılar üzerine tatlı genç kız çehreleri eğiliyor; onlarda öyle bir tazelik, öyle bir çiçek taraveti var ki, âdeta hayat, ölümle düğün şenliklerini kutluyor, ve düğününe gençlikle gü-

zelliği davet etmiş, diyorum." Evet, gördüğüm, tam böyle, hayatla dolu, bir ölüm şenliğiydi. Bilmiyorum, bu yortu günü takvimde hangi isimle gösterilmiştir? Bu herhalde, sabır ve metaneti efsane olmuş bir evliyanın derisinin yüzüldüğü gün olmalı; zira çok geçmeden bir azizin çiçeklerle ve kıymetli taşlarla süslenmiş kuru kafasını, bir de, fazladan birkaç parça kemiğini getirdiler, ve bunları bir düğün müziği çalıp söyliyerek gezdirdiler. Fevkalâde güzel bir dinî geçit töreniydi bu...

Önde Capucin keşişleri gidiyordu; bunlar öteki keşişlerden uzun sakallariyle ayrılıyorlar, aynı zamanda, âdeta bu din ordusunun baltacı sınıfını teşkil ediyorlardı. Arkalarından sakalsız Capuciniler geliyordu; bunların içinde asîl erkek çehreler pek çoktu. Hattâ aralarında bazı güzel yüzlü delikanlılar da vardı ki, başlarının tepesindeki kazınmış saçlar çehrelerine pek yakışıyordu; başları böylece, zarif bir saç çelengiyle çevrelenmiş gibi görünüyordu ve çıplak boyunla birlikte boz keşiş urbasından dışarı pek hoş bir çıkışları vardı. Onların ardınca, başka renkte urbalar geliyordu: Kara, beyaz, sarı, *panaché*,[18] sonra, sivri uçları düşmüş üçköşe, kocaman papaz şapkaları, hasılı, Opera müdürümüzün himmetleri sayesinde çoktan beri malûmumuz olan bütün manastır kıyafetleri gelip geçti. Keşiş tarikatlarından sonra, kara pantalonlarının üstüne uzun beyaz gömlekler giymiş, ve başlarında renkli takkeler olan asıl papazlar geliyordu; onların ardından elvan elvan ipeklilere bü-

rünmüş ve kafalarına, herhalde aslı Mısırdan gelme ve Denon[19]'un eserleriyle "Sihirli Flüt" operasından ve Belzoni[20]'den tanıdığımız, yüksek bir nevi kavuk geçirmiş, rühban sınıfının yüksek şahsiyetleri yürüyorlardı; bunlar hizmette ömürlerini yıprandırmış çehrelerdi ve âdeta bir hükümdarın hassa askerleri gibi bir halleri vardı. En sonunda asıl "Genel Kurmay" göründü: ihtiyar bir adam, başında ötekilerinkinden de uzun bir kavuk, peşinden, yine ipekler giyinmiş, ve kıralların *page*'larını taklit eder gibi, efendilerinin, daha evvel geçenlerinkinden daha zengin işlemeli ipekli elbisesinin eteklerini iki ucundan taşıyan iki adam...

Önden giden keşişler kollarını kavuşturmuşlar, öyle, ciddî ve sessiz yürüyorlardı; kafalarında yüksek kavukları olanlar ise gayet hazin, zavallı bir ilâhi çağırıyorlardı, ve sesleri burundan gelme, öyle hım hım, gunneli, tecvitli çıkıyordu ki, hani Yahudiler memlekette çokluk olsalar da dinleri devlet dini haline gelse, yukarda bahsi geçen ilâhi çağırma tarzını "muscheln"[21] diye adlandırmak mümkün olurdu. Bereket versin onların ilâhilerini yarım yamalak işitebiliyorum, çünkü alayın ardı sıra, bütün davulları ve zurnalariyle bölük bölük askerler geliyordu. Bundan başka, salına salına yürümekte olan papaz kafilesinin iki yanında da ikişer olmuş kumbaracı neferleri yürüyorlardı... Öyle ki, hemen hemen, alayda papazdan çok asker var diyebilirdiniz. Gerçekten de, bugün, dini ko-

rumak için pek çok süngüye ihtiyaç vardır, hattâ, papazlar takdis törenine kalkıştıkları zaman, uzaktan topların da dinî bir mânâ ile gürlemesi lâzımdır.

Papazların böyle süklüm püklüm, zavallı halleriyle, mağrur yürüyüşlü askerlerin arasında gittikleri dinî bir alay gördüm mü, içimden bir sızı duyarım. Bana öyle gelir ki, mızraklı muhafızlar, insanların kurtarıcısı İsa'nın etrafını almışlar, onu çarmıha germeğe götürüyorlar. Lucca şehrinin yıldızları da muhakkak benim gibi düşünüyorlardı, ve ben içimi çekerek onlara doğru gözlerimi kaldırdığım zaman, onlar da, benimkilerle tamamiyle anlaşan dindar gözlerinin bütün parlaklığı, bütün aydınlığı ile bana bakıyorlardı. Ama kimsenin onların ışığına ihtiyacı yoktu: binlerce, binlerce fener, mum, ve genç kız yüzü bütün pencerelerden ışıldıyordu; her sokak başına, alev alev yanan meşaleler dikilmişti. Bundan başka, her papazın beraberinde mum taşıyıcıları vardı. Capucin'lerin çoğunun mumlarını küçük çocuklar taşıyorlardı; bunlar arada bir, başlarını kaldırıp keşişlerin kocaman, ak sakallariyle ciddî tavırlarına neşeli bir merakla bakıyorlardı; fukara bir Capucin, öyle yaşlı başlı bir adam tutup da mum taşıtamaz ya, Ave Maria bellettiği, veya teyzesinin günahını çıkarttığı bir yumurcak, papazın kendisine yaptığı bu iyiliklere karşılık, dinî alaylarda onun mumunu bedavadan taşır, hem de, eminim ki, bu işi, paryala yapanlardan daha çok canla

başla görür. Capucin'lerin ardından gelen keşişlerin mumlarını taşıyanlar da daha büyük çocuklar değildi; ama, daha itibarlı, daha kibar bazı tarikat mensupları koca koca herifler tutmuşlardı; yüksek, sivri kavuklu papasların mumlarını ise, artık bayağı kelli felli *bourgeois*'lar taşıyorlardı. Sâyebânın altında, hem mağrur, hem de mütevekkil bir eda ile yürüyen zata, yani başpiskopos hazretlerine gelince: onun sağında solunda, sarı şeritli mavi *livrée*'ler giyinmiş iki uşak vardı; onlar, sarayda hizmet görenlerin merasimperest tavırlariyle, ellerinde beyaz mumlar tutuyorlardı.

Her ne hal ise, böyle, ellerde mumlar taşınarak geçit resmi yapma usulü benim pek işime yaradı; ben bu suretle, katolik dünyasının malı olan suratları adam akıllı seyretmek imkânını buldum, ve onları burada, tamamiyle ışık altında gördüğümden emin olduğumu söyliyebilirim. Peki, ne gördüm? Evvelâ: papaz damgası bütün yüzlere vurulmuştur; bunun dışında, bu yüzler de senin benim yüzlerimiz gibi birbirinden farklıdırlar; biri solgun, öteki kıpkırmızı, şunun burnunda kibirli bir havaya kalkış var, öteki düşük, belki de yere sürtülmüş; birinin gözleri kara, pırıl pırıl, ötekininkiler cam gibi gömgök... Ama bütün bu yüzlerde aynı hastalığın izleri, korkunç, şifasız bir hastalığın izleri var... Bu öyle bir hastalık ki, neticesi muhakkak şu olacak: torunum, yüz yıl sonra Lucca şehrine böyle bir dinî geçit resmi seyretmeğe geldiği zaman bu suratlardan bir tanesini

bile bulamıyacak. Ben bile bu hastalıkla aşılanmış olmaktan korkuyorum; bu hastalığın neticelerinden biri de, mariz, dertli bir keşişin yüzüne baktığım ve onun kaba urbalarının altında gizlenen ıstıraplarının ârazını gördüğüm zaman vücu dumu saran garip bir yumuşama, bir merhamet duygusu oluyor; bu ıstırapları düşünüyorum: kaşrıhk görmiyen aşk, nikris, hapsedilmiş mevki hırsı, murdar ilik hastalığı, nedamet, basur, nankörlükleriyle dostların, iftiralariyle düşmanların ve kendi günahlarımızın gönüllerimizde açtığı yaralar, bütün bunlar ve başka bir sürü dert ki, kaba bir keşiş urbasına bürünmüş vücut kadar, en son modaya uygun, en kibar fıraklar giyinmiş vücuda da girmesini bilir. Şair, ıstırabı arasında "Hayat bir hastalık, bütün dünya bir şifahane!" dediği zaman hiç de mübalâğa etmiyor.

"Ölüm de doktorumuz!..." Oh! onun aleyhinde bulunmak, ve başkalarının güvenlerini sarsmak istemem; zira, madem ki ona biricik doktor diyorlar, varsınlar en iyi doktor olduğuna da inansınlar, ve baş vurduğu biricik çarenin, ezelden beri kullandığı ilâcın en mükemmel deva olduğunu da kabul etsinler, sözüm yok. Hiç olmazsa bu doktorun lehinde olarak şunu inkâr edemeyiz ki, o, daima el altında hazırdır, ve müşterisinin çokluğuna rağmen, ne zaman çağırsan hemen yetişir. Bazan, dinî bir geçit resminde hastasının peşinden yürür, onun mumlarını taşır. Evet, orada solgun, dert-

li bir papazın yanıbaşında yürüdüğünü gördüğüm adam herhalde ölümün ta kendisiydi; sıska ve titrek, kemikli ellerinde papazın çıtırdıyarak yanan mumlarını taşıyor, zavallı dazlak kafasını boyuna ona doğru dostça, cesaret verici hareketlerle sallıyor, kendi bacaklarının sıskalığına, vücudunun zayıflığına bakmadan, her adımda yüzü biraz daha solgunlaşan, bayılacak gibi olan biçare papazı destekliyor, koruyordu. Ona cesaret vermek istiyormuş gibi bir hali vardı: "Birkaç saatçik daha bekle, hele eve varalım, mumu söndürür, seni yatağa uzatırım ve soğumuş, yorgun bacaklarını istediğin kadar dinlendirebilirsin ve öyle derin bir uykuya dalarsın ki San-Michael kilisesinin çanlarını bile duymazsın!"

Ölümün, bu zavallı solgun papazı, önünde ışık tutup yatağına yatırmağa götürüşünü görünce: "Bu adam aleyhine de bir şey yazmıyayım." diye kendi kendime söylendim.

Ah! aslına bakarsanız, bu dünyada kimse aleyhine bir şey yazmamak lâzımdır. Bu koca hastahanede, herkes kendi başına kâfi derecede hastadır; bazı polemik yazılarını okuduğum zaman, gayri ihtiyari, Krakau'da küçük bir hastahanede, bir gün tesadüfen şahit olduğum tüyler ürpertici bir kavgayı hatırlarım; hastaların sakatlıklarını, illetlerini alayla birbirinin yüzüne vurmalarını, sıskası çıkmış veremlilerin, su toplanmış şiş bacaklı biriyle eğlenmesini, birinin, ötekinin burun kanserine gülmesi, kanserlinin de yatak komşula-

rındaki göz iltihaplariyle, veya yiriklikle alay etmesini duymak ne müthiş bir şeydi: en sonunda, nöbet hezeyanına tutulanlar çırılçıplak yataklarından fırladılar, ve öteki hastaların yatak çarşaflarını, battaniyelerini çektiler, hasta ve yaralı vücutlar meydana çıktı ve ortalıkta sakat ve hasta insanın sefaletinin korkunç manzarasından başka bir şey görülmez oldu.

ALTINCI FASIL

O, (Tanrı Hephaistos,) o zaman bütün öteki Tanrılar cemaatına da, kocaman küpten aldığı tatlı Nektar'ı sundu: Ve onun, salonda işgüzar ve becerikli bir kimse gibi gidip gelişini gören bahtiyar Tanrılar sonsuz bir kahkaha ile güldüler. Böylece, bütün gün, ta güneş batıncıya kadar yiyip içtiler; ve gönüllerinde, ne bir arada yiyip içme zevkinin, ne Apollo'nun sevimli rebabının tellerinden gelen seslerin, ne de karşılıklı tatlı nağmelerle çağrışan musa'ların şarkılarının eksikliğini duydular."

(Vulgata.)[11]

Tam o sırada içeriye, soluk soluğa, ve her tarafından kan akarak, solgun benizli bir Yahudi

girdi: başında dikenden bir taç, omuzunda ağaçtan kocaman bir haç vardı; tacı, Tanrıların yüksek ziyafet sofrasına öyle bir atış attı ki, altın kadehler titredi, Tanrılar sustular, sarardılar, gittikçe daha çok solgunlaştılar ve en sonunda sisler arasında gözden kayboldular.

O zaman kasvetli bir çağ başladı, dünya boz, karanlık bir renk aldı. Artık bahth Tanrılardan eser kalmadı, Olympos dağı bir hastahane haline geldi: orda, derileri yüzülmüş, ateşte kızartılmış, tığlanmış Tanrılar can sıkıntısı içinde dönüp dolaşıyorlar, yaralarını sarıyorlar, ve hazin türküler söylüyorlardı. Artık din bir neşe kaynağı değil, teselli vasıtası haline geldi... İşkence çekenlerin, yaralı ve dertli insanların dini oldu. Ayaklar altında çiğnenen, hasta insanlık için belki bu din lüzumluydu. Kendi Tanrısının ıstırap çektiğini gören, kendi acılarını daha kolay yüklenir. Keyifleri, neşeleri yerinde eski Tanrılar, kendileri acı duymadıkları için, zulüm gören zavallı insanların neler duyduklarını anlıyamazlardı ve zulüm gören zavallı insan da, bunaldığı zaman o Tanrılara gözlerini çevirmek cesaretini duyamazdı. Onlar panayır tanrılarıydı. Etraflarında neşeyle dans edilir, ve onlara sadece şükran duyguları sunulabilirdi. Onun için insanlar onları hiçbir zaman bütün kalbleriyle sevememişlerdi. Ta yürekten sevilebilmek için çok çekmiş olmak lâzım gelir. Merhamet, aşkın son kutlu işareti, belki de aşkın ta kendisidir. Gelip geçmiş bütün

Tanrılar içinde İsa bu sebepten dolayı, en çok sevilmiş olan Tanrıdır; hususiyle kadınlar onu çok sevmişlerdir.

İnsan kalabalığından kaçıp tenha, sessiz bir kiliseye sığındım, ve yukardan beri okuduğum şeyler, sevgili okuyucu, benim kendi düşüncelerimden ziyade, orda, köhne dua iskemlelerinden biri üzerinde uzanıp, göğsümün içinden bir orgun seslerine yol verdiğim bir sırada haberim olmadan içimden seslenen kelimelerdir. Bu garip müziğe, daha da garip güfteler düzen ruhumu hayal âlemine salıvermiş, öyle uzanıp yatıyordum. Zaman zaman bakışlarım, loş kemerlerin arasına dahyor, ve oralarda bu org melodilerinin "ton figür" lerini arıyor. Şurda, bir Madonna tasvirinin önünde diz çökmüş peçeli kadın kimdir? Meryem'in önünde asılı duran kandil, korkunç bir tatlılıkla, çarmıha gerilmiş aşkın anasını, Venus Dolorosa'yı aydınlatıyor; ama, arada bir ışıklar, bir muhabbet tellâlının esrarlı halini andırırcasına, dua eden kadının vücudunun ahenkli çizgileri üzerine düşüyor; kadın, mihrabın taş basamaklarına çökmüş, hareketsiz duruyor, yalnız ışığın titremesiyle gölgesi kımıldanıyor, arada bir bu gölge bana kadar uzanıyor, sonra acele ile geri çekiliyor: tıpkı, bir haremde aşk nameleri getirip götüren ürkek, dilsiz bir zenci köle gibi... Ben onun halinden anlıyorum; o bana kalbimin sultanı olan hanımının orada bulunduğunu haber veriyor.

Ama, gitgide, ıssız binanın içi iyice kararıyor, sütunlar boyunca yer yer, belli belirsiz bir şekil kayıp geçiyor, arada bir, yanlardaki dua mahfillerinin birinden hafiften bir mırıltı yükseliyor ve org, tıpkı iç çeken bir dev gibi, uzayıp giden sesleriyle inildiyor.

Ama bana öyle geliyordu ki bu org sesleri hiç kesilmiyecek, bu ölüm sesleri, bir türlü sonu gelmiyen bu can çekişme ebediyete kadar sürecek, dil ile tarif edemiyeceğim öyle bir iç sıkıntısı, adını diyemiyeceğim öyle bir korku duyuyordum ki, kendimi diri diri gömülmüş sanıyordum; evet, sanki ben çoktan ölmüş, mezarımdan kalkıp ölülerin dualarını dinlemek ve öldükten sonra işlenen günahları çıkarmak üzere, esrarengiz gece yoldaşlarımla birlikte, hayaletlerin doluştukları bir kiliseye gitmiş bir varlıktım. Zaman zaman, sanki, ruhani bir hava ile dolu yarı karanlık içinde onları, uzun solgun yüzlü bu merhumlar cemaatinin, eski Floransa kıyafetiyle: ince ellerinde tezhipli dua kitapları, alçak sesle bir şeyler fısıldaşırken ve birbirini mahzun bir baş işaretiyle selâmlarken görür gibi oluyordum. Küçücük bir ölüm çanının uzaktan gelen şikâyetli sesi bana dinî törende gördüğüm hasta papazı hatırlattı, kendi kendime: "Şu dakika o da öldü, dedim, ve nerdeyse ilk gece duasını okumak üzere buraya gelir. Hayaletlerin hazin manzarası asıl o zaman tamam olacak." Birdenbire, mihrabın basamaklarında dua eden peçeli kadın, boynunun bosunun bütün güzel-

liğiyle doğruldu... Şüphe yok, o, ta kendisiydi; onun canlanan gölgesi bile, beyaz hayaletleri ürkütüp kaçırmağa kâfi gelmişti. Şimdi bütün ölüler kalabalığı dağılmıştı, gözlerim önünde sadece onu görüyordum; onun peşi sıra, süratle kiliseden çıktım; kadın, kapının önünde peçesini arkaya atınca, Franscheska'nın göz yaşlariyle yıkanmış yüzünü gördüm; üzerine gecenin çiğ damlaları inciler gibi dizilmiş ve ayın ışığında pırıldıyan beyaz ve içli bir güle benziyordu.

"Franscheska, beni seviyor musun?" dedim, ve çok şeyler sordum, ama o pek az cevap verdi. Croce di Malta otelinè kadar onunla beraber gittim; Mathilde ile birlikte orada kalıyorlardı. Sokaklar artık bomboştu; gözlere benziyen pencereleri kapanmış evler uykuya dalmışlardı, ve yer yer tahtadan kirpikler diyebileceğiniz pancurların arasından ufacık bir ışık pırıldıyordu. Yukarda gökyüzünde, açık yeşil geniş bir boşluk meydana çıkmıştı, bunun ortasında, zümrütten bir deniz içindeki gümüş bir gondol gibi, yarım ay yüzüyordu. Franscheska'ya, bir defacık olsun, göklere, eski sevgili sırdaşımıza doğru gözlerini kaldırmasını boş yere rica ettim; o başını düşünceli düşünceli yere eğmiş duruyordu; eskiden o kadar neşeli, uçacak kadar kıvrak olan yürüyüşü şimdi kiliseye duaya gidenlerin yürüyüşü gibi ölçülü, sakin olmuştu, adım atışına bir katolik ağırlığı gelmişti, âyin havası çalan bir orgun temposuna uymuş gibi hareket ediyordu; geçmiş gecelerin günahları gibi,

şimdi de, âdeta zühdü takva iliklerine işlemişti. Yol boyunca her rasladığımız evliya sureti karşısında ıstavroz çıkarıyordu. Ona bu işinde yardımı etmeği boş yere denedim. Ama, San-Michele kilisesi meydanından geçerken, orda, kalbine saplanmış altın kılıçlarla ve başı üzerinde küçücük kandillerden taciyle duran "Acıklı Ana", kilise duvarının karanlık oyuğundan görününce, Franscheska kollarını boynuma doladı, beni öptü ve: "Cecco, Cecco, caro Cecco!" ([22]a) diye fısıldadı.

Bu öpücükleri, onların aslında katolik-Roma kilisesinin hâdimi Bologna'lı bir rahip niyetine verilmiş olduğunu pek âlâ bilmekle beraber, sükûnetle kabul ettim; protestan sıfatiyle katolik rühban sınıfına ait bir mülke tasarruf etmiş olmaktan hiç de vicdan azabı duymadım, ve hemen oracıkta, Franscheska'nın dinî bir gayretle verdiği öpücükleri lâyikleştirdim. Biliyorum, papazlar buna müthiş kızacaklar, muhakkak ki, kiliseye ait mallar yağma edildi diye feryadedecekler, ve hakkımda, bir zamanlar Fransızların, kutsal eşyayı çalanlara karşı tatbik ettikleri kanunu[23] tatbik etmeğe kalkışacaklar. - Ne yazık ki, o gece görüp göreceğim nimetin bu öpücüklerden ibaret kaldığını itiraf etmek mecburiyetindeyim. Franscheska bu geceyi yalnız ruhunun selâmeti için diz çökmek ve dua etmekle geçirmeğe ahdetmişti. Onun bütün ibadetlerine iştirak etmeğe hazır olduğumu bildirdim, ama boş yere... Odasına varır varmaz kapısını yüzüme kapadı. Tam bir saat boş yere ka-

pının önünde bekledim, içeri girmeme müsaade etmesi için yalvardım, ve akla gelebilecek bütün ah vahlarla içimi çektim, en dindarca göz yaşları dökerek ağlıyormuş gibi yaptım, ve en kutsal şeyler üzerine yemin ettim: tabii, kalben tasdik etmeksizin... Yavaş yavaş, âdeta bir cizvit papazı olduğumu hissediyordum; sonunda, yalnız o gecelik katolik olmayı bile kabul ettim.

"Franscheska! düşüncelerimin yıldızı! diye haykırdım. Ey ruhumun düşüncesi! *Vita della mia vita!*[24] Benim güzel, öpüle öpüle doyulamamış, usul boylu, katolik Franscheskam! Yalnız bu gecelik, bana vereceğin bu gece için katolik olayım! Ama, sade bu gecelik! Ah, bu güzel ,bu ilâhi katolik gecesi! senin kolların arasında kalır, ve dini bütün bir katolik gibi aşkının cennetine iman ederim. Birbirimizin dudaklarından en güzel ikrarı öperiz, söz et haline gelir, iman şekil ve suret bulur, dokunulur olur, bu ne dindir yarabbi! Siz ey papazlar, sizler de bu arada neşeyle "Kyrie Eleison!" diye haykırın! çıngıraklarınızı öttürün, günlüklerinizi yakın! çanlarınızı çalın, orglarınızı coşturun, Palestrina'nın âyin bestesini[25] çağırtın! "Bu İsa Tanrının etidir." En yüksek saadete eriştiğime inanırım, uykuya dalarım... Ama, ertesi sabah uyandığım zaman gözlerimi ovalarım... Ve uyku ile birlikte katolik mezhebini de defedince, güneşi de, Tevratı da bütün aydınlığiyle görürüm, ve yeni baştan, öteden beri olduğum üzere, bir

protestana yakışacak şekilde mâkul ve mazbut bir insan olurum."

YEDİNCİ FASIL

Ertesi gün, güneş yine göklerden aşağı doğru gülerek baktığı zaman, bir gün evvelki dinî geçit resminin içimde uyandırdığı, ve bana hayatı bir hastalık, dünyayı da bir hastahane gibi gösteren kasvetli duygularla düşüncelerin hepsi sönüp gitti.

Bütün şehirde neşeli bir kalabalık kaynaşıyordu. Her tarafta süslü, rengârenk giyinmiş insanlar, arada bir, siyahlı bir papazcık... Kalabalık uğulduyor, gülüyor, konuşuyordu; öyle bir şamata ki kimse, müminleri katedralde büyük bir âyine çağıran takım-çanların gürültüsünü bile duymuyordu. Bu katedral,[26] güzel, sade bir kilisedir; onun renkli mermerden cephesi, insana hem mahzun, hem de zeki bir bakışla bakan kısa, ve birbiri üstüne dizilmiş küçük sütunlarla süslüdür.

Binanın içinde, sütunlar ve duvarlar kızıl bezlerle örtülmüş, neşeli bir müzik akın akın gelen insan kalabalığının üzerine dökülüyor. Signora Franscheska'yı kolumda götürüyorum; kiliseye girerken, okunmuş suyu ona uzattığım ve ıslak parmakların birbirine dokunuşu ruhlarımızı elektriklendirdiği bir sırada, hemen aynı anda bacağımda da bir elektrik çarpması hissettim; korkudan öyle bir sendelemişim ki, az kalsın, tepeden tırnağa beyazlar giyinmiş, kulaklarına, sarı, ağır altından

uzun küpeler, boyunlarına kalın gerdanlıklar takınmış ve yığın yığın, kilisenin zeminine diz çöküp yayılmış köylü kadınların üzerine yıkılacaktım. İki tarafıma bakınca, oracıkta, aynı şekilde diz çökmüş, yelpazelenen bir kadın gördüm; yelpazenin arkasında Milady'nin alaycı alaycı gülen gözlerini fark ettim. Ona doğru eğildim; kulağıma mahmur bir fısıltı ile: "Delightful!" ([26]a) dedi.

Ona: "Allah aşkına! diye fısıldadım, ciddiyetinizi muhafaza edin, gülmeyin! yoksa, alimallah bizi kapı dışarı ederler."

Ama, yalvarma yakarma boşaydı. Bereket versin dilimizden kimse anlamıyordu. Milady kalkıp, büyük mihraba kadar peşimizden gelirken, sanki Apennin dağlarında tek başımıza yürüyormuşuz gibi, en çılgınca şakalarını sıralamaktan geri durmuyordu. Her şeyle alay ediyordu; duvarlardaki zavallı cansız tablolar bile onun iğnelerinden kendilerini kurtaramıyorlardı.

"Bak hele! Lady Eva, kızlık ismiyle von Rippe[27] de burada, diyordu; yılanla ne güzel sohbete dalmış! Ressamın yılana bir insan başiyle insan yüzü vermesi fevkalâde bir fikir doğrusu! ama, güzel bir kadını baştan çıkarmağa çalışan bu yüze bir de asker bıyığı ilâve etseydi her halde daha büyük bir zekâ eseri göstermiş olurdu. Doktor, şurdaki Meleği görüyor musunuz? "Kutsal Bakire"ye, kutlu gebelik müjdesini verirken nasıl da alaylı gülümsüyor! Bu muhabbet tellâlı ne düşü-

nüyor, bilirim. Ya şu Meryem! Doğunun, Kutsal-Antlaşma'yı imzalamağa gelen hükümdarları, onun ayakları dibine altın ve öd ağacı armağanlariyle diz çökmüşler; kendisi tıpkı Catalani'ye ([27]a) benzemiyor mu?"

Bütün bu gevezeliklerden, İngilizce bilmediği için yalnız Catalani'yi anlamış olan Signora Franscheska, hemen söze karıştı ve dostumuz Mathilde'nin bahsettiği bu Catalani'nin, şimdi şöhretinin büyük bir kısmını kaybetmiş olduğuna işaret etti. Ama, dostumuz Milady hızını alamamıştı; Passion[28] safhalarını canlandıran tabloları da, ta "Çarmıha gerilme" sahnesine kadar, hepsini tefsir etmeğe devam etti. Bu son tablo, fevkalâde güzel bir eserdi; tabloda, şahıslar arasında, hiçbir hareket ve düşünce ifade etmiyen, budala suratlı üç adamın da resmi vardı; bunlar, Tanrı İsa'nın işkencesi sahnesini rahat rahat seyrediyorlardı; Milady ısrarla, bunların Avusturya, Rusya ve Fransa fevkalâde komiserleri olduklarını iddia ediyordu.

[Milady'nin alaylarına en çok mâruz kalan Yusuf-i Neccâr oldu; "Mısıra kaçış" tablosu üzerinde Mathilde en çılgınca mütalâalarını ileri sürüyordu, bu tabloda Meryem, İsa çocukla eşeğe binmiştir, Yusuf da, hayvanı sürmek için arkadan yürür. Milady iddia ediyordu ki, burada ressam, sürücü ile hayvan arasında bir benzerlik ifade etmek istemiştir. Gerçekten de, her ikisi, mahzun mahzun başlarını önlerine eğmişler, uzun kulaklarını sarkıtmışlardı. Mathilde: "Bu zavallı

adamın sıkıntısını bir düşünün! diyordu, Allah-ı taâlâ'nın kendisiyle iş birliği yapmak lûtfunda bulunduğuna inansa elâleme görünecek yüzü kalmaz, inanmasa dinden imandan çıkar, ne etse hali harap vesselâm, içinden çıkılmaz bir iş... Başını böyle mahzun mahzun önüne eğmesinin sebebi anlaşılıyor. Üstelik, bu başın çevresini, ışık saçan boynuzlara benzer bir kutsallık haleşiyle süslemişler. Bu zavallı eşek sürücüsünün hali öyle içime dokunuyor ki! Bugüne kadar bir kilisede bu kadar teessür duyduğum olmamıştır."][29]

Bununla beraber, kırmızı örtülerin arasından görünen duvar resimleri, içlerine sinmiş ağırbaşlılıklariyle, İngiliz dostumuzun alay zevkinden bir dereceye kadar kendilerini koruyabildiler. Bu tablolarda Lucca[30] 'nın kahramanlık çağından çehreler canlandırılmıştı; romantik bir Sallust diyebileceğimiz Machiavelli'nin ([30]a) tarih kitaplarında onların bahsi geçer; ve katolik dünyasının Homeros'u olan Dante'nin şiirlerinde biz onların ruhlarının ateşli soluğunu duyarız. Ortaçağın haşin duyguları ve barbar düşünceleri bu çehreleri bütün azametiyle anlatmışlardır. Bununla beraber, şimdi dilsiz kalmış bazı delikanlı ağızlarında, o zamanlar da bütün güllerin böyle yüzde yüz taştan ve örtülere bürünmüş olmadığını söyliyen bir hal var; ve o çağdan kalma birçok Meryem suretlerinin, dindar bir saflıkla yumulmuş gözlerinin birer ucunda, öyle sevdalı bir kırpınış görülür ki, âdeta bize ikinci bir İsa çocuk daha armağan etmeğe ha-

zır olduğunu işaret eylemektedir. Herhalde, bu eski Floransa tablolarında, bizim içimizde yankı bulan yüksek bir ruh vardır; bu, eski Yunanlıların mermer heykellerinde de bulduğumuz asıl kahramanlık karakteridir; ve estetikçilerimizin ileri sürdükleri gibi, ihtirastan âzade ebedî bir sükûnet değil, bilâkis kargaşalıktan kurtulmuş ebedî bir ihtiras ifade eder. Lucca Katedralinin duvarlarında asılı duran, daha sonraki çağlara ait hazı yağlı boya tablolarda da, belki geleneklerin bir yankısı halinde, bu eski Floransa ruhu kendini belli eder. Hele bir "Cana'daki düğün" resmi vardır ki, gözlerimi ayıramıyordum; bu, Andrea del Sarto'nun çıraklarından birinin eseriydi, sertçe boyanmıştı, ve *composition*'unda da bir haşinlik vardı. Orda İsa, tatlı ve yumuşak ifadeli gelinle, bir pharisien arasında oturuyor; bu adamın, üstüne Musa'nın kanunları yazılmış taş levhaya benziyen suratında neşeli insanların cemiyetine neşe ile katılan ve Musa'nın mucizelerinden daha büyük mucuzeleriyle cemaati doyuran dâhi Peygamber karşısındaki şaşkın hal var; evet, Musa kayaya kuvvetle vurdu mu, kayadan su fışkırırdı, halbuki İsa bir kelimecik söyledi, bütün testiler şarapla doldu. - Bu tablonun yanında asılı duran, ressamı meşhul başka bir resim çok daha yumuşak, hemen hemen Venedik tarzında boyanmış; ve onun içinde renklerin en sevimli kaynaşmasını, içten sarsan bir acı, garip şekilde buğulandırıyor. Bu resim, Maria Magdalena'nın, en halis ve en pahalı

rum-sümbülünden yapılmış yarım okkalık kokulu yağ alıp onunla İsa'nın ayaklarını oğmasını ve saçlariyle o ayakları kurulamasını gösteriyor. İsa orda, tilmizlerinin ortasına oturmuş; o, güzel ve zeki bir Tanrıdır, ama bir insan gibi acı duymaktadır;çok geçmeden müthiş işkenceler çekecek olan ve ölülere yapılması âdet olan, yağlarla oğulma merasimine şimdiden lâyık görülen ve bu ölüm merasimini ölmeden gören kendi cismi karşısında ürpertici ve dindarane bir huşu içindedir; önünde diz çöken kadına eğilmiş gülümsüyor, kadın ise, seven insanlara mahsus olan ve önceden sezilen bir korku içinde kıvranarak, şefkat ve merhamet nişanesi olan işi yapıyor; onun gördüğü öyle bir iş ki, işkence çeken insanlar yeryüzünde durdukça unutulmıyacak, ve zulüm gören insanlara kuvvet ve cesaret vermek için, yüzyıllar boyunca güzel kokusunu ortalığa yayacak. İsa'nın en çok sevdiği ve beğendiği tilmizi müstesna - ki bu vakayı yalnız o nakletmiştir -, Havarilerden hiçbiri bu törenin mânasını anlamış görünmüyor, hattâ, kızıl sakallı bir tanesinin, tıpkı Kitab-ı Mukaddes'te söylendiği üzere,[32] resimde de, âdeta canı sıkılmışcasına itiraz eder gibi bir hali var: "Bu kokulu yağı neden üç yüz akçeye satıp parasını fukaraya dağıtmıyoruz?" diye soruyor. Bu hesabi Havari, aynı zamanda cemaatın kasadarıdır; para işlerindeki alışkanlıkları onu, amelî hiçbir faydası olmıyan, rum-sümbülünden çekilmiş yağın kokusu gibi, her türlü hasbî sevgi rayihasına karşı öyle duygusuz

bir hale sokmuş ki, bu türlü şeyleri satıp akçeye çevirmek ve bunu faydalı bir işe kullanmak istiyor ve işte bu akçe sarrafı, bir gün İsa'yı da satacaktır... Hem de 30 gümüş akçeye. Demek ki İncil de, Havariler arasındaki bu sarrafın hikâyesiyle, remizli bir şekilde, para keselerinde pusuya yatan kandırma kudretine işaret etmiş, ve para işleriyle uğraşan adamların hainliklerine karşı bizi uyanık tutmak istemiştir. Her zengin bir İscariotlı' lu Yahûdâ'dır.

Milady: "Aziz Doktor, sözlerim karşısında bir mümin gibi suratınızı ekşitiyorsunuz, diye kulağıma fısıldadı. Deminden beri size dikkatle bakıyorum, sizi incittiysem affınızı dilerim; sizde dini bütün bir hıristiyan hali var."

"Söz aramızda, ben gerçekten sağlam bir hıristiyanım; evet, İsa..."

"Yoksa onun bir Tanrı olduğuna da mı inanacaksınız?"

"Tabii, sevgili Mathilde! o benim en çok sevdiğim Tanrıdır... Babası da düşünülemiyecek kadar eski zamanlardan beri dünyaya hâkim olmuş meşru bir Tanrı olduğu için değil, belki, semâvât ülkesinin hükümdar soyundan gelme bir şehzadesi olmasına rağmen demokrat duygulu olduğu ve sarayların merasimperest ihtişamından hoşlanmadığı için, ülemâ-yı rüsûmun ve şeritli, kordonlu kapu-kulu tâifesinin Tanrısı değil de, alçak gönüllü bir halk Tanrısı, bir *bourgeois* Tanrısı, *un bon dieu citoyen* ([32]a) olduğu için onu bütün Tanrı-

lardan daha çok severim. Gerçekten de, İsa aslından Tanrı olmasaydı da ben yine onu Tanrılığa seçerdim; ve mutlakiyet sevdasında, ve bu iddia ile tahakküm arzusunda olan bir Tanrıdan çok ona, seve seve boyun eğerdim; çünkü o benim seçtiğim, benim reyimle başıma geçmiş bir Tanrı olurdu."

SEKİSİNCİ FASIL

Ağır başlı bir ihtiyar olan başpiskopos âyini kendisi idare etti, ve itiraf etmeliyim ki, sade ben değil, bir dereceye kadar Milady de, bu kutsal törende gizli duran ruhaniyet havasının ve âyini yapan ihtiyar adamın dinî vazifesi esnasındaki vakarının tesiri altında kaldık; şüphe yok, her ihtiyar zaten bir rahiptir ve katolik âyininin âdap ve erkânı o kadar eski zamanların malı olan şeyler ki, bunlara dünyanın çocukluk çağının biricik kalıntısı, ve ilk analarımızın hâtıraları olarak, bütün insanlardan dinî bir saygı bekliyen şeyler diyebiliriz.

"Bakınız, Milady, dedim, burada gördüğünüz her hareket, elleri kavuşturma, kolları uzatma tarzı, şu diz çökmeler, şu el yıkamalar, günlükle şu tütsülenmeler, şu kâse, nihayet adamın bütün kıyafeti: şu *mitra*[33]'dan omuzundaki *stola*[34]'nın saçaklarına kadar, hepsi eski Mısır'da vardı; bunlar, harikulâde varlığı hakkında en eski vesikaların çok az bilgi verdikleri rahiplik müessesesinin kalıntılarıdır; ve bu müessese ilk felsefeyi keşfet-

miş, ilk Tanrıları icadetmiş, ilk senbolleri tâyin etmiş, ve genç insanlığı da..."

"... ilk defa o aldatmıştır," diye Milady, acı bir eda ile sözlerimi tamamladı. Sonra devam etti: "Ben sanıyorum ki, Doktor, en eski dünya çağlarından bize kala kala, birkaç zavallı yalan dolan düsturundan başka bir şey arta kalmamıştır; ve bunlar hâlâ da tesirli... Öyle değil mi? Bakın şu budala ve karanlık suratlara... Hele şu, hımbılcasına diz çökmüş, tam ağzı açık ayran budalası halli herife..."

Mathilde'yi teskin etmek gayretiyle, hafif sesle: "Allah aşkına! diye fısıldadım, nenize gerek sizin; adamcağızın kafasını akıl nuru aydınlatmıyormuş, bize ne bundan? buna ne diye kıyorsunuz? Her gün, ahmaklıkta ondan aşağı kalmıyan bir sürü öküz, inek, köpek, eşek görmüyor musunuz? Onların manzarası keyfinizi derre kadar bozmuyor, onlarla karşılaştığınız için hiç de hiddet tezahürleri göstermiyorsunuz!..."

Milady: "Yok, bu başka şey, diye atıldı; sizin söylediğiniz hayvanların gerilerinde kuyrukları vardır, ve ben, saydığınız mahlûklar kadar hayvancasına sersem olduğu halde, gerisinde kuyruğu olmıyan bir herif gördüm mü elbet kızarım."

"Evet, bu başka şey, Milady!"

DOKUZUNCU FASIL

Âyinden sonra, görülecek ve işidilecek nice nice şeyler vardı: hususiyle iri yarı, çam yarması

gibi bir keşişin va'zı mühimdi; bu adamın, eski Roma heykelleri biçiminde, tahakküm ve cüret ifadesi taşıyan suratı, kaba saba, ve dilencilerinkine benzer urbasiyle garip bir tezat halindeydi, öyle ki, ona fukaralar imparatoru derdiniz. Va'zının konusu Cennet ile Cehennem'di; arada sırada müthiş bir heyecan ile coşuyordu; Cennet tasviri, barbarlara yakışacak şekilde fazlaca yüklüydü; o mübarek makamlarda o kadar çok altın, gümüş, mücevherat, o kadar nefîs taamlar, ve en iyi cinsinden öyle eski şaraplar vardı ki ,ve bunları anlatırken, Cennet müjdesi almış bir kulun saadetiyle ağzını şapırdatıyor, ve kendini de, kanadcıkları olan küçücük, beyaz bir melek sıfatiyle, kanadcıklarını çırpıp dolaşan küçücük beyaz melekler arasında görür gibi olunca, urbasının içinde hazdan vücudunun her bir âzasını ayrı ayrı oynatıyor, yerinde duramıyordu. Cehennem tasviri hem daha az eğlenceli, hem de daha realist ve ciddî idi. Bu hahiste herif kendini asli unsuru içinde görüyordu. Hele Cehennemin kızgın alevlerine, eski çağların Hıristiyanları gibi iman bütünlüğiyle inanmıyanlara, son zamanlarda bu ateşin gittikçe kızgınlığını kaybedip soğumağa yüz tuttuğunu, ve çok geçmeden büsbütün söneceğini sananlara karşı müthiş köpürdü: "Cehennem nerdeyse sönecekmiş, diye haykırdı; öyle bile olsa, alimallah, son kıvılcımlı közleri soluğumla canlandırır, yeniden yakarım, ve onun kadim çağlardaki alevlerini ve kızgınlığını yeniden uyandırırım." İnsan bu keli-

meleri, kuzey rüzgârı gibi uğuldıyarak bağıran sesi duyunca, bu alev alev yanan suratı, bu camus boynu gibi kıpkırmızı enseyi ve bu zorlu yumrukları görünce, bu Cehennem tehditlerinin hiç de mübalâga olmadığına kanaat getirirdi.

Milady: "I like this man."[35] dedi.

"Hakkınız var, diye cevap verdim; bence de o, bizim yumuşak homeopathe[36] ruh tabiplerimizden daha sevimlidir; bizimkiler, bir kova ahlâk suyu içine on binde bir nispetinde akıl koyup çalkalar, sonra da bu şurupla bizi her pazar vaızlarında tedavi etmeğe kalkışırlar."

"Evet, doktor, bu keşişin Cehennemine saygı duyuyorum; ama Cennetine hiç itimadım yok. Esasen, daha çok zaman evvel, gökyüzünü ([36]a) seyrederken, benim içimde gizli şüpheler uyanmıştır. Daha küçücükken, Dublin'de, çok defa çayırda sırt üstü yatar, göğe bakar, kendi kendime sorardım: acaba göğün içinde, bahsedildiği gibi, bunca güzel, değerli şeyler var mıdır? Eğer varsa, nasıl oluyor da bütün bu kıymetli eşyadan yeryüzüne hiçbir şey, meselâ bir pırlanta küpe, bir dizi inci, yahut, hiç olmazsa, bir dilimcik ananaslı pasta düşmüyor da, durmadan başımıza, rahmet yerine, ya dolu, ya kar, yahut da alelâde yağmur yağdırılıyor? bunun aslı esası yok..." diye düşünürdüm.

"Neden böyle söylüyorsunuz, Milady? Bu şüpheyi açığa vurmaktansa susmak daha iyi değil mi? Cennete inanmıyan münkirler, kendi inançla-

rına kimseyi döndüremezler; muhteşem bir Cennetleri olan ve bu cennetin nimetlerinden hodkâmcasına yalnız kendileri tatmayı düşünmedikleri için, hemcinslerini onlardan pay almağa çağıran ve onlar kendilerinin bu diğerkâm dâvetlerini kabul edinceye kadar içleri rahat etmiyen adamların bu din gayretlerini ayıplamak değil, hattâ övmek lâzım gelir."

"Ama ben, bir noktaya daima şaşmış kalmışımdır, Doktor: bu çeşitten zengin adamlar, yani Hıristiyan dinini yayma cemiyetlerinin başkanı, ikinci başkanı ve sekreteri olarak büyük bir himmet ve feragatla uğraşıp didiştiklerini gördüğümüz kimseler, bakarız, meselâ kokmuş ihtiyar bir yahudi dilencinin, istikbalde Cennet bahçelerinde zevk-u safaya erişebilmesi için, onu bu yüce makamlara lâyık bir hale getirmeğe çalışırlar, ama bir defacık olsun o fukaracığı şu dünya üstünde kendi nimetlerine ortak etmeği, meselâ bir yaz sayfiyelerine çağırmağı, sofralarında şüphesiz eksik olmıyan nefîs taamlardan ikram etmeği, ve bu yemeklerin herhalde, cennet taamları kadar herifçeğizin hoşuna gidebileceğini hiç akıllarına getirmezler."

"Bunda anlaşılmıyacak ne var, Milady, Cennet nimetleri onlara beş para bile harcatmaz; hemcinslerimizi bu kadar ucuza mesut etmek imkânı iki misli saadet verse gerektir. Bir de dinsizi düşünün; o bir hemcinsini hangi nimetleri paylaşmağa çağırabilir?"

"Onun, uzun, sakin bir uykudan başka hiçbir şeyi yoktur; böylesine bir uyku, bir bahtsız için çok arzu edilir bir saadettir, hele zavallıya daha evvel, durmadan dinlenmeden, cennet davetleriyle işkence edilmişse..."

Güzel kadın bu sözleri iğneli ve acı bir eda ile söyledi; ben de ona, ciddî sayılabilecek bir tavırla cevap verdim: "Sevgili Mathilde, dünya üstündeki işlerimi görürken cennet, cehennem gibi şeyler benim hiç umurumda değil; ben Cennetin vadettiği mükâfatlara tamah edip veya Cehennem azaplarından korkup ona göre hareket edemiyecek kadar büyük ve mağrurum. Ben iyiye ulaşmağa gayret ediyorum, çünkü o güzeldir, ve beni karşı koyamıyacağım bir kuvvetle kendine çekiyor, ve kötüden kaçıyorum, çünkü o çirkindir, ve beni tiksindiriyor. Daha çocukken Plutarkhos'u okuduğum zamanlar (şunu da söyliyeyim ki bu muharririn kitabını şimdi de her akşam, yatağıma uzandığım zaman elime alırım, ve okurken bazan, yatağımdan atlamak, bir ekspres-postaya binip gitmek, büyük adam olmak arzuları içimde uyanır), daha o yaşta bile, İskenderiye sokaklarında, bir elinde bir tulum dolusu su, bir elinde bir meşale ile giden kadının hikâyesini tekrar tekrar okumaktan hoşlanırdım: kadın hem gider, hem de gelip geçenlere, su ile Cehennemi söndüreceğini, meşale ile de Cenneti ateşe vereceğini söylermiş; bundan maksadı ise, insanların artık bundan böyle sırf korku zoriyle kötülükten kaçınmalarını, ve

sırf mükâfat hırsiyle iyilik yapmalarını önlemek imiş. Ölümden sonra bu hayatın bir devamı bulunsun, bulunmasın, bütün hareketlerimiz hasbî, menfaatsız bir sevginin kaynağından fışkırmalıdır."

"Demek ki siz ölümsüzlüğe de inanmıyorsunuz!"

"Çok kurnazsınız, Milady! Ben ölümsüzlükten şüphe edebilir miyim? Ben ki, kalbim, geçmişin ve geleceğin en uzak yüzyıllarına gün geçtikçe daha derin kök salıyor, ben ki insanların en az ölümlü olanlarından biriyim, ben ki her soluğum sonsuz bir hayat, her düşüncem bir yıldız... Ben ölümsüzlükten nasıl şüphe edebilirim?"

"Doktor, bana öyle geliyor ki, herhalde dünyada bu kadar iyi ve güzel şeylerden tattıktan sonra, üstelik bir de Hak Taâlâ'dan ölümsüzlüğü istemek için insanda fazlaca mevki hırsı ve küstahlık olmalı. Hayvanlar arasında aristokrat sınıfı teşkil eden ve kendini bütün diğer yaratıklardan üstün sayan insan oğlu, saraylardakine benzer kasideler, methiyeler, diz çökmeler, ve niyazlar sayesinde kâinat padişahının tahtına mahsus bir imtiyaz olan ölmezliği de onun elinden almak istiyor... Ha, dudaklarınızın o hareketi ne demektir, bilirim, Bay Ölümsüz!"

ONUNCU FASIL

Signora kendisiyle Manastıra kadar gelmemizi rica etti. Bu Manastırda bütün Toskana'nın en

dikkate değer Haçı, mucizeler yapan bir Haç muhafaza ediliyormuş. Katedralden ayrılmamız pek isabet oldu, zira Milady'nin çılgınlıkları sonunda bizi, içinden çıkılmaz bazı hallere sokabilirdi. Keyfi pek yerindeydi, etrafa nükte ve alay saçıyordu; fevkalâde boş, delice düşünceleri, insana mayıs güneşinin ışığı ve sıcaklığı içinde ordan oraya saçrıyan kedileri hatırlatırdı. Katedralin kapısında, şahadet parmağını üç defa okunmuş suya batırdı ve her defasında suyu üzerime serpti ve şunları mırıldandı: "Dem zaferdeyim kinnim!"[37] Bu sözler onun iddiasına göre, cadı karılarının bir insanı eşek haline getirmek için okudukları dua imiş.

Katedralin önündeki meydanda az çok Avusturyalı üniforması giyinmiş, ve Alman usuliyle komut veren bir sürü asker talim ediyordu; hiç olmazsa şu Almanca sözleri duyuyordum: "Tüfek as! Tüfek çıkar! Nişan al! Sağa dön! Kıta dur!" Zannediyorum ki, başka Avrupa milletlerinde olduğu gibi İtalyanlarda da komutlar Almanca verilir. Bu olaydan, biz Almanlar lehimize bir netice çıkarabilir miyiz? Acaba dünya üstünde çok kumanda ettiğimizden mi Alman dili kumanda dili olmuştur? Yoksa bize o kadar çok kumanda edilmiştir ki, her itaat edenin Alman dilini anlaması tabiî olmuştur mu demeli?

Milady, resmi geçitlerden falan pek hoşlanır görünmüyor. Alaycı bir korku ile bizi askerlerden uzaklaştırdı; dedi ki: "Ben böyle kılıçlı, tüfekli adamların yakınlarında durmasını hiç sev-

mem; hele manevralar gibi olağanüstü hallerde öyle sıra sıra dizilip bir yere yığıldılar mı.... Olur ya, meselâ bu binlerce adamdan biri birdenbire delirivermiş de, hiç sebepsiz, elinde tuttuğu tüfeği bana çevirip beni oracıkta yere serivermiş... Yahut da, bir başkası, birdenbire akıllı bir adam olivermiş ve şöyle düşünmeğe başlamış: senin kaybedecek, tehlikeye sokacak neyin var ki? hattâ hayatına bile son verseler ne çıkar? Bize öbür dünyada vâdettikleri hayat, pek bahsettikleri kadar parlak olmasa bile, hattâ bu dünyadaki hayattan da kötü olsa, herhalde sana burada verilenden, yani günde altı kreuzer'den az ücret vermezler ya... Öyleyse, hiç durma, aklına eseni yap; burnu havada etrafına yukardan bakan şu İngiliz karısını devir gitsin! - Askerlerin bulunduğu yerde hayatını tehlikede görmekte haklı değil miyim? Kıral olsaydım, askerlerimi iki sınıfa ayırırdım. Bir kısmını, savaşta cesaretleri olsun, ölümden korkmasınlar diye ölümsüzlüğe inandırırdım ve onları yalnız savaşta kullanırdım, ötekilerini de resmigeçitlerde, manevralarda kullanırdım, ve keyifleri istediği için birin öldürdükleri takdirde hiçbir şey kaybetmiyecekleri hakikatı arada bir akıllarına esmesin diye, ölümsüzlüğe inanmayı bunlara, ölüm cezasiyle yasak ederdim. Bir de hayatı sevmeleri için, tayın ekmeklerine bir parça da yağ istihkakı eklemeyi ihmal etmezdim. Ama, ötekilere, yani ölümsüz kahramanlara, hayatı gayet acı hale koyardım; böylece onlar da hayatı ha-

kir görmeyi, ve topların ağızlarını, daha güzel bir dünyaya giden yol saymayı öğrenmiş olurlardı."

"Milady, dedim, siz kötü bir hükümdar olurdunuz. Nasıl hükümdarlık edileceğini bile bilmiyorsunuz. Hele siyasetten zerre kadar haberiniz yok. Bizim "Politische Annalen"[38] leri okumuş olsaydınız..."

"Ben bütün bunları herhalde sizden daha iyi bilirim, aziz Doktor. Çocukken bile bu meseleleri araştırırdım. Daha küçük bir çocuktum, Dublin'de..."

"Çok defa çayırda sırt üstü yatardım... Ve kendi kendime düşünürdüm... Yahut da, Ramsgate'de olduğu gibi, hiçbir şey düşünmezdim..."

Milady'nin gözlerinde, nankörlüğümü pek hoş görmiyen bir bakışın bana çevrildiğini hissettim. Ama çok geçmeden o tekrar gülerek devam etti: "Küçücük bir çocukken, Dublin'de, annemin ayaklarını koyduğu alçak iskemlenin bir köşeciğine otururdum da çeşit çeşit sualler sorardım: meselâ terzilerin, kunduracıların, ekmekçilerin, hasılı bu dünya üstündeki adamların işleri güçleri nedir, öğrenmek isterdim. Annem de bana uzun boylu anlatırdı: terziler elbise yaparlar, kunduracılar kundura yaparlar, ekmekçiler ekmek pişirirler, derdi. "Peki, Kıralar ne yaparlar?" diye sorunca annem: "Onlar da hükümeti idare ederler." cevabını verirdi. O zaman ben: "Anneciğim, derdim, biliyor musun, ben Kıral olsaydım, Kıral

hükümeti idare etmeyince dünya ne hale geliyor. anlamak için, bir gün hiç hükümet idare etmeden otururdum..." Annem: "Yavrucuğum, derdi, bazı Kırallar da böyle yaparlar, bunun tesiri de görülür."

"Milady, doğrusu annenizin hakkı varmış. Bilhassa burada, İtalya'da bu türlü Kırallar pek çok, ve Piemonte ile Napoli'de bu pek iyi fark ediliyor."[39]

"Ama, azizim Doktor, sıcağın şiddetinden dolayı bazı günler hükümeti idare etmediği için İtalyan Kırallarını ayıplamamak lâzım... Korkulacak bir nokta var: o da, Carbonari[40]'lerin böyle bir günden faydalanmaya kalkışmaları ihtimali; zira, şu son zamanlarda dikkat ettim, ihtilâller hep böyle, hükümetin idare edilmediği günlerde oluyor. Ama, bir de bakmışsınız, Carbonari'ler hükümetin idare edilmediği bir gün sanmışlar, halbuki hesapları yanlış çıkmış, o gün hükümet idare ediliyormuş...Zavallılar, böyle hatalı bir tahmin yüzünden maazallah kellelerinden olabilirler...Onun için, Carbonari'ler ne kadar dikkatli, ihtiyatlı olsalar azdır; en doğru, en münasip zamanı seçip yakalamak için uyanık bulunmak zorundadırlar. Buna karşılık Kırallar için de, en yüksek politika, hangi günler hükümeti idare etmediklerini gayet gizli tutmak, öyle günlerde, hiç olmazsa arada bir tahta oturup kalem açmak, mektupları mühürlemek, yahut da beyaz bir kâğıda çizgiler çekmek gibi sırf bir işle meşgul olduğunu göstermek için, ve dışar-

dan, sarayın pençeresinden merakla bakan halk sahiden hükümetin idare edildiğine inansın diye bir şeyler yapmaktan ibarettir."

Milady'nin ince, güzel ağzından bu düşünceler oynaşarak dökülürken, Franscheska'nın dolgun gül yapraklarına benziyen dudaklarında da gülümsiyen bir memnunluk uçuşuyordu. O az konuşuyordu. Bununla beraber, tavrı, edası, bir akşam evvelisi gibi, hem mahzun, hem de mesut bir feragat ifadesi taşımıyordu; şimdi daha çok kendinden emin ve zaferli bir yürüyüşü vardı, her adımı bir trampete vuruşu gibiydi; bununla beraber, onun hareketlerinde kendini gösteren zafer, dünyevi olmaktan çok uhrevi idi, ona nerdeyse, zaferini kuthyan bir kilisenin timsali diyebilirdiniz, başının çevresinde, görülmiyen bir kutsallık halesi dalgalanıyordu. Göz yaşları arasından gülümser gibi duran gözler ise, tamamiyle dünyaya bağlı bir çocukluk ifadesi taşıyordu, ve önümüzden akıp giden bu renk renk insan dalgası içinde, giyime kuşama ait en ufak bir bez parçası bile onun keskin gözlerinden kaçmıyordu. Pek beğendiği bir şey gördü mü: "Ecco! diye bağırıyordu, ne şal! Markese'ye söyleyim de bana, Roxelane kıyafetiyle dans edeceğim zaman başıma sarmak için böyle bir kişmir şalı alsın! Ah, o bana elmas taşlı bir haç da vâdetti..."

Zavallı Gumpelino! haydi neyse, şala kendini kolay alıştırırsın ama, elmaslı haç sana herhalde zehir gibi acı bir saat geçirtecek! Ama, Signora öy-

le eziyet, öyle işkence edecek ki, senin için, çarmıha gerilme azabı da olsa sonunda bu hediyeyi vermeğe razı olacaksın."

ON BİRİNCİ FASIL

Lucca'nın mucizeli Haçının ziyaret edildiği kilise, şimdi adını hatırlamadığım bir Manastıra aittir.

Kiliseye girdiğimizde, büyük mihrabın önünde diz üstü, sessiz dua etmekte olan bir düzüne keşiş duruyordu. Yalnız arada bir, koro gibi hep bir ağızdan birkaç dağınık kelime söylüyorlar, bunlar sütunların meydana getirdiği ıssız galerilerde korkunç yankılar veriyordu. Kilise karanlıktı, ve camları boyalı küçücük pencerelerden içeri renkli bir ışık, dazlak kafalarla boz keşiş urbalarının üzerine düşüyordu. Donuk bakır kandiller, kararmış duvar resimleriyle mihrabı süsliyen tabloları cimricesine aydınlatıyorlar, ağaçtan oyulmuş, çiy renklerle boyanmış evliya başları duvarlardan uzanıyorlar, ve yarı karanlık içinde, canlanmış gibi, suratlarını buruşturuyorlardı. Bir aralık Milady bir çığlık kopardı, ayaklarımızın dibinde duran bir mezar taşını gösterdi: bunun üzerine, kabartma olarak, elinde asâsı ve başında *mitra*'sı ile, elleri kavuşmuş, ve burnu kırılmış bir piskoposun haşin duruşlu heykeli kazınmıştı. Genç kadın, alçak sesle: "Eyvah, dedi, heykelin taştan burnunu pek hoyratça çiğnedim; bu gece herhal-

de rüyalarıma girecek! vay bizim burnun başına geleceklere!..."

Zangoç, solgun benizli, genç bir geşişti; bize mucizeler yapan Haçı gösterdi ve mucizelerini anlattı. Ben, mizaç itibariyle saatı saatına uymıyan bir adamım; nitekim, keşiş anlatırken herhalde, inanmıyan bir adamın suratını göstermemiş olmalıyım. Benim, bazı bazı, mucizelere inanma hallerine tutulduğum olur; hele böyle, zemin ve zaman bu gibi hallere pek uygun gelirse... Böyle zamanlarda, dünyada her şeyin bir mucize ve cihan tarihinin bir efsane olduğuna inanırım. Kim bilir bu sefer belki de Franscheska'nın mucizelere olan inanışı bana da geçmişti; o, hudutsuz bir çoşkunlukla Haçı öpüyordu. Nükteci İngiliz kadınının, coşkunlukta Franscheska'dan aşağı kalmaksızın alay etmekten zevk duyuşu beni rahatsız etti. Bu alaycı tavır, belki de kendimi böyle bir ruh haletinden tamamiyle kurtulmuş hissetmediğim, ve bunu övülmeğe değer saymadığım için, beni bu kadar incitiyordu. Herhalde inkâr edilemez ki, alay zevkinin, yani eşyanın tezatlarını görmekten duyulan neşenin içinde kötü bir şeyler gizlidir, halbuki ağırbaşlılık iyi duygulara daha yakın durur... Fazilet, hürriyet sevgisi ve aşkın kendisi gayet ciddî, ağırbaşlı duygulardır. Bununla beraber, öyle kalbler vardır ki, onlarda alayla ağır başlılık, kötülükle kutsallık, kızgın ateşle dondurucu soğuk öyle garip şekilde karışmışlardır ki, bunlar hakkında hüküm vermek çok güç olur. Mathilde'nin

göğsü içinde böyle bir kalb yatıyordu. Onun kalbi, bazı, dondurucu bir buz adasıydı ki ayna gibi düz, kaygın zemininde başka diyarların hasretini çeken ateşli hurma ormanları fışkırıp yeşeriyordu, bazı da, büyük bir coşkunlukla ateş saçan bir volkandı ki, alevlerini, birdenbire çığa benzer bir kahkaha örtüveriyordu. O hiç de kötü bir insan değildi, ve bütün taşkınlıklarına rağmen, hiç de zevk u safaya düşkün sayılmazdı; cismani hazların sadece zarif, ince taraflarını yakalamış ve bununla, tıpkı çılgın bir kukla oyununda olduğu gibi neşelenirdi. Herhangi garip, antika bir adamın, âşıklık zamanlarında ne hallere düşeceğini görmek onun için bir mizah zevki, mâsum ve tatlı bir meraktı. [Markese Gumpelino ile olan dostluğunun sebebini anlatmak için bu kâfidir.[41]] Halbuki Franscheska ne kadar ayrı bir insandı! Onun düşüncelerinde, duygularında katolik dininin birliği, değişmezliği vardı. Gündüzleri o solgun, mahmur bir ay, geceleri ise kızgın, alevli bir güneşti... Gündüzlerimin ayı, gecelerimin güneşi! Seni ömrümde bir daha göremiyeceğim!

Milady: "Hakkınız var, dedi, ben bir haçın mucizeler gösterebileceğine de inanıyorum. Markese vadettiği gerdanlık haçın pırlantaları üzerinde fazla cimrilik etmezse, eminim ki bu haç, Signora üzerinde çok parlak bir mucize tesiri yapacaktır; yani, sonunda pırlantaların şa'şaasından Signora'nın gözleri o kadar bir şey göremez olacak ki, o Markese'nin burnuna bile âşık olacak.

Yiğun diye takılan bazı haçların da mucizeler yaptıklarını çok defa işittim; bunlar, namuslu bir adamı aşağılık bir uşak haline koyarlarmış."

Güzel kadın böyle her şeyle alay etti; zavallı sakristan keşişe cilveler yaptı, burnu kopmuş piskopostan tuhaf tuhaf özür ve af diledi ve gayet nazik bir tavırla, kendisine iade-i ziyaret için hiç rahatsız olmaması ricasında bulundu, ve okunmuş suyun bulunduğu kurnanın önüne gelince, yine, ne olursa olsun, beni afsunlayıp eşek haline sokmak istediğini söyledi.

Bilmiyorum, bu mübarek makamın içime ilham ettiği duyguların tesiriyle mi, yoksa beni ta içimden yaralıyan bu alaya, mümkün olduğu kadar şiddetle karşılık vermek arzusundan mı, hasılı her nedense, icabeden hararet ve belâgatle dedim ki: "Milady, ben dini küçümsiyen kadınları sevmem, dinsiz güzel hanımlar bence kokusuz çiçekler gibidir; onlar Çin vazolarının üzerinde bir porselen katılığı ve cansızlığiyle boy gösteren lâlelere benzerler; konuşabilseler, bize kendilerinin tamamiyle tabiat kanunlarına uyarak lâle soğanlarından meydana geldiklerini, koku bahsinde ise, fena kokmamanın da yeter bir meziyet olduğunu, zaten akıllı bir çiçeğin güzel kokuya ihtiyacı olmadığını ispata kalkışacakları muhakkak olan soğuk ve ağır lâlelere benzerler."

Lâle sözünü duyar duymaz Milady hiddetli hareketlerle kıvranmağa başladı ve ben konuşurken, bu çiçeğe karşı vücudunun hassasiyeti kendini

öyle kuvvetle gösterdi ki nihayet bir çaresizlik ve perişanlık jestiyle kulaklarını tıkadı. Onun bu hali, yarı yarıya komediydi, ama bunda yarı yarıya da, fena halde huylanmış bir insanın ciddiyeti vardı; öyle ki, sonunda beni acı bir bakışla süzdü ve kalbinin ta içinden gelen keskin bir alay sesiyle sordu: "Ya, siz, sevgili çiçek, siz yaşıyan dinlerin hangisinin rayihasını taşıyorsunuz?"

"Ben mi, Milady? Bende hepsinden var. Ruhumun güzel kokusu göklere yükseliyor, ve ölümsüz Tanrıları bile mesut ediyor!"

ON İKİNCİ FASIL

Çoğu defa İngilizce olan konuşmamızı Signora anlamadığı için, Allah bilir nasıl bir yakıştırma ile, bizim her birimizin kendi hemşerilerimizin üstünlükleri üzerinde tartıştığımız düşüncesine varmış; bunun üzerine İngilizleri de, Almanları da methetmeğe başladı; ama içinden, muhakkak, İngilizleri akıldan noksan, Almanları da aptal sayıyordu, o başka... Prusyalılar hakkında çok kötü kanaati vardı; bu milletin memleketi, onun coğrafyasına göre, İngiltere'den de, Almanya'dan da uzaklarda bir yerlerde idi; hele Prusya Kıralı hakkındaki düşüncesi daha da kötüydü; bu Kıralı, yani Federigoyu, düşmanı dansöz Seraphina, bir hayırseverler cemiyeti menfaatine yapılan balette bir dansiyle canlandırmıştı. Büyük Friedrich'in bu adla İtalyan tiyatrolarında ve İtalyan

milletinin hafızasında bugün bile yaşaması şaşılacak şey değil mi?

Milady, Signora'nın tatlı iltifatlarına kulak bile asmadan: "Hayır, dedi, hayır! Bu adamı afsunlayıp eşek haline koymağa hiç de lüzum yok; o sadece her on adımda bir fikir değiştirmekle ve durmadan kendi kendini nakzetmekle kalmıyor, bir de şimdi, münkirleri hak dinine dâvet eden bir misyoner oluyor; onun kılık değiştirmiş bir cizvit olduğuna bile inanıyorum. Kendimi emniyette tutabilmek için, sofu bir insan suratı takınmalıyım, yoksa beni, İsa adına riya kardeşlerine ve kutsal *Inquisition* eğlencelerinin meraklılarına teslim eder, onlar da, zamanımızda polis, insanları oldukları gibi ateşe atma müsaadesi vermiyeceği için, benim suretimi yakmağa kalkışırlar. Ah, saygı değer Bay! Benim göründüğüm kadar akıllı olduğumu sanmayınız, din tarafım da hiç eksik değildir, merak etmeyin, ben hiç de lâle değilim, vallahi de, billâhi de, Tanrı hakkı için lâle değilim ve lâle olmamak için her şeye, her şeye inanırım. Bir defa, Tevratta yazılı olanların en mühimmine inanmağa başladım bile: İbrahim'in sulbünden İshak'ın, onun sulbünden Yakub'un, onun sulbünden de Yahûdâ'nın doğduğuna inanıyorum. Keza Yahûdâ'nın gelini Tamar'la kervan yolu üzerinde yattığına inanıyorum. Keza, Lût'un kızlariyle birlikte içip içip sarhoş olduğuna inanıyorum. Potiphar'ın karısının afif Yusuf'u elbisesinden uryan ettiğine inanıyorum. Yıkanırken Susanna'nın üzerine gelmiş olan iki

ihtiyarın çok yaşlı adamlar olduğuna inanıyorum. Bunlardan başka, Yakub Ata'nın önce erkek kardeşini, sonra da kaynatasını aldattığına, Davud'un Uria'ya ordusunda gayet iyi bir vazife verdiğine, Süleyman'ın bin karı aldığına, ondan sonra da dünyada her şeyin boş olduğunu düşünerek ah-ü figan ettiğine inanıyorum. Sonra "Evâmir-i aşere"ye inanıyor, hattâ orda yazılı olan şeylerin çoğunu da tutuyorum! Komşumun ne öküzüne, ne hizmetçisine, ne inğeine, ne de eşeğine göz dikiyorum. Sebt günü, yani Allahın kâinatı yarattıktan sonra dinlendiği yedinci gün çalışmıyorum, hattâ bu yedinci günün hangi gün olduğunu kesin olarak bilmediğime göre, ve bu emre fazlasiyle riayet etmiş olmak için, çoğu, bütün hafta hiçbir iş görmüyorum. İsa'nın emirlerine gelince: onlardan en mühimini, yani düşmanlarını bile sevmek lâzım geldiği hakkındaki emri hayatım boyunca tuttum... Öyle değilmi ya? En çok sevdiğim insanlar, ben bilmiyormuşum ama, benim en müthiş düşmanlarımmış..."

Genç kadının sözlerinde yine, tıpkı bir çiçek tarhının ortasında zuhur eden bir yılan gibi, en neşeli lâtifelerinin arasından ıztırap yüklü bir acılığın ses verdiğini fark edince: "Allah aşkına Mathilde, ağlamayınız." diye yalvardım. Ben bu sesi tanıyordum; onunla birlikte, harikulâde kadının zarif nükte ile yüklü kristal yüreği, kuvvetle, ama çok kısa bir zaman ihtizaz ederdi; keza, biliyordum ki, bu sesteki inleme ne kadar kolay başladıysa, karşısında yapılan, yahut da kendi aklından

gelip geçen herhangi bir maskaralıkla o kadar kolay eriyip gider, kaybolur. O, Manastır avlusuna açılan büyük kapıya dayanmış, ateşli yanaklarını soğuk mermere yapıştırıp uzun saçlariyle gözlerindeki yaşların izlerini kurularken, neşesini yeniden uyandırmağa çalıştım: onun alaycı tavrını ve konuşmasını taklidederek Franscheska'ya türlü yalanlar uydurdum; o arada pek ilgilenir göründüğü ve hâlâ bitmediğini sandığı Yedi Yıl Savaşlarına dair gayet mühim havadisler verdim. Ona Sans-Souci'nin nükteci asker-Tanrısına, Prusya monarşisini icadetmiş, gençliğinde güzel flüt çalmış ve Fransızca mısralar yazmış olan büyük Federigo'ya dair gayet *intéressant* şeyler anlattım. Franscheska bana, acaba Prusyalılar mı, yoksa Almanlar mı galip gelecek? diye sordu. Zira, yukarda da işaret ettim gibi o Prusyalıları bambaşka bir millet sanıyordu; öte yandan, zaten İtalyada Alman adı altında Avusturyalılar anlaşılmağa alışılmıştır. Kendisine, Capitale della Prussia'da, yani coğrafyada ta yukarlarda duran ve buzlu kutuplar bölgesinden pek de uzakta olmıyan Berelino'da uzun müddet oturmuş olduğumu söylediğim zaman az şaşırmadı. Yolunun üstüne buz ayıları çıktığı zaman insanın mâruz kalabileceği tehlikeleri anlatırken korkudan tir tir titredi. "Zira, sevgili Francsheska, dedim, Spitzberg'de garnizon halinde pek çok ayı vardır ve çok defa, günü birliğine, meselâ vatanperverlik saikasiyle,"Ayı ile Paşa"[42] oyununu seyretmeğe, yahut da Beyermann'ın Café Ro-

yal'inde güzelce yemek yemeğe ve şampanya içmeğe Berlin'e gelirler; bütün bu masraflar kendilerine, yanlarında getirdiklerinden fazla paraya mal olur; böyle hallerde ayılardan biri orda bağlı kalır, arkadaşları gidip borçlarını ödiyecek parayı tedarik ederler, getirirler, ve böylece bağlı ayıyı kurtarırlar; "ayıyı bağlamak" ([42]a) tâbirinin menşei budur. Şehrin içinde de pek çok ayı oturur. Rivayete göre Berlin'i ayılar kurmuşlar ve şehir bunun için Bärlin[43] adını almış. Ama şehir ayıları artık adam akıllı ehlileşmişler, hattâ aralarında birkaçı kültürünü o kadar ilerletmişler ki, en güzel trajedileri yazar ve en muhteşem müzik parçalarını besteler olmuşlar.[44] Bu şehirde kurtlar da eksik değildir, fakat soğuk yüzünden Varşova cinsi kuzu postekisi giydikleri için tanınmaları pek kolay olmaz. Yaban kazları da dört tarafta uçuşur dururlar ve türlü ses cambazlıkları yaparak, gayet güç *aria*'ları söylerler; Ren geyikleri de, sanat meraklıları sıfatiyle, ordan oraya koşuşurlar. Bundan başka, Berlinliler gayet mutedil ve çalışkan yaratıklardır. Çoğu göbeklerine kadar kara gömülü otururlar ve dogma kitapları, ahlâk eserleri, seçkin zümrelerin hanım kızları için din tarihi kitapları, ilmi-i haller, yılın her gününe mahsus vaızlar, ilâhiler yazarlar; ahlâkları gayet sağlamdır, zira göbeklerine kadar kara gömülü otururlar."

Signora büyük bir hayretle: "Ay, Berlinliler hıristiyan mı?" diye bağırdı.

"Onların hıristiyanlığı da kendilerine mahsus bir hıristiyanlıktır; aslına bakacak olursanız onlarda hıristiyanlığın zerresi yoktur, zaten onlar bu dinle ciddiyetle amel edemiyecek kadar mâkul insanlardır. Ama hıristiyanlığın devlet işlerinde zaruri olduğunu, bu din sayesinde tebaanın kuzu gibi her şeye itaat edeceğini, bundan başka hırsızlık ve katil vakalarının pek çok olmıyacağını bildikleri için, büyük bir belâgatle hemcinslerini hıristiyanlığa döndürmeğe çalışırlar, aynı zamanda böylece, âdâb ve erkânı kendileri için pek yorucu olan, fakat ayakta durmasını istedikleri bir dinde, kendi yerlerini tutacak, kendilerine bedellik edecek kimseler ararlar. Bu gayretlerinde fakir Yahudilerin başkalarına hizmet etmeğe hazır bulunuşları onların pek işine yarar, onların yerine Yahudiler Hıristiyan olurlar: Para ve tatlı sözle bu milletten istediğini yapmak mümkündür; şimdi hıristiyanlığa öyle bir sarılmış bulunuyorlar ki (45a), dünya kâfir oldu, diye durmadan feryat ediyorlar, üçlü-Tanrı fikri uğruna kellelerini koltuğa alıyorlar, hattâ eyyam-ı bahurda buna inanıyorlar, rasyonalistlere karşı ateş püskürüyorlar, misyoner ve din casusu sıfatiyle memleketin dört bir tarafına gidiyorlar ve ahlâki beyannameler dağıtıyorlar, bilhassa kiliselerde iken gözlerini fır fır döndürüyorlar, mübarek, nurani suratlar takınıyorlar, ve softalıkta o kadar

ileri gidiyorlar ki, şimdi şurada burada, meslek rekabetinin alâmetleri beliriyor; zenaatın eski ustaları gizliden gizliye şikâyet ediyorlar: Hıristiyanlık şimdi tamamiyle Yahudilerin ellerinde kaldı, diye sızıldanıyorlar."

ON ÜÇÜNCÜ FASIL

Signora beni anlamamış olabilir. Sen, sevgili okuyucu, muhakkak ki daha iyi anlıyacaksın. Milady de beni anladı ve bu anlayışın neticesi olarak onun keyfi yerine geldi, eski neşeli halini buldu. Bununla beraber, ben - bilmiyorum, belki de ciddî bir tavırla - halkın bir dine ihtiyacı olduğunu ileri süren umumi fikre iştirak ettiğimi söyleyince, her zamanki edasiyle benimle çekişmekten kendini alamadı.

"Halkın muhakkak bir dini olmalıymış! diye bağırdı; bu sözü binlerce aptal, binlerce mürayi vaızlarında tekrar eder durur..."

"Bununla beraber doğru bir söz, Milady! Nasıl ki bir ana, çocuğunun bütün suallerine doğru şekilde cevap veremez, çünkü çocuğun anlama kuvveti kâfi değildir, onun gibi, halkın bütün tabiat ve akıl üstü meselelerine, aklının ereceği ölçüde tabiat ve akıl çerçevesi içinde cevap verecek müspet bir dinin, bir kilisenin bulunması lâzımdır."

"Eyvah, Doktor, sizin bu benzetmeniz bana bir hikâye hatırlattı; ama, bu, sonunda, sizin dü-

şüncenizin lehine bir netice çıkarmağa yaramıyacak. Küçücük bir çocukken, Dublin'de..."

"Sırt üstü yatmıştım..."

"Aman Doktor, sizinle şöyle aklı başında bir adam gibi konuşmak imkânı yok mudur, kuzum? Öyle utanmazcasına gülümsemeyin de dinleyin: küçücük çocukken Dublin'de bir gün annemin dizi dibine oturmuştum; ona bir ara, eski ayları ne yaparlar? diye sordum. Annem: sevgili yavrum, dedi, Allah baba, eski ayları şeker çekiciyle kırar, küçücük yıldızlar yapar. Annemin, yanlışlığında şüphe olmıyan bu açıklamasını mazur görmeliyiz. Zira o, en mükemmel astronomi bilgileriyle, bana bütün şu güneş, ay ve yıldızlar sistemini kavratmağa muvaffak olamazdı, onun için de, benim aklımın eremiyeceği bu meseleye, aklımın ereceği ve kavrıyabileceği şekilde cevap verdi. Ama o, açıklamasını yaşım ilerleyip bu meseleleri kavrıyabileceğim bir zamana talik etseydi, hiç olmazsa yalan söylemeseydi daha iyi yapmış olurdu. Nitekim, az sonra küçük Lucie ile buluştum; ayın on dördü gökyüzünde parlıyordu. Lucie'ye bu ayı bir müddet sonra kırıp kırıp yıldız yapacaklarını anlattığım zaman o beni alaya aldı, ve büyük annesi ihtiyar O'Mera'nın kendisine ayın Cehennemde ateşten kavun olarak yendiğini, orda şeker falan bulunmadığı için de üstüne tuz biber ekildiğini söylediğini anlattı; Lucie, oldukça masum bir protestan inanışı olan benim izahıma gülmüştü.Ben de onun koyu katolik inanışiyle alay ettim. Alay,

şaka derken iş ciddiye vardı. Evvelâ ağız dalaşına tutuştuk, sonra iş dövüşe bindi, birbirimizin yüzünü tırmaladık... Sonra sövüşme faslı başladı. Nihayet küçük O'Donnel mektepten geldi ve aramıza girdi. Bu çocuk derste, gökyüzü meselelerinde bizden daha çok bilgi edinmişti; riyaziyeden anlıyordu, her ikimizin de nasıl yanıldığımızı, ve tartışmamızın mânasızlığını bize sakin sakin anlattı. O zaman ne yapsak beğenirsiniz? Biz iki kız, hemen düşüncelerimizin aykırılığından dolayı girıştiğimiz kavgayı unuttuk ve birlik olup başladık küçük, akıllı riyaziyeciyi pataklamağa..."

"Milady, içerlemedim dersem yalan olur, zira, siz haklısınız. Ama, başka türlü yapmağa imkân yok ki: insanlar her zaman, daha küçük yaştan itibaren kafalarına sokulmuş olan din fikirlerinin doğruluğu üzerinde kavga edeceklerdir, ve aklı başında olan daima, böyle iki taraftan da eziyet çekecektir. Çok daha eskiden iş büsbütün başkaydı, kimse kendi dininin âdâb ve erkânını, ayin ve merasimlerini ayrıca meth ü sena etmeğe, ve yahut da, başkalarına onu zorla kabul ettirmeğe ihtiyaç duymazdı. Din sevilen bir gelenek, ulu kişilere dair kutsal hikâyeler, anma törenleri, *Mystères*'lerden ibaretti ve böylece atalardan oğullara geçerdi; bunlar aynı zamanda halkın aile içinde sakladıkları kutsal emanetlerdi; ve kendi soyundan olmıyan bir yabancı gelip de bir Yunanlıya, onun dini cemaatına girmek istediğini söylese, Yunanlı bunu mithiş bir cinnet sayardı; hele, herhangi bir

adama, cebir veya hile ile kendi baba dinini bıraktırıp onu yeni yabancı bir dine sokmayı insanlıkla uzlaşamaz bir fiil, bir cinayet diye görürdü. İşte o sırada, timsahların ve papasbğın vatanı olan Mısırdan bir millet hurucetti ve deri hastalıklariyle, çalınmış altın ve gümüş sofra takımlarından başka bize, müspet din denilen şeyi getirdi. İnsanlığa, kilise namı verilen, inanılması gereken kaidelerle riayet edilmesi farz olan kutsal törenlerden kurulmuş kocaman kiliseyi, daha sonraki devlet dinlerinin ilk örneğini hediye etti... İşte ondan sonra, insanların her işine karışan taassup, din gayreti, onu bunu kendi inandığına inandırma merakı, hasılı insan nesline bunca kan ve göz yaşına mal olmuş bir sürü kutsal cinayetlerin ardı arası kesilmedi..."

Mylady: "Goddam! diye bağırdı, lânet olsun bu kötülük kaynağı millete!"

"Mathilde, o millet çoktan belâsını buldu, ve boynuna yüklendiği lâneti inliye inliye, asırlar boyunca sürükleyip gidiyor. Ah bu Mısır diyarı! onun icadedip çıkardığı şeyler zamana meydan okuyor. Ehramlar hâlâ dimdik ayakta duruyor, mumyaları hâlâ yapıldıkları gündeki gibi bozulmamış duruyor, Mısırdan çıkan bu millet mumyası da, insan mumyaları gibi, mahvedilemez bir şeydir: kadim hurufatının sargılarına sarılmış, bir hayalet gibi dünya üzerinde dolaşır; dünya tarihinin kurumuş ve buruşmuş bir yaprağı dersiniz. Bir hayalet ki yaşamak için sarraflık ve eskicilik

yapar... Milady, şuradaki ihtiyar adamı görüyor musunuz? Ağarmış sakalının ucu yeniden kararmağa başlıyor, gözleri bir hayaletinki gibi..."

"Orası eski Roma mezarlıklarının harabesi değil mi?"

"Evet, ihtiyar adam da tam oraya oturmuş; kim bilir,Mathilde, belki de şimdi duasını yapıyor; bu korkunç bir duadır: içinde o adam acılarını sayıp döker, ve çoktan dünya yüzünden kalkmış olup sadece koca karı masallarında yaşıyan milletlere kargış eder... Ama kendisi, acıları içinde, batmalarını Tanrıdan niyaz ettiği düşmanlarının mezarları üstünde oturduğunun belki de farkında değildir."

ON DÖRDÜNCÜ FASIL

Daha evvelki fasılda müspet dinlerden, yani, yalnız kiliseler halinde oluştukları ve devlet dini adı altında devletin hususi imtiyazlarına sahip oldukları için bu adla anılan dinlerden bahsettim. Ama, sevgili okuyucu, sofu kimselerin kendilerine göre bir diyalektikleri var, onlar bununla sana, gayet esaslı şekilde böyle bir devlet dininin kilise sistemine muhalif olan her insanın, dinin ve devletin de, Tanrının ve Kıralın da, yahut her zamanki formüliyle, tahtın ve mihrabın da düşmanı olduğunu ispat ederler. Ama ben sana bunun bir yalan olduğunu söylüyorum. Ben her dinin iç kurallığına karşı saygı beslerim ve devletin yüksek

menfaatlarına kul köle olurum. Her ne kadar *anthropomorphisme* fikrine karşı fazlaca bir hürmetim yoksa da, Tanrının azametine inanırım ve kırallar halkın ruhuna aykırı hareket edecek kadar deli, türlü hareketlerle, türlü eza cefa ile onun kolunu kanadını kıracak kadar alçak oldukları halde, ben en samimi kanaatıma uyarak, yine de kırallık idaresi, monarşi taraftarı kalırım. Ben tahttan değil, köhne tahtların yarıkları arasına yuva yapmış asilzade haşaratından nefret ediyorum; bu böceklerin ne kıratta şeyler olduğunu Montesquieu aşağıdaki kelimelerle tamamiyle belirtir: "Bunlarda tembellikle ikbal hırsı, bayağılıkla gurur kucak kucağadır; çalışmadan zenginleşme isteği, gerçeklerden kaçma, dalkavukluk, hainlik, sadakatsizlik, söze ihanet, vatandaşlık vazifesini küçümseme, kırallar soyundan olanlarda gereken faziletten korkma ve o soyun mensuplarına has günahlara karşı sevgi bunların vasıflarıdır." Ben mihraptan nefret etmiyorum, köhne mihrapların molozları arasında pusu kurmuş, baş kaldıran yılanlardan nefret ediyorum; bunlar bir yandan, çiçekler gibi masum gülümsemesini bilen, öte yandan da hayatın kadehine zehirlerini akıtan ve duasına dalmış dindar adamın kulağına iftiralar fısıldıyan hayin ve kurnaz yılanlar, uzun, pırıl pırıl içi zehir, yumuşak, tatlı sözlü çıyanlardır. Tıpkı şu mısra'ın dediği gibi:

Mel in ore, verba lactis
Fel in corde, fraus in factis. [45]

ben, devletin ve dinin dostu olduğum içindir ki devlet dini denen bu ûcubedeu, dünyevi ve uhrevi kuvvetlerin veled-i zinası olan bu gülünç mahlûktan, Deccalın aygıriyle Mesihin kancık eşeğinin çiftleşmesinden doğmuş bu katırdan tiksiniyorum. Bu çeşit devlet dinleri, bir doğmanın, bir kültün ötekilere üstün tutulması gibi işler olmasaydı, Almanya birleşik ve kuvvetli bir devlet olurdu, çocukarı mesut ve hür yaşarlardı. Ama, zavallı vatanımız, din kavgalariyle parça parça olmuş, millet birbirine düşman dinî fırkalara ayrılmış, protestan tebaa katolik hükümdarlara, katolik tebaa protestan hükümdarlara karşı ayaklanmış, hükümdarlar âsi milletlerini eziyor, her tarafta gizli-protestanlık veya gizli-katoliklik hareketine karşı şüpheler, her tarafta dinsizlikle, kâfirlikle suçlandırmalar, insanın kafasının içindekinin ne olduğunu araştıran casuslar, kelâmiyye, sûfiyye gibi türlü meslekler, kilise gazetelerinin burunlarını her yere sokup münafıklık, casusluk yapmaları, mezhep kinleri, insanları dinlerinden döndürme gayretleri... Biz bu herc-ü merc içinde gökyüzü âlemi bahislerinde kavga dövüş ederken, yeryüzünde göçüp gidiyoruz. Ancak din meselelerinde kayıtsızlık belki bizi kurtarabilir, ve imanının zayıflamasiyle belki Almanya siyasette kuvvetlenebilir.

Dinin imtiyazlara bürünmesi bizzat dinin ve onun kutsal varlığının zararınadır; zira onun hizmetini görenleri devlet, başkalarından farklı ola-

rak beslerse, devlet ondan, aldığı tahsisatın devamı için, kendisini tutmasını bekliyecektir ve böylece bunlar, menfaatları icabı karşılıklı yardımlaşacaklar, gâh dünya adamlarının, gâh da din adamlarının ellerine su dökecekler ve bütün bu herze-vekâlikler Hak-Taâlâya göre delilik, insanlara göre ise zulüm ve hıyanet olacak.

Dinler ancak daha eski dinlerin karşısına yeni rakipler sıfatiyle çıktıkları zaman saygı kazanırlar ve yüce kalırlar; ancak o zaman takdire, hayranlığa ve zafer çelenklerine hak kazanırlar, uğurlarında işkence ve ölüme razı olanlar çıkar. İlk yüzyılların hıristiyanlığı ne güzel, ne kutsal ve sevimli, ne munis ve tatlı bir dindi; çünkü o zamanlar ıztıraba kahramanca göğüs germekte Tanrı-kurucusuna benziyordu. O zamanlar hıristiyanlık güzel bir delikanlı suretinde Filistinin hurma ağaçları altında dolaşan, insan sevgisini telkin eden ve hürriyet ve müsavatın vahyini getiren güler yüzlü bir Tanrının menakıbından ibaretti; çok sonraları, en büyük fikir adamları da akıl yoliyle bu prensiplerin doğruluğunu kabul ettiler, ve onlar Fransızların yeni İncili oldu, ve asrımızı yerinden oynattı. İsanın bu dini ile çeşitli memleketlerde devlet dini olarak kurulmuş olan çeşitli hıristiyan mezhepleri: meselâ, katolik-apostolik Roma kilisesi, veya İngilterede High Church of England adı altında hüküm sürdüğünü gördüğümüz, her türlü şiirli unsurlarından

sıyrılmış, çiçek açmış bütün hayat görünüşleri kurumuş dökülmüş inanışlar iskeleti karşılaştırılsın! Monopol sistemi, sanayie olduğu kadar dinlere de zararlıdır, onlar serbest rekabet sayesinde kuvvetli kalabilirler, ve ancak âyin ve erkânlarını işlemek hususunda siyasi hürriyete kavuştukları zaman, tâbir caizse, Tanrıların sanayi hürriyeti bağışlandığı zaman, ilk çağlardaki ihtişamlarını yeniden kazanacaklardır. Avrupanın en asîl duygulu insanları, dini tam bir yıkılıştan kurtarmak için biricik çarenin bu olduğunu çoktan ilân ettiler; ama dinin hizmetinde bulunanlar, mihrap önünde kurban edilen şeylerden en ufağını kaybetmektense mihrabı elden çıkarmağa razıdırlar; tıpkı asilzadeler gibi, bu sınıf da, itirazlarının en haksızlarından samimî istekleriyle vaz geçmeğe hiçbir zaman yanaşmıyacak, kırallık tahtını da, bu tahtın üzerinde saltanatla hüküm süren kırallarını da muhakkak bir inkıraza mahkûm bırakmayı göze alacaktır. Taht için de, mihrap için de gösterilen yapmacık ilgi, halkın önünde oynatılan bir orta oyunundan başka bir şey değildir. Ruhani mesleğin sırlarına birazcık yakından aşina olmuş olanlar bilirler ki, papazlar rühban sınıfına mensup olmıyanlar kadar Tanrıya sygı göstermezler, onu kendi menfaatlarına ve keyiflerine göre, ekmek hamuru veya lâf-ü güzaf şekinde yoğurmasını bilirler. Keza, asılzadeler de, kıralı da, hattâ kırallığı da avamdan herhangi bir insandan daha az sayarlar ve severler; saltanata karşı, herkesin kar-

şında o kadar hürmet ve tabasbus gösterdikleri ve başkalarının da o kadar hürmet ve tabasbus göstermelerini istedikleri halde, içlerinden alay ve hakaret etmek geçer: Hakikatta onlar, panayır yerlerinde ağzı açık seyircilere para ile Herakles gibi kuvvetli, dev gibi iri yarı bir adam, yahut bir cüce, bir vahşi, yahut bir ateşbaz, veya bu misillü acayip bir mahlûk seyrettiren, bunların kuvvetini büyüklüğünü, fevkalâdeliğini, cesaretini, hiçbir silâhla yaralanamaz olduklarını, yahut da, bahsettikleri bir cüce ise, zekâ ve ferasetini, bilgeliğini en taşkın mübalâğalarla dolu bir belâgatle anlatan, bu arada, ikide bir borazan öttüren, alacalı ceket giymiş çığırtkanlara benzerler; bunlar da böyle durmadan konuşurlar, bağırırlar, ama içlerinden, kendilerini hayretle dinliyen halkın bu yalanlara kolaycacık inanıvermesine gülerler ve her gün göre göre kendileri için merak edecek bir tarafları kalmamış olan ve acizlerini, ve ancak uzun talimler neticesinde elde edilmiş bütün hünerlerini yakından bildikleri bu zavallı "fevkalâde müthiş adamları" ile alay ederler.

Acaba Ulu Tanrı, papazların böyle kendisini korkunç bir umacı gibi elâleme gösterip para kazanmasına daha uzun zaman tahammül edecek mi bilmem. Şu kadarını söyliyeyim ki, bir gün her halde "Hamburger Unpartiale Korrespondent" gazetesinde: ihtiyar Yehovâ'nın, kullarına, kim olursa olsun, hattâ kendi oğlu dahi olsa kimseye kendi namına söylenen sözlere inanmamaları hu-

susunu tavsiye eden bir yazı okuyacağız. Ama, şundan da eminim ki, kıralların artık, kendilerini hakir gören asilzade sınıfının camekânlarında mosturalık mankenler gibi teşhir edilmelerine müsaade etmiyecekleri, etiket bağlarını koparacakları, mermer dükkânlarından dışarı uğrıyacakları, halkın gözünü boyamak, çalım satmak için giydikleri o bir sürü takım taklavatı: cellât manzarasını hatırlatıp insana ürperti veren erguvani mantoyu, kulaklara kadar geçirilen ve halkın sesine kulakları tıkamağa yarıyan elmaslı tacı, hükümdarlığın alâmeti olarak ellerine tutuşturulmuş olan altın yaldızlı sopayı fırlatıp atacakları günü göreceğiz... Ve o zaman hürriyete kavuşmuş kıral'lar da başka insanlar gibi hür olacaklar, onlar arasında hür dolaşacaklar, hür duyacaklar, hür evlenecekler, düşüncelerini hür insanlar gibi açığa vuracaklar ve bu, kıralların kurtuluşu olacak!

ON BEŞİNCİ FASIL

Peki, mevcudiyetleri için lâzım olan bu tac-u taht sahibi vasıtalar da ellerinden alınınca, kıral'lar halkın malı olunca ve her türlü kuvvetin biricik kaynağı olan milletin iradesiyle şerefli ve güvenli bir hükümetin başına geçtikleri zaman aristokratlara ne olacak? Halk nasıl, kilisede dua ederken müminlere gösterdiği kutsal ekmekle karın doymadığını her gün daha iyi anlıyorsa, kıral'lar, dinî bir âyinde başlarına dökülen kokulu

yağın, kafalarını giyotin bıçağının kesmiyeceği kadar sağlamlaştırmadığını fark edince papazlar ne hâlt edecekler? Doğrusunu söylemek lâzım gelirse, artık aristokrasiye de, ruhban taifesine de, aralarında birleşip yeni dünya nizamına karşı fesatlar, hileler ve entrikalar kurmaktan başka yapacak bir şey kalmamıştır.

Ama bu da boş bir emektir. Tepeden tırnağa alevden bir dev, zamanın mesafesi içinde telâşsız ilerliyor; ayakları dibinde kımıldanan papaz ve derebeyi eniklerinin havlamaları onun umurunda bile değil. Devin ayaklarının biri altında kuyrukları yandığı, veya dev farkında olmadan onların kafasına bastığı ve cehaletin, yobazlığın kara zehrini ağızlarından fışkırttığı zaman onların feryatlarını duymalı! Sonra da, kalabalığa karşı âciz oldukları ölçüde, hiddetleri teker teker zamanın çocuklarına karşı hainee çevriliyor ve zavallı cebin cüretlerini fertlerde teskine çalışıyorlar.

Heyhat! itiraf etmeliyiz ki, bu yüzden, zamanımızın nice zavallı evlâdı, pusuya yatmış papazların ve derebeylerin kendisine karanlıkta indirdikleri darbeyi daha kuvvetle hisseder ve heyhat ki, galiplerin aldıkları yaraların etrafında bir şeref halesi parlasa bile, yaralar yine kanar, yine sızlar. Zamanımızda bu türlü galiplerin çektikleri ıstırapkenceler ve azaplar doğrusu insana garip gelir; gerçekten de, şimdi eskiden olduğu gibi, ideali uğruna hayatı bahasına savaşa girişmiş adamın işi, çabucak darağacına, veya şenlikler içinde yakılan ve

seyredilen odun yığınına götüren cesaretli bir itirafla bitivermiyor. Kutsal bir savaşa girişmek, ideal uğruna hayatını koymak, uhrevi zevk uğruna dünyevi olan her şeyi feda etmek dediğimiz feragatli hareketin mahiyeti değişmiş değildir, bugün de aynıdır; ama, o, inanış neşesinden çok şey kaybetmiştir; şimdi bu türlü bir hareket daha çok, her şeye tevekkülle katlanan bir sabır, bezginlik getirmiyen bir tahammül, hayat boyunca süren bir can çekişme mânasını kazanıyor, hattâ öyle oluyor ki, karanlık, soğuk saatlerde en yüce duygulu mücahitleri bile şüphe sarıyor. Böyle saatler kadar korkunç anlar olamaz; bir Marcus Brutus böyle saatlerde faziletin gerçekliğinden şüphe etmeğe başladı, halbuki o fazilet uğruna her şeyi feda etmişti. Ve en hazini o bir Romalı idi ve stoacılığın altın çağında yaşıyordu; biz ise modern ve daha yumuşak bir maddeden yapılmış bulunuyoruz, bundan başka ber türlü heyecan ve hayranlık duygularına izafi bir mâna atfeden ve duyguları kendisi içinde eritip yok eden, veya onları şuurlu bir Don Quichotte'luk diye vasıflandırmak suretiyle tesirsiz bir hale koyan bir felsefenin tam gelişmesine şahit oluyoruz! Hey cüretkâr ve akıllı filozoflar! zavallı bir Don Quichotte'un kendi kendine işkence etmesine ve türlü çılgınlıklarına yukardan bakıp gülümserler ve bir mektep hocasının hikmetfüruşluğu içinde farkına varmazlar ki her şeye rağmen hayatın en çok övülmeğe değer tarafı, hattâ hayatın kendisi bu Don Quichotte'luktur

ve dünya ile birlikte, onun üzerinde felsefe, müzik, ziraat yapan ve miskin miskin esniyen kim varsa hepsini cüretli hamleler için kanatlandıran da bu Don Quichotte'luktur. Öyle ya, büyük halk kütlesi, filozoflarla birlikte, farkında olmadan, kocaman bir Sancho Pansa'dır, ki bütün itidalli, mâkul barışçılığına ve heyecansız, soğukkanlı sağduyusuna rağmen, bütün tehlikeli maceraları esnasında kaçık şövalyenin peşini bırakmaz, çünkü o, kendisine vadedilen, istediği, ve bunun neticesi olarak inandığı mükâfatın hayaline kendini kaptırmıştır, ama bundan daha çok, büyük yığınlar üzerinde coşturucu duyguların meydana getirdiği mistik kuvvete kendini kaptırmıştır... Aynı hali biz bütün siyasi ve dinî inkılâplarda, hattâ belki da her gün en küçük olaylarda bile görebiliriz.

Meselâ, sevgili okuyucu, sen istemeden, farkında olmadan, kaçık şairin Sancho Pansa'sısın, bu kitabın serseri maceraları içinde onun peşinden gidiyorsun, kafanı sallayıp lâhavle diyerek gidiyorsun, ama yine de gidiyorsun.

ON ALTINCI FASIL

Ne gariptir! "Keskin zekâlı şövalye Don Quichotte de la Manche'm hayatı ve maceraları; anlatan: Miguel de Cervantes Saavedra". Bu kitap, şöyle aklı az çok erer bir oğlan yaşına girdiğim ve okumadan biraz anlar olduğum zaman ilk okuduğum kitap oldu. O güzel demleri hâlâ hatırlıyo-

rum: Bir sabah erkenden evden sıvışmış, Don Quichotte'u rahatsız edilmeden okumak üzere Saray-Bahçesi'ne koşmuştum. Güzel bir mayıs güniydi, sakin günün ışığında çiçekli bahar, kulak vermiş, bülbülün kendisini methedişini dinliyordu. Güzel sesli kuş güzellemesini öyle okşarcasına yumuşak, öylt erircesine hayran nağmelerle çağırıyordu ki en utangaç goncalar bile patlayıp açılıyorlar, ve iştahlı çayırlarla kokulu gün ışınları daha acele öpüşüyorlar ve ağaçlarla çiçekler neşeli bir vecıt içinde ürperiyorlardı. Ben ise "Dertliler yolu" diye adlanan yolun kenarında, çağlıyanın yakınlarında yosunlu bir taş kanapeye oturdum, ve korkusuz şövalyenin büyük maceralariyle gönlümü eğlendirdim. Çocuk saflığımla, kitapta anlatılan her şeyi tamamiyle ciddiye alıyordum. Talihin zavallı kahramana o kadar gülünç oyunlar oynadığını görünce, yine de düşünüyordum ki, herhalde bunun böyle olması lâzımdır, belki bütün bunlar, kahramanlık maceralarının cilvelerindendir, yani vücudundan yaralar almak gibi, alaya alınmak da bu türlü hayatta olağan hallerdendir. Şövalyenin vücuduna açılan yaraları nasıl kendi ruhumda hissediyorsam, onun alaya alınması da aynı derecede bana eza veriyordu. Daha çocuktum, Tanrının dünyaya hediye ettiği ve büyük yazarın kendi küçücük dünyası olan kitabında Tanrıyı taklidederek yeniden yarattığı alayı anlıyacak, tanıyacak halde değildim... Böyle olunca, asîl şövalye bütün cömertliğine karşılık nankörlük, iyiliğine karşılık dayak ve

hakaret gördüğü zaman acı göz yaşlariyle ağlamam gayet tabiiydi; ve okumakta henüz beceriksiz olduğumdan dolayı, her kelimeyi yüksek sesle söylediğim için, tabiî kuşlarla ağaçlar, dere ile çiçekler, bütün tabiat benimle birlikte bu maceraları dinliyebiliyor, ve bu misillü mâsum tabiat unsurları da, tıpkı çocuklar gibi, dünyayı hükmünde tutan allay hakkında hiçbir şey bilmediklerine göre, onlar da her şeyi tamamiyle ciddiye alıyorlar, ve benimle birlikte zavallı şövalyenin ıstıraplarına ağlıyorlardı. Hattâ ihtiyar, emekli bir meşe hıçkırıktan kendini alamıyor, çağlıyan beyaz sakalını her zamankinden daha bir kuvvetle sallıyor ve sanki dünyanın kötülüğüne sövüp sayıyormuş gibi bir hal alıyordu. İçimizden duyuyorduk ki, arslan eğer onunla savaşmağa tenezzül etmeyip sırtını çevirmişse, bundan dolayı şövalyenin kahramanlık ruhu daha az hayranlığa hak kazanmış sayılmaz ve vücudu ne kadar zayıf ve sıska ise, kendini koruyan teçhizatı ne kadar köhne ise, ve altındaki lâgar beygir ne kadar zavallı ise, onun gördüğü işler o ölçüde övülmeğe değer. Zavallı kahramana vücudundan kan çıkasıya dayak atan aşağı tabakayı da, ondan daha fazla olarak, renk renk ipekli mantolarla, kibar konuşmalarla ve dükalık unvanlariyle süslenen, ama ruh kudreti ve ruh asilliğinde kendisine kat kat üstün olan bir insanı hakir gören yukarı tabakayı da küçümsüyor, beğenmiyorduk. Harikulâde kitabı okudukça, Dulcinea'nın âşıkı

şövalye gözümde gittikçe yükseliyor, ona duyduğum sevgi gün günden artıyordu; bahçede günlerim böylece geçiyordu, son bahar geldiği zaman kitabın sonlarına erişmiştim... Şövalyenin büyük bir zilletle mağlûp olmasiyle neticelenen o acıklı teke-tek savaşı okuduğum günü hiçbir zaman unutamıyacağım.

Bulanık havalı bir gündü, çirkin sis bulutları, kurşuni gökyüzü boyunca yürüyor, mahzun bir eda ile solgun başlarını eğen son çiçeklerin üzerinde ağır göz yaşı damlaları asılı duruyordu; bülbüller çoktan kaybolmuştu; her tarafta geçicilik ve ölümlülük duygusu, âdeta bir suret almış da gözlerini bana dikmiş gibiydi... Ve asil şövalyenin, vücudu hurdahaş olmuş ve şuursuz halde yerde nasıl yattığını, ve tolgasının yüz siperini kaldırmaksızın cılız ve hasta sesiyle yattığı yerden galip düşmana doğru: "Dulcinea dünyanın en güzel kadınıdır, ben de yeryüzünün en bahtsız şövalyesiyim; ama, zayıf olarak yaşayıp bu hakikatı inkâr etmem yakışık almaz; sapla mızrağını şövalye!"

Heyhat! dünyanın en cesur ve en asil adamını alt eden bu pür ihtişam "Gümüş-Ay Şövalyesi", tebdili kıyafet etmiş bir berberdi.

ON YEDİNCİ FASIL

O zamandan beri çok zaman geçti. O arada nice baharlar çiçek açtı, ama onların en kudretli

cazibeleri eksik kaldı. Zira, heyhat ki, ben artık bülbülün, ilkbaharın bu kasidecisinin tatlı yalanlarına inanmıyorum; onun ihtişamının ne kadar çabuk solup gittiğini biliyorum ve en taze, en genç gül gonçasına baktım mı, onun ruhunda, ıstırap dolu bir kızıllıkla açılışını, soluşunu ve rüzgârların önüne katılışını görüyorum. Her yerde, maskelenmiş, tebdili kıyafet gezen kışı görüyorum.

Ama, göğsümün içinde yine bu alev alev yanan aşk çiçek açıyor; o, hasretle dolu bir atılışla dünyanın üzerinde yükseliyor; gökyüzünün, esniyen bir ağız gibi açılmış engin boşluğunda, çepe çevre, başı boş dolaşıyor, orada soğuk yıldızlara çarpıp geri dönüyor, küçücük dünyasına düşüyor, ve iç çekmeleri ve sevinç çığlıklariyle itiraf ediyor ki, bütün yaradılmışlar arasında insan oğlunun kalbinden daha güzel hiçbir şey yoktur. Bu aşk, delice işler de yapsa, akıllıca hareketlerde de bulunsa, daima Tanrılara mahsus bir duygu olan hayranlıktır... Demek ki, kaçık şövalyenin acıklı maceralarını okurken döktüğü yaşları küçük oğlan boş yere akıtmış değildir; nitekim, daha sonraları, delikanlı olup da küçücük çalışma odasında, hürriyet kahramanlarının en yücelerine, İsparta Kıralı Agis'e,[46] Romalı Caius'la Tiberius Gracchus'a,[47] Orşelim'li İsaya ve Parisli Robespierre'le Saint-Just'e ağladığı zaman da göz yaşları boşa gitmedi. Şimdi ise artık *toga virilis*'i[48] giymiş bulunuyorum; artık erkek olmak

zamanı geldi, göz yaşları da sona erdi. Artık, benden evvel gelmiş büyük adamlara benzemek, erkekçe işler görmek lâzım; Allah kısmet ederse gelecekte çocuklarla delikanlılar benim maceralarımı okuyup göz yaşları dökerler. Evet, soğuk çağımızda güveneceğimiz, ümitlerimizi bağlıyacağımız bir onlar kaldı, zira eski kitaplardan çıkıp onların yüzlerine esen kızgın soluk artık onları da ateşlendirdi ve bundan dolayı bugünün alevli kalblerini onlar da anlıyorlar. Gençlik düşünüşte, duyuşta hasbîdir, bunun için de en derin hakikatı düşünüp duyabilir ve gerek inanışta, gerekse işte, kendisinden bir şeyler beklendi mi, cesaretini harcamakta hasislik etmez. Yaşlılar hodkâm ve küçük menfaatlere bağlıdırlar; onlar insanlığın faydasından çok sermayelerinin faydasını düşünürler; gemiciklerini küçük hayat oluğuna salıvermişler, o rahat rahat yüzüp gidiyor ya, açık denizde dalgalara göğüs geren gemici onların ne umurunda? Yahut da, yapışkan bir sebatla, sürüne sürüne nihayet belediye reisliği veya kulüplerinin başkanlığı zirvesine erişmişlerdir, fırtınanın, şöhret sütununun aşağı attığı kahraman heykellerine omuz silkerler, hattâ bu arada belki de anlatırlar ki: kendileri de gençliklerinde kafalarını önlerine çıkan duvara çarpmışlar, ama sonunda duvarla yeniden uzlaşmışlar, zira duvarın mutlak, vaz'olmuş, kendinden ve kendisi için var olan ve var olduğu için mâkul olan[49] olduğunu, ve bunun çin de en yüksek derecede mâkul ve

itiraz edilemiyecek şekilde var olan, ve sabit ve muayyen olan bir mutlakiyete tahammül etmiyen kimsenin de gayri mâkul olduğunu anlamışlardır... Öf! felsefeleriyle bizleri munis, yumuşak bir uşaklık boyunduruğu altına sokmak istiyen bu merdutlar hâlâ, istibdadı müdafaa ederken mâkul aklî sebeplere başvurmıyan, sadece, tarihteki tecrübelerine dayanarak, bu nizamı, zamanın seyri içinde insanların yavaş yavaş alıştıkları, alışkanlıklara dayanan, ve böylece hukukî bir mâna, bir kanun kuvveti kazanarak, sarsılmaz bir mahiyet alan bir hak sayıp onun uğrunda savaşan merdutlardan daha çok itibar görüyorlar.

Heyhat! ben Hâm gibi, vatanın avret yerini açmak istemiyorum, ama bizde köle ruhlu insanların hatırlarına gelen her şeyi söylemelerine müsaade etmeyi nasıl anlıyorlar? Alman filozoflariyle tarihçileri, her çeşit istibdadı - ne kadar aptal, ne kadar beceriksiz olursa olsun - mâkul ve meşru diye nasıl müdafaa ediyorlar? Bunu düşünmek pek müthiş bir şey. Tacitus: "Susmak köleler için şereftir!" diyor; bizim filozoflarla tarihçiler aksini iddia ediyorlar ve ilik yerlerindeki şeref kordelâlarını[50] gösteriyorlar.

Kim bilir, belki de siz haklısınız, ve ben sadece bir Don Quichotte'um, ve çeşit çeşit, acayip ve garayiple dolu kitapları okuya okuya, tıpkı Manche'lı şövalye gibi kafam sapıtmış, ve Jean Jacques Rousseau benim için bir Galliyalı Amadis,[51] Mirabeau bir Roland veya Agramant[52] ol-

dular; ve ben Fransız *paladin*'leriyle Millî Convention'un yuvarlak-masa yârânının kahramanlık maceralarını çok derin inceledim. Şüphesiz benim bu kitaplardan aldığım türlü delilikler ve sâbit fikirler, Manche'lının delilikleriyle sâbit fikirlerine zıt şeylerdir; o batmakta olan şövalyelik çağını yeniden canlandırmak istiyordu, ben ise, aksine, o çağlardan ne arta kalmışsa hepsinin kökünü kurutmk, hepsini yok etmek istiyorum, bundan dolayı, her ikimiz başka başka görüşlerle hareket ediyoruz; benim meslektaşım yeldeğirmenlerini devler sanmıştı, ben ise zamanımızın devlerini, kurum satan yeldeğirmenleri gibi görüyorum; o, meşin şarap kırbalarını kudretli sihirbazlar sanmıştı, ben ise günümüzün mahir sihirbaz ustalarını meşin şarap kırbaları gibi görüyorum; o, dilenci kulübelerini şatolar, eşek sürücülerini şövalyeler, ahır hizmetçilerini saraylı hanımlar sanıyordu, ben, aksine, bizim şatolarımızı serseri yatakları, şövalyelerimizi eşek sürücüleri, saraylı hanımlarımızı bayağı ahır hizmetçileri gibi görüyorum; o nasıl gülünç bir panayır oyununu ciddî devlet umûru olarak gördiyse, ben de, bizim ciddî devlet işlerimizi kötü kukla oyunları sayıyorum... Evet, ben de aynen cesur Manche'lının gösterdiği kadar cesaretle, bu kof âleme ver yansın ediyorum. Heyhat ki, bu türlü kahramanlık maceraları benim başıma da, tıpkı onun gibi, türlü belâlar getiriyor; benim de, tıpkı onun gibi, sevdiğim kadının şerefi uğrunda

çok eziyetler çekmem lâzım geliyor. Sadece korktuğum için, yahut da, bayağı bir menfaat duygusu, bir kazanç hırsiyle o sevgiliyi inkâr ediversem mesele kalmıyacak; o zaman, bu var olan ve mâkul olan dünyada gayet rahat yaşar, ve güzelim bir Maritorne'u,[53] nikâhımızı kıydırmak üzere kilisenin mihrabı önüne götürür, şişko shirhazların hayır dualarını alır, asil eşek sürücüleriyle ziyafet sofrasında yer içer, sonra da suya sabuna dokunmıyan, tehlikesiz hikâyeler, ve bu çeşitten başkaca köle enikleri dünyaya getirirdim. Halbuki şimdi, bütün ömrümü, hayalî sevgilimin, üç rengi ile süslenmiş olarak, düello alanında geçirmem, anlaşılamaz azaplara göğüs germem lâzım geliyor, ve hiçbir zafer kazanmamışımdır ki, bana kalbimden akan kanlara mal olmamış olsun. Gece gündüz belâ başımdan eksik değil; zira bu düşmanlar öyle melûn ki, içlerinden öldürüp yere serdiğim bazıları, sanki hâlâ yaşıyorlarmış gibi bir tavır takınıp türlü türlü şekillere girerek, beni gece gündüz, korkunç görünüşleriyle azap içinde tutabilirler. Böyle uğursuz hortlaklar yüzünden şimdiye kadar ne acılar çektim! Nerde bir parçacık aşk çiçeklense hemen oraya sokuldular; bu sinsi, melûn hayaletler, en mâsum goncalara kadar her şeyi ezdiler. Her tarafta, ve en az umduğum zamanlarda ve yerlerde onların gümüşü renkte kaypak, yapışkan, kalleş izlerini bulurum ve ayağımı denk almasam, en yakınlarımın evinde bile kayıp tepe taklak gitmek işten

değil. İsterseniz gülün ve bu endişeleri, Don Quichotte'unkine benzer yersiz vehimler diye kabul edin. Şu kadar var ki, vehmedilen acılar da, vehim oldukları için daha az koygun değildir, ve hele bir baldıran zehiri içtiğinizi vehmedin, muhakkak ki bu vehim sizi, epiy mecalsiz, epiy bitap bırakacaktır; öyle olmasa bile, herhalde şişmanlatıp semirtmiyecektir. Benim yağlı bir adam olduğum tamamiyle iftiradır; hiç olmazsa şu kadarını söyliyebilirim ki, bu hususta kabiliyetlerim olduğu halde, henüz yağlı bir kuyruk elde etmiş değilim. Yağlı dayılarım da yok ki, onlardan bir mikdar yağ sızdırmak müyesser olsun. Öyle anlıyorum ki, beni çiroz gibi sıska tutmak için ne mümkünse yapılmış, karnım acıktığı zaman yılan yedirmişler, susadığım zaman şarap yerine zehir[54] içirmişler, kalbimi cehennem yalağından sulamışlar; öyle ki, ağladığım zaman gözlerimden yaş yerine zehir akar, ah ettiğim zaman ağzımdan ateş çıkar; bütün iğrenç şeyler gecelerimin rüyalarına kadar sokulup girmişler... İşte onları orada görüyorum, bütün o korkunç maskeli mahlûkları, dişlerini gıcırdatan o asil uşak suratlarını, insanı tehdideden banker burunlarını, kukuletalarının altından karşısındakine saplanan öldürücü gözleri, manşetlerden dışarı çıkan ve yalnız bıçaklı solgun elleri, hepsini görüyorum.

Yanımdaki evde oturan, kapı komşum ihtiyar kadın da beni deli sanıyor ve benim, gece uyurken, saçma sapan şeyler söylediğimi iddia

ediyor; güya geçen gece duymuş, ben açıkça şöyle konuşmuşum: Dulcinea dünyanın en güzel kadınıdır, ben de yeryüzünün en bahtsız şövalyesiyim; ama, zayıf olarak yaşayıp bu hakikatı inkâr etmem yakışık almaz... Sapla mızrağını, şövalye!"

BİR YIL SONRA

(1830, kasım ayı.)

Hangi garip ve dinî diyebileceğim bir hürmet duygusu, yukardaki sahifeleri epiyce bir zaman sonra tekrar okuduğum zaman, bana biraz sertçe görünen bazı ifadelerde, tâbirlerde bile en ufak bir değişiklik yapmaktan beni alakoydu bilmiyorum. Müsveddeler çoktan bir ölü benzi gibi sararmıştı, ve ben onları sakatlamaktan ürktüm. Geçmiş yıllarda yazılmış kalmış olan her şey böyle bir dokunulamazlık, bozulamazlık hakkı kazanıyor; bir dereceye kadar karanlık bir geçmişe ait bulunan bu yapraklar da bana aynı mahiyette geldi. Öyle ya, bu yazılar Bourbon'ların üçüncü "Hicret"inden[55] şöyle böyle bir yıl önce yazılmıştı; bu öyle bir zamandı ki, yazarın en hoyrat ifadelerinden daha zalimdi, öyle bir zamandı ki, hâdiseler herkesi, hürriyet zaferinin bir yüzyıl daha geriye kalabileceğine inandırıyordu. Herhalde, şövalyelerimizin gayet ciddî suratlar takındığını, rengi kaçmış armalarını yeniden pırıl pırıl boyattıklarını, Münich'de, Potsdam'da şıkır

şıkır kalkan, mızrak oyunları gösterdiklerini, Gottfried Basse[56] yayınevinde maceralarını yeniden yayınlatabilmek için, Quedlinburg'a akınlar yapmak istiyormuş gibi mağrur edalariyle boylu küheylanlarına kurulup caka sattıklarını görmek hoş bir şey değildi. Hele, uzun kulaklarını kurnazcasına kukuletalarının içinde gizlemesini bilen ve bize en hayince oyunlar oynıyan papaz bozuntularının, zafer sevinciyle parlıyan melûn gözlerle, nasılmış! der gibi bakıp meydan okuyuşları en dayanılmaz azaplardandı. Asîl şövalyelerin oklarını bu kadar zavallıca, bu kadar beceriksizce atacaklarını, çoğunun kendini göstermeğe bile cesaret edemiyeceklerini, yahut da, kaçan Başkırtlar gibi, atlarının başını çevirmeden geriye ok atmak hünerini göstereceklerini önceden kestirmek mümkün değildi. Kim tahmin edebilirdi ki, papas müsveddelerinin yılan sinsilikleri kendi haysiyetlerini beş para edecek... Hakikaten hazin şey! onların en mükemmel zehirlerini nasıl beceriksizce kullandıklarını görmek insanda merhamet duygusu uyandırıyor: Arseniği, yüzümüze gülerek, bize farkettirmeden dirhem dirhem çorbamıza katacak yerde, okka okka başımıza fırlatıyorlar; çocukluk kundaklarımızın eski bezlerini evirip çevirerek, altımıza kaka yapıp yapmadığımızı koklıyarak araştırdıklarını, içlerinde belki sünnetli birini buluruz diye, düşmanlarının atalarını mezarlarından çıkardıklarını görmek gerçekten acınacak şey! Hey budala-

lar! Arslanın kedi soyundan olduğunu keşfettiklerini sanıyorlar; tabiat biliminde böyle bir keşifle keyifli keyifli ıslık çalıp bir zaman dört tarafta dolaşacaklar, ama, günün birinde kocaman kedi pençeleriyle arslan soyundan olduğu hakikatını onların etleri üzerinde ispat edecek... Cehaletin karanlığiyle körleşmiş zavallı mahlûklar! Onlar, fener direklerine asılmadıkça dünya ışığını göremiyecekler! Bu kaz kafalıların menkıbelerini, şanlarına yakışır şekilde çalıp çağırmak için, sazımın tellerini eşek bağırsağından düzmem lâzım!...

Kuvvetli bir arzu beni sarsıyor... Oturmuş, yazımı yazdığım sırada pençeremin altında müzik çalıyor. Uzayıp giden melodinin ağırlı hiddeti altında, güzel Barbaroux[57] ile arkadaşlarının Paris şehrini selâmladıkları Marsilyalılar marşını tanıyorum; bu marş, hürriyetin "sığırtmaç havası"dır ([57] a); onun nağmelerinde Tuileries'deki İsviçreli Hassa Muhafızları vatan hasretini duydular; bu Girondin'lerin zafer haykıran ölüm şarkısı, bu eski tatlı ninni...

Ama ne şarkı! vücudumu ateşle sarıyor, sevinçten ürpertiyor; içimde coşkunluğum parlak yıldızlariyle, alayın, hicvin havayi fişeklerini o ateşliyor. Öyle ya, zamanımızın bu büyük donanma eğlencelerinde havayi fişekler eksik kalamaz. Şarkının alev köpüklü suları, atılgan şelâleler halinde hürriyet arzularının zirvelerinden aşağı dökülmeli; tıpkı Himalaya'ların doruklarından

inen Gange suları gibi... Ve sen ey haksever Themis'le teke ayaklı Pan'ın harikulâde kızı Satyre, bana yardımını esirgeme! Öyle ya, sen ana tarafından Titan'lar soyundansın, ve tıpkı benim gibi, soyunun düşmanları, Olimpos saltanatını haksız yere ellerine geçirmiş miskinlerden nefret ediyorsun. Bana ananın kılıcını ver de onlara, bu mel'un döle cezasını vereyim; bana babanın küçük kavalını ver de onları ıslıkla öldüreyim....

Ölüm ıslıkları kulaklarına gelmeğe başladı bile, korkuları panik halini aldı. Ve tıpkı o eski çağlarda, Pelion'u Ossa'nın[58] üzerine yığdığımız zamandaki gibi, hayvan suretinde kaçışmağa başlıyorlar...

Aux armer citoyens![59]

Biz zavallı Titan'ların, gökyüzü saltanatına karşı saldırışımızdaki hoyratlığımızı başımıza kakıyorlar... Ah, bilseniz o sırada aşağılarda, Tartaros[60] nasıl korkunç, nasıl karanlıktı; Cerberus[61] ulumalariyle zincir şıngırtılarından başka bir şey işitilmiyordu; hiç, Olimpos'un ferah salonlarında, nezaket ve kibarlık satarak nefis Nektar şarabından kana kana içip Musa'ların konserlerini dinlemek saadetini tadan o *comme ile faut* Tanrılarla karşılaştırılınca, bu kadarcık kabalığımız elbette mazur görülür.

Daha fazla yazamıyacağım, zira penceremin altındaki müzik kafamı sarhoş ediyor,

Aux armes citoyens!

nakaratı gittikçe daha kuvvetle yukarılara, bana doğru yükseliyor...

İNGİLTERE NOTLARI

(1828)

"Mesut Albion! neşeli Eski - İngiltere! Seni neden terk ettim acaba? Gentlemen'lerin sosyetesinden kaçmak ve bu serseri güruhu içinde şuurla yaşayan ve iş gören tek insan olabilmek için mi?"

W. Alexis'in "Die ehrlichen Leute" (Şerefli insanlar) sinden.

I

Taymis kıyısında bir konuşma.

Taymis'in yeşil kıyıları göründüğü ve kalbimin dört bir bucağında bülbüller uyandığı sırada, sarılı adam güvertede yanı başımda duruyordu. "Ey hürriyet diyarı! diye haykırdım, seni selâmlarım! Selâm sana, ey hürriyet, ey gençleşen dünyanın genç güneşi! O ihtiyar güneşler, aşk ve iman, şimdi solgun ve soğukturlar, ve artık ne ışıtıyorlar, ne de ısıtıyorlar. Vaktiyle insan kalabalığiyle dolup taşan o eski mersin ormanlarında artık kimsecikler kalmamış, lâtif fundalıklarda şimdi yalnız ürkek kumrular yuva yapmışlardır. Bir zamanlar imanını göklere doğru yüceltmek istiyen cesaretle dindar bir soyun kurduğu eski katedraller yere serilmiş, şimdii moloz halinde toprağa karışıyorlar, ve Tanrıları kendi kendilerine de inanmaz olmuşlar. Bu Tanrılar artık son dakikalarını yaşamakta, ve çağımızın muhayyilesi yeni tanrılar yaratacak kadar zengin değil. İnsan soyu göğsündeki

bütün kuvvetini hürriyet aşkına vermiş, ve hürriyet belki de yeni çağların dini olmuştur ve bu din de zenginlere değil, fakirlere teselli getiriyor ve bu dinin de havarileri, şehitleri ve İscharioth'lu Yehuda'ları var."

Sarılı adam: "Coşkun delikanlı, dedi, aradığınızı bulamıyacaksınız. Hürriyetin bütün dünyaya yayılacak yeni bir din olduğunu düşünmekte belki haklısınız, ama vaktiyle hıristiyanlığı kabul eden her millet nasıl bu dini kendi ihtyaçlarına ve kendi karakterine göre bir kalıba soktuysa, şimdi de her millet bu yeni dinden, yani hürriyetten, kendi mahallî ihtiyaçlarına ve millî karakterine uygun olan tarafı alacaktır.

"İngilizler kendi kabuklarına çekilmiş bir millettir, onlar sınırları dar, sakin bir aile hayatı yaşarlar. Kendi aile efradının içinde İngiliz, cemiyet hayatındaki fıtrî kabiliyetsizliği sebebiyle, evinin dışında bulamıyacağı ruh sükûnunu arar. Onun içindir ki İngilize yalnız kendi şahsî haklarını garanti altına alan ve kendi vücudunu, mülkünü, şerefini, dinini, hattâ kendi heveslerini kayıtsız şartsız koruyan bir hürriyet yeter. Kendi evinde kimse bir ingiliz kadar hür değildir; meşhur bir mesel vardır: O dört duvarı arasında ken-

di kıralı ve kendi Piskoposudur. İngiliz: "*My house is my castle.*"[1] der; onun her vesile ile söylediği bu söz hiç de yanlış değildir.

"İngilizlerin en büyük ihtiyaçlarını şahsî hürriyet teşkil etmesine karşılık, bir Fransız icabında bu çeşit bir hürriyetten feragat edebilir, yeter ki, ona umumi mânasiyle hürriyetin bir parçası, yani eşitlik hakkı tamamiyle tanınsın. Fransızlar içlerine çekilmiş hir millet değildir; kalabalığı severler; iki kelime konuşmadan yanyana oturmaktan hoşlanmazlar; böyle meclislere "*conversation anglaise*" ("İngiliz usulü sohbet") adını verirler; kahveden kazinoya, kazinodan salonlara sürterler, durmadan gevezelik ederler; şampanya gibi hafif, neşeli kanları, ve doğuştan girgin, konuşkan tabiatları onları sosyete hayatına sürükler, bu çeşit bir hayatın ilk ve son şartı, ruhu ise, eşitliktir. Toplum hayatının bu kadar gelişmiş olması neticesindedir ki, Fransa'da, eşitlik ihtiyacı kendini hissettirmiştir ve ihtilâlin sebebi her ne kadar malî müvazenesizlikte aranırsa da, aslında İhtilâl sesini ve sözünü dünyaya duyuracak insanlarını, Paris salonlarında yüksek asilzade sınıfiyle, görünüşe göre aynı seviyede ve eşit yaşıyan, fakat zaman zaman, güçlükle hissedilebildiği öl-

çüde derinden yaralayıcı bir "beyzade gülümsemesi" karşısında, büyük ve hakaret dolu eşitsizliğini hatırlıyan zeki ve hoşsohbet *roturiers*'[2]lerde bulmuştur... Ve *Canaille roturière*[2] bu yüksek asilzade sınıfının kafasını kesme hürriyetini aldığı zaman, muhakkak ki bunu, asilzadelerin mallarını, mülklerini ellerinden almaktan ziyade, atalarının asalet unvanlarına mirasçı olmak ve bir *bourgeois* eşitsizliği değil de bir asilzade eşitliği kurmak için yapmışlardır. Eşitliğe erişmek gayretinin İhtilâlin ana prensipi olduğuna şunun için de inanabiliriz ki: İhtilâllerini yapmış olan Fransızlar, çok geçmeden İmparatorlarının hükmü altında yaşamağa razı oldular; bu hükümdar, milletinin henüz rüşde erişmediğini ileri sürerek, onun elinden her türlü hürriyeti alarak, milleti sıkı bir vesayet altında tuttu, ve ona yalnız tam ve şerefli bir eşitlik saadeti bağışladı.

"İngiliz ise, karşısında imtiyazlı bir aristokrasi sınıfı görmeğe Fransızdan daha büyük bir sabırla tahammül eder; o, sahip olduğu hakların bu sınıfa kendisini, evinin konforu içinde ve hayat projelerinde rahatsız etmek imkânını vermediğini düşünerek teselli bulur. Bundan başka, İngiliz aristokrasisi, Avrupa kıtasında olduğu gibi, kendi imtiyazlarını teşhir etmez. Londra'nın so-

kaklarında ve umumi eğlence salonlarında rengârenk kordelâ ve şeritleri ancak kadınların şapkalarında ve altından, gümüşten işlenmiş arınaları da, yalnız uşakların urbalarında görürsünüz. Bizim memlekette imtiyazlı bir asker sınıfının alâmeti olan alacalı bulacalı, güzel hizmet üniformaları İngiltere'de bir merasim kıyafeti olmaktan başka bir değer taşımazlar; nasıl tiyatro oyuncusu temsilden sonra yüzünün boyalarını siler, temizlerse, İngiliz subayı da, bunun gibi, hizmet saati sona erer ermez kırmızı urbasını atmak için acele eder, ve *gentlemen*'lerin sade elbisesini giyince, tekrar bir *gentlemen* olur. Yalnız St. James[3] de tiyatroda, Ortaçağ'ın çul çaputu arasından zamanımıza kadar saklanmış olan bu süslü püslü kıyafetlerin bir değeri vardır; orda, nişan kordelâları uçuşur, yıldızlar parlar, ipek pantalonlar ve atlas etekler hışırdar, altın mahmuzlar ve eski Fransız usulü konuşmalar çın çın öter, şövalyeler azametle şişer, kabarırlar, küçük hanımefendiler kurumlu kurumlu salınırlar... Ama, St. James'deki saray komedisi, hür bir İngilizin ne umurunda! o, bütün bunlardan zerre kadar rahatsız olmaz; evinde aynı şekilde bir komedi oynadığı ve uşaklarını, hizmetçilerini önünde diz çöktürüp aşçı kadının diz bağına takılıp şakalaştığı zaman da kimse ona karışmaz... *Honny soit qui mal y pense!*[4]

"Almanlara gelince: Onların ne hürriyete, ne de eşitliğe ihtiyaçları vardır. Onlar, her şeyin

önünü, sonunu inceden inceye düşünen, yalnız geçmişte ve gelecekte yaşıyan ve bugün diye bir şeyi akıllarına getirmiyen, rüya ve hayalleriyle avunan, nazariyatçı, ideolog, hayalperest bir millettir. İngilizlerin de, Fransızların da bugünleri vardır, onlar için her günün bir savaşı, bir savunması, bir tarihi vardır. Almanın ise, uğrunda savaş edeceği bir şeyi yoktur, ve ele geçirmeğe değer şeylerin var olabileceğini düşünmeğe başlar başlamaz, hemen filozofları ona bu nesnelerin varlığından şüphe etmesini öğrettiler. Almanların da hürriyeti sevdikleri inkâr edilemez. Ama, onlar öteki milletlerden başka türlü severler. İngiliz hürriyeti meşru zevcesi gibi sever, hürriyet onun malı gibidir, ona karşı hususi bir şefkatle, bir muhabbetle davranmasa bile, zaruri hallerde onu bir erkek gibi korumasını da bilir; kutsal yatak odasına kadar girmek küstahlığını gösteren kırmızı elbiseli adamın vay haline! Ama, ister karısının âşıkı sıfatiyle, ister zaptiye çavuşu olarak girmeğe kalkışsın.... Fransız, hürriyeti, gönlünün seçtiği bir sevgili, bir nişanlı gibi sever: Onun için yanar, tutuşur, türlü diller dökerek onun ayaklarına kapanır, onun yolunda hayatını feda edercesine dövüşür, bin bir çeşit çılgınlıklar yapar. Alman ise, hürriyeti ihtiyar büyük annesi gibi sever."

İnsanlar ne tuhaftır! kendi memleketimizde homurdanır dururuz; en ufak bir budalalık, bir beceriksizlik bizi çileden çıkarır; bir şeye kızdık

mı, tıpkı çocuklar gibi, bizi sıkan bunaltan vatanımızı, evimizi bırakıp gurbet illere kaçmak isteriz; ama bir defa yabancı diyarlara vardık mı, bu yeni memleketler bize sonu gelmez bir gurbet, bir sürgün olur, ve gizli gizli, içimizden, vatanımızdaki canımızı sıkan bütün budalalıkları, beceriksizlikleri özleriz, ve orda, eski aşinamız olan daracık odamıza kavuşmak ve mümkün olsa sobanın arkasında kendimize bir evcik kurup oraya sokulmak, ve orada "Allgemeniner Anzeiger der Deutschen"[5] gazetesini okumak isteriz. İngiltereye seyahatim sırasında ben de bu hisleri duydum. Alman kıyıları gözümden kaybolur olmaz, Teuton takkelerinden ve perukalarından meydana gelmiş ormanlara karşı içimde tuhaf bir hasrettir uyandı; halbuki ben bütün bunları hiddet ve nefretle bırakıp gitmiştim; ama şimdi, ana yurt gözlerimden uzaklaştığı lâhza, hepsini kalbimin içinde buluyordum.

Herhalde bundan dolayı olacak, sarılı adama cevap verdiğim zaman sesimde bir yumuşaklık vardı: "Aziz efendim, dedim, bana Almanları kötülemeyin! Onlar rüya âleminde yaşıyorlarsa ne zararı var? İçlerinden bazıları öyle güzel rüyalar görmüşlerdir ki, doğrusu ben onları, komşularımızın uyanıkken yaşadıkları hakikatle pek değişmek istemem. Biz hepimiz uyuyup rüya âleminde yaşadığımız için belki hürriyetten vazgeçebiliriz, zira bizim müstebitlerimiz de bizim gibi uyumakta ve istibdat ile saltanatı yalnız rüyaların-

da görmektedirler.Biz ancak, katolik dininden Romalılar bizim rüya hürriyetimizi elimizden zorla aldıkları zaman uykumuzdan uyandık; o zaman harekete geçtik, savaşta muzaffer olduk. Sonra tekrar yatıp rüyalarımıza daldık. Ey efendim! bizim rüyalarına dalmış yurttaşlarımızla alay etmeyin; ara sıra onların, tıpkı somnambüller gibi, uykularında hariikulâde şeyler söyledikleri olur ve onların sözleri, o zaman, hürriyetin tohumu yerindedir. Hâdiselerin nasıl bir istikamet alacağını kimse önceden kestiremez. Kim bilir, can sıkıntısından bunalan, hayattan bezgin Britanyalı, belki bir gün karısından usanacak, boynuna bir ip takıp onu Smithfield'e[6] satmağa götürecek; hercayi meşrep Fransız nişanlısına ihanet edecek, onu bırakıp, şarkı söyliyerekten, Palais-Royal'deki[7] *courtisanes*'ların[8] peşine takılıp dans edecek; ama, Alman ihtiyar ninesini hiçbir zaman kapı dışarı etmiyecektir; ona daima ocak başında bir küçücük yer ayıracak, ve koca nine oradan, kulak kesilmiş dinliyen çocuklara masallarını anlatabilecektir... Allah saklasın, meselâ günün birinde bütün dünyada hürriyetten eser kalmamış olsa, o zaman, hemen, rüyalarına dalmış bir Alman onu rüyalarının içinden bulup çıkaracaktır."

Buhar gemisi, onunla birlikte de konuşmamız, nehre yukarı yürüyüp giderken güneş batmıştı, son ışınları Greenwich'deki Hastahaneyi aydınlatıyordu; bu saray gibi oturaklı yapının iki kanadı vardır, ortası boştur; arasından, üstü-

ne şirin, minimini bir kasır oturtulmuş, yemyeşil bir koru ile örtülü bir tepe görülür. Şimdi suyun üzerinde gemilerin kalabalığı gittikçe büyüyordu. Bu koca nakil vasıtalarının nasıl ustalıkla birbirine dokunmadan işlediklerini görüp şaşıyordum. Bu ara, bazan, yanınızdan geçen gemilerden o zamana kadar hiç görmediğiniz, bir daha da göremiyeceğiniz ciddî ve dost yüzler sizi selâmlarlar; birbirinize o kadar yakın geçersiniz ki, aynı anda hem hoş geldin, hem de allaha ısmarladık demek üzere birbirinize ellerinizi uzatabilirsinjz. Rüzgârla şişmiş bunca yelkenli manzarası karşısında insanın kalbi de şişer, ve sahilden doğru, anlaşılmaz, karma karışık uğultu, uzak bir dans müziği, ve tayfaların boğuk şamataları kulağına dokununca insan müthiş heyecan duyar. Ama, akşam sisinin beyaz örtüsü içinde, yavaş yavaş eşyanın keskin kenar çizgileri silinir, ve çok geçmeden, uzun boylu ve çıplak gemi direklerinin meydana getirdiği bir ormandan başka göze görünür bir şey kalmaz.

Sarılı adam hâlâ yanı başımda ayakta duruyor, ve düşünceli düşünceli yukarılara bakıyordu; sanki sis perdesi arkasından solgun yıldızları arıyordu. Yine gözleri gökyüzüne çevrilmiş olduğu halde elini omuzuma koydu, ve gizli düşünceleri istemeksizin söz haline geliyormuş gibi garip bir eda ile: "Hürriyet ve eşitlik! dedi... Ne bu dünya üzerinde, ne de yukarda, gökyüzünde bulunmıyan şeyler... Yukarda yıldızlar da eşit değil,

her biri bir başkasından daha büyük ve daha parlak, hiçbiri başı boş gezip dolaşmıyor, hepsi önceden tesbit edilmiş, sert, bozulmaz kanunlara boyun eğiyor... Kölelik, yeryüzü kadar gökyüzünde de var."

Birdenbire, yol arkadaşlarımızdan biri: "İşte Tower![9]" diye bağırdı; bir hayalet donukluğiyle ve bir rüya gibi, sislere gömülmüş Londra'nın içinden fırlıyan yüksek bir yapıyı eliyle gösteriyordu.

II

Londra.

Dünyanın, hayretlere gark olmuş bir insana gösterebileceği en görülmeğe değer şeyi gördüm; gördüm, ve hayretim gitgide artmakta... Ortasından, bütün rengârenk ihtiraslariyle, aşk, açlık ve nefrete erişebilmek için gösterdikleri o müthiş tehalûkleriyle, o itişip kakışmalariyle, canlı dipdiri insanlardan bir ırmağın akıp gittiği, ve birbiri üstüne yığılmış evlerden meydana gelen bu taşormanı bütün heybetiyle hâlâ kafamın içinde dikilmiş duruyor.... Yani Londra şehri...

Londra'ya bir filozof yollayın, ama, Allah aşkına bir şair yollamayın! Oraya bir filozof yollayın, onu Sheapside'ın[10] bir köşesine oturtun; orda o, son Leipzig sergisindeki bütün kitaplardan öğrenebileceğinden fazlasını öğrenir; ve etrafın-

da insan dalgaları uğuldayıp kaynaşırken, onun kafasında da yepyeni düşünceler bir deniz halinde kabaracak, bu denizin üzerinde yüzen ebedî ruh onun üzerinde esmeğe başlıyacak, ve sosyal düzenin en gizli sırları birden ona ayan olacak, dünyanın nabzının vuruşunu kulağiyle duyabilecek ve gözleriyle görebilecek... Zira Londra dünyanın sağ eli, faal ve kudretli sağ eliyse, Borsa'dan Downingstreet'e giden bu cadde dünyanın şah damarı sayılmak icabeder.

Ama, Londra'ya sakın bir şair yollamayın! Bütün eşyadaki, bu, veresiye iş görmiyen tüccarlara has ciddilik, bu muazzam yeknasaklık, bütün hareketlerdeki bu makinalaşma, neşeye kadar sinmiş bu can sıkıntısı, hasılı bu her şeyi mübalâgalı Londra, insanın hayalini ezer, kalbini parçalar. Hele oraya bir Alman şairini, yani, ister üstü başı perişan bir dilenci kadın olsun, ister pırıl pırıl yanan bir kuyumcu dükkânı, her rastladığı hâdise önünde dikilip onu seyretmekten zevk alan hayalperest adamı yollarsanız... İşte o zaman onun işi tamamdır; dört tarafından boyuna itilip kakılır, hattâ nazik, yumuşak bir sesle söylenmiş bir God damn! ile yere yıkılır! Bu itip kakan kalabalığın Allah belâsını versin! Çok geçmeden bu Londra halkının çok işi olduğunun farkına vardım. O oluk gibi para harcıyor... Memleketinde yiyecek ve giyecek bizim memlekettekinden daha pahalı olmasına rağmen, bizden daha iyi gıda almak ve daha iyi giyinmek ister; ki-

barlık icabı, borçları da kabarık, ve bununla beraber, sırf azamet satmak için, *guinée* altınlarını pencereden atmaktan ve başka milletlere, sırf kendi keyfi için birbiriyle yumruk yumruğa gelip dövüşsünler diye bol para vermekten geri durmaz, o zaman, bu milletlerin kırallarından her birine bir de ayrıca bol bahşiş ihsan eder... İşte bunun için *John Bull* (10 a) gece gündüz çalışmak zorundadır; bu çeşitten masrafları karşılıyacak parayı bulmak için, yeni yeni makinalar icat etmek gayretiyle gece gündüz beynini yorması, kafasına işkence etmesi lâzımdır; oturur, ecel teri dökerek hesaplar yapar, etrafında bir şey görmeden oradan oraya seğirtir, limandan Borsaya, Borsadan Strand'a[11] koşar; eh, o arada Sheapside'ın köşesinde durup aptal aptal bir resimci dükkânını seyreden zavallı Alman şairini, geçeceği yolu tıkadığı için, *God damn!* (11 a) diyip biraz hoyratça yana doğru kakalarsa tabii kusuruna bakılmaz...

Sheapside'ın köşesinde, ağzım açık seyrettiğim resim ise, "Fransızların Beresina'yı geçişleri" tablosuydu.

Kendimden geçmiş halde daldığım temaşadan sarsılarak uyanıp, erkek, kadın, çocuk, at ve posta arabalarının rengârenk kargaşalığının, kimi uğuldayıp bağırarak, kimi inleyip çatırdıyarak kaynaştığı ve o arada içine bir de cenaze alayının katıştığı gürültülü caddeye gözlerimi çevirince, bana öyle geldi ki, bütün Londra, tıpkı resimde-

ki gibi, bir Beresina köprüsüdür; ve onun üzerinde herkes, bir damlacık hayatını bir müddet daha uzatmak isteğiyle, korkudan çıldırmışçasına kendine geçecek bir yol bulmağa çalışıyor, ve küstah süvari, zavallı piyadeyi, atının ayakları altında ezip geçiyor, ve yere yuvarlanan artık bir daha kalkamıyacaktır, marvolmuştur, ve en iyi arkadaşlar merhametsizce birbirlerinin cesetlerine basıp geçmektedir, ölüm derecesinde yorgun, kan içinde binlerce insan köprünün döşeme tahtalarına yapışmak, tutunmak isterken, ölümün buz gibi soğuk çukuruna yuvarlanıyorlar...

Halbuki bizim sevgili Almanyamız çok daha neşeli, oturup yaşamağa daha elverişli bir memlekettir. Orda bütün eşya öyle bir hülya ağırlığı, öyle bir tatil günü rahatlığı içinde hareket eder ki... Askerler, sessiz sedasız, gürültüsüz nöbet alırlar, sakin bir güneş altında üniformalar ve evler pırıl pırıl yanar, saçak altlarında kornişlerin üstünde kırlangıçlar uçuşur, pencerelerde, adliye erkânının etine dolgun karıları gülümserler ve çın çın öten sokaklarda herkesin duracağı ve geçeceği kadar yer vardır; köpekler durup bol bol koklaşabilirler, insanlar dikilip rahat rahat tiyatro üzerine münakaşa yapabilirler, ve eskimiş redingotuna renkli bir kordelâ takıştırmış kibar bir aylak, yahut da bir aylak-nâibi, veya sırmalara gark olmuş, saçı pudralı ufacık bir saray kâhyacığı, bir *marschälkchen*,[12] sağa sola iltifatlar saça-

rak geçtiği zaman, derin derin reverans ler yapılıp selâmlar verilebilir.

Hakkında çok şeyler duyduğum Londra'nın azameti karşısında hayret göstermemeğe önceden karar vermiştim. Ama, alacağı cezalardan müteessir olmamağa karar vermiş zavallı mekteplinin vaziyetine düştüm; yalnız şu farkla ki, o, her zamanki gibi, her zamanki sopayla, her zamanki miktarda dayak yiyeceğini beklerken, âdet olmıyan bir yerine incecik bir değnekle bir araba yükü dayak yemişti. Ben de büyük saraylar bekliyordum, küçücük evlerden başka bir şey göremedim. Ama, bunların yeknasaklığı ve hesaba gelmiyen sayısı insan üzerinde ezici bir tesir bırakıyor.

Bu tuğla evler rutubetli havadan ve kömür dumanından, aynı bir koyu zeytin yeşili rengi almış; hepsi aynı mimarî üslûbunda: Cepheleri iki veya üç pencere genişliğinde, üç kat yüksekliğinde ve tepeleri, yeni çekilmiş, kanıyan dişler manzarası veren kırmızı bacalarla süslenmiş evler, öyle bir diziliş dizilmişler ki, meydana getirdikleri geniş ve dümdüz sokaklar, karşı karşıya iki tane uçsuz bucaksız kışlaya benzer iki ev gibi görünüyorlar. Bunun da bir sebebi var: Her İngiliz ailesi, hattâ iki kişiden de ibaret olsa, müstakil br evde, kendi kalesinde oturmak ister, ve zengin *spéculateur*'ler, Londralıların bu ihtiyaçlarını karşılamak için koca sokaklar inşa ettirirler, ve evleri perakende olarak satarlar. City'nin,

yani Londra'nın ticaret ve sanayi merkezinin bulunduğu semtin ana caddelerinde yeni binalar arasında tek tük eski yapılara da rastlanır; buradaki evlerin cephelerinde, çoğu altın kabartma olarak yazılmış bir arşın uzunluğunda isimler ve rakamlar, ta damlara kadar duvarları örter; bu caddelerde, evlerin Londra şehrine has yeknesaklığı pek göze batmaz, sebebi de, yabancının gözü mütemadiyen mağazaların camekânlarında teşhir edilen yeni ve güzel eşya ile meşgul olur. Eşyanın insan üzerinde böyle büyük tesir yapmasının hikmeti sadece İngilizlerin her imal ettikleri şeyi mükemmel olarak piyasaya çıkarmalarında, ve her lüks eşyasının: her yuvarlak fitilli lâmbanın,[13] her çizmenin, her çaydanlığın ve her kadın elbisesinin karşımızda *finished,* bitirim hali ve dâvet edici edası olmasında değildir; teşhir sanatı, renklerin tezadı ve çeşitlilik de İngiliz mağazalarına hususi bir cazibe temin eder; günlük ihtiyaç maddeleri bile insanı şaşırtan, sihirli bir şaşaa içinde görünürler; alelâde yiyecekler, her gün değişen yeni bir aydınlanma sayesinde, bizi âdeta kendilerine çekerler, hattâ çiy balıklar bile, camekânlarda, öyle güzel hazırlanmış dururlar ki, pullarının ebem-kuşağı renklerini gösteren parıltıları insanı teşhir eder; çiy etler, tertemiz, rengârenk porselen tabakların içinde, çepe çevre maydanozla çevrilmiş manzarasiyle, âdeta yağlı boya ile yapılmış hissini verir, evet her şey bize yağlı boya tablolar gibi gelir, ve Franz Mieris'in, (13 a) par-

laklıkları ölçüsünde sade olan tablolarını hatırlatır. Yalnız insanlar, Hollândalı ressamların yağlı boya tabloları gibi neşeli değildir, gayet ciddî çehrelerle en tuhaf oyuncakları satarlar, ve elbiselerinin de, biçimi olsun, rengi olsun, evleri gibi yeknesaktır.

Londra'nın öbür ucunda, "Batı ucu" denilen semtinde, daha kibar ve daha az meşguliyeti olan kimselerin yaşadığı mahallede, bu yeknesaklık daha çok göze batacak derecededir; burada gerçi gayet uzun ve geniş caddeler vardır, bütün evler saray gibi büyüktür, ama bunlar, dış görünüşleriyle hiçbir fevkalâdelik göstermezler; yalnız, Londranın avâma mahsus olmıyan evlerinde görüldüğü üzere, burada da birinci kat pencereleri demir parmaklıklı balkonlarla süslenmiştir ve rez de chaussée'de baştan başa siyah bir demir parmaklık vardır ki, bodrum katını korur. Şehrin bu kısmında büyük Squares'lar bulunmaktadır: Yukarda tasvir edilen tarzda, ortalarında siyah demir parmaklıklarla çevrilmiş ve içine bir heykel dikilmiş bir bahçe bulunan evlerden meydana gelmiş dörtkenlere bu adı verirler. Bütün bu meydanlarda ve caddelerde bir tek harap, sefil kulübe yabancı gözünü incitmez. Baştan başa zenginlik ve kibarlık dimdik ayakta durur. Perişan paçavralarına sarılmış ve gözyaşlarına batmış sefalet daracık iç sokaklarda, karanlık ve rutubetli çıkmazlarda sıkışmış yatmaktadır.

Onun içindir ki, Londra'nın büyük caddelerinde dolaşan ve asıl halkın oturduğu mahallelere yolu düşmemiş olan yabancı, Londradaki müthiş sefaletten pek az şey görür, belki de hiçbir şey fark edemez. Belki, tek tük, karanlık, dar bir sokağın ağzında, dertli bağrına bebesini basmış duran ve bakışlariyle dilenen, üstü başı perişan bir kadının gözlerine gözleriniz ilişiverir; bu gözler hâlâ güzelse, ihtimal, bir defacık içlerine bakarsınız, ve bu gözlerin içinde kaynaşan sefalet dünyasının manzarasiyle ürperirsiniz. Alelâde dilenciler, ekseri zenci olan ihtiyar adamlardır. Bunlar, Londra'nın çamurlu sokakları için çok faydalı bir iş yaparlar: Köşe başlarında durup, yaya yürüyenlere kaldırımın çamurlarını süpürürler, ve bu zahmetlerine karşılık bir mangır isterler. Bütün sefalet taifesi: günahkârlar ve caniler, ancak akşam karanlığı bastığı zaman inlerinden dışarı fırlarlar. Onlar, perişanlıkları içinde, zenginlerin her tarafa ışıklarını saçan azamet ve debdebeleriyle öyle müthiş bir tezat teşkil ederler ki, gündüz ışığından âdeta ürkerek kaçarlar: yalnız açlık onları bazan öğle vakti dar sokaklarından dışarı fırlamağa zorlar; ve cadde üzerinde, ses çıkarmadan çok şeyler söyliyen, yalvaran gözler, kafası hesaplariyle meşgul ve cebindeki altınları şıkırdatarak hızlı hızlı geçen zengin tüccara, yahut da, küheylanının üstünde karnı tok bir tanrı azametiyle kurulmuş ve ayakları dibindeki insan kargaşalığına, sanki bütün bu kalaba-

lık küçücük karıncalarmış veya, neşelerinin ve kederlerinin kendi duygulariyle hiçbir ortak tarafı bulunmıyan aşağılık bir sürü mahlûklarmış gibi, kayıtsız bakışlarla bakarak hayvanını sürüp gideu aylak lorda dikilir... Evet, gerçekten de İngiltere *nobility*'si, daha yüksek bir varlık sıfatiyle, toprağa sımsıkı yapışmış aşağılık insan sürüsünün fevkinde durur; küçücük İngiltereyi konak yeri, İtalya'yı yazlık bahçesi, Paris'i ziyafet salonu, ve bütün dünyayı da kendi malikânesi sayar. Bu efendiler, kayıttan ve kaygudan azade, gönüllerinin istediği yerlerde seyran ederler; paraları, en çılgınca arzularını yerine getirmeğe yarıyan bir tılsımdır.

Zavallı sefalet! Başkalarının bin bir nimet içinde küstahça yüzdükleri bir diyarda senin açlığın ne müthiş olmalı! Ve bazan bigâne eller kucağına takır takır kurumuş bir ekmek parçası atsalar bile, onu yumuşatmak için akıttığın gözyaşları kim bilir ne kadar acıdır! Sen kendini kendi gözyaşlarınla zehirliyorsun. Günah ve cinayetle yoldaş olmakta yerden göğe kadar haklısın. Cemiyet dışı edilmiş canilerin kalbinde çok defa o soğuk ve kusursuz, fazilet timsali *bourgeois*'lardan daha çok insanlık yatar; bu bezirgânların, rengi solmuş yüreklerinde kötülük yapma kuvveti sönmüştür, ama iyilik yapma gücünden de bir zerre kalmamıştır, hem, günah denilen şey, her zaman günah değildir ki... Kadınlar gördüm ki, yanaklarına günahın kızıl damgası vurulmuştu,

ama kalblerinde gökyüzünün saflığı ve berraklığı yatıyordu. Kadınlar gördüm ki... Öyle kadınları yine görebilsem!...

III

İngilizler.

Londra Borsasının kemerli sayvanları altında her milletin yeri ayrılmıştır ve yüksek levhalar üzerinde: Ruslar İspanyollar, İsveçliler, Almanlar, Danimarkalılar, Macarlar, Yahudiler, Hamburglular, Türkler, ilh... diye isimleri okunur. Eskiden her tüccar mensup olduğu milletin adı yazılı levhanın altında dururmuş. Bugün her milleti eski yerinde aramak boş bir emek olur; insanlar terakki ettiler. Eskiden İspanyolların durdukları yerde şimdi Holândalılar var, Hamburglular Yahudilerin yerini almış; eskiden Türkleri arıyacağınız yerde şimdi Rusları bulursunuz; İtalyanlar, evvelce Fransızların durdukları yere geçmişler; Almanlar bile epiy ilerlemişler.

Londra Borsasında olduğu gibi dünyanın başka yerlerinde de eski levhalar yerlerinde kalmışlardır, halbuki onların altındaki insanlar daha ileri sürülmüşler, yerlerine başka insanlar gelmişlerdir; ama bunların yeni kafaları eski yazılara bir türlü uymuyor. Muhtelif milletlerin ilmî *compendia*'larda ve birahanelerde örneklerine rastladığımız eski ayırıcı vasıfları artık, bizi feci

yanlışlıklara götürmekten başka hiçbir işe yaramaz olmuş. Son on beş yirmi yıl içinde Batı komşularımızın gözlerimizin önünde yavaş yavaş değiştiğini gördüğümüz gibi, Avrupa ablokasının (*Blocus Continental*'ın) kaldırılmasından beri Manche boğazının ötesinde de buna benzer bir değişikliğin meydana geldiğini fark ediyoruz. Az konuşur, kaskatı İngilizler, Hacca gider gibi kafile kafile Fransayı ziyarete gidiyorlar. Orada konuşmayı ve hareket etmeyi öğreniyorlar ve döndükleri zaman dillerinin çözülmüş olduğunu, artık onların eskisi gibi iki sol elleri olmadığını, *beefsteak* ile *plumpudding*'den başka şeyler de yemek istediklerini görenler hayret ediyorlar. Ben kendim de böyle bir İngiliz gördüm: Tavistock-Tavern'de,[14] karnıbahara serpmek üzere şeker istedi; onun kaideperest Anglikan kilisesine göre bir bid'at olan bu isteği üzerine lokantacı az kalsın sırt üstü düşecekti; zira, muhakkak ki, Romalıların istilâsından beri İngilterede karnıbahar sade suya haşlanmış olarak yenegelmiştir, hiçbir zaman üstüne tatlı konmamıştır. Aynı İngiliz, kendisini daha evvel hiç görmemiş olmama rağmen karşıma oturdu, ve beni memnun etmek istercesine Fransızca bir konuşmaya girişti, öyle ki, kendisine nihayet, yabancılara karşı çekingen davranmıyan bir İngiliz bulmuş olmaktan duyduğum sevinci itiraf etmekten kendimi alamadım, bunun üzerine o, aynı samimiyetle bana, Fransızcasını ilerletmek için benimle konuştuğu cevabını verdi.

Dikkate değer bir noktadır: Fransızlar gün günden daha derin, daha ciddî oluyorlar, İngiliz-ler ise, aynı ölçüler içinde, daha hafif, daha sathi, daha neşeli bir hüviyet edinmeğe çalışıyorlar; bu, hayatta olduğu gibi edebiyatta da böyledir. Londra matbuatı tamamiyle baştan başa karnaval yazılariyle dolup boşalıyor; high-life'ın şaşaalı çevrelerinde geçen, veya o hayatı aksettiren romanlardan geçilmiyor; meselâ: "Almacks"[15] "Vivian Grey",[16] "Tremaine",[17] "The Guardes",[18] "Flirtation"[19] gibi; bunlardan en sonuncusunun adı bile bu çeşit romanın vasıflarını, ecnebi taklidi jestler ve konuşma tarziyle göze çarpan koketliği, kabalıktan kurtulamıyan nezaketi, sakilliği üzerinden akan hafifmeşrepliği, insanın suratını ekşiten tatlılığı, hasılı, Batı Londranın salonlarında uçuşan bu tahta kelebeklerin bütün bu tatsız tuzsuz kibarlık gayretlerini tam mânasiyle belirtiyor.

Buna karşılık Fransız neşriyatı, Fransız ruh ve iradesinin bu temsilcisi, bize nasıl bambaşka bir edebiyat vermekte!... Fransanın büyük İmparatoru, esaret günlerinin boş saatlerini, hayatını yazdırmağa, kitabında (15 a) bize ilâhi ruhunun en gizli kararlarını aşikâr etmeğe ve Ste-Helene adasının kayalarını bir tarih kürsüsü haline koymağa ayırmış; bu kürsünün üzerinden çağdaşlarını yargılamış ve gelecek nesillere ders vermiştir. Böylece Fransızlar da talihsizlik günlerini, siyasî faaliyet göstermedikleri zamanı, mümkün olduğu

kadar şerefli bir surette kullanmağı öğrenmişlerdir; onlar da artık yaptıkları işlerin tarihini yazıyorlar; uzun zaman kılıç tutmuş olan bu eller, şimdi kaleme sarılınca, yine düşmanlarının yüreğine korku salmağa başladı. Şimdi bütün millet aynı şekilde hâtıralarını neşretmekle meşgul bulunuyor; benim tavsiyelerimi dinleseydi o, Bastille'in alınması, Tuileries sarayına hücum ve buna benzer sahneleri gösteren güzel renkli resimleri de ilâve ederek, bu hâtıraların hususi, *ad usum delphini*[20] bir baskısını yapardı.

Gerçi yukarda işaret ettiğim gibi, bugün İngilizler hafifmeşrep ve hercayi olmağa çalışıyorlar, ve Fransızların artık soyunup attıkları maymun postekisini giyiniyorlar, ama, şuna da ayrıca işaret etmeliyim ki, bu gayret *bourgeois* sınıfından çok *nobility* ve *gentry* sınıfında, yani kibar sosyetede beliriyor. Tam aksine olarak, milletin iş güç sahibi olan tabakaları, bilhassa fabrika şehirlerindeki tüccarlar, ve hemen hemen bütün İskoçyalılar, *piétisme*'in, hattâ diyebilirim *puritanisme*'in damgasını taşıyorlar. Öyle ki, milletin büyük bir kısmını teşkil eden ve Allahı düşünmekten bir an fariğ olmıyan bu imanı sağlam cemaatla monden kibarlar, tıpkı Walter Scott'un romanlarında bütün gerçeklikleriyle tasvir edilmiş olan gentlemenlerle kibarlık budalalarının gösterdikleri çeşitten bir tezat halinde bulunuyorlar. Walter Scott, bu iki tarihî fırkanın dış görünüşlerini ve samimî düşüncelerini kendi dehasiyle yaratmıştır demek,

tıpkı adaleti yerine getiren bir Tanrı tarafsızlığiyle peşin hükümlerden kendini kurtararak her iki fırkanın haklarını tanıması ve her ikisine aynı derecede sevgi göstermesi onun muharrir olarak büyüklüğünün bir işaretidir demek, İskoçyalı Barde'a lâyık olduğundan fazla şeref vermek olur. Bir yanda Liverpool ve Manchester'deki dinî toplantılara, öte yanda da Batı Londra'nın karnaval manzaralı salonlarına bir göz atınız, açıkça görürsünüz ki Walter Scott sadece kendi zamanını tasvir etmiş, ve tamamiyle bugüne ait olan insan vücutlarına eski elbiseler giydirmiştir. Şunu da hatırlamak lâzımdır ki, Walter Scott, bir taraftan İskoçyalı olduğu için, ana südiyle birlikte terbiyesi ve millî ruhu itibariyle bütün varlığına *puritain* bir düşünüş tarzını sindirmiş, öte yandan da, hattâ kendini Stuart'ların soyundan sayan bir Tory olmak hasebiyle, bütün ruhiyle kralların ve asilzadelerin ruhunu benimsemiştir; bunun neticesi olarak onun duyguları ve düşünceleri her iki temayüle aynı derecede hararetle sarılmış, ve aynı zamanda bunlar arasındaki tezadın içinde tarafsız bir mahiyet kazanabilmiştir. Böylece, onun, Cromwel çağı aristokratlariyle demokratlarını tasvir ederken takındığı âdil ve tarafsız tavır kolayca anlaşılabilir; o, bu tasvirlerinde o kadar tarafsız kalmıştır ki, biz onun "Napoleon tarihi"nde de, Fransız İhtilâl kahramanlarının aynı derecede sadık bir *fair-play* tasvirini bulacağımızı umarak hataya düşmüştük.

İngiltereyi dikkatle tetkik eden insan hergün bu iki temayülü, yani hafif meşrep temayülle *puritain* temayülü, insanı irkitecek bir gelişme, ve tahmin edileceği üzere bir çarpışma halinde görmek fırsatını bulur. Bilhassa, Bay Wakefield'in[21] meşhur dâvası böyle bir fırsatı verdi: Bu zat şen bir *cavalier* imiş, Liverpool'lu zengin tüccar Bay Tourner'in kızını bir gün ansızın kaçırıp İngiltere'nin en kuvvetli zincirlerini döven bir demircinin oturduğu Gretna-Green'de[22] nikâh etmiş. Bütün mürâiler güruhu, Allahın bu en sevgili kulları, böyle büyük bir günah işliyenlere lânetler yağdırdı, Liverpool mâbetlerinde, Wakefield ile kendisine suçunu işlerken yardım etmiş olan kardeşi üzerine, Tanrının bütün gazapları dâvet olundu; bu günahkârların, tıpkı Korah, Dathan ve Abiram taifesi gibi, yer yarılıp yere geçmeleri için dua edildi ve lâhutî intikamın yerini bulmasından daha emin olmak için de Londra'nın mahkeme salonlarında, Kings-Bench[23] mahkemesinin, Büyük-Chancelier'in, hattâ Lordlar Kamarasının hiddetleri, kutsal kanunların en kutsalını hiçe sayan âsilere karşı harekete getirildi...Ama öte yanda, kibar salonlarında, delikanlının bu cüretli kız kaçırma hikâyesi üzerine büyük bir müsamaha ile şakalar yapılıp gülmekten de geri kalınmadı. İki düşünüş tarzı arasındaki tezadın en eğlenceli örneğini bir defasında Büyük Operada,Manchester'li iki şişman bayanın yanında oturduğum zaman gördüm: Bayanlar, kibar sosyetenin bu toplan-

tı mahalline hayatlarında ilk defa geliyorlardı; balet başlayıp da kısacık eteklikler giyinmiş güzel dansözler haz ve neşe ile dolu nefis hareketlerini gösterirken, günah korkusuna meydan okuyan güzel ve uzun, çıplak bacaklarını dört tarafa açıp kapıyarak türlü figürlerden sonra, birden bire, bir Bacchus şenliğinin çılgınlığı içinde karşılarındaki erkek oyuncuların kollarına atıldıkları zaman Manchester'li hatunlar kalblerindeki dehşeti istedikleri kuvvetle ifade etmekten aciz duydular; sıcak müzik, et renginde tricot'dan yapılmış iptidaî kıyafetler, tabiat varlıklarının hareketlerini taklideden sıçramalar, hepsi âdeta zavallı kadınlara ecel teri döktürmek için el birliği etmişlerdi; kadıncağızlar göğüslerine kadar kızarıyorlar, durmadan *"Shocking! for shame! for shame!"*[24] diye feryat ediyorlardı; dehşet onları öyle felce uğratmıştı ki, kendilerinde, tiyatro dürbinlerini gözlerinden indirecek kadar bile kuvvet bulamıyorlardı, öyle ki, son dakikaya, perde düşünceye kadar bu vaziyette oturup kaldılar.

Tezat halindeki bu ruh ve hayat istikametlerine rağmen, yine de İngiliz halkında duygu birliği bulursunuz; bu duygu ortaklığı onun kendini bir millet olarak hissetmesindedir; yeni gentlemen'ler ve kibarlık budalaları, istedikleri kadar karşılıklı nefret duygusu içinde yaşasınlar, birbirlerini hakir görsünler, yine de hepsi, İngiliz olmaktan geri kalmamaktadırlar; İngiliz olarak kendilerini birlik ve birbirlerine bağlı hissederler;

tıpkı, aynı bir toprağın üzerinde bitmiş ve bu toprağa harikulâde bir şekilde kökleşmiş nebatler gibi.... İşte İngiltere'de, bize ilk bakışta bir kargaşalık ve tezatlar sahnesi gibi görünen bu memlekette, bütün hayatın ve hareketin görünmiyen gizli uzlaşması buradan geliyor. Aşırı zenginlikle sefalet, taassup halinde din ile kıpkızıl dinsizlik, hürriyet ile uşaklık, vahşet ile şefkat, namus ve dürüstlük ve en bayağı dolandırıcılık, en çılgınca ifratları içinde bütün bu zıt şeyler ve üstelik, kurşuni bir sisle kaplı gökyüzü, her taraftan uğuldıyan makinalar, rakamlar, havagazı ışıkları, bacalar, gazeteler, *porter* şarabı testileri, sımsıkı kapanmış ağızlar... bunların hepsi birbirine öyle bağlıdırlar ki, hiçbirini ötekinden ayrı düşünemeyiz ve tek başına hayretimizi veya kahkahamızı tahrik edecek olan, ötekilerin bütünü içinde tamamiyle alıştığımız, ciddî bir şey gibi görünüyor. Ama, öyle sanıyorum ki, bu her yerde, hattâ haklarında daha da tuhaf düşüncelerimiz olan, ve daha zengin kahkaha, alay ve hayret ganimetleri bulacağımızı umduğumuz memleketlerde de karşılaşacağımız bir haldir. Seyahat isteğimizin, yabancı memleketleri görme hususundaki tecessüsümüzün, bilhassa çocukluk çağındaki bu çeşitten duygularımızın kaynağı tamamiyle olağanüstü tezatları bekleme hatamızda, yurdumuzun insanlarını ve zihniyetlerini birtakım uzak memleketlere götürüp de öylece düşünmeğe, ve bu suretle, en iyi tanıdığımız kimseleri yabancı kıya-

fetlere sokup, yabancı âdetleri onlara yakıştırmak suretiyle maskaraya çevirmeğe bizi sevk eden karnaval hevesimizde aramak lâzımdır. Meselâ Hottentot'ları düşündük mü, hemen gözümüzün önünde, kendi şehrimizin karaya boyanmış ve geri tarafları epiy şişkin bayanları fırıl fırıl dans etmeğe başlar, öte yanda da aydın ve kültürlü baylarımız, vahşilerin çevikliğiyle, hurma ağaçlarının tepelerine tırmanırlar. Kuzey Kutbu ülkelerinde oturanları düşündük mü, orda da aynı şekilde, aşina olduğumuz yüzleri görüveririz: Hanım kalamız, köpeklere çektirdiği kızağına binip buz tutmuş yol üzerinde seyran eder, kuru, sıska Bay Konrektor[25] ayı postekisinin üstüne uzanmış, rehavetle sabah yağını, içine sindire sindire içer, Mal Müdürünün, Müfettişin ve *Infibilation Müşaviri*'nin sayın bayanları, bir arada, bağdaş kurup oturmuşlar, iç yağından yapılma mumları çiğnerler ve ilh... Ama bu memleketlere gerçekten gidince görürüz ki oralarda insanlar âdetleriyle ve kıyafetleriyle birlikte bir bütün halindedirler, yüzler, düşünceler ve elbiseler de ihtiyaçlarına tıpı tıpına uymuştur, hattâ nebatlar, hayvanlar, insanlar ve memleket, birbirleriyle ahenk halinde bir bütün teşkil etmişlerdir.

IV

The life of Napoleon Buonaparte, by Walter Scott

Zavallı Watler Scott! keşki zengin olaydın,

bu kitabı yazmazdın ve zavallı Walter Scott diye anılmazdın! Ama ne çare? Günün birinde, Constable[26] Bankasının hesaplarını tasfiyeye memur olanlar bir araya geldiler, hesap, kitap... Ve uzun uzun tarh ve taksim ameliyelerinden sonra başlarını salladılar... Ve zavallı Walter Scott'a kalakala bir yığın defne dallariyle külliyetli miktarda borç kaldı. İşte o esnada tek kalâde bir şey oldu: Tarihî şahsiyetlerin büyük işlerinin ve maceralarının hikâyecisi kendisi de, bir defacık olsun, bir kahramanlık rolü oynamak istedi, *cessio bonorum* [27]a karar verdi; adı meçhul[28] büyük adamın başını süsliyen defne çelengi, herkesçe malûm muazzam borçları ödemek üzere satışa çıkarıldı. Açlıktan gözleri kararmış bir insanın tehalükiyle, ve iflâs heyecanı içinde yazılan "Napolèon'un hayatı" adlı eser, umumiyetle meraklı okuyucu küttesinin, hususiyle İngiliz hükümetinin birtakım ihtiyaçlarını karşıladığı için iyi kazanç getireceği muhakkak olan bu kitap işte böyle meydana geldi.

İyi kalbli bourgeois'yi övün! onu göklere çıkarın, ey dünya yuvarlağının bütün Philistin'leri! Ve sen de, ey, vâdesi gelmiş senetleri kurtarmak için her şeyi feda eden mukaddes bezirgân fazileti, sen de onun için kasideler yaz... Onu övmeğe yalnız benim dilim varmaz.

Ne gariptir! Büyük İmparator mezarda bile Britanyalılara zarar veriyor, onun yüzünden şim-

di Britanya'nın en büyük muharriri defne çelengini kaybetmiş bulunuyor.

Ne denirse densin, ne bahane bulunursa bulunsun, o Britanya'nın en büyük muharririydi. Gerçi romanlarının münekkidleri onun büyüklüğünü dudak bükmesiyle karşıladılar, ve kendisinde birçok kusurlar gösterdiler: Hikâyelerini genişliğine fazla açıyormuş, küçük teferruata giriyormuş, büyük çehrelerini, sadece, küçük küçük karakter çizgilerini bir araya getirmek suretiyle yaratıyormuş, kuvvetli tesirler meydana getirmek için, bir yığın hadsiz hesapsız merasime, şekilperestliklere katlanıyormuş... Ama, hakikatı söylemek lâzım gelirse, ben onu bu hususta, bütün servetini bozuk para halinde elinde tutan, ve büyük bir meblâğ ödemek lâzım geldiği zaman kuruşlarla, meteliklerle dolu çuvalları üç dört arabaya yükletip götüren, onun bu münasebetsizliğinden şikâyet edenlere, bu kadar yükü sürükleyip götürmek ve bunca parayı saymak zahmetine katlanmak istemiyenlere, haklı olarak "İstediğiniz para şu kadar, şu kadar değil mi? İşte eksiksiz veriyorum..." diyen milyonere benzetirim. Bu çeşitten servet sahibi de, bütün serveti pırıl pırıl halis altın çubuklarından ibaret olan adam kadar zengindir, hattâ buna bakarak onun bir üstünlüğü de vardır: Bozuk para sayesinde, alış verişte, güçlüklerle karşılaşmaz, beriki ise kocaman altın çubuklariyle, meselâ büyük Sebze Pazarına gitti mi, bu çeşit bir paranın piyasasını bulamadığı için

ne yapacağını şaşırır, halbuki, geçer akça kuruş, metelik gösterdin mi, rasgele bir bakkal karısı bile kapmak için iki elini birden uzatır. Britanyalı muharririn bu halk işi zenginliği artık sona erdi. Bir vakitler akçası her yerde itibar bulan, bir Düşes kadar bir terzi karısının da kabulüne mazhar olan bu adam, şimdi fukara zavallı Walter Scott oldu. Onun akıbeti insana dağ perilerinin efsanesini hatırlatıyor: Bu periler, hem muzip, hem de hayır seven varlıklarmış, fakir kimselere bol para armağan edérlermiş, bu para, iyi şeye sarfedildiği müddetçe halis, güzel akça olarak kalırmış, ama kötü maksatlara kullanılırsa derhal toz haline gelirmiş... Walter Scott'un yeni hamulesini, çuval çuval ardı sıra açıyoruz, ne görelim! güzel, pırıl pırıl kuruşlar yerine, tozdan, sade tozdan başka bir şey kalmamış... Parnassus dağının perileri, ve bütün asîl duygulu kadınlar gibi, heyecanlı bir Napoléon dostu olan ve bundan dolayı da kendisine verdikleri mânevi hazinenin iyi kullanılmamış olmasına gazaplanan Musa'lar onu cezalandırdılar.

Scott'un eserinin değeri ve temayülü Avrupanın bütün gazetelerinde aydınlatıldı. Sadece kızan Fransızlar değil, aynı zamanda muharririn büyük bir teessür duyan hemşerileri de, ona lânet damgasını vurdular. Bütün dünyada uyanan bu hoşnutsuzluk duygusuna Almanların da katılmaları lâzımdı. Stuttgart'ta çıkan "Litteraturblatt[29]", kitaptan, kendini güçlükle tutan bir asa-

biyetle bahsetti. Berlinde çıkan "Jahrbücher für Wissenschaftliche Kritik" ([29] a) ise, eser hakkındaki düşüncelerini soğuk bir sükûnetle meydana vurdu, ve kitabın kahramanını az sevdiği ölçüde bu soğuk sükûneti bol keseden harcıyan münekkid, kitabı aşağıdaki isabetli kelimelerle karakterlendiriyor: "Bu hikâyede ne muhteva, ne de renk, ne insicam ne de canlılık bulursunuz. Kudretli bir mevzu, fakat, baştan başa bir kargaşalık manzarası içinde, ama derin değil, sığ bir kargaşalık içinde. Bâriz vasıflar teferruatın içinden sıyrılıp beliremiyor, mevzu, bütün kuvvetine rağmen, tembel ve gevşek bir yürüyüşle uzayıp gidiyor; belli bir hususiyetiyle kendini gösteren hiçbir vaka yok, hiçbir yerde sivrilen noktalar görülmüyor, hiçbir hâdise, kendini doğuran zaruretlerin çerçevesi içinde meydana çıkmış değil, bağlar yalnız zahirî kalıyor, hikâyenin özü ve mânası hemen hemen hiç sezilmiyor. Böyle bir anlatma tekniği içinde hikâyenin bütün aydınlığı sönüp kaybolmağa mahkûmdur, hikâye ise, harikulâdeliği olsun kalmamış, âdi, bayağı bir masal haline düşmüştür. Vakaların anlatılması sırasında sık sık araya sokulan düşünceler ve müşahedeler de, eser ayarında. Okuyucu dünyamız çoktan beri, böyle düdük gibi bir hazır elbiseye benziyen beylik, dar felsefe kalıpları içine sığamıyacak kadar gelişmiş bulunuyor. Münferit vâkıalara sıkı sıkıya yapışmış bir ahlâkın cılız biçimi artık kimseyi tatmin etmiyor..."

Berlinli titiz münekkid Varnhagen von Ense'nin ifade ettiği bu ve buna benzer kusurları, hattâ daha büyük ayıpları için Walter Scott'u affederim. Hepimiz insanız, ve en iyimiz bile bir defa bir kötü kjtap yazabilir. Nihayet bu kitap için, tenkid edilemiyecek kadar kötü, denir ve mesele kapanır. Yalnız, şaşılacak bir nokta kalıyor: o da Walter Scott'un bu yeni eserinde, güzel üslûbundan bir zerrecik olsun bulamıyoruz. Renksiz, bayağı konuşma içine, ara sıra, birkaç kırmızı, yeşil kelime serpiştirilmiş, şairlerden alınmış parlak renkli paçavracıklar şiirden mahrum ifadenin çıplaklığını örtmeğe yeltenmişler, hayvanî benzetmeler elde etmek için, Nuh'un gemisi baştan başa yağma olunmuş, hattâ aptalca düşüncelerin üzerine sözde bir zırh çekmek için, Tanrının adı zikredip durulmuş, ama hepsi nafile... Daha da şaşılacak şey: Walter Scott, çehreleri çizmekteki fıtrî kabiliyetini göstermeğe bir defacık olsun muvaffak olamamış, Napoleon'un dış görünüşünü yakalıyamamış. Walter Scott, İmparatoru, maiyetindeki generaller ve devlet adamlariyle birlikte tasvir eden güzel tablolardan hiçbir şey öğrenmemiş; halbuki, bu tabloları, hiçbir peşin büküm olmaksızın seyreden her insan, onlardaki çehrelerin baş döndürücü yücelikleri içinde, modern eserlerdeki heyecanlı, pitoresk, alelâde gündelik çehreleriyle tam bir tezat teşkil eden ve gökten yere inmiş Tanrılardan haber veren trajik sükûtu ve eski-çağ heykellerini andıran ahenkli-

liği karşısında sarsılır. İskoçyalı şair İmparatorun çehresini yakalıyamadığı gibi, karakterini kavramakta da, hattâ daha az başarı göstermiştir; ama ben, tanıyamadığı bir Tanrıya karşı onun bu küfrünü de affediyorum. Aynı şekilde, kendi Wellington'unu bir Tanrı saymasını da; o, bu Tanrıya tazimlerini ifade ederken, o kadar kendinden geçiyor ki, hayvan tabloları çizmekte o kadar mahir olduğu halde, kahramanını kime, neye benzeteceğini bilemiyor.

Evet ben Walter Scott'a karşı tamamiyle müsamahakârım, onun eserinin özden mahrum olmasını, hatalarını, küfürlerini ve aptallıklarını affediyorum; hattâ okurken bana çektirdiği müthiş can sıkıntısını bile affederim... Ama, bu kitaptaki hususi maksadı asla affedemem. Bu maksat, İngiliz nezaretini Ste. Helene cinâyetinde beraet ettirmek isteğinden başka bir şekilde vasıflandırılamaz. Berlinli münekkidin ifade ettiği gibi: "İngiliz nezaretiyle efkâr-ı umumiyenin iki taraf halinde bu duruşmasında, Walter Scott dâva vekili rolündedir." Hâdiselerin asıl sebeplerini ve tarih vakıalarını tersyüz etmek için o, şairlik kabiliyetleriyle avukat bilgilerini uzlaştırıyor; aynı zamanda patronları olan müşterileri herhalde, avukat ücretinden başka, ayrıca avucuna bir bahşiş de sıkıştıracaklardır.

İngilizler İmparatoru sadece öldürdüler, ama Walter Scott onu sattı. Bu tam mânasiyle bir İskoçyalı marifeti, İskoçya'nın hakiki millî bir oyu-

nu... Ve görülüyor ki İskoçyalının tamahkârlığı hâlâ eski, pis, murdar para hırsıdır, ve İskoçyalıların, himayelerine sığınmış, onlara güvenmiş olan kendi kırallarını, 400 000 sterling lirası karşılığında İngiliz cellâtlarına satmış oldukları Naseby savaşı günlerinden beri bu hırsları değişmemiştir.[30] Bu kıral, şimdi Caledonia'lı *barde*'ların, harikulâde destanlarla maceralarını anlattıkları Karl Stuart'tır... Âdet böyledir: İngiliz öldürür, ama, İskoçyalı, sattığı vatandaşının destanlarını çağırır...

İngiliz nezareti, yukarda açıkladığımız maksatla, avukatına *Foreign Office*'in arşivini açmış, mezkûr avukat da, eserinin dokuzuncu cildinde, hâdiselerin, tuttuğu cephenin işine yarıyacak taraflarını aydınlatabilecek ve düşman cephenin işine yarıyacak taraflarını da karanlıkta bırakabilecek vesikalardan, şuurlu ve titiz bir şekilde istifade etmiş. Bunun içindir ki, bu dokuzuncu cilt, bu bakımdan daha önceki ciltlerden hiç geri kalmıyan estetik değersizliğiyle beraber, bir dereceye kadar ilgi uyandırıyor: İnsan burada mühim vesikalar bulacağını umuyor, ama, bu mühim vesikalardan bir tekinin dahi bulunmaması, İngiliz nazırlarının lehine şahadette bulunabilecek vesikaların zaten mevcut olmadığına bir delildir... Kitabın bu menfi cihetten muhtevası, mühim bir başarıdır.

İngiliz arşivinin, muharrire yağma ettirdiği bütün ganimetler, asîl Sir Hudson Lowe'un[31] ve

onun Myrmidion[32]'larının, elhak itimada şayan birkaç curnaliyle, General Gourgaud'nun ([32] a) birkaç raporundan ibaret kalıyor; bu raporlar ise, eğer gerçekten Generalin kaleminden çıkmışsa, nimetleriyle beslendiği efendisi İmparatora hayasızcasına ihanet etmiş bir adama ait olmak bakımından da öteki curnaller kadar itimadedilmeğe değer. Bu raporların gerçekliği meselesini incelemeğe niyetim yok; büyük trajedinin üç figüranından biri olan Baron Stürmer bu hususta şahadette bulunduğuna göre, bu herhalde doğrudur; ama ben bu raporların nihayet Ste-Helene'de Sir Hudson Lowe'dan başka serseriler de bulunduğunu ispat etmekten başka ne işe yarıyabileceğini bir türlü anlıyamıyorum. İşte Walter Scott, Napoléon'un esirlik hayatını, bu çeşitten çarelerden ve birtakım zavallıca telkinlerden faydalanarak hikâye ediyor, ve bize inandırmak istiyor ki: sabık İmparator - sabık muharrir, Napoléon'u böyle adlandırıyor - Ste-Helene'e sürüleceğini bilseydi, yine İngilizlere teslim olmaktan daha akıllıca bir hareket yapmazdı; ona bu adada gayet nazik muamele edilmiştir, onada o, yiyecek, içecek bakımından hiç sıkıntı çekmemiş ve günlerini ter-ü taze, sıhhat ve neşe içinde ve dini bütün bir hıristiyan olarak, mide kanserinden ölmek suretiyle sona erdirmiştir.

Walter Scott, böylece, İngilizlerin cömertliklerinin ne kadar uzaklara, yani ta Ste-Helene'e kadar nasıl uzanacağını peşinen gören bir İmpa-

rator tasvir etmekle onu beylik bir ithamın yükünden kurtarmış oluyor: İmparator, felâketinin trajik ulviyeti karşısında duyduğu heyecanın şiddetiyle, medenî İngilizleri İranlı Barbarlar,[33] ve St. James'deki *beefsteak* mutbağını da bir Şehinşahın ocağı gibi görmüş... ve böylece onu, kahramanca bir aptallık işlemiş olmakla ayıplamak âdet olmuştur. Bundan başka Walter Scott İmparatoru, bu dünya üzerinde bugüne kadar yaşamış olan en büyük muharrir mertebesine çıkarıyor: Bize büyük bir ciddiyetle kabul ettirmek istiyor ki, onun Ste.-Helene'de çektiklerini anlatan bütün bu mülâhazaya değer yazıları o bizzat kendisi söyleyip yazdırmıştır.

Burada bir noktaya işaret etmekten kendimi alamıyacağım: Walter Scott'un kitabının bu kısmiyle, onun burada bahsettiği yazılar, bilhassa O'Mera'[34]nın hâtıralariyle Kaptan Maitland'ın[35] hikâyesi, bana çok defa, dünyanın en güldürücü, en eğlenceli hikâyesini hatırlatır, o kadar ki, ruhum en ıstıraplı bir kasvete gömüldüğü anda, birden neşelenir ve kahkaha ile gülme arzusuna kapılır; bu hikâye de "Lemuel Gülliver'in başına gelenler"[36] den başka bir şey değildir; bir zamanlar, daha çocukluk çağımda, katılasıya gülerek okuduğum bu kitabın içinde ne eğlenceli şeyler vardı: Küçücük Liliputlular, esir ettikleri koca devi ne yapacaklarını bilemezler, binlercesi üşüşüp dört yanından orasına burasına tırmanırlar, ve onu incecik, sayısız kıllarla sımsıkı bağlarlar;

büyük emeklerle ona mahsus kocaman bir ev yaparlar; her gün, onu doyurabilmek için tedarik etmek zorunda oldukları yiyeceğin çokluğundan şikâyet ederler, Devlet Şûralarında ona türlü suçlar isnat ederler ve onun memlekete çok pahalıya mal olduğunu söyleyip sızıldanırlar, cesedi kokunca memlekette veba salgını doğuracağı düşüncesiyle, onu öldürmeğe de bir türlü cesaret edemezler, nihayet, pek şanlı şerefli bir cesaret hamlesiyle, onun devlik unvanını bırakmağa, yalnız gözlerini oymağa karar verirler, v. s., v. s... Gerçek şu ki, her zaman, küçük insanların arasında büyük adamın bulunduğu her yerde, bu cüceelerin o deve kendi cılız, küçük vasıtalariyle eza verdikleri ve yaptıklarına karşılık olarak devin türlü cezalarına çarpılanların bulunduğu her yerde, bir Liliput diyarı vardır; ama, "Dean" Swift kitabını zamanımızda yazmış olsaydı, onun keskin aynasında yalnız İmparatorun esaret hayatının hikâyesini görmek ve o deve türlü eziyetler etmiş olan cüceleri, elbiselerinin ve yüzlerinin rengine kadar tanımak mümkün olacaktı.

Yalnız, Ste.-Helene masalının sonu bambaşka; İmparator bir mide kanserinden ölüyor ve Walter Scott bize inandırmak istiyor ki bu onun ölümünün biricik sebebidir. Bu hususta da onu yalancı çıkarmağa çalışacak değilim. Onun dediği gibi de olabilir. Öyle ya, meselâ işkence çarkına gerilmiş duran bir adamın, eceli gelip füceten kalb sektesiyle ölmesi de mümkündür. Ama, âle-

min şom ağzı boş durur mu? Herkes, adamcağızı cellâtlar öldürdü derler. Şom ağızlılar bir kere bu meseleyi de iyi kalbli Walter Scott'tan tamamiyle başka bir gözle görmeğe niyet etmiş bulunuyorlar. Haddi zatında, Tevrat'ı gayet iyi bilen ve İncilden cümleler, kıssalar zikretmekten pek hoşlanan bu iyi adam, Napoléon'un ölümü üzerine kopan bu kasırgada, anasının bu isyanında Cromwell'in ölümü sırasında vukua gelen çeşitten bir hâdiseden başka bir şey görmiyebilir; ama bütün dünyanın bu hususta kendine göre düşünceleri vardır. Dünya Napoléon'un ölümünü en korkunç bir cinayet gibi görüyor, gönüllerden taşıp gelen ıstırap duyguları, bir tapınma şeklini alıyor; Walter Scott, istediği kadar bir *advocatus diaboli* rolünü oynasın, nafile... Ölmüş İmparatorun, azizler mertebesine ulaşmış bir ulu insan olduğunu, bütün asîl kalbler bir sel coşkunluğiyle haykırıyorlar, Avrupa'yı vatanları bilen bütün asîl kalbler, büyük adamın cellâtlarına ve mısralariyle kendini bu cellâtların suç ortağı ilân eden büyük *barde*'a hakaretle bakıyorlar; Musa'lar, sevdikleri adama alkış tutacak daha iyi şairlerin gönüllerine heyecan verecekdlerdir ve bir zaman insanların sesi kısılmış olsa bile, taşlar dile gelmiştir ve Ste.-Helen'de, şehit düşmüş adamın yattığı kaya, bütün heybetiyle dalgaların arasından başını kaldırmış, bin yıllara kahramanın muazzam destanını anlatıyor.

V

Old Bailey.[37]

Daha Old Bailey adı bile insanın ruhunu korku ile doldurur. İnsanın gözü önüne kocaman, kara, asık suratlı bir yapı, sefalet ve cinayetin karar kıldığı bir saray gelir. Binanın sol kanadı, asıl Newgate'i teşkil eden kısmı ağır ceza hapisanesi olarak kullanılır. Orada kesme taşlarla örülmüş, rutubetten kararmış yüksek bir duvar görülür; bu duvarın iki yerinde iki oyuk vardır ki, içlerinde, aynı renkte kara taştan yapılma iki allegorik heykel durur, ve yanılmıyorsam bunlardan biri adaleti temsil eder: Bunun, bermûtat, terazi tutan eli kırılmıştır; geride, bir elinde kılıçla kör bir hatun heykeli kalmıştır. Binanın aşağı yukarı orta yerinde, bu adalet Tanrıçasının mihrabı, yani önünde darağacının kurulduğu pencere vardır ([37] a); nihayet, sağ tarafta Ağırceza Mahkemesi bulunur; üç aylık devrelerde içtimalar burada yapılır. Burada büyük bir kapı vardır ki, alnına, Dante'nin Cehenneminin kapıları gibi, şu kitabe yazılsa yeridir:

Per me si va nella città dolente
Per me si va nell'eterno dolore
Per me si va tra la perduta gente.[38]

Bu kapıdan geçilince küçük bir avluya varılır; burada, en süfli ayak takımı, canilerin geçişini görmek için yığılır; suçluların dostları ve

düşmanları: Akrabalar, dilenci çocuklar, deliler, ve bilhassa, günün mevzuu olan dâvayı, bir sürü gülünç merasim ve şatafatlariyle ve can sıkıcı hukuk nazariyeleriyle mahkemede arz-ı endam eden hâkimler ve jüri âzâlarından belki daha büyük bir nüfuz-ı nazarla ve isabetle münakaşa eden koca karılar hep bu avluya birikirler. Dışarda, mahkeme kapısının önünde ihtiyar bir kadın gördüm, etrafındaki konu komşu hatunlarla, zavallı "Kara William"ın dâvasını, suçlunun içerdeki avukatı, derin hukukçudan çok daha iyi müdafaa ediyordu... Delik deşik önlüğünün bir uciyle, kızarmış gözlerinden düşen son gözyaşı damlasını sildiği zaman, bana öyle geldi ki, William'ın bütün cürmü de bu gözyaşiyle birlikte silinip gitti.

Pek geniş olmıyan Mahkeme salonunda, aşağıda *bar* diye adlanan kısmın ön tarafında, dinleyiciler için çok az yer vardır; ama, buna mukabil, yukarda, her iki tarafta, gayet geniş galeriler bulunmaktadır; buralara yüksek sıralar yerleştirilmiştir, bunların üzerinde, seyirciler, üst üste yığılırlar.

Old Bailey'i ziyarete gittiğimde ben de bu galerilerden birinde bir shilling bahşiş karşılığı olarak kapıyı açan ihtiyar kapıcı kadının delâletiyle oturacak bir yer buldum. Tam Jüri heyetinin, Kara William kendisine isnadedilen suçu işlemiş midir, işlememiş midir? bu hususta karar

vermek için salonu terk etmek üzere ayağa kalktığı sırada yerime oturuyordum.

Londra'nın başka mahkemelerinde olduğu gibi burada da hâkimler açık mor renkte astarlı, siyaha yakın koyu lâcivert bir toga giyinmiş olarak oturuyorlar; başlarına beyaz pudralı peruka takıyorlar; bu peruka ile, çok defa, siyah kaşlar ve siyah favoriler garip bir tezat yapıyor. Salonun ta en üst başında yeşil örtülü bir masanın arkasında, yüksek iskemlelere oturuyorlar. Hâkimlere haksız karar vermekten çekinmelerini emreden bir Tevrat yazısı, altın yaldızlı harflerle duvara kazınmıştır. İki yanda, Jüri âzalarının oturacağı sıralar, ve dâvacılarla şâhitlerin duracağı yerler vardır. Hâkimlerin tam karşısında sanıkların yeri bulunur; burada sanıklar, Fransada ve Rhein eyaletlerindeki mahkemelerde olduğu gibi, daracık bir suçlu sandalyesine oturmazlar, yukarısı dar kemerli bir kapı gibi kesilmiş garip bir tahta perdenin arkasında ayakta dururlar. Buraya, herhalde sanığın yüzündeki her hareketi, her değişikliği gözetlemek imkânını hâkime verecek şekilde, maharetle bir ayna yerleştirilmiş olmalıdır. Bundan başka, sanıkların önüne, onların sinirlerini kuvvetlendirmek için, bazı kokulu otlar da konmuştur; ölüm dirim dâvasının görüldüğü bu yerde, herhalde bu otların çok defa büyük faydası da olacaktır. Hâkimlerin masasının üstünde de yeşil otlar, hattâ bir gül durur. Bilmiyorum nasıl oldu, bu gülü görünce ta içimden sarsıldım.

Kızıl açılmış gül, aşk ve bahar çiçeği, Old Bailey'de, korkunç hâkimlerin masası üzerinde yatıyordu. Salon, buğulu bir sıcaklıkla örtülüydü. Her şey o kadar kasvetli ve hazin, o kadar aptalcasına ciddiydi ki... İnsanlar, aptal yüzlerinde kül rengi örümcek geziniyormuş gibi görünüyorlardı. Kara William'ın başı üzerinde adalet terazisinin demir kefelerinin şıkırdadığı sanki işitiliyordu.

Galeride de bir jüri meydana geldi. Kırmızı, şişkin suratında küçücük gözleri ateş böcekleri gibi parıldıyan şişman bir bayan, Kara William'ın güzel bir delikanlı olduğu düşüncesini ileri sürdü. Yanında oturan, kötü mektup kâğıdından bir vücut içinde, şakıyan bir sesle ince bir ruhun gizli durduğunu haber veren başka bir kadın, William'ın siyah saçlarını fazla uzun bıraktığı, tarayıp düzeltmediği ve gözlerinin, tıpkı Othello rolünde Mr. Kean ([39] a) gibi tehdit edici bir parıltı ile parladığı mütalâasında bulundu. "Ama, bak, diye devam etti, Thompson başka adam... Saçları pırıl pırıl, tertemiz ve son modaya göre taranmış. Sonra da ne marifetli adamdır; birazcık flüt çalar, az buçuk yağlı boya resim yapar, çat pat fransızca konuşur." Şişko kadın: "Eh, Allah ne verdiyse, buldukça da, öte beri çalar." dedi. Narin hatun hemen cevap verdi: "Hırsızlık büyük bir günah mı, canım? Hem, kalpazanlık gibi barbarlık da sayılmaz; yani, meselâ ki bir hırsız bir koyun çalmış, Botany Bay'a ([38] b) sürerler, ama, birinin el yazısını taklideden caniyi, aman

vermeden, merhamet etmeden asarlar." - Yanımda duran, rengini kaybetmiş siyah elbiseli, zayıf bir adam: "Evet, aman vermeksizin, merhamet etmeksizin asarlar..." dedi. "Asmak ne demek? Hiçbir insanın başka birini öldürmeğe hakkı yoktur; hele Hıristiyanlar, başkalarından da fazla ölüm cezası vermekten çekinmelidirler, zira dinlerinin kurucusu, kurtarıcı efendimiz İsa, suçsuz olduğu halde ölüme mahkûm ve idam edildi." Sıska bayan, ince dudaklarında bir gülümseme ile yeniden sözü alarak: "Ne demek! diye atıldı, böyle kalpazanları asmasalar, hiçbir zengin malından mülkünden, servetinden emin olamaz. Meselâ Lombard Street'te, veya Saint Swinthins Lane'de[59] oturan şişman Yahudi, yahut da, hani bir defasında imzası gayet güzel taklidedilmiş olan dostumuz Mr. Scott... hiçbiri kendini emniyette hissedemez... Hlbuki, meselâ bu adamcağız, bu Mr. Scott, servetini alnının teriyle ve bin bir zahmetle elde etmiş... Hattâ, rivayet ediyorlar ki o, başkalarının hastalıklarını üzerine almak suretiyle zengin olmuşmuş; şimdi bile çocuklar sokakta peşinden koşarlar ve: Dişimin ağrısını al, sana bir altı-pence'lik vereyim! Küçük Gottfried'in kanburunu alırsan sana bir shilling veririz! falan diye bağırırlarmış." Şişman kadın yanındakinin sözünü kesti: "Ne tuhaf, dedi, çok garip şey... Kara William ile Thompson bir zamanlar can ciğer dost imişler, bir arada yatıp kalkarlar, yer içerlermiş; ama şimdi Edward Thompson eski dostunu sah-

tekârlıkla itham ediyor. Ya Thompson'un kızkardeşine ne buyurursunuz? Vaktiyle sevgili William'ının peşinden az mı koştuydu?... Buraya gelmemiş mi acaba?..." Gonca açmış bir gül fidanının üzerine atılmış siyah bir tül gibi, tatlı yüzüne karanlık bir kederin gölgesi çökmüş genç, güzel bir hatuncağız, o sırada bir fısıltı halinde uzun hazin bir hikâye anlatıyordu; duyabildiğim kadarından anladığıma göre, arkadaşı güzel Mary'yi ağabeyisi öyle bir kıyasıya dövmüş ki, şimdi kızcağız ölüm döşeğinde yatıyormuş. Şişman bayan, hoşnutsuzlukla: "Güzel Mary de nerden çıktı? o kadar sıskasına güzel denir miymiş? hele bir de sevgili William'ını asarlarsa..."

Tam o sırada jüri âzaları göründüler ve sanığın sahtekârlık suçunun sâbit olduğunu bildirdiler. Ve bunun üzerine, Kara William'ı alıp götürürlerken o, Edward Thompson'a uzun uzun baktı.

Doğu'da söylenen bir menkıbeye göre: Şeytan da evvelleri bir melekmiş, ve öteki meleklerle birlikte Cennet-i âlâ'da yaşarmış; sonra melekleri baştan çıkarmağa kalkıştığı için Cenab-ı Hak onu Cehennemin esfel-i sâfilinine ebedî karanlıklar içine fırlatıp atmış. Gökten yuvarlanıp giderken o, mütemadiyen yukarılara doğru, kendini Tanrı'ya ihbar eden Meleğe bakarmış, ve derinlere düştükçe bu bakışı daha korkunç, daha korkunç olmuş... Herhalde bu müthiş bir bakışmış ki, isabet ettiği Meleğin yüzü sapsarı kesilmiş ve

yanakları bir daha kızarmamış; bu Melek o zamandan beri Ölüm Meleği adını almış.

Edward Thompson'un yüzü de, Ölüm Meleğininki gibi sapsarı kesildi.

VI.

Yeni Nazaret.

Geçen yaz Bedlam[40] 'da bir filozofla tanıştım, bana esrarlı esrarlı göz edip, fısıldıyan bir sesle, kötülüğün menşei ([40] a) hakkında hir sürü izahlarda bulundu. Meslekdaşlarından pek çoğu gibi o da, bu meselede, tarihi bazı hususları kabul etmek lâzım geldiğini düşünüyordu. Böyle bir izahı bana da pek mülâyim geldi ve kötülüğün temelini Hak taâlâ Hazretlerinin yeter miktarda para halk etmemiş olmasında gördüğümü beyan ettim.

Filozof: "Güzel söyledin, dedi, kâinatı halk ettiği sırada Cenab-ı Allah'ın kasası tamtakırmış herhalde. Bunun için, Şeytan'dan borç almak ve karşılık olarak bütün mahlûkatı hipotek etmek zorunda kaldı. İşte böylece, Allah ve adalet adına yapılmış bir ahitle borca karşılık kâinat Şeytanın elinde bulunduğu için Tanrı taâlâ - eh, biraz da nezaket icabı Şeytanın dünyayı dolaşmasına, bildiği gibi kargaşalık çıkarıp fesat çevirmesine mâni olamaz. Ama, bu yandan, Şeytanın da, dünyanın tamamiyle yıkılıp mahvolmamasında menfaati vardır, çünkü dünya mahvoldu mu, hipo-

teki de yanıp gidebilir;bunun için de dünyanın iyice zıvanadan çıkmamasına dikkat eder. Öte yandan, tabii Hak taâlâ da aptal değil ya, en iyi garantisinin Şeytanın menfaatlerinde olduğunu bildiği için, çok defa Şeytana bütün âlemin hâkimiyetini tevdi edecek, yani ona bir nazırlar heyeti kurma emri verecek kadar ileri gittiği olur. O zaman işte, tahmin edileceği üzere, Samiel[41] Cehennem ordularının başkumandanlığını alır, İblis Başvekil olur, Vizliputzli[42] müşteşarlık vazifesine geçer, Şaytanın ihtiyar ninesi de Sömürgeler nazırı tâyin edilir. Bu Yârân artık kendi bildikleri gibi dünyayı idare etmeğe başlarlar, ve kalblerindeki kötü niyetlere rağmen, sırf şahsi menfaatleri icabı, dünyanın kurtuluşu uğrunda çalışmak zorunda kaldıkları için, bir yandan da, bu acı mecburiyetin hıncını çıkarmak maksadiyle, hiç olmazsa iyi gayeler uğrunda en aşağılık vasıtaları kullanmak yoluna giderler... İşte bu kabilden olarak, son zamanlarda işi öyle azıttılar ki, Arş-ı âlâ'da Hak Taâlâ Hazretleri azgınlığın bu derecesine tahammül edemedi ve iyi bir Meleğine yeni kabineyi kurma emrini verdi. Bu Melek bütün iyi ruhları etrafına topladı. Kâinatı yeniden neşeli ve sıcak bir hava kapladı, etraf nur ile doldu ve kötü ruhlar ortadan silindiler. Ama, bu Şeytan taifesi ellerini kollarını bağlayıp durur mu? gizliden gizliye her iyi işi baltalıyorlar, yeni şifa kaynaklarını zehirliyorlar, yeni baharın bütün gül goncalarını haincesine yoluyorlar, kanun tadilât-

lariyle hayat ağacını yıkıyorlar ve bir fesat kasırgası nerdeyse her şeyi yutacak, silip süpürecek ve Hak taâlâ kâinatın idaresini yeni baştan Şeytana vermek zorunda kalacak, tâki, kötü vasıtalarla da olsa, dünya hiç olmazsa ayakta durabilsin. Görüyorsun ya, bir kere borca girmiş olmanın âkıbeti ne oluyor?..."

Bedlam'daki dostumun bu beyanatı, belki, İngiliz kabinesindeki son değişikliği aydınlatacak mahiyettedir. İyi ruhlar dediğim, Canning'in[45] dostları, karşılarında hasım olarak Şeytanları buldukları için hezimete duçar oldular. Düşman güruh, başlarında aptal Şeytan Wellington olduğu halde, şimdi zafer çığlıkları koparıyor. Zavallı George'a kabahat bulmağa kimsenin hakkı yoktur. O, şartlara boyun eğmek zorunda kalmıştır. Canning'in ölümünden sonra Whig'lerin, İngiltere'de sükûnu sağlıyacak vaziyette olmadıklarını itiraf etmek lâzım gelir, zira bu maksatla almağı düşündükleri tedbirleri Tory'ler daima baltalamışlardır. Umumi sükûnun muhafazasını, yani tahtının emniyette bulunmasını her şeyden mühim gören Kıral, bundan dolayı devlet idaresini yeni baştan Tory'lere vermek zorunda kaldı... Ve neticede, ne yazık ki bu adamlar tıpkı eskisi gibi, halkın alın terinin bütün meyvalarını kendi keselerine indirecekler; vurguncu zahire tüccarları hububatın fiyatını yükseltecekler; John Bull açlıktan çiroza dönecek, nihayet, bir lokma ekmek için asil yüce efendilerine kendini satacak, bu

efendiler onu sabana koşup kamçılıyacaklar ve o gık demiyecek, zira başı ucunda, bir yanda elinde kılıciyle Duc de Wellington dikilmiş tehdit etmekte, öte yanda da Canterbury Başpiskoposu durmuş, Tevrat kitabını kafasına indirmektedir. Ve böylece memlekette sükûn ve huzur hüküm sürecektir.

Bu felâketin sebebi İngiltere'nin borçlarıdır: *The national debt*[44], yahut da, Cobbett'in[45] dediği gibi, *the Kings debt*.[46] Cobbett haklı olarak bir noktaya işaret ediyor, diyor ki: Her müessesenin adının başına Kıralın adı ekleniyor; meselâ: *The kings army, the kings navy, the kings courts, the kings prisons*, ilh...[47] dendiği halde, aslında bütün bu müesseselerden doğan borca hiçbir zaman *the kings debt* adı verilmiyor, ve bu, *the national debt* diyerek millete kendi adiyle aldandırmak şerefi bahşedilen yegâne müessesedir.

Felâketlerin en büyüğü borçtur. Bununla beraber, İngiliz Devletinin ayakta durmasını sağlıyan, hattâ en hain Şeytanlarının bile onu mahvetmesine meydan vermiyen de onun borçlarıdır; ama İngiltereyi baştan başa bir harman yeri haline sokan, ve halkı da orada, düvene koşulmuş hayvanlar gibi, efendilerini beslemek için gece gündüz çahşmağa mahkûm eden de bu borçlardır; öyle ki, borçlarının kaygusiyle, İngiltere, vaktinden evvel saçlarına ak düşen insanlar gibi kocayıp gidiyor ve gençliğin bütün o çılgınca neşesinden nasipsiz kalıyor; öyle ki, İngiltere tıpkı bo-

ğazına kadar borca batmış insanlarda olduğu gibi, en şaşkınca bir tevekkül içinde ezilip kalmış, ve ne yapacağını şaşırmış... Ve Londra'daki Tower'de 900 000 filinta ile bir o kadar kılıç ve süngü hazır bulunduğu halde...

VII

Borçlar.

Daha çok genç yaşımda, gazeteleri okurken en çok ilgimi çeken üç şey vardı. Evvelâ "Büyük Britanya" serlevhası altında hemen, Richard Martin'[48]in Parlâmento'ya, zavallı atlara, köpeklere, eşeklere daha iyi muamele yapılması hususunda bir teklifte bulunup bulunmadığını arardım. Sonra, "Frankfurt" başlığı altında Bay Dr. Schreiber'in[49] Federal Meclis'te, Hess Büyük Dükalığı Devlet çiftlikleri alıcıları lehinde bir takrir verip vermediğini arardım. Bundan sonra da hemen Türkye'ye dair yazıları bulur buluşturur, yeni bir Sadrazam'ın, boynuna ipekli kordon takılmak suretiyle taltif edilip edilmediğini öğrenmek için, İstanbul hakkındaki uzun makaleyi baştan aşağı okurdum. Bana en çok düşünme vesilesi veren de bu son mevzu olurdu. Bir müstebidin, teklifsiz tekellüfsüz bendesini boğduruvermesini gayet tabii bulurdum. Vaktiyle, canbazhanede hayvanlar kırahının şahane bir gazapla köpürüşünü görmüştüm; eğer demir parmaklıklardan

meydana gelmiş tertibatla çevrili olmasaydı, muhakkak birçok mâsum seyirciyi parça parça ederdi. Ama, beriki meselede benim garibime giden: Her defasında, eski bir sadrazamın boğdurulmasından sonra, yine de sadrazam olmak hevesini duyan yeni bir adamın bulunabilmesiydi.

Şimdi biraz daha büyüdüm, beni İngilizlerin dostları olan Türklerden çok[50] bizzat İngilizler meşgul ediyorlar, ama, yine, bir İngiliz Başvekilinin yuvarlanmasından sonra hemen yerini başka birinin koşup kapması beni aynı derecede şaşırtıyor; halbuki bu adamlar, böyle bir vazife görmeden de pekâlâ yaşıyabilecek kimselerdir; bundan başka, hiçbiri (Wellington müstesna) pek aptal da sayılmaz. Ve bu vazifede altı aydan fazla kalan İngiliz Başvekillerinin hayatları, ipe çekilmekten daha kötü bir âkıbetle sona erer: Bilhassa Fransız İhtilâlinden sonra hal tamamiyle böyle olmuştur; Downingstreet'te[51] gam kasavet artmış ve işlerin yükü taşınamaz bir hal almıştır.

Eskiden dünya işleri çok daha basitti. Ve akıllı uslu şairler Devleti bir gemiye, Başvekili de, geminin dümencisine benzetirlerdi. Şimdi her şey karışık, çapraşık bir hal aldı, bildiğimiz Devlet gemisi, bir defa buharlı bir gemi oldu ve Başvekilin işi artık basit bir kayığı idare etmekten ibaret değildir. O şimdi, sorumlu bir makinist sıfatiyle, aşağıda, o müthiş, muazzam makinaların ortasında durur, en ufacığına kadar her demir

perçini, her çarkı, bir arıza olmasın korkusuyle muayene eder, alev alev yanan ocağa gözlerini diker, sıcaktan ve kaygudan bunalır, ter döker... Zira, yapacağı en ufak bir dikkatsizlik yüzünden koca kazan patlıyabilir ve bunun neticesinde de, gemi de, içindekiler de batıp gidebilir. Halbuki bu sırada, kaptan olsun, yolcular olsun güvertede rahat rahat gezinirler, bandıra direğinde bayrak sakin sakin dalgalanır ve geminin böyle huzur içinde yüzüp gittiğini görenler, onun karnında karışık, tehlikeli bir makinalar sistemi içinde neler döndüğünün, nasıl bir belâ saklandığının farkında değildirler.

İngiliz Devlet gemisinin zavallı sorumlu makinistleri vakitsiz bir ölümle göçüp giderler. Büyük Pitt'in[52] vakitsiz ölümü ne acı olmuştur; daha büyük Fok'un[53] ölümü daha da çok acı olmuştur; bir hançer vuruşu daha evvel işini bitirmiş olmasaydı, Percival'de[54] ötekiler gibi, malûm Başvekil hastalığından ölecekti. Lord Castlereagh'i,[55] nihayet Kent Comte'luğu toprağındaki Northy Gray'de boğazını kesmek suretiyle intihara götürecek kadar ümitsizliğe sürüklemiş olan da bu başvekil hastalığıdır. Lord Liverpool'da,[56] aynı şekilde, budalalık denilen bir nevi ölümün çukuruna yuvarlandı. Canning'in, Tanrılar benzeri Canning'in, yüksek Tory tabakalarının iftiralariyle zehirlenmiş olarak, tıpkı dünya yükünü taşımaktan hasta ve bitap düşmüş bir Tanrı Atlas gibi yere serildiğini gördük. İngilterenin ki-

nallarını gece gündüz düşünmek zorunda olan zavallı başvekiller, birbiri ardı sıra Westminister-de gömülürler, halbuki bu kırallar,[57] gam kasavet çekmeksizin göbek şişirip insan ömrünün en son hududundaki yaşa kadar yaşarlar.

İngiliz nazırlarının gece gündüz beyinlerini kemiren ve nihayet onları öldüren bu müthiş kaygunun adı nedir bilir misiniz? Buna *borç* diyorlar: *the debt.*

Borç da, tıpkı vatan sevgisi, din, şeref, v. s. gibi insan oğullarının hoşlandığı şeyler arasında yer alır. Öyle ya, hayvanlar borç nedir bilmiyen varlıklardır... Ama, aynı zamanda borç, insanlığın başta gelen dertlerinden, azaplarından biridir de... Ve borç, ferdi nasıl mahvederse, baştan başa nesilleri de kemirir, helâk eder ve zamanımızın millî trajedilerinde Eskiçağların "alınyazısı" denilen unsurunun yerini almıştır. İngiltere bu alınyazısından kaçamaz; onun başvekilleri müthiş facianın kendilerine yaklaştığını görürler ve bir şey yapmağa kadir olamamanın ümitsizliği içinde ölüp giderler.

Ben Prusya Kırallığında Defterdar ve yahut da, İstihkâm subayı olsaydım, İngiliz borçlarının tam yekûunu gümüş kuruş olarak hesap eder ve bununla büyük Friedrichstrasse, veya dünya yuvarlağı kaç defa kaplanır, tesbit ederdim. Ne yapayım ki, hesap işlerine hiçbir zaman aklım yatmamıştır. Onun için, borçlarını saymak ve bunun neticesinde çıkacak olan Başvekâlet buhranını

hesap etmek gibi uğursuz bir işi bir İngilize havale ediyorum. Bu iş için de kimse ihtiyar Cobbett kadar işe yaramaz. Onun "Register"inin[58] son sayısından çıkardığım aşağıdaki mütalâaları okuyucılara sunuyorum:

"Durum şu merkezdedir:

1 — Bu hükümet, daha doğrusu bu aristokrasi ve rühban sınıfı, veya nasıl vasıflandırırsanız, işte bu hükümet, gayet büyük bir yekûn tutan borç para aldı. Bununla da birçok zaferler, gerek deniz, gerek kara muharebelerinde galibiyetler satın aldı... Her çeşitten ve her büyüklükte bir sürü zafer...

2 — Bu münasebetle, peşin olarak bu zaferleri hangi maksatlarla ve hangi vesilelerle satın aldığını söyliyeyim: Vesile, aristokrasi sınıfının bütün imtiyazlarını ve rühban sınıfını semirten bütün "âşâr' düzenini silip süpüren Fransız İhtilâli idi; gaye ise, İngilterede, ihtimal aristokrasi imtiyazlariyle rühban arpalıklarını aynı şekilde silip süpürmekle neticelenecek olan bir parlâmento ıslahatını önlemekti.

3 — İmdi, Fransızların misalini İngilizlerin taklit etmesini önlemek için Fransızlara saldırmak, onların ilerlemelerini durdurmak, yeni kavuştukları hürriyetlerini ölümle tehdit etmek, onları ümitsiz maceralara sevk etmek, ve nihayet İhtilâli korkunç bir beyulâ, bir milletler korkuluğu haline sokmak gerekti: öyle ki, hürriyet adı altında insanlar, kötülük, zulüm, ihanet ve kan ha-

litasından başka bir şey düşünemesinler, ve İngiliz milleti, korkusunun büyük heyecanı içinde, vaktiyle Fransada gelişmiş olan ve Büyük Alfred'den bu yana, ta Üçüncü George zamanına kadar daima her İngilizi dehşetten ürperten bu zalimcesine müstebit hükümete tam mânasiyle âşık olsunlar...

4 — Bu plânları gerçekleştirmek için, muhtelif yabancı milletlerin yardımlarına ihtiyaç vardı; bunun neticesi olarak bu milletler İngiliz parasiyle desteklendiler; Fransız siyasî mülteci leri İngiliz parasiyle beslendiler; hasılı, aristokrasi sınıfının imtiyazlarına ve rühban taifesinin arpalık sistemine karşı baş kaldırmış olan bu milleti ezip yere sermek için yirmi iki yıllık bir harb devri açıldı.

5 — Böylece hükümetimiz - görünüşe bakılırsa - daima hezimete uğratılmış olan Fransızlara karşı sayısız zaferler kazandı; ama bizim bu sayısız zaferlerimiz hep satın alındı. Yani, bunlar hep, bizim bu iş için kiraladığımız paralı askerlerimizin kılıçlariyle kazanıldı ve bizim ücretle tuttuğumuz bu orduda, aynı zamanda, yığın yığın Fransız, Holândalı, İsviçreli, İtalyan Rus, Avusturyalı, Bavyeralı, Hesse'li, Hanover'li, Prusyalı, İspanyol, Portekiz, Napolili, Maltalı ve bütün bunlardan başka, Allah bilir daha kaç milletten askerler vardı.

6 — Yabancı askerlerin bu şekilde kiralanması sayesinde ve kendi filomuzla kara ordumu-

zun da yardımiyle Fransızları, yani bizim yaptığımız çeşitten bir alış verişe girişmek için paraları olmıyan bu zavallı herifleri mağlûp ettik, ve neticede İhtilâllerini bastırdık, memleketlerinde aristokrasiyi, muayyen bir kademeye kadar yeniden yerleştirdik, bununla beraber, ruhban sınıfının âşar vergi sistemini ne yaparsak yapalım, yeniden canlandıramadık.

7 — Bu büyük işi başariyle sona erdirip bu sayede İngiltere'de her türlü Parlâmento ıslahatını bertaraf ettikten sonra, hükümetimiz, kükrer gibi zafer çığlıkları yükseltti ve bağırmak için ciğerlerini epiy zahmete soktu; ve gayretlerinde, bu memlekette umumi vergilerle yaşıyan her mahlûkun yardımına mazhar oldu.

8 — O zamanlar kendini pek mesut hisseden bu milletin coşkun ve taşkın neşe içindeki sarhoşluğu iki yıla yakın bir zaman sürdü; bu zaferlerin kutlanması vesilesiyle, ziyafetler, halk oyunları, zafer takları, müsabakalar, yarışlar, güreşler ve buna benzer türlü eğlenceler birbirini kovaladı; bunlar 250 bin sterling'den fazlaya mal oldu ve ayrıca zafer takları, anıtlar ve başka çeşitten âbideler dikilmesi ve böylece harbin şan ve şeref dolu olaylarının ebediyete mal edilmesi için Avam Kamarası muazzam bir para (zannedersem üç milyon sterling) tahsisine oy birliğiyle karar verdi.

9 — Bu tarihten itibaren fasılasız olarak, yukarda adı geçen harb içinde işlerimizi çevirmiş

olan adamların idaresi altında yaşamakla bahtiyardık.

10 — Bu tarihten itibaren fasılasız olarak, bütün dünya ile tam bir barış içinde yaşıyorduk; Türklerle karşılıklı yaptığımız küçük kavga oyunu[59] bir tarafa bırakılacak olursa, şimdi de hal böyledir denebilir ve düşünülebilir ki, dünyada bizim şimdi mesut yaşamamamız için hiçbir sebep mevcut değildir; öyle ya, barış içindeyiz, toprağımız bol, bereketli mahsuller veriyor ve çağımızın dünya bilgelerinin ve kanuncularının itiraf ettikleri gibi, bütün dünya milletlerinin en aydını, en uyanığı biziz. Her tarafta, yetişen nesli okutmak için mekteplerimiz var. Kırallığın her piskoposluk bölgesine yalnız bir Rektor, veya Vicar, veya Curator koymakla da yetinmiş değiliz, ayrıca bu bölgelerin her birinde en aşağı altı din öğretmenimiz var, bunlardan her biri hiç olmazsa dört meslekdaşından başka bir çeşittendir, öyle ki memleketimiz her biçimden öğretim ve eğitime mazhar olmuş bulunuyor. Bu mesut memlekette hiçbir insan cehalet halinde yaşıyamıyacaktır. Ve bundan dolayı bu bahtlı memlekete Başvekil olması lâzım gelen herhangi bir insanın bu vazifeyi bu kadar ağır ve külfetli bir yük olarak görmesinden duyduğumuz hayret bu nispette büyük oluyor.

11 — Ha, bakın, bir tek bahtsızlığımız var, ve bu gerçek bir bahtsızlıktır: Evet, birkaç zafer satın aldık... Bunlar muhteşem zaferlerdi... Kârlı bir iş yaptık... Bayan Teazle'nin,[60] pazardan

evine döndüğü zaman kocasına söylediği gibi: Aldığımız şeyler, muhakkak ki, verdiğimiz paranın üç dört misli değerinde idi... Halbuki zafer, istekisi çok olan bir matahdır... Hasılı kendimize bu kadar ucuz fiyata bu kadar bol miktarda bir şan ve zafer ziyafeti çekemezdik...

12 — Ama - bunu içim acıyarak itiraf ediyorum - bu zaferlere ihtiyacımız olduğu zaman onları satın almak için borca girdik, şimdi ise, ne yapsak, ne etsek, bir türlü bunları elden çıkaramıyoruz, nasıl ki bir adam, Tanrının en lâtif armağanı olarak bir defa eline geçirmek saadetini tattıktan sonra, artık karısından bir türlü kurtulamaz, onu ne satabilir, ne satabilir...

13 — İşte bu yüzden, işlerimizin idaresini üzerine alan her Başvekil, zaferlerimizin yüklediği borçları ödemek kaygusuna düşüyor ve hakikatta bu borçtan daha bir metelik bile ödemiş değildir.

14 — Ama o, zaferleri satın almamız için borç aldığımız meblâğı bir hamlede, ana para ve faizleriyle ödemeği düşünecek halde değildir; ne gezer... Onun bütün endişesi, yalnız ve yalnız faizlerini ödiyebilmektir; ve bu faizler ordu tahsisatı ve zaferlerimizin neticesi olarak çıkan başka masraflarla beraber hesap edilince, öyle muazzam bir yekûn tutarlar ki, bu meblâğların ödenmesi için tedbirleri düşünmekten ibaret olan bu küçük işi üzerine alacak adamın sinirlerinin epey kuvvetli olması lâzım gelir.

15 — Eskiden, zafer satın alma işine girişmeden ve bol miktarda şan ve şeref elde etme sevdasına düşmeden önce de sırtımızda 200 000 000 dan biraz fazla bir borç vardı, o tarihte İngiltere ve Galles'deki muhtaçlar için bütün yardım parası bir araya getirilse senede 2 000 000 dan fazla yekûn tutmazdı ve şimdi *dead weight*[61] adiyle sırtımıza yükletilen ve aslında şan ve şerefe hırsımızın cezası olarak çektiğimiz yükten de henüz eser yoktu.

16 — Dâyinlerin gönül rızasiyle verdikleri bu paradan başka, zafere susamış olan hükümetimiz fakir halktan, bilvasıta büyük meblâğlar istikraz etti. Yani mûtat vergileri yükseltti, o kadar yükseltti ki, fakir halk şimdye kadar görmediği ölçüde ezildi ve fakirlerle muhtaçlara yardım parası yekûnu, insanı hayrete düşürecek kadar kabardı.

17 — Muhtaçlara yardım parası yılda 2 milyondan 8 milyona yükseldi. Şimdi Devlet fakirlere, âdeta topraklarını rehin koymuşçasına hipotekin faizini de ödüyor ve böylece 6 milyonluk bir borç daha çıkıyor, ki bunu da şan ve şeref hırsiyle zaferler satın almamız neticesinde yüklenmiş olduğumuz borçların yekûnuna eklemek lâzımdır.

18 — *The dead weight* kaydı hayat şartiyle bağlanmış maaşlardan meydana gelmiştir ki, biz bunları "eytâm ve erâmil maaşı" adı altında bir sürü erkek, kadın ve çocuğa, bu insanların veya

onların taallûkatından bazılarının zaferlerimizi elde etmek hususunda başardıkları, veya sözde başarmış oldukları işlerin mükâfatı olarak dağıtıyoruz.

19 — Bu hükümetin, kendisine zaferler tedarik etmek için aldığı borcun ana parası, aşağı yukarı aşağıdaki meblâğlardan ibarettir.

	sterling lirası:
Millî borçlara eklenen meblâğ	800000000
Asıl muhtaçlara yardım borcuna eklenen	150000000
Bir borcun ana parası olarak hesabedilen *dead weight*	175000000
Yekûn	1125000000

yani bir milyar yüz yirmi beş milyon; yüzde beşten yılda bunun faizinin tutarı 56 küsur milyon eder; evet, borcumuzun sadece geciktirmeden ödemek zorunda olduğumuz faizinin tutarı aşağı yukarı bundan ibarettir; yalnız Parlâmentoya sunulan hesaplarda muhtaçlara yardım borcu gösterilmemiştir, zira muhtelif ruhanî bölgelerde, memleket bunu bilâvasıta olarak derhal ödemektedir. Bundan dolayı şu yukarda bahsi geçen 6 milyonu, 56 milyondan çıkardınız mı, görürsünüz ki, Devlete borç vermiş dâyinlerle *dead weight*'a bağlanmış halk geri kalan parənın hepsini yalayıp yutmaktadır.

20 — Bununla beraber yardım sarfiyatı da Devletin, alacaklılarına olan borcu gibi bir borçtur, ve görüldüğüne göre aynı kaynaktan çıkmıştır. Vergilerin müthiş yükü altında fakirler ezildiler, başkaları da bu yükün altında eziliyorlardı, ama, fakirlerden başka herkes az çok bu yükü omuzundan silkip atabildi ve yük, sonunda, korkunç ağırlığiyle fakirlerin omuzuna bindi ve onlar bira fıçılarını, hakır kab kacaklarını, kalaylı sahanlarını, duvar saatlerini, yataklarını, hattâ zanaat takımlarına, aletlerine kadar her şeylerini elden çıkardılar, elbiseleri kalmadı, çul çaputa sarındılar, kemikleri üstünde etleri kalmadı... Onlar artık daha fazlasına tahammül edemezdiler; böyle olunca ellerinden alınan şeylerden bir parçası "muhtaçlara yardım" adı altında kendilerine geri verildi. İşte bundan dolayıdır ki, bu yardım parası, hakikî mânasiyle bir borçtur, Devlet âdeta hipotek ettiği toprağının faizini ödüyor. Bu borcun faizinin ödenmesi gerçi geciktirilebilir, ama böyle bir şey yapıldı mı, bu parayı istemek durumunda olanlar yığın yığın üşüşüp, miktarı ne olursa olsun, alacaklarının tamam tutarının ödenmesini istiyeceklerdir. Demek ki bu da gerçek bir borçtur ve öyle bir borç ki, meteliğine, santimine kadar ödenmesi gerekir, hattâ bu nokta üzerinde ısrarla duruyorum ona, öteki borçlardan daha fazla hak tanımak lâzım gelir.

21 — O halde böyle işleri üzerine alan kimselerin başına gelen felâketleri görünce fazla hay-

ret etmeğe lüzum yoktur. Asıl şaşılacak şey, kendisine bütün sistemi istediği gibi, cezrî bir değiştirmeye tâbi tutma selâhiyeti verilmedikçe bir kimsenin böyle bir işi üzerine alabilmesidir.

22 — Devlet dâyinlerine ve *dead weight*'a ödenecek parayı kısmağa çalışmak da bir çare değildir; böyle, memleket mikyasında bir tasarruf, borçlardan böyle bir kısıntı yapabilmek için, borçların büyük kargaşalıklar çıkarmasını, yarım milyon insanın Londranın içinde ve etrafında açlıktan ölmesini önlemek için, yukarda zikredilen iki borcun veya onun faizlerinin ödenmesinde kısıntı yapmağa çalışmaktan önce, başka yerlerde çok daha büyük ölçüde tasarruflar yapmak lâzımdır.

23 — Yukarda gördüğümüz gibi, zaferler İngilterede Parlâmento ıslahatını önlemek ve aristokrasi sınıfının imtiyazlariyle rühban sınıfının arpalıklarını ayakta tutmak gayesiyle satın alındı; bundan dolayı da bize ödünç para vermiş olan kimselere olan borcumuzun kanuni faizlerini vermemek ,veya bize ellerini kiralayıp o sayede zaferlerimizi kazanmamızı sağlıyan kimselerin parasını ödememek, rezaleti ayyuka çıkacak bir cinayet olurdu; ötede aristokrasinin yağlı şeref mevkileri, tekaüdiyeleri, karşılığında iş istemiyen bol tahsisatları, şahane caizeleri, askerî ikramiyeleri, ve nihayet rühbana ait bütün o âşâr sistemi, dokunulmadan dururken böyle bir şey yaparsak, Tanrının intikamını üzerimize çekecek müt-

hiş bir cinayet işlemiş olurduk.

24 — O halde güçlük asıl şurada, şu noktadadır: Başvekil olan, büyük bir hırsla zaferler peşinden koşmuş, kâfi miktarda zafer elde etmiş ve duyulmamış askerî şan ve şeref kazanmış... ama, ne fayda ki, bu zaferleri henüz ödiyememiş bir memleketin Başvekili oluyor... Şimdi memleket, hesabın görülmesini bu Başvekile bırakıyor, ama o, parayı nereden alabileceğini bir türlü bilemiyor."

Bunlar öyle şeyler ki, bir Başvekili mezara sokabilir, hiç olmazsa aklını başından alabilir. İngiltere ödeme kudretinin üstünde borca batmış. Hindistan ve başka zengin sömürgelerimiz var ya, diye böbürlenmek boş şeydir. Parlâmento'daki son tartışmalardan anlaşıldığı gibi, İngiliz devleti büyük, uçsuz bucaksız Hindistandan, gerçekten irat diye gösterilebilecek bir metelik bile alamamaktadır.Hattâ üstelik Hindistan için her sene birkaç milyonluk bir tahsisat ödemek zorundadır. Bu memleket İngiltere'nin değil, yalnız orada zenginleşmiş tek tek İngilizlerin ellerindeki hazinelerle anayurdun sanayiini ve malî müessese erini geliştirmesine yaramaktadır, "Hindistan Kumpanyası" sayesinde bin kadar başka insan da ekmek ve geçim sağlamaktadır. Gerçekten, sömürgeler Devlete gelir sağlamaz, ayrıca masraf yükler; yalnız ticaretin gelişmesine ve aristokrasinin zenginleşmesine yarar. Sömürgelere ise, vali ve onun maiyet memurları sıfatiyle, hep bu taifenin

hısım ve akrabası gönderilir. Bu yüzden millî borçların ödenmesi vazifesi sadece Büyük Britanya ile İrlandanın omuzlarına yüklenmiştir. Ama burada da kaynaklar borç ölçüsünde muazzam değildir. Bu vesile ile de sözü Cobbett'e bırakalım:

"Bir çare düşünmüş olmak için memleketin servet kaynaklarından söz eden kimseler vardır. Bunlar rahmetli Colquhoun'un[62] şakirtleridir; hırsız yakalamaktaki hüneriyle meşhur olan bu zat, borçlarımızın, milletimizin servet kaynaklarına nispetle gayet ehemmiyetsiz olduğu göz önünde tutularak bizi endişeye düşürmemesi lâzım geldiğine dair koca bir kitap yazmış ve bu servet kaynakları hakkında okuyucuları belli bir fikir edinsinler diye de, tavşan yavrularına kadar, memlekette mevcut olan her şeyin kıymetini takdir etmiş, hattâ şöyle, farelerle sıçanları da bu hesaba katamadığına pek üzülmüş. Atların, ineklerin, koyunların, domuz eniklerinin, kümes hayvanlarının, tavşan yavrularının, balıkların değerlerini ev eşyasının, kab kacağın, elbiselerin, ısıtma vasıtalarının, şeker, baharat ve sairenin hasılı memlekette bulunan her şeyin fiyatını takdir etmiş; ve hepsini toplayıp yekûn çıkarıp da, arazi, ağaçlar, evler, madenler, ot, hububat, pancar; keten mahsullerini de bu yekûna ekledikten, ve Allah bilir kaç milyarlık bir rakam çıkardıktan sonra, İskoçyalılara mahsus kurnaz böbürlenme edasiyle, aşağı yukarı bir baba hindi gibi suratını ekşitip

benim gibi insanlara şöyle yukardan bakıp gülerekten soruyor: "Bunlar gibi servet kaynaklarımız olduktan sonra hâlâ millî bir iflâstan korkuyor musunuz?"

Bu adam, insanların, içinde yaşamak için eve, yiyeceklerini çıkarmak için araziye, yalınlıklarını örtmek için elbiseye, susuzluklarını giderecek sütü elde etmek çin ineğe, kesip etlerini yemek için de sığır, davar, domuz, kümes hayvanı ve tavşan gibi hayvanlara ihtiyacı olduğunu düşünmemiş oacak; canı cehenneme bu kaçık İskoçyalının! bu nesneler, satılsın da elde edilecek para ile millî borçlar ödensin diye duran nesneler değil... Bu kadarla kalsa iyi, bu herif, işçilerin yevmiyerini de hesabedip milletin servet kaynaklarına eklemiş! İskoçyadaki[63] biraderlerinin, pek mükemmel bir kitap yazdı diye[64] doktorluk damgası vurdukları bu aptal hırsız avcısı, iş yevmiyelerinin, bir miktar yiyecek ve içecek tedariki için işçilerin kendilerine lâzım olduğunu tamamiyle unutmuş görünüyor. Bu adam damarlarımızdaki kanın değerini de takdire kalkışabilirdi; öyle ya, bu kandan da, pekâlâ, kanlı sucuk imal edilebilir."

İşte Cobbett böyle söylüyor. Onun sözlerini Alman diline çevirip yazarken, o bütün varlığiyle hafızamda canlanıyor, ve geçen sene, "Crown and Anchor Tavern"deki gürültülü bir öğle yemeği sırasındaki haliyle, onu, saldırgan kırmızı yüziyle ve radikalce gülümsemesiyle gözümün önünde dikilmiş görüyorum; bu gülümsemede, en zehirli

bir ölüm nefreti, düşmanlarının yıkılışını tam bir güvenle önceden görmekten doğan alaycı bir sevincin içinde eriyip kaynaşıyordu.

Cobbett'in sözlerinden örnekler aldığım için kimse beni ayıplamasın! Onun dürüst olmıyan bazı halleri, küfürbazlığı, fazla bayağılığa giden yaşayışı bir kusur sayılabilir; ama, inkâr edilemez ki onun çok namuslu bir ruhu vardır ve çok defa, hele yukardaki sözlerinde tamamiyle haklıdır. O, tanımadığı herkese, dişlerini gösterip saldıran zincirli bir köpektir; çok defa evin en iyi dostunu da baldırından ısırır, durmadan havlar, ve bu susmak bilmiyen havlamadan dolayı da kimse ona kulak asmaz, bir gün gerçekten bir hırsıza havlamağa kalkıştığı zaman bile, kimse onun bağırmasına aldırış etmez. Bu sebepten, İngiltere'yi yağmalıyan kibar hırsızlar, sırtarıp hırlıyan Cobbett'e bir lokma atmak, ve böylece onun ağzını kapatmak lüzumunu bile duymuyorlar. Köpeğin içine en çok işliyen de budur; o açlığın hiddeti içinde dişlerini gıcırdatıyor.

İhtiyar Cobbett! İngiltere'nin köpeği! ben seni sevmiyorum; zira bana göre her âdi tabiat meşumdur; ama, senin zincirlerini koparamadığım ve, gözlerinin önünde, gülerekten, elde ettikleri ganimetleri sürüyüp götüren ve senin faydasız sıçramalarınla ve neticesiz havlamalarınla alay eden bu hırsızlara erişemediğini görünce, halin, ruhumun en derin noktalarına kadar, içimde bir sızı uyandırıyor.

VIII.

Muhalefet Partileri.

Dostlarımdan biri, Parlâmentolaki muhalefeti, pek isabetli olarak, posta arabaları arasındaki rekabete benzetmişti. Herkes bilir: Türlü para işleri çeviren bir şirketin, masraflarını üzerine alıp işlettiği posta arabaları, o kadar ucuz fiyata yolcu taşımağa başlar ki, yolcular nihayet, daha evvel bindikleri arabalara bunları tercih etmek zorunda kalırlar. Bu sefer bunlar da, müşterilerini tutabilmek için fiyatlarını düşürmeğe mecbur olurlar; ama, rekabete girişen yeni posta arabası ücretleri daha da kırar, ve çok geçmeden, öteki zavallılar, bu rekabet karşısında iflâs ederler ve seferlerini durdururlar. Rakiplerini bertaraf eden araba böyece meydanı kazanıp muayyen bir bölgede seferleri yapacak kendinden başka araba kalmadığını gördü mü, fiyatları hemen yükseltmeğe başlar, hattâ, meydanı terk etmiş olan arabanın eski fiyatlarından da daha yukarı çıkar. Neticede, zavallı yolcu görür ki bu işten hiç de kazançlı çıkmamıştır, hattâ zarar etmektedir; ama, ne yapsın, küfrede ede yol parasını öder... Bu, yeni bir rekabet yarışına çıkacak bir araba zuhur edinceye ve daha evvelki oyunu tekrarlayıncaya kadar böyle devam edip gider... Sonra yeni ümitler belirir... Ardından da yeni hayal sukutları...

Stuart'lar Partisi hezimete uğrayıp Protestan hanedan İngiliz tahtına çıktığı zaman[65] Whig'-

ler nasıl çılgınca sevinmişlerdi! Tory'ler o zamanlar muhalefeti teşkil ediyorlardı; Whig'ler zümresi hâkimiyeti ele alınca, Devlet arabasının fukara yolcusu John Bull'un neşe çığlıkları koparması için sebep vardı. Ama bu sevinci uzun sürmedi. Her yıl daha çok araba ücreti vermesi gerekiyordu; o kadar çok para verdiği halde rahat bir yolculuk da yapamıyordu; üstelik arabacılar gayet kaba heriflerdi; araba iki tarafa yalpa vuruyor, taşlara çarpıyordu; her köşe taşında bir devrilme tehlikesi geçiriyordu[66]... Ve nihayet, şu yakınlarda[67] Devlet arabasının dizginleri daha iyi ellere geçince zavallı John Yaradana şükretti.

Ne yazık ki sevinci yine uzun sürmedi; muhalefet kumpanyasının yeni arabacısı iskemlesinden ölü olarak aşağı yuvarlandı; atların ürkmesi üzerine öteki arabacı[68]da korkup yere atladı, ve eski sürücüler[69], altın mahmuzlu ihtiyar şövalyeler, eski yerlerine geçip oturdular... Ve şimdi, köhne kamçı yeniden şaklıyor...

Bu benzetmenin peşini bırakıp, yukarda muhalefet partilerini vasıflandırırken kullanlığım Whig ve Tory kelimelerine döneyim; bu adlar, uzun zamandan beri fikirleri alt üst etmekten başka işe yaramamış oldukları için, şimdi bunlar üzerinde yapılacak münakaşalar elbette verimli olacaktır.

Ortaçağda Ghibelin ve Guelf adlarının, türlü değişmeler ve yeni yeni olaylar neticesinde gayet müphem ve kaypak mânalar alması gibi, son-

raları da İngiltere'de Whig ve Tory adları aynı âkıbete uğramışlardır. Bu adların nasıl ve nereden doğdukları kesin olarak gösterilemiyor. Bazıları iddia ediyorlar ki, bunlar ilk önceleri alay için takılmış lâkaplardı, sonradan kelli felli birer parti adı oldular; buna benzer haller çok defa vâki olmuştur: Meselâ, "Gueux'ler Birliği",[70] adını, serseri ve dilenciler mânasında "gueux" lâkabından almıştır; daha sonraları Jacobin'ler, kendilerine Sans-culotte'lar - yani donsuzlar, veya baldırı-çıplaklar demişlerdi; nitekim bugünkü "Servile" (dalkavuk, uşak)ler ve "Obscurants" (Maarif düşmanları)lar da, belki günün birinde bu adları, şan ve şeref yüklü unvanlar diye iftiharla taşıyacaklardır; ama, pek tabii, bugün buna henüz cesaret edememektedirler. Whig kelimesi İrlanda'da[71] galiba, sirke gibi, ekşi, nahoş bir şey mânasına gelirmiş, bu memlekette ilk zamanlarda Presbyterien[72] leri, ve yahut da, umumi olarak yeni mezhepleri alaya almak için kullanılmış. Aynı tarihlerde bir parti adı olarak meydana çıkmış olan Tory kelimesi ise, İrlanda'da bir çeşit aşağılık hırsız taifesine verilen isimdi. Bu lâkaplar, Stuart'ların zamanında, mezheplerle hükümran kilisenin aralarındaki savaşlar sırasında halk içinde dolaşıp yayılmağa başladı.

Bu partiler hakkında umumi görüşe göre: Tory'lerin partisi tamamiyle saltanat tarafını tutar, Hanedanın imtiyazları için savaşır; buna karşılık Whig'lerin partisi daha çok halk tarafında

durur, ve onun haklarını müdafaa eder. Ama bu hükümler gayet müphem, ve sadece kitaplarda muteberdir. Bu adlar, daha doğrusu, birer "Yârân Meclisi", birer "klik" adı sayılmak icabeder. Muayyen bazı ihtilâflı meselelerde bir araya gelen birtakım insanlara bu isimlerden biri veya öteki verilmiş, bu adamların ecdatları ve dostları da, buna benzer hallerde dayanışmışlar, ve siyasi fırtınalar esnasında, saadetleri paylaşmağı ve felâketlere ve karşı partinin düşmanlığına birlikte göğüs germeyi kabul etmişlerdir. Prensip gibi şeyler asla bahis mevzuu değildir; Partilerin içinde muayyen fikirler üzerinde birleşilmez, ancak Devlet idaresinde alınacak muayyen tedbirler, bazı kötü geleneklerin kaldırılması veya muhafazası, muayyen *Bill*[73]ler, ve saire gibi, atadan miras kalma birtakım meseleler üzerinde - ama, hangi görüş noktasındanmış, bunu düşünmeksizin, çok defa alışkanlığın sevkiyle - birleşilir... İngilizler Parti isimlerine hiç kanmazlar. Whig'lerden konuşuyorlarsa, sanmayın ki bu Parti hakkında, meselâ bizim Liberallerden bahsettiğimiz zaman bu isimle muayyen birtakım hürriyet hakları üzerinde aralarında anlaşmış olan kimseleri tasavvur ettiğimiz gibi, muayyen bir fikirleri vardır... Hayır, onlar Whig denince, birtakım insanların zahirî bağlarla birbirine bağlanmasından meydana gelmiş bir grup anlarlar; öyle bir topluluk ki, ordaki insanlardan her biri, kendi görüş ve düşünüş tarzına göre hükmedilecek olursa,

kendi başına bir parti kurabilir, ama, yukarda söylendiği veçhile, sırf haricî şartların sevkiyle, tesadüfen vuku bulan menfaat anlaşmalariyle, dostluk ve düşmanlık münasebetleri neticesinde Tory'lere karşı bir arada savaşmağa mecbur olmuşlardır. Keza bu savaşı da, bizim anladığımız mânada aristokrasiye karşı bir savaş diye düşünemeyiz; zira bu Tory'ler, duygulariyle, Whig'lerden, hattâ çok defa, aristokrasiyi güneş, ay ve yıldızlar gibi değişmez sayan, ve asîlzade ve rühhan sınıflarının imtiyazlarını, değil sadece devlete faydalı imtiyazlar, aynı zamanda tabiatın bir zarureti olarak gören ve bu imtiyazlar uğrunda, sırf, kendine olan inancını kaybetmiş aristokratlardan daha çok bu imtiyazlara inandığı için onlardan bile fazla savaşacak olan *bourgeois* sınıfından daha *aristokrat* değildir. Bu itibarla İngilizlerin ruhu üzerine hâlâ Ortaçağın gecesi çökmüş bulunmaktadır. Bütün insanların vatandaş eşitliği hakkındaki kutsal fikir henüz onların üzerine ışıklarını saçmadı, ve bunun içindir ki biz İngiltere'de Tory zihniyetini taşıyan, ve Bourgeois sınıfından çıktığı halde böyle olan, nice Devlet adamlarına, Allah için, dalkavuk sıfatını veremiyeceğimiz gibi, onları, pekâlâ hür yaşıyabilecekleri halde alıştıkları eski köpek deliğine sürüne sürüne giren, ve şimdi hürriyet güneşine karşı uluyan yaltak köpekler arasında da sayamayız.

İşte bundan dolayıdır ki, İngiliz muhalefetini anlıyabilmek için Whig ve Tory adları hiç

işe yaramaz; Meclisin geçen yılki toplantılarının başında Burdett'[74]in haklı olarak ve açık şekilde ifade ettiği gibi, bu isimler artık her türlü mânayı kaybetmişlerdir; ve dünyayı, ve idrâki halk eden Tanrının zekâdan fazla nasibi olmıyan kulu Thomas Lethbridge,[75] o sırada, belki hayatında ilk ve son defa bir eser-i zekâ göstermiş, Burdett'in bu sözleri üzerine hazır cevaplıkla: "He has untoried the Thories and unwigged the Wighs."[76] demiş.

Reformers veya *Radical Reformers* adları daha mânalıdır. Bu iki kelime umumiyetle aynı mânada sayılırlar, her iki zümrenin hücumları da Devletin aynı illetine yöneltilmiştir, her ikisi de aynı şifa verici tedbirleri ileri sürer; yalnız renklerindeki koyuluğa, açıklığa göre birbirinden ayrılırlar. Devletin başlıca illeti olarak gösterilen şey de, halkı temsil etme sistemindeki kötü usuldür; mevcut sisteme göre, hususî tâbiriyle *rotten boroughs*'lar ([76] a), yani izi kaybolmuş, nüfussuz yerlerin, daha doğrusu bu yerlerin sahibi olan *oligarche*'ların Parlâmentoya temsilciler göndermeğe hakları vardır da, buna karşılık, çok nüfuslu koca şehirler, hususiyle birçok yeni fabrika şehirleri bir tek temsilci bile seçme hakkına sahip değildirler; bu illete karşı teklif edilen şifa tedbiri ise, "parlâmento ıslahatı" dedikleri çaredir. Evet, gerçi bunu bir gaye değil, bir vasıta sayıyorlar. Ümit ediyorlar ki bu sayede halk, kendi menfaatlerini daha iyi temsil edecek bir siyasî düzene

kavuşacak, aristokrasinin kötü muamelelerinden kurtulacak, türlü dertlerine derman olacak. Parlâmento ıslahatı fikri, bu yerinde ve haklı istek, öyle görülüyor ki, herhalde zerrece Jacobin olmıyan mutedil kimseler arasında da mücahitler bulmaktadır, ve türlü adamlar *reformer* diye adlandırıldığı vakit bu kelimenin bambaşka bir söylenişi vardır, o zaman bu kelime, meselâ Hunt[77] veya Cobbett, ve sair azılı, saldırgan ihtilâlcilerden bahsedildiği zaman kullanılan ve söylenirken ayrı bir vurgu alan *radical* kelimesinden yıldızlar kadar uzak kalır; sözü geçen şahıslar da parlâmento ıslahatı diye feryadederler, ama bu ıslahatı bütün geleneklerin yıkılması, servet ve ikbal hırslarının zaferi ve tam bir ayak takımı hâkimiyetinin yerleşmesi gayesiyle isterler. İşte bundan dolayıdır ki, bu Partinin ileri gelenlerinin düşünüşleri arasındaki nüansalar sayısızdır. Ama, dedikleri gibi İngilizler adamlarının ne matahlar olduklarını bilirler, isim şuymuş, buymuş, halk bundan ötürü büyük bir şaşkınlığa düşmez, ve savaşın nerede bir gösterişten ibaret kaldığını, nerede ciddî olduğunu gayet iyi fark eder. Uzun yıllar boyunca Parlâmentodaki savaşlar, çokluk, vakit öldürmek için oynanan, rasgele, keyfe göre seçilmiş bir renk için yapılan bir *tournoi*'dan başka bir şey değildir; ama ciddî bir savaş başladı mı, derhal herkes asıl hakiki partisinin bayrağı altına koşar. Bunu Canning'in zamanında gördük. Elle tutulur menfaatler uğruna savaş bahis mevzuu olur

olmaz, en amansız düşmanlar anlaşıp hemen birleşiverdiler; Tory'ler, Whig'ler ve Radikaller, küstah *oligarche*'lara hadlerini bildirmeğe kalkıştığı zaman bu pervasız *bourgeois* Başvekilin etrafında, Tıpkı kumandanın emri altında bir vücut gibi harekete hazır duran bir *phalange* halinde toplaştılar. Bununla beraber sanıyorum ki, Canning'in arkasında oturmaktan gurur duyan asîl soydan gelme birçok Whig'ler, birden bire bütün asîlzade imtiyazlarının ortadan kaldırılması bahis mevzuu oluverseydi, hemen Foxhunter'ler[78] kabîlesi tarafına geçerlerdi. Sanıyorum ki (günahına giriyorsam, Allah affeylesin!) memlekette en azılı radikallerden olan, ve hâlâ da *Reformer*'lerin en mutedillerinden sayılmıyan Francis Burdett bile, böyle bir vesile zuhur edince, çabucak Sir Thomas Lethbridge'in yanına oturacaktır. Asıl halk tabakalarından çıkma Radikaller bunu gayet iyi hissediyorlar, ve bundan dolayı da, Parlâmento ıslahatından söz eden sözde Whig'lerden nefret ediyorlar, onları, kendilerinin amansız düşmanları olan asıl Tory'lerden daha fazla nefretle karşılıyorlar.

Şu anda İngiliz muhalefeti Whig'lerden çok asıl *Reformer*'lerden teşekkül etmiş bulunuyor. Avam Kamarasında muhalefet reisi, *the leader of the Opposition*, hiç şüphesiz bu sonuncu zümreye mensuptur. Bu sözlerimle Brougham'ı ([78]a) kasdediyorum.

Bu cesur Parlâmento kahramanının nutuklarını hergün gazetelerde okuyoruz, ve bundan dolayı da, düşünüş ve görüşlerini umumca mâlûm kabul edebiliriz. Bu nutuklarda kendini belirten şahsî hususiyetler daha az malûmdur; ama nutukları tam mânasiyle anlıyabilmek için, bu hususiyetleri bilmek lâzımdır. Zeki, zarif bir İngilizin, Brougham'ın Parlâmentodaki halini çizen tablosu bu bakımdan burada nakledilmeğe değer:

"İlk sırada, hitabet kürsüsünün sol tarafında bir adam oturuyor, görünüşüne bakılırsa, çalışma masasının başındaki lâmbasının altında o kadar uzun zaman iki büklüm oturmuş ki, kendisinde sade hayatın tazeliği değil, hayat kuvveti de sönmeğe yüz tutmuş; ama, bütün Meclisin gözlerini kendine çeken, mihanikî, otomatik bir hareketle ayağa kalkmağa davranışında, arkamızdaki bütün istenografları, lânetlerle birlikte harekete geçiren bir adamdır; o konuşmak için kalkarken ötede, dinleyiciler galerisinde bütün boş yerler, sanki bütün orası masif taş bir kubbe imiş gibi dolar, ve iki yan kapıdan, dışarda ayakta duran insan yığınının ağırlığı içeriye baskı yapmağa başlar. Aynı alâkanın, aynı merakın aşağıda mebuslar salonunda da belirdiği hissedilir; zira bu vücut, şakulî bir inhina, ve yahut da, daha doğru bir tâbirle, birbiri ucuna ekli ve hepsi dimdik çizgilerden meydana gelmiş şakulî bir zigzag halinde yavaş yavaş doğrulup açılmağa başlayınca, her iki partinin o sırada boy ölçüşmeğe niyetlenen

ve bu niyetle davranan diğer birkaç gayretkeş âzâsı, sanki hatibin cübbesi altında saklanmış bir karabina görmüşler gibi, hemen çabucak yerlerine dönüp mıhlanırlar.

"Bu hazırlık fısıltısından sonra, ve ardından gelen, soluk bile işitilmiyecek kadar derin sessizlik esnasında Henry Brougham ağır ağır ve temkinli adımlarla masaya yaklaşmıştır, ve orada iki büklüm durur... Omuzlar yukarıya doğru çekilmiş, baş öne eğilmiştir; üst dudak oynar, burun delikleri açılıp kapanır; sanki bir kelime söylemekten korkuyormuş gibi bir hali vardır. Onun görünüşü, varlığı, hemen hemen açık havada vaız veren vâizlere benzer... Ama, işsiz güçsüz pazar kalabalığını zarif sözleriyle ağzına baktıran modern vâizlere değil de eski çağların vâizlerine, sâf, bozulmamış iman, şehirlerden, hattâ kiliselerden sürülüp çıkarılmış olduğu bir zamanda onu ıssız çöllerde, dağlarda, kırlarda muhafaza etmeğe ve yaymağa çalışan vâizlere benzer. Sesinde dolgun, nağmeli bir hal vardır. Perdeleri ihtiyatla, ağır ağır yükselir, âdeta yükselirken zahmet çektiğini, yorulduğunu hissedeceğiniz gelir; o kadar ki, acaba adamın ruhî kuvveti eşyaya hâkim olmaktan mı âciz, yoksa fizik kuvveti eşyayı ifade etmekten mi âciz, bilemezsiniz. İlk cümlesi, daha doğrusu cümlesinin ilk parçaları pek soğuk, pek müstereddit olarak kendini gösterir; ve üstelik bu ilk sözler asıl münakaşa mevzuundan o kadar uzaktadır ki hatibin asıl maksadına nasıl dönece-

ği bir türlü tahmin edilemez; konuşmağa başladıktan az sonra derhal görülür ki, her cümlesi şekil ve muhteva bakımından, birçoklarının baştan başa nutuklarından daha dolgun ve yüklüdür. Bu cümlelerden her biri derin, aydınlık, kendi başına tatmin edicidir, en iyi, en özenilerek seçilmiş malzemeden çıkarıldığı aşikârdır; ve insan bilgisinin hangi koluna ait olurlarsa olsunlar, onun en halis özünü ihtiva ederler. Hepsinin belli bir yöne yöneltildiği hissedilir; hem de müthiş bir kuvvetle çevrilivermiştir; ama bu kuvvet tıpkı rüzgâr gibi, hiç görünmiyen bir kuvvettir, ve tıpkı rüzgâr gibi, onun da nereden geldiği, nereye gittiği bilinemez.

"Ama, bu başlangıç cümlelerinden yeter sayıda öncü olarak yollanıp insan bilgisinin, bir neticenin tesbiti için kullanabileceği yardımcı mahiyette bütün deliller seferber edilerek her itiraz bir tek vuruşla ve başariyle bertaraf edildi mi, siyasi ve ahlâki hakikatlardan meydana gelmiş bütün bir ordu harb nizamına geçip katî neticeyi almak üzere hareket eder; bir Makedonya Phalange'ı gibi, kuvvetler birbirine sımsıkı kenetlenmiştir ve süngü takıp, muharebenin katî neticesini almak için hücuma kalkmış İskoçya dağlıları gibi, artık onlara karşı koymak imkânsızdır.

"Ardında hakiki bir kuvvet ve salâbet gizli duran bu zahirî zaaf ve tereddüt ile bir prensip elde edilir edilmez, hatip hem vücudiyle, hem de ruhiyle dimdik doğrulur; ve daha cüretli, daha

kısa bir saldırışla ikinci bir prensipi kazanır;ikinciden sonra üçüncü, sonra dördüncü üzerine atılır, ve böylece devam eder gider; ta sonunda, bütün prensipler ve münakaşa olunan meselenin bütün felsefesi fetholununcaya kadar, ve Mecliste işitmek için kulağı ve duymak için kalbi olan herkes, o arada öğrendiği gerçeklere kendi öz varlığına olduğu gibi kesinlikle ve hiçbir mukavemet, bir tereddüt göstermeksizin inanıncaya kadar... Öyle ki, Brougham bu kadarla kalsa bile, yine St. Stephen kilisesinin[79] en büyük mantıkçısı olarak kabul edilebilirdi. Bu adama kuvvet ve cesaret veren mânevi kaynaklara, gerçekten, hayran olmamak elden gelmez; o insana eski bir Kuzey masalını hatırlatır: Bu masalın kahramanı, her bilgi ve hünerde usta olanları birer birer öldürmüş, böylece bütün bu bilgiç ve hünerli üstatların ruhî kabiliyetlerinin tek mirasçısı olmuştur...

Konu ne olursa olsun, ister yüce, ister bayağı ve beylik, ister karanlık, muğlâk ve saçma, ister pratik olsun, Henry Brougham her çeşitten meseleye vâkıftır. Hem de hepsini ta derinliğine kadar bilir. Başkaları onunla boy ölçüşebilirler, hattâ şu veya bu hatip onu eski edebiyatın dış güzellikleri hususundaki bilgisi itibariyle geçebilir de; ama, bize eski çağların kültür mirası olarak bıraktığı o mücevherat çekmesinin içinden kıymetli bir taş gibi bütün ihtişamiyle ve bütün yakıcı parlaklığiyle ışıldıyan felsefe kimsenin varlığına onunkine olduğu kadar sinip yerleşmemiştir.

Brougham, Cicero'nun aydınlık, kusursuz, ve bir az da saray teşrifatına uygun dilini kullanmaz; nutukları, aynı zamanda, Demosthenes'inkilere de - onların renginden bir şeyler taşımakla beraber - benzemez. Onda, ne Romalı hatibin kuru mantıkçı bitişlerini, ne de Yunanlının korkunç ve gazaplı sözlerini bulursunuz. Üstelik, şunu da unutmamalı ki, kimse, herkesin bildiği bahisleri, Parlâmento nutuklarında onun kadar ustalıkla kullanamaz, o kadar ki, bazan bu nutuklar - siyasi temayülleri ve mânaları bir tarafa - felsefe, edebiyat ve güzel sanatlar üzerine verilmiş dersler olarak da, hayranlığımızı hak ederler.

"Bununla beraber, bu adamın karakterini, o konuştuğu sırada tahlil etmek tamaiyle imkânsızdır. Yukarıda söylendiği gibi, nutkunun binasını mükemmel bir felsefî zemin üzerine ve aklın derinliklerine oturtup, yaptığı işe dönerek şakul ve gönyesiyle her şeyin muntazam ve düzgün olup olmadığını inceledikten ve dev gibi eliyle, her şeyin güvenilecek gibi yerinde sağlam durup durmadığını da yokladıktan ve kimsenin koparamıyacağı iplerle bağlarçasına, dinleyicilerinin düşüncelerini delillerle birbirine sımsıkı bağladıktan sonra, yapıp çattığı bu yapının üzerine var kuvvetiyle sıçrar, o zaman, bütün vücudiyle ve sesinin perdesiyle birlikte, bütün heyetiyle yükselir, büyük ihtirasları âdeta efsunlar okuyup, esrarlı delikllerinden dışarı uğratır, ağızları açık kalmış Parlâmento arkadaşlarını, gürültülerle uğuldıyan

koca Meclisi, ta içlerinden sarsar, ve tamamiyle hükmü altına alır. Baştan gayet hafif ve iddiasız olan bu ses şimdi, denizin kulakları sağır eden çağıldayışına ve sonu gelmiyen dalgalanışına benzer; ilkin kendi ağırlığı altında bükülür gibi görünen bu vücut, şimdi sanki sinirleri çelikten, veterleri tunçtanmış gibi görünür; kendisi, biraz evvel söylediği gerçekler gibi ölmez ve değişmez bir varlık oluverir; önceleri bir taş gibi solgun ve soğuk olan bu yüz, şimdi, sanki içteki ruh söylenmiş sözlerden daha kuvvetli imişçesine, canlı ve ışıklı olmuştur; ve baştan, mavi yuvarlaklariyle bize o kadar sessiz, o kadar alçak gönüllücesine, ve âdeta bizden müsamaha ve af diler gibi bakan gözlerden şimdi bütün gönülleri hayranlıkla yakan şimşekler çakmaktadır. Nutkun ikinci kısmı heyecanlı veya mutantan ve mübalâgalı kısmı böyle sona erer.

"Belâgatın en yüksek zirvesi sayılabilecek bir noktaya erişti mi, âdeta uyandırdığı hayranlığı küçümser gibi bir gülümseme ile seyrediyormuşçasına etrafına göz gezdirdikten sonra, vücudu tekrar bükülür, büzülür, sesi de alçalır, o kadar ki sonunda, bir insan göğsünden çıkabilecek fısıltıların en garibi diyebileceğimiz bir fısıltı halini alır. Başka hatiplerden hiç birinin bulmasına imkân olmıyan en mükemmel şekliyle Brougham'ın sahip olduğu bu hüner, ifadeyi, tavrı ve sesi tatlılaştırma, yahut da, daha doğrusu, gevşetme ve yumuşatma hüneri, fevkalâde bir tesir meydana

getirir; ve bu derin, resmî, âdeta konuşanın kendi kendine mırıldanır gibi söylediği, buna rağmen her bir hecenin en hafif soluğuna kadar tamamiyle duyulan sözler, hattâ ilk defa duyulduğu içiu asıl tesir ve mânası henüz öğrenilmemiş olsa bile, karşı konulamaz bir sihir kuvveti taşırlar. Ama, zannedilmesin ki bu gevşeme, hatibin yorgunluğundan, bezginliğinden veya nutkunun her şeyi söylemiş, tüketmiş olmasından gelen bir şeydir. Bu tatlılaşmış bakışlar, bu kısılmış ses, hiçbir zaman hatibin, fazla ileri gittiğini hissederek düşmanlarını yatıştırmak maksadiyle sözünün sonunu bağladığı bir *peroratio*[60]'ya delâlet etmez. Vücudunun bu kıvrılıp bükülmesi asla bir zayıflık işareti değildir, ve sesindeki bu gevşeme ve yumuşama, korkunun ve boyun eğmenin mukaddemesi değildir: Bu, hasmını daha kuvvetle kavrıyabilmek için fırsat kollıyan bir güreşçi vücudunun gergin, ve kurnazca bekliyen eğilişidir; bu, daha emin daha şaşmaz pençe vuruşlariyle avının üzerine saldırmak istiyen bir kaplanın saldırmadan önceki geri sıçramasıdır; bu, Henry Brougham'ın bütün teçhizatını kuşandığının ve en kuvvetli silâhını kavradığının işaretidir. Delillerini ileri sürerken aydınlık ve kandırıcı idi, heyecanlarını dile getiren sözlerinde, belki biraz mağrur, fakat herhalde kudretli ve muzaffer idi; ama şimdi yayına son, ve en âmansız okunu koymuştur. Saldırışlarında korkunç olacaktır. Daha önce o kadar sakin, ve masmavi olan, şimdi ise, çatılmış

kaşların esrarlı karanlığı içinde alev alev yanan gözlere rastıyacak adamın vay haline! başının üstünde dolaşan felâketin işaretini, yarı fısıltı halinde söylenmiş bu sözlerden duymuş olan biçarenin vay haline!

"Bir yabancı sıfatiyle belki bugün ilk defa olarak Parlâmentonun dinleyiciler balkonuna gelmiş olan kimse, şimdi neler olacağını bilemez. O sadece kendisini delilleriyle ikna etmiş, heyecanlariyle ateşlendirmiş olan, ve şimdi ise, bu garip fısıltısiyle, sakat, topal ve sıska bir netice ile sözünü bitirmekte olan bir insan görür. Ey yabancı! sen bu Meclisteki bütün tezahürlere aşina olsaydın, ve bütün Parlâmento üyelerini yukardan görebilecek bir yerde otursaydın, çok geçmeden fark ederdin ki bu topal, sıska hitiriş hakkında Meclis âzâlarının düşüncesi hiç de seninkine uymuyor. Bunların içinde, gemilerine gerekli safrayı yüklemeden, ve dümeni takmadan, sırf entrika hevesi ve ikbal hırsiyle bu fırtınalı denize sürüklenmiş olan, ve tıpkı, Çin denizinde, ufkun bir köşesinde, birkaç dakika sonra helâk edici soluğiyle kopup gelecek tayfunun habercisi kara bir durgunluk keşfeden gemici gibi, etrafına korku ve dehşet içinde bakan nicelerini fark ederdin; bir çıngıraklı yılanın yakınlarına düşmüş, onun bakışlariyle büyülenmiş, tehdidini dehşet içinde hissettiği halde kurtulmak için bir çare bulamıyan, sersemlemiş ve mahzun bir yüzle boynunu büküp ölüme razı olan bir kuş gibi, bütün varlığiyle tir-

tir titriyen, nerdeyse burnunu çeke çeke ağlıyacak bodur bir adamcağız görürdün; yahut, bu küçük adamın tam zıddı, sırık gibi uzun boylu bir adamın, kopup gelen fırtına kendisini süpürüp götürmesin diye, titriyen bacaklariyle sırasına sıkı sıkı yapıştığını, hattâ, herhangi bir yağlı comte'luk bölgesinin kelli felli, kallavi bir temsilcisinin, ne olur ne olmaz, kendi ehemmiyetindeki bir adam Meclisten dışarı fırlatılıp atıldığı takdirde, hiç olmazsa yeri elden gitmesin, mübarek makamını altında, beraberinde alıp götürmek mümkün olsun düşüncesiyle iki yumruğunu sıranın minderine sokmuş olduğunu görürdün.

"İşte şimdi kıyamet kopuyor: O kadar derinden fısıldanan, mırıldanan sözler birden öyle şişip yükseliyor ki, hatibin kendi partisinin bravo seslerini bile gürültüleriyle örtüyorlar, ve herhangi bir zavallı hasım, kemiklerine kadar derisi yüzüldükten, etleri soyulduktan, ve bütün sakatlanmış âzâları ezilip parçalandıktan sonra, hatibin vücudu da kendi ruhunun kuvveti altında kırılıp düşer, bitkin bir halde sırasına dönüp yığılır, ve alkış tufanı, artık, zaptedilemez bir gürültü ile kopabilir."

Nasip olup Brougham'ı böyle bir nutuk verirken Parlâmento'da rahat rahat seyredemedim. Onun konuşmasından yalnız bazı parçalar, yahut da ehemmiyetsiz şeyler dinledim, ve konuşması esnasında yüzünü de pek az gördüm. Bununla beraber, derhal fark ettim ki, gerçekten, o söz alır

almaz salonda hemen derin, ve âdeta korkudan gelme bir sessizlik hâkim oluveriyor. Onun yukarda çizilen portresi muhakkak ki mübalâğalı değildir. Orta boylu bir insan uzunluğunda olan vücudu iyice sıskadır. Keza, şakaklarına düşen düz ve parlak kısa saçlarının iyice örtemediği kupkuru bir başı vardır, uzun solgun yüzü, bunun için, olduğundan da zayıf görünür, yüzün adaleleri, sinirli, garip hareketler yaparlar; bu hareketlere bakan kimse, hatibin düşüncelerini, daha söylenmeden görür gibi olur. Nükteli hücumlarında kendisine bunun zararı dokunsa gerek: Zira, bir nükte ile konuşan, bir de borç istiyen adam, bizi, haber vermeden bastırırlarsa muvaffak olurlar. Her ne kadar siyah elbisesinde, fırakının biçimine kadar, gentlemen'lere yakışır bir hal varsa da, bu siyah kıyafetin, onda, papazlara bir benzerlik görmeğe imkân verdiği de muhakkaktır. Ona bu benzerliği veren belki de, sırtının ezilip büzülme hareketleri ve bütün vücudunun alaycı, aynı zamanda pusuya yatmış, atılmağa hazır olduğu hissini veren çevikliğidir. Brougham'ın hüviyetindeki bu "papaz" karakterine ilk dikkatimi çeken dostlarımdan biri olmuştu. Onun yukardaki tasviri dostumun bu buluşuna hak verdiriyor. Brougham'ın hüviyetinde benim gözüme ilk çarpan, onun "avukat" hali oldu: bilhassa, fikirlerini ispat ederken, daima, işaret parmağını ileriye doğru uzatıp, sonra kendinden memnun bir

tavırla, başını öne eğmesi ve bir baş işareti yapmasiyle avukatlara pek benziyor.

Bu adamın en çok hayran olunacak tarafı, durup dinlenmek bilmiyen faaliyet kabiliyetidir. Belki sekiz saat mesleğine ait gündelik işlerle, yani mahkeme salonlarında dâva müdafaasiyle uğraştıktan, ve belki de, gecenin yarısını "Edinburgh Review"[81] için makale yazmak veya "Halk Terbiyesi"[82]nin, yahut da Ağır Ceza Kanunlarının tashihleri üzerinde çalışmakla geçirdikten sonra, Parlâmentoda yukarda anlatılan çeşitten nutuklarını söyler. "Halk Terbiyesi" üzerindeki çalışmaları herhalde yakın bir zamanda güzel meyvalarını verecektir. Öteki mevzu, yani Brougham'la Peel'in şu anda en çok meşgul oldukları Ağır Ceza Kanunları üzerindeki çalışmaları, belki en hayırlı, öyle olmasa bile, en mübrem ihtiyaçları karşılıyan çalışmalardır; zira İngiltere'nin kanunları, *oligarche*'larından da zalimdir. Brougham'ın ilk şöhretini sağlıyan, Kıraliçenin dâvası[83] olmuştur. Brougham, bu yüksek kadının yolunda, bir şövalye gibi savaştı, ve kendiliğinden anlaşılacağı üzere, IV. üncü George, sevgili eşine Brougham'ın yaptığı hizmetleri hiçbir zaman unutmıyacaktır. Bunun içindir ki, geçen nisanda muhalefet partisi zafer kazandığı halde, Brougham başvekilliğe gelemedi; halbuki Leader of the opposition[84] olmak sıfatiyle Partisinin zaferi neticesinde bu mevkie geçmek geleneğe göre onun hakkıydı.

IX.

İrlandalıların kurtuluşu. ([84]a)

İngilizlerin en aptaliyle politikadan söz açsanız, size söyliyecek akıllıca bir şeyleri olabilir. Ama, konuşmayı din mevzuuna yönelttiğiniz anda, en akıllı İngiliz bile, ancak bir sürü aptallıklar yumurtlıyabilir. İşte Parlâmentoda Katoliklerin kurtuluşundan yani, politika ile dinin çatıştığı meseleden söz açıldığı anda, görülen fikir hercümercinin, hakîmane ve mecnunane birtakım hallerin meydana çıkışının sebebi budur. Parlâmento tartışmalarında İngilizlerin bir prensipi ifade ettikleri nadirdir, onlar sadece birtakım şeylerin faydalı veya zararlı olup olmadığı üzerinde tartışırlar. Ve tartışanlardan bir kısmı lehte, bir kısmı da aleyhte vâkıalar ortaya atarlar. Ama, vâkıalarla ancak münakaşa edilebilir, zafer kazanılamaz; bu olsa olsa, maddî mânada bir kör döğüşü olur, ve bu biçim bir çatışma manzarası bize, Alman Üniversitelerinin *pro patria*[85] döğüşlerini hatırlatır; bilirsiniz ki bu döğüşlerde varılan netice: şu kadar, şu kadar hücum yapılmış, şu kadar, şu kadar *quarte* veya *tierce* vuruşu indirilmiş v. s. den ibarettir. Ama, ortada, bütün bunlarla ispat edilen bir şey yoktur.

1827 yılında, kolayca tahmin edileceği üzere, Westminister'de Orange adamlariyle ([85] a) Eman-

cipation taraftarları düello ettiler, ve kolayca anlaşılacağı suretle bundan hiçbir netice çıkmadı. Emancipation'cuların en iyi savaşçıları Burdett,[86] Plunkett,[87] Brougham ve Canning idiler. Hasımları, Bay Peel'i[88] bir tarafta bırakırsanız, yine mâlûm - veya, daha doğru bir tâbirle, meçhul - tilki avcılarıydı.

Öteden beri, İngilterenin en zeki, en olgun Devlet adamları Katoliklerin vatandaş haklarında eşit tutulmaları prensipine taraftar olmuşlardır; ve bunun sebebini, onların en samimî hak ve adalet duyguları kadar. siyasi ferasetlerinde aramak lâzım gelir.

İstikrar sisteminin mucidi olan Pitt bile Katolikler Partisini ([88a]) tuttu. Keza, hürriyet mürtedi Burke,[89] vicdanının sesini boğmakta, İrlanda aleyhinde faaliyette bulunacak kadar ileri gidemedi, Canning de, hattâ bir Troy uşağı olduğu zamanlarda bile, İrlandanın felâketine kalbi sızlamadan bakamadı; İrlandanın menfaatlerinin kendisi için de ne kadar aziz olduğunu o, kayıtsızlık ve gevşeklikle itham edildiği bir sırada, insanın içine dokunan bir masumiyetle ifade etmiştir. Gerçekten, büyük insan, büyük gayelere erişmek için, çok defa kendi kanaatine uymıyacak şekilde hareket edebilir, ve çok defa iki yüzlülük gösterip, bir partiden ötekine geçebilir; bu böyle olunca, kolayca düşünüleblir ki, muayyen bir yükseklikte ayakta durmak istiyen kimse, tıpkı çan kulesinin tepesindeki horoz gibi. ahval ve şeraite uymak.

zorundadır: O horoz, demirden olmasına rağmen, her kuvvete göğüs gerercesine yere kakılmış bir kazık gibi hareketsiz dursa, her esen rüzgâra göre fır fır dönme hüneri gibi asîl bir sanatın ehli olmasaydı, her kasırga estikçe parça parça olur, her bir parçası bir tarafa fırlayıp giderdi. Ama, büyük bir insan, vicdanının duygularını inkâr etmekte hiçbir zaman, yurttaşlarının felâketini kayıtsız bir sükûn ve huzurla seyredebilecek, ve bununla da kalmayıp bu felâketi artırabilecek kadar ileri gidemez. Anamızı nasıl seviyorsak, üzerinde doğduğumuz toprağı da öyle severiz; bu topraktan bitip renk renk açan çiçekleri, etrafa yayılan güzel kokuları, ve bu toprağın insanlarını ve dilini de öyle severiz. Saliklerinin kalbinde böyle bir sevgiyi boğacak kadar kötü hiçbir din, ve bu derecede iyi hiçbir politika yoktur. Protestan ve Tory olmalarına rağmen Burke ile Canning hiçbir zaman, biçare İrlandaya, zavallı Zümrüt-adaya karşı düşman tavır alamamışlardır: Vatanlarını baştan başa müthiş bir sefalet ve tarife gelmez iniltilerle dolduran İrlandalılar da - tıpkı merhum Castlereagh[90] gibi - birer insandırlar.

İngiliz milletinin büyük kalabalığının Katoliklere düşman duygular beslemesinde ve onlara hak bağışlanmaması için her gün Parlâmentoya baskı yapmasında şaşılacak birşey görmüyorum. İnsan tabiatında bu çeşitten tahakküm insiyakları mevcuttur; zamanımızda daima görüldüğü üzere, meselâ bizler de, vatandaş eşitsizliğinden şikâyet

ettiğimiz zaman gözlerimizi bizden yukarda olanlara çevirir, ve yalnız bizim üstümüzde duranları görürüz; onların imtiyazları bizi incitir; ama, bu türlü şikâyetlerin aksi istikametten gelenlerine başımızı bile çevirmeyiz, haksız bir teamül neticesi hâlâ bizim altımızda duranları kendimize kadar yükseltmek hatırımıza bile gelmez. Hattâ bunların yükselmeğe çabalamaları bizi rahatsız eder, ve kafalarına birer yumruk indiririz. Kreol,[91] Avrupalı ile aynı haklara sahip olmak ister; ama karşısına bir Melez çıktı mı, ona tepeden bakar, ve o kendisiyle aynı hakları iddia ettiği zaman hiddetinden köpürür. Melez de, Metis'e[92] karşı, Metis ise Zenciye karşı aynı şekilde hareket eder. Frankfurt'un *bourgeois* takımı aristokrasinin imtiyazlarına kızar durur; ama, kendisinden Yahudi hemşerilerinin haklarının tanınması istendi mi, daha çok kızıp köpürür. Polonyada bir dostum vardır,[93] hürriyet ve eşitlik dâvalarında en büyük heyecanı gösterir, ama şu saate kadar köylülerini toprak kölelığinden azadetmiş değildir.

İngiliz ruhban sınıfı bahis mevzuu olunca, katoliklerin bu cihetten tazyik görmelerinin sebepleri üzerinde uzun boylu münakaşaya lüzum kalmaz. Ayrı itikada sahip olanlar aleyhinde baskı ve kovuşturma işi her yerde ruhanî zümrenin inhisarındadır. Anglikan kilisesi de bu haklarına dört elle sarılmıştır. Şüphesiz onun için esas mesele "âşâr" sistemidir; Katoliklerin hakları tanın-

dığı an o, gelirlerinin büyük bir kısmını kaybedecektir; ve şahsî menfaatlerde fedakârlık, sevgi ve şefkat havarilerinin kendilerinde de, günahkâr kullar kadar sık, ve kolayca eksik görülen meziyettir. Bundan başka, İngilterenin şimdiki hürriyetlerinden çoğunu borçlu olduğu o şan ve şeref dolu İhtilâl, Protestanların dinî hırslarından doğmuş bir harekettir: Bu öyle bir vâkıadır ki, İngilizlere hâkim olan Protestan kilisesine karşı bir şükran borcu yüklemekte, ve bu kiliseyi, hürriyetlerinin baş kalesi mesabesinde göstermektedir. Onlar arasında bazı endişeli ruhlar, gerçekten de, katoliklikten ve onun tekrar memlekete hâkim olmasından korkmakta ve Smithfield[94] meydanındaki odun yığınlarını hatırlamakta haklı olabilirler. Eli yanmış çocuk ateşten korkar. Barut kokan ([94]a) yeni ayaklanmalardan ürken korkak Parlâmento âzâları da vardır... - Barutu icat etmemiş olanlar, ondan en çok korkanlardır... Bu mebuslar, St. Stephan[95] kilisesinin salonunda üzerine oturdukları sıraların gitgide kızıştığını hisseder gibi olurlar, ve çok defa olduğu üzere, hatibin biri Guy Fawkes,[96]in adını ağzına alır almaz, dehşet içinde: *"Hear him! hear him!"*[97] diye bağırırlar. Nihayet, Londra'da İngiltere Kırallığı vazifesine tâyin edilmiş olan Göttingen Üniversitesi Rektörüne ([97]a) gelince: Onun itidal siyaseti herkesçe malûmdur; o, iki Partiden hiçbirine bağlı olmadığını ilân eder, onların, savaşları esnasında karşılıklı birbirini zayıf düşürmelerini

memnunlukla görür, Partiler, sarayında, kavgasız gürültüsüz arz-ı hizmet ettikleri zaman geleneğe uygun tarzda gülümser, her şeyi bilir, hiçbir şey yapmaz, ve nihayet pek darda kalırsa, kendini, Başmubassırı Wellington'[98]a teslim ediverir.

İngilterenin, hattâ, dolayısiyle bütün dünyanın saadeti, halledilmesine bağlı bulunan bir münakaşa mevzuunu böyle alaylı bir ifade ile anlatışım mazur görülsün, ama, doğrusu ya, bir iş ne kadar ciddî ise, onun karşısında o ölçüde alaycı, neşeli davranmalıdır. Savaşlardaki kanlı boğazlaşmaların manzarasına, ölümün tırpanını bilerken etrafına saçtığı dehşete, o arada neşeli davulbazları ve borazanlariyle mehterhane mızıkası icrayı ahenk etmese, tahammül etmek mümkün olur muydu? Bunu İngilizler gayet iyi bilirler, ve bundan dolayı da Parlâmentoları, âdeta en masum nüktelerle, en nükteli masumiyetin neşeli bir sahnesi halindedir; en ciddî münakaşalar esnasında, binlerce insanın hayatı, birçok memleketlerin selâmeti bahis mevzuu olduğu bir sırada, hiçbirinin aklına, meselâ bir Alman Diète Meclisi âzâsının haşin ve somurtkan suratını takınmak, veya bir Fransızın heyecan ve feveraniyle nutuklar çekmek gelmez, ve bunun neticesi olarak, vücutları gibi, ruhları da sıkıntısız, rahat hareket eder: şaka, kendi kendini alaya alma, hiciv, samimiyet ve hikmet, şeytanet ve şefkat, mantık ve şiir, hepsi en bereketli renk oyunları içinde fışkırır. Öyle ki Parlâmento zabıtları, yıllar sonra dahi, bize en

canlı, en dolgun mânalı bir mütalâa imkânını sağlarlar.Bunların yanında, bizim Güney Alman Meclislerinin nutukları nasıl boş, nasıl samanla doldurulmuş, nasıl bir saman kâğıdı kadar mânasız kalır; bunların uyandırdığı can sıkıntısını, kasvetli en sabırlı gazete okuyucusu bile yenemez, kokuları, canlı bir oyuncuyu bucak bucak kaçırmağa yeter; o kadar ki, insanın âdeta bunlara böyle kasvetli, can sıkıcı bir edanın kasden verildiğine, bunda gizli bir maksat olduğuna, böylece müzakereleri okumaktan halkı ürkütmek, ve resmen alenî olmalarına rağmen, bu usulle, fiilen Meclis toplantılarının gizli kalmasını sağlamak cihetinin düşünüldüğüne inanası gelir.

Böylece, İngilizlerin Parlâmentoda Katolikler meselesini ele alışları bir netice elde etmeğe ne kadar az müsaitse, bu tartışmalara ait zabıtların okunması da o kadar ilgi uyandırıcıdır. Zira olmuş şeyler mücerret kavramlardan daha çok eğlendirici olur; bilhassa, kıssadan hisse alınsın diye söylenen hikâyelerde olduğu gibi, günün belli bir hâdisesini alaya alacak şekilde bir karşılaştırma yapmağa elverişli herhangi bir hikâye anlatıldığı ve bu yoldan hâdiseler çok güzel canlandırıldığı zamanlar bu gerçek daha iyi belirir. Bu anlattığım şekilde bir hikâye ile süslenmş nutukların en güzel örneğini, 3 şubat 1825 te, Lordlar Kamarasında, "Parlâmentonun açılış nutku "üzerindeki münakaşalar sırasında buluruz; bunu. kelime keli-

me aşağıya alıyorum. (Bakınız: Parlementary history and review during the session 1825-1826. p.31)

"Lord King şuna işaret eyledi ki: İngiltere her ne kadar mamur ve müreffeh bir memleket diye adlandırılıyorsa da, İrlanda boğazının öte yakasında, tamamiyle başka bir durumda altı milyon Katoliğin bulunduğu da unutulmamalıdır, ve oradaki kötü idare zamanımızın ve bütün Britanyalıların yüzünü kızartacak haldedir. Sonra şunları söyledi: Şimdi bütün dünya, tebaalarına din ayrılıklarından dolayı zulmeden, yahut da onların birtakım haklarını ellerinden alan hükümetleri mazur göremiyecek kadar akıllanmıştır. İrlanda ile Türkiye, bugün, Avrupa'da yığın yığın insanın, sırf inanışlarından dolayı ezildiği ve hakaret gördüğü, parmakla gösterilecek iki memleket olarak kalmışlardır. Tıpkı İngiliz hükümeti İrlandalıları din değiştirmeğe nasıl zorluyorsa, Osmanlı Padişahı da, Yunanlıları müslüman etmeğe öyle uğraşmıştır, ama emekleri boşa çıkmıştır. Bahtsız Yunanlılar, çektikleri acılara feryat edip, büyük bir tevekkül içinde, kendilerine hiç olmazsa Müslümanların köpeklerinden bir parçacık daha iyi muamele yapılması için yalvardıkları bir sırada, Padişah,[99] kendisine bu meseleyi danışmak üzere Sadrazamını[100] çağırdı. Bu Sadrazam önceleri Sultan Hanımın bir dostuydu, ama, sonraları düşman olmuşlardı. Bu yüzden de, Efendisinin gözünden oldukça düşmüş, hattâ kendi divanında kendi memurlarının ve hizmetçilerinin birçok

itirazlarına katlanmak zorunda kalmıştı. (Gülüşmeler.) O Yunanlıların düşmanıydı. Nüfuzu itibariyle Divanda ikinci şahsiyet Reis Efendi[101] idi. Bu zat, bu bahtsız milletin haklı isteklerini sempati ile karşılıyordu. Bu memur, bilindiği üzere, Dışişleri nazırı idi, ve siyaseti umumun tasvibini kazanıyor, tutuluyordu. Bu sahada o, fevkalâde bir iyi kalblilik ve büyük meziyetler gösteriyordu, birçok hayırlı işler yapıyor, ve Padişahın idaresini halka sevdiriyordu; karanlık kafalı meslekdaşları, aldığı bütün tedbirlerde kendisini köstekleyemeseler daha da çok icraatta bulunacaktı. Hakikatta o, bütün Divanın yegâne gerçek dehâ sâhibi adamıydı, (Gülüşmeler.) ve şairlik meziyetlerine de sahip olduğu için, ona Türk Devlet Adamlarının ziyneti nazariyle bakılırdı. Kâhya Bey, veya Dahiliye Nazırı[102] ile Kaptan Paşa ([102]a) ise Yunanlıların düşmanı idiler; ama, bu milletin hak iddialarına karşı cephe almış olan muhalefet zümresinin koro başısı, Şeyhülislâm, yani İslâm dininin Reisi olan zattı.[103] (Gülüşmeler.) Bu memur, her türlü değişmenin düşmanıydı. O ticaret umurundaki her türlü ıslahata, adalet işlerindeki her türlü ıslahata, dış siyaset programındaki her türlü ıslahata muntazaman karşı koymuştu. (Gülüşmeler.) Her defasında o kendini mevcut yolsuzlukların en büyük müdafii diye ilân eder, bu sıfatla ortaya atılırdı. O bütün Divanın entrikacısı idi. (Gülüşmeler.) Eskiden Sultan Hanım tarafına geçmişti, ama, bu yüzden, Divandaki

mevkiimi, itibarımı kaybederim korkusiyle, sonradan onun aleyhine döndü, hattâ onun düşmanlarının safına geçti. Bir defasında, birkaç Yunanlının[104] Nizamiye veya Yeniçeri birliklerine alınması hususunda bir teklif yapıldı; ama Şeyhülislâm buna karşı öyle bir hâşâ! çığlığı kopardı ki tıpkı bizim Meclisteki *no popery!* ([104]a) çığlıkları gibi - bu tedbiri hoş karşılamış olanlar Divanı terk etmek zorunda kaldılar. Böylece Şeyhülislâm üstünlük kazandı, dediğini yaptırdı; ve vaziyete hâkim olur olmaz, önceden aleyhinde o kadar hararetle çalıştığı dâvanın tam lehinde konuşmağa başladı. (Gülüşmeler.) Padişahın ve kendinin vicdan istirahatını sağlamak endişesinde idi; ama, dikkat etmiş olmalısınız, onun vicdanı hiçbir zaman menfaatleriyle tezat halinde kalmamıştır. (Gülüşmeler.) Türk Anayasasını inceden inceye tetkik ettikten sonra, bu Anayasanın aslında islâmî bir kanun olduğunu ve bunun neticesi olarak da Yunanlılara her türlü imtiyazın verilmesine muhalif olacağını keşfetmiş, bundan dolayı da müsamahasız bir taassup dâvasına sımsıkı bağlı kalmağa karar vermişti; bunun üzerine, asîl emellerinde kendisini desteklemeğe hazır bir sürü molla, imam, derviş etrafını sarmışlardı. Divandaki bu parçalanma, dağılma manzarasını tamamlamak için şunu da kaydedelim: Divan âzâları, birliklerini bozmaksızın bazı münakaşalı meselelerde birleşmek, bazılarında da ayrı fikirlerde kalmak hususunda da anlaşırlardı. Böyle bir

Divandan çıkacak olan zararları, İslâm Devletinin Yunanlılara karşı müsamahasızlıklarından ve kendi aralarındaki birliksizlikten dolayı nasıl parçalandığını, yıkıldığını gördükten sonra, artık Tanrıdan vatanımızı böyle bir kabine nifakından korumasını niyaz etmeliyiz."

Burada, Türkçe adlariyle kılık değiştirmiş olan şahısların kimler olduğunu anlamak için fazla ince bir zekâya ihtiyaç yoktur; keza, hikâyenin ibret dersini kuru kelimelerle ifade etmeğe aynı derecede lüzum olmasa gerek. Navarino'daki toplar bunu yeteri kadar yüksek sesle ilân etmiş bulunuyorlar, ve bir gün "Bâb-ı Âlî" çökerse - Beyoğlu'ndaki iktidar sahibi uşaklar, milletlerin hoşnutsuzluğuna rağmen ve onların arzularına karşı ne kadar direnirlerse dirensinler, çökecektir de - o zaman John Bull içinden şunları söyliyecektir: Hikâye, değiştirilmiş isimlerle senin maceranı anlatıyor! En iyi muharrirlerinin "Müdahele Harbi"[105] aleyhinde yazılar yazıp, gayet masum bir eda ile Avrupa milletlerinin aynı hakla İrlandalı Katoliklerle meşgul olabileceklerine ve İngiltere Hükümetini, onlara daha iyi muamele etmeğe mecbur edebileceklerine işaret ettikleri şu sırada, İngilterenin bu çeşitten bir mukayeseyi sezmiş olması gerekir. Bu muharrirler böylece müdahele hakkını isabetle reddettiklerini sanıyorlar, halbuki tersine, böyle bir hakkın ne kadar yerinde ve tabii olduğuna bir misal vermiş oluyorlar. Hiç şüphe yok ki, eğer haksızlık daha

büyük kuvvetlere sahip olmasaydı, Avrupa milletleri, İrlandanın ıstıraplarını dindirmek için, ellerinde silâhla onun yardımına koşmak gibi kutsal bir hakkı kendilerinde görürler, ve bu haklarını kullanırlardı. Yeni çağların kahramanları artık başları taçlı reisler değil, milletlerdir; bu kahramanlar da aralarında bir kutsal birlik kurdular; ellerinden geldikçe, ortak hakları uğrunda, dinî ve siyasi hürriyetlerinin ifadesi olan milletler hukuku uğrunda, birbirlerini destekliyor, tutuyorlar; onlar birbirlerine fikirle bağlıdırlar, bu fikir üzerine and içmişler ve bu fikir uğrunda kanlarını dökmüşlerdir, öyle ki, kendileri âdeta bu fikri cisimlendirmiş bulunuyorlar... ve bunun içindir ki, isterse dünyanın en ücra köşesinde olsun, herhangi bir yerde bu fikir hakarete uğradı mı, bütün milletlerin kalbinden acı bir ürperti geçiyor.

X

Wellington. ([106a])

Bu adamın uğursuzluğu, dünyanın en büyük adamlarının talihsizliğe uğradıkları her yerde talihli olmuş olmasındadır; bu, bizde isyan hissi uyandırıyor, onu, nazarımızda nefret edilen bir insan haline sokuyor. Biz onda yalnız aptallığın dehâya zaferini görüyoruz. - Napoléon Bonaparte'in hezimete uğradığı yerde Arthur Wellington

zafer kazanıyor. Hiçbir zaman kimseye Talih-Tanrıçası Fortuna bu kadar alaylı şekilde gülümsememiştir; Tanrıça onu "*élevé sur le pavois de la victoire*"[106]- zafer tahtına yükseltirken-sanki onun boş ve cılız varlığını elâleme ibret için seyrettiriyormuş gibi geliyor insana. Fortuna bir kadındır, ve kadınların âdeti üzere, belki de eski âşıkını yere sermiş olan adama - âşıkının yere serilmesini kendisi istemiş de olsa - gizliden gizliye diş biliyor. Şimdi Katoliklerin kurtuluş savaşında Talih-Tanrıçası ona yeniden zafer kazandırıyor[107]; bu sefer, savaşın neticesinde yere serilen George Canning oldu. Başvekilliğe, âciz ve zavallı Londonderry'den sonra gelmiş olsaydı, belki onu sevenler olurdu, ama bu makama asîl Canning'den, herkesin taparcasına sevdiği, arkasından sıcak gözyaşları döktüğü büyük Canning'den sonra geçti... Ve Canning'in mahvolduğu yerde o zafer kazanıyor. Bahtın bu kadar uğursuzluğu olmasaydı belki de Wellington'a büyük bir adam göziyle bakanlar olurdu. Belki ondan nefret edilmez, onun değeri pek inceden inceye ölçülüp biçilmezdi; hiç olmazsa, bir Napoléon'u veya bir Canning'i ölçmek için kullanılan kahramanlık endazesiyle ölçülmez, ve onun insan olarak ne kadar küçük olduğu pek keşf edilmezdi.

O küçücük bir adamdır, hattâ küçükten de aşağı... Fransızlar Polignac ([107]a) hakkında: "O şan ve şöhretten mahrum bir Wellington'dur." derler; Polignac için bundan daha zalimce bir

hüküm olamaz. Gerçekte de, sırtındaki şan ve şöhret parıltılariyle yanan Mareşallik üniformasını çıkarırsanız Welligton'dan ne kalır?

Burada sizlere, kelimenin İngilizce mânasiyle - Lord Wellington'un en güzel *apologie*'sini sundum. Ama, bir defasında bu kahramanı, göklere çıkarırcasına methettiğimi bütün samimiyetimle itiraf edersem herhalde şaşıp kalırsınız. Bu nefîs bir hikâyedir, burada anlatmak isterim:

Londradaki berberim, Mr. White adında bir radikaldı. Fazlaca parlamış olmanın neticesi olarak göze beyaz pırıltılarla akseden, eski püskü siyah elbiseli, küçücük zavallı bir adamdı bu... Öyle sıska, öyle sıskaydı ki, yüzüne karşıdan bakınca, bu adamın profilden başka görünüşü olamaz derdiniz, ve göğsü içindeki iç çekişlerini, göğsünden çıkmadan görebilirdiniz. Eski İngilterenin felâketine, bahtsızlığına, millî borçları ödemenin imkânsızlığına dertlenip derin derin içini çekmesi de hiç eksik olmazdı.

Her gün derinden derine içini çekerek söylediği aşağı yukarı şunlardı: "Ah, derdi, Fransayı falan idare ediyormuş, filân idare ediyormuş, Fransızlar memleketlerinde şunu yapıyorlarmış, bunu ediyorlarmış, İngiliz milletinin ne üstüne vazife oluyor ki?.... Ama, tabii, yüksek aristokrasi ile, yüksek rühban takımı Fransız İhtilâlinin hürriyet prensiplerinden korktular, ve bu prensipleri boğmak için John Bull, kanını ve parasını aku-

mak, ve üstelik de gırtlağına kadar borca girmek lâzım geldi. Şimdi harbin gayesine ulaşıldı, İhtilâl bastırıldı, Fransız hürriyet kartalının kanadları kesildi, yüksek aristokrasi ile yüksek rühban bu kartallardan hiçbirinin Manş denizini aşıp gelemiyeceğinden emin olabilir; eh, yüksek aristokrasi ile yüksek rühban, fukara milletin iyiliği için değil sırf kendi menfaatleri için yapılan borçların ödenmesini de üzerine alsa ya... Ah, zavallı millet!..."

Sözün bu "zavallı millet!..." faslına geldi mi Mr. White'ın iç çekmeleri daha da bir derinden gelirdi; ondan sonra malûm nakarat başlardı: Ekmek ile *porter* pahalandı, fukara halk göbekli Lordları, onların av köpeklerini ve papazları beslemek için açlıktan ölecek, v. s... Ve en sonunda: "Kala kala bir tek çare kaldı..." der, ve usturasını bilemeğe başlardı; bıçağı kayışa sürterken, ağır ağır, fakat gazaplı bir sesle: "Lordlar... Köpekler... Papazlar..." diye homurdanırdı.

Hele Duke of Wellington'un adı anılınca, bir radikal sıfatiyle hiddeti en yüksek galeyan derecesini bulurdu; mevzu buraya gelir gelmez, sözleri zehir zemberek olurdu; bu arada yüzümü sabunlamağa başladıysa sabunla birlikte kendisi de köpür köpür köpürürdü. Bir defasında, bahis bu vâdiye dökülüp, Mr. White, Wellington'a alı bildiğine veriştirdiği sırada, usturası da boğazıma yakın bir yere gelmişti; durmadan homurdanıyordu: "Ah! birgün şöyle bir usturamın altına ge-

liverse, onu, Kent Comte'luğundaki Nord-Kray'de boynunu keserek kendini öldüren kapu yoldaşı ve hemşerisi gibi, intihar zahmetinden kurtarırdım... Allahın gazabına uğrayası!..." O anda adamın elinin titrediğini duyuyordum; birdenbire heyecandan kendini unutur da, beni Duke of Wellington sanıverir korkusiyle hemen, aşağıdan alıp kendisini yumuşatmanın, feveranını yatıştırmanın çarelerini aramağa başladım. Millî gururunu okşamak hatırıma geldi: Wellington'un, İngilizlerin şan ve şerefini yükseltmiş olduğunu, kendisinin daima, başkalarının elinde, mâsum ve herşeyden habersiz bir makina olduğunu, biftek yemesini pek sevdiğini, ve daha buna benzer bir sürü şeyler anlattım; ustura boğazımın civarında dolaştığı müddetçe Wellington'un, berberimin nazarında şanını yükseltmek için, ne diller döktüğümü Allah bilir.

* * *

Beni en çok içerleten şey, Arthur Wellington'un, Napoléon Bonaparte kadar ölümsüz olacağıdır. Pontus Pilotos'un adı da, aynı şekilde, İsa'nın adı gibi unutulmaz kalmıştır. Wellington ve Napoléon! İnsan zekâsının bu iki ismi aynı bir anda düşünmesi kadar şaşılacak bir hâdise olamaz! Bu iki şahsiyet kadar, daha dış görünüşlerinde bile, tam tezat halinde iki varlık olamaz. Wellington, muşambadan bir vücuda bürünmüş kül renginde

bir ruh, buz gibi soğuk yüzünde tahtaya oyulmuş gibi duran bir gülümseme ile aptal bir heyulâ halinde Wellington!... Onun yanında Napoléon'un portresi düşünülsün: Tepeden tırnağa bir Tanrı!

Bu portre hafızamdan hiç silinmez. Onu hep, dimdik atının üzerinde görürüm. Mermerden bir İmparator heykelininkine benziyen yüzünde ebediyete bakan gözler, önünden geçip giden Hassa askerlerine çevrilmiştir... O zamanlarda o, bu askerleri Rusyaya[109] gönderiyordu, ve ihtiyar kumbaracılar, başlarını kaldırıp ona, insanı sarsan bir teslimiyetle, işlerinin ehemmiyetini anlıyan kimselere mahsus ciddiyetle, ölüme bile bile gidenlerin gururiyle bakıyorlardı...

Te, Caesar, morituri salutant![110]

Bazı bazı tuhaf bir şüphe içimi sarar: Acaba onu sahiden gördüm mü? Sahiden onunla çağdaş olduk mu? derim, ve sonra, bana öyle gelir ki, âdeta onun portresi çağımızın daracık çerçevesini parçalamış da, gitgide artan bir gurur ve ihtişamla geri geri gidip, geçmişin alaca karanlığına gömülüyor. Onun ismi bile kulaklarımızda, tarihin ilk çağlarının bir kahramanlık rivayetiymiş gibi, Caesar'ın ve İskender'in adları gibi ses veriyor. Bu isim şimdi artık milletlerin birleşme parolaları oldu, ve Doğu ile Batı karşılaştıkları zaman, bu biricik isim onların anlaşmaları için yetiyor.

Bu ismin nasıl kuvvetli ve efsunlu bir yankı uyandırabildiğini, bir defasında, Londra limanında, Hindistan doklarının bulunduğu yerde, o sırada Bengale'den gelip limana yanaşmış olan bir gemiye çıktığım zaman anladım. Bu dev cüsseli bir gemiydi; Hintli tayfaları büyük bir kalabalık tutuyordu. İnsana gülünç gelen tuhaf tuhaf yüzler ve gruplar, alacalı bulacalı kıyafetler, muammalı çehreler, vücutlardaki insanı şaşırtan hareketler, dilin, sevinç çığlıklarının ve gülüşlerin vahşi bir tesir bırakan yabancı ahengi, bunların yanında, gözleri, siyah çiçekler gibi, macera dolu bir hüzünle beni seyreden birkaç tatlı sarı yüzdeki ciddiyet... Bütün bunlar içimde tılsımlanmaya benzer bir duygu uyandırıyordu. Birdenbire kendimi Şehrazad'ın[111] masallarının içine götürülmüş gördüm, hattâ nerdeyse, geniş yapraklı hurma ağaçları, uzun boyunlu develer, sırmalı haşiyelerle örtülmüş filler, ve türlü türlü başka masal ağaçları ve hayvanları gözlerimin önünde canlanıverecek diye bekledim. O sırada gemide bulunan ve bu adamların dilini benden fazla anlamıyan Superkargo[112]'da, kafasının tam bir Britanyalıya mahsus darlığı ve müsaadesizliği sebebiyle bana, Çin hudutlarından tutun da ta Arabistan denizine kadar, Asyanın her köşesinden rasgele derlenmiş, hattâ aralarına sert kıvırcık saçlı, kuzguni siyah Afrikalılar da karışmış, hemen hepsi Müslümanlardan ibaret olan bu güruhun ne biçim insanlar olduğunu pek anlatamadı.

O zamanlar, arada bir içimi Batı dünyasının boğuk, kasvetli havası bunaltır, Avrupa bezginliği omuzlarıma çökerdi; yine böyle bir ruh haleti içindeyken, Doğu illerinin, şimdi gözlerimin önüne bütün neşe ve renkleriyle serilen bu küçücük manzarası, bende iç açıcı bir serinleme tesiri yaptı; Hanovver'in veya Prusya Kıralliğının sisli geceleri içinde hasretini çektiği içkiden birkaç damla yüreğimi serinletti; ve yabancı adamlar, kendilerini görmekten ne kadar haz duyduğumu, ve kendilerine sevgi ifadesi taşıyan bir kelimecik olsun söylemeyi ne kadar arzu etttiğimi herhalde sezdiler. Benim de onların hoşlarına gittiğim, içlerini aksettiren samimi bakışlarından anlaşılıyordu; onlar da herhalde, bana aynı şekilde sevgilerini anlatan bir şeyler sölyemek istiyorlardı, ve birbirimizin dilini anlamamaktan dolayı, büyük bir üzüntü duyuyorduk. Nihayet, dostluk duygularımı onlara bir kelime ile bildirmenin bir çaresini buldum, ve büyük bir hürmetle eğilip elimi, bir dost selâmı mânasında uzatarak "Muhammed!" diye bağırdım.

Yabancı adamların yüzleri birdenbire sevinçle aydınlandı, ihtiramla kollarını kavuşturdular, ve selâmıma, memnuniyetlerini bildiren bir karşılık olarak: "Bonaparte!" diye haykırdılar.

XI

Esirlikten kurtuluş.

Birgün, işsiz güçsüz kalıp da, gönül eğlendirmek için araştırmalar yapacak zamanım olursa, can sıkıcı bir sürü uzun izah ve tahlillerle, ama esaslı şekilde ispat edeceğim ki, şu rakipler kastı dediğimiz belâyı, Hindistan değil Mısır icadetmiştir. Bu öyle bir zihniyettir ki, her memleketin kılığına girmesini, ve her çağı, kendi dilini konuşarak aldatmasını bilmiştir; şimdi belki ölmüştür, ama, kendini hayatta imiş gibi göstererek, gözleri kıskançlık ve uğursuzluk saçarak aramızda dolaşmakta, lâşe halini almış varlığından saçtığı pis kokularla, hayatımızın çiçekli taravetini zehirlemekte, bu da yetmiyormuş gibi, Ortaçağın bir *vampire*'i ([112]a) halinde, milletlerin kalbindeki kanı ve ışığı sömürmektedir. Nil vâdisinin çökekleri içinden sade, ağlamasını o kadar iyi bilen timsahlar değil, bu hünerde timsahlardan daha mahir olan şu papaslar taifesiyle, öldürme ve yutma merakında timsahları fersah fersah aşan, sihirbazlık sanatını, atalarından kalma miras gibi, ve bir imtiyaz şeklinde benimsemiş olan muharipler sınıfı da çıkmış olmalıdır.

Alman milletinden iki derin adam, Mısırdan gelme afetlerin en müthişine karşı en tesirli korunma tılsımını keşfettiler, ve sihirbazın karanlık kuvvetleri gibi, kara renkte iki icad ile, matbaacılık ve barut sayesinde, rahipler zümresiyle muha-

ripler kastının, yani katolik kilisesiyle feodal aristokrasinin ittifakiyle meydana gelmiş ve bütün Avrupayı, maddî, manevî bir köleliğe mahkûm etmiş olan bu ruhanî ve dünyevî *hierarchie* düzeninin kudretini kırdılar. Matbaa, Romadaki Başpapazın, ruhları ve zekâları içine attığı dogmalar zindanını berhava etti, ve Kuzey Avrupa, yeniden hürriyete kavuşup geniş bir nefes aldı; zira bu papazlık sisteminin karanlık kâbusundan kurtulmuştu. Evet, gerçi bu ruhanî düzen, Mısırdaki rahipler kastı gibi, babadan oğula geçmek suretiyle devam etmemek hususunda şekilde olsun Mısırdakinden bir ayrılık gösteriyordu ama, ruhta ona şu bakımdan belki daha da sadık kalıyordu: Bu sistem, tabiî üreme yoliyle değil sun'î şekilde, kölemen usulü bir devşirme ile meydana gelmiş "bekârlar koporasyonu" halinde daha emin bir tarzda devam edip gidiyordu. Aynı zamanda, askerlik zenaatının eski gelenekleri, yeni harb usullerinde artık hiçbir işe yaramaz hale geldikten sonra, muharipler kastının da kudretini kaybettiğini görüyoruz: Zira, vaktiyle Jericho[113]'nun surları, borazan sesleriyle nasıl yıkıldıysa, şimdi de top sesleri, en sağlam kale duvarlarını yere seriyor. Şövalyelerin demir başlıkları, kurşun yağmuruna karşı, köylünün keten gömleğinden daha fazla koruyamıyor, barut insanları eşit kılıyor: Bir *bourgeois*'nın elindeki tüfek de bir asîlzadenin elindeki tüfek kadar insan öldürüyor... Artık millet uyanıyor.

* * *

Daha eski zamanlarda Lombardiya ve Toskanya cumhuriyetlerinin, İspanyol *Commune*'lerinin ve Almanyadaki ve başka memleketlerdeki serbest şehirlerin tarihlerinde gördüğümüz gayretler, bir milletin uyanışı diye adlandırılma şerefini tam mânasiyle hak etmezler; bunlar hürriyete değil, birtakım hürriyetlere kavuşmak için sarf edilen gayretlerdi; hak eşitliği uğrunda değil, belli bazı hakları elde etmek için yapılan saavşlardı; korporasyonlar, birtakım imtiyazları paylaşmak için kavga ediyorlardı, her şey lonca ve esnaf birliği düşüncesinin dar sınırları içinde kalıyordu. Ancak Reforme devrinden sonradır ki savaş daha şumullü bir mahiyet aldı, bir fikir kavgası mânası kazandı; ve insanlar hürriyeti, yalnız gelenekten gelme bir hak olarak değil, doğuştan, tabiattan gelme bir hak olarak istediler. Ve o zaman, üzerine yazılar yazılmış eski parşemenler değil, prensipler ileri sürüldü, ve İngilteredeki Puritan'la, Almanyadaki köylü, her ikisi de, İncili şahit olarak gösterdiler; bu kitabın sözlerine o zamanlar, akıl, hattâ daha da yüksek bir mâna verilerek, âdeta Tanrının vahiy yoliyle kendini bildirmiş aklı diye itibar ediliyordu. İncilde açıkza denmişti ki: Bütün insanlar aynı derecede asil soydandır, mağrur bir üstünlük iddiası Tanrının lânetini kazansa gerektir, zenginlik günahtır, bütün insanların babası olan Tanrının muhteşem bahçesindeki nimetlerden fakirler de hisse almağa çağırılmışlardır.

Bir ellerinde Tevrat, ötekinde kılıç köylüler bütün Güney Almanyayı dolaştılar, ve yüksek mağrur kuleli Nürenberg şehrinin zengin ve müreffeh bourgeois'larına haber verdiler ki: Gelecekte, bütün imparatorluk topraklarında, bir köylü evinden farklı görünen hiçbir ev ayakta kalmıyacaktır.Onlar eşitliği bu kadar gerçek, bu kadar derin mânasiyle anlamışlardı.Franken ve Schwaben memleketlerinde, bu eşitlik dersinin izlerini bugün bile görmek mümkündür. Ve yolcu, ay ışığında, koca kalelerin, köylü savaşları çağından kalma harabelerini gördüğü zaman, âdeta "Kutsal Ruh" gözüne görünüyormuş gibi, korkulu bir saygı hissiyle ürperir. Kanaatkâr zekâlı olan ve başka türlü düşünmesini bilmiyenlere ne âlâ!... Ama, gerçekleri göre bilen kimseler - ve tarihe aşina olanlar buna kadirdirler - bu yerleri gezerken Alman aristokrasisinin, dünya aristokrasilerinin bu en kaba, en yabanisinin, mağlûplara reva gördüğü zulümleri: Silâhsız insanların nasıl yok edildiğini, işkencelerle inletildiğini, kılıçtan geçirildiğini, ve türlü zalim usullerle öldürüldüğünü, mazinin karanlıkları ötesinden fark ederler; başaklariyle dalgalanan ekin tarlalarının üzerinden göz kırparak bakan kanlı köylü kelleleri görürler, ve tıpkı Helfenstein'ın kavalcıları gibi, intikam! diye haykıran bir toygarın vahşi sesini duyarlar.

Alman köylülerinin İngilteredeki ve İskoçyadaki kardeşleri daha çok başarı elde ettiler: hiç

olmazsa onların hezimetleri bu kadar yüz kızartıcı ve bu kadar az verimli olmadı; onların vaktiyle kurdukları hükümetlerin iyi meyvalarını bugün bile bu memleketlerde görüyoruz. Ama, onlar da hükümetlerini sağlam bir temele dayamağa muvaffak olamadılar, kibar gentlemen'ler yine eskisi gibi hüküm sürmekte ve kaba saba, kibarlık budalalarına dair, yoldaşları olan meşhur *barde*'(114a) nu kendilerini boş zmanlarında eğlendirmek için tatlı tatlı anlattığı hikâyeleri dinleyip keyiflenmektedirler. Büyük Britanyada hiçbir sosyal ihtilâl olmamıştır; medenî ve siyasî müesseselerin eski yapısı yıkılmamış olarak ayakta duruyor; kastlar hâkimiyeti ve lonca sistemi memlekette zamanımıza kadar yaşamakta devam etmiştir, ve yeni medeniyetin ışığı ve sıcaklığı etrafını sarmış olmasına rağmen, İngiltere Ortaçağ, daha doğrusu, kibarlaşmış, yeni modaya uymuş bir Ortaçağ yaşıyor. Orada liberal düşüncelere yapılan tavizler, bu kaskatı Ortaçağ yobazlığının elinden zorla alınmıştır; ve bütün modern ıslahatlar, hiçbir zaman bir prensipin değil, belki bir vakıa zaruretinin neticesi olmuştur, ve hepsi yarımlığın uğursuz damgasını taşır; ve bu noksanlık durmadan yeni yeni ıztıraplar, bin bir tehlike ile dolu yeni ölüm dirim savaşları zaruretini ortaya çıkarıyor. Dinî Reforme İngiltere'de yarım yamalak yapılmıştır; ve zından gibi kasvetli Anglikan Piskoposluğu kilisesinin dört duvarı arasında insan kendini, duvarları güzel tablolarla süslü, ve oturacak yerlerine yumuşa-

cık minderler yerleştirilmiş olan Katolik kilisesinin ruh zindanındakinden daha zok sıkıntıda hisseder. Siyasî Reforme da daha fazla başarı kazanmış değildir. Halkın temsili keyfiyeti hiç bir yerde daha kötü, daha hatalı olamaz: Sınıflar aralarında elbiselerinden fark edilmeseler bile, hâlâ ayrı kanunlara tâbi olmak, *patronage* ([114]b), saraya kabul edilme hakkı, hususi imtiyazlar, teamülle tanınmış haklar, ve başka buna benzer bir sürü uğursuzluklarla birbirinden ayırd edilirler; ve her ne kadar halkın mülküne ve şahsına ait hakları, aristokrasinin keyfi arzularına değil de kanunlara tâbi ise de, bu kanunlar, aristokrasi canavarının şikârını yakalıyabilmesine yarıyan başka çeşitten dişler, ve halkı, sırtından vurmak için, elinde tuttuğu başka çeşitten bir hançerdir. Zira, gerçekten, Avrupa kıtasında hiçbir müstebit, sırf kendi arzulariyle, kendi tebasına, kanunların İngiltere halkına yüklediği kadar ağır vergiler salmamıştır, ve hiçbir müstebit, hiçbir zaman, bir shilling için, hem de bir kitap harfinin soğuk kanlılığiyle insanları cellâda teslim eden İngiliz ceza kanunları kadar vahşi ve zalim olmamıştır. Her ne kadar bir zamandan beri İngiltere'de bu hazin durum bir dereceye kadar ıslah edilmek istenyor, lâyik ve ruhanî zümrelerin kazanç ve menfaat hırslarına şurada burada sınırlar konuyorsa da, her ne kadar halkın temsil edildiği hakkındaki korkunç yalana artık kimsenin kanmadığı anlaşılıp, bu maskaralığa bir nihayet verilmeğe çalışılıyor, ve bazı bazı herhangi bir

rotten borough'un[115] mebus seçme hakkı, yeni gelişmiş kalabalık bir fabrika bölgesine devrediliyorsa da, her ne kadar, şurada burada kaba taassubun bir az yumuşadığı görülüyor, ve başka mezheplere de haklar tanınıyorsa da, bütün bunlar,eski püskü paçavraların bir araya getirilip yamanmasından başka bir şey değil, ve bunun uzun zman dayanmasına imkân yoktur; ve İngiltere'de en aptal bir terzi bile, bu köhne Devlet elbisesinin er geç lime lime dökülüp gideceğini tahmin edebilir.

* * *

"Eski bir elbiseye yeni bir kumaş parçası yamanmaz, zira eski kumaş yeni parçaya dayanamaz, ve yırtık daha açılır; kimse şırayı eski kırbalara doldurmasın, şira kırbaları yırtar, ve şarap dökülür, ve kırbalar da ziyan olup gider. Ve şırayı yeni kırbalara doldurmak gerek."

En derin gerçek, en derin sevgiden çıkar; Orşelim aristokrasisine karşı konuşmuş olan o kadim dağ başı vâizi ile, Paris'te Convention'un tepesinden, aşağıda duranlara üç renkli İncil'in emirlerini talim eden yeni Dağlı[116] vâizlerin görüşlerindeki uygunluk bundan ileri geliyor; yeni "Dağlılar"ın İncillerine göre sade devlet şekli değil, aynı zamanda bütün cemiyet düzeni yamanıp tamir edilmiyecek, belki yeni baştan şekillendirilecek, yeniden temeli atılacak, hattâ yeniden dünyaya getirilecekti.

Fransız İhtilâlinden bahsediyorum. Bu, tarihin öyle bir dönüm noktasıdır ki, Hürriyet ve Eşitlik mezhebi, akıl diye adladırdığımız, ve bütün bilgilerin anası olan kaynaktan zaferle fışkırdı; bu mezhep, her insan kafasında yeniden hayat bulan ve orada bir şuurun temelini atan, sonsuz ve tükenmez bir vahiydi; ve geleneklerle bize gelen vahiylere üstün olması lâzım; çünkü o eski vahiyler, yalnız bir kaçı müstesna, seçkin insana inerlerdi, ve büyük kalabalığa sadece onlara inanmak düşerdi. Aristokratik olan bu çeşit vahiyler, hiçbir zaman, imtiyazların hâkimiyetine, ve üstün haklara sahip kastlar sistaemine karşı, mahiyeti demokratik olan aklın verdiği imkânlar ölçüsünde emniyetle savaşmağa müsaade edemezdi. Din tarihi, bu savaşın tarihidir; bu savaşa hepimiz az çok iştirâk ettik; bu, Mısır sistemine karşı ölüm savaşıdır.

Düşman kılıçlarının her gün bir az daha körleşmesine, ve bizim şimdi en mühim noktaları işgal etmiş olmamıza rağmen, işi sona erdirmeden zafer şarkısını çağıramayız. Şimdi ancak savaş günlerinin gece fasılalarında, ateş kesildiği sıralarda elimizde fenerlerle savaş meydanına çıkıp ölülerimizi gömebiliriz. Ölülerin başında söyliyebildiğimiz kısa cehaze nutuklarımız fazla meyva veremez. İftira, bu arsız hortlak, en asil mezarların başında oturuyor...

Evet, hakikatın bu ezelî düşmanlarına karşı da savaşmak lâzım; bunlar, hasımlarının iyi şöhret-

lerini öyle sinsice zehirlemesini, ve hattâ o çok eski dağbaşı vâizini, en temiz hürriyet kahramanı olan İsa'yı bile, öyle itibardan düşürmesini bilirler ki!.. Zira, onun, dünyanın en büyük adamı olduğunu inkâr edemeyince, kalktılar onu en küçük Tanrı haline soktular. Papaslarla savaşan insan bilmelidir ki, en güzel uydurulmuş yalanlar, ve en mükemmel şekilde tertiplenmiş iftiralar, onun zavallı, mâsum şöhretini parça parça yırtacaklar, kapkara edeceklerdir. Ama, muharebe meydanlarında mermilerle delik deşik, ve barut dumaniyle kap kara olmuş bayraklar nasıl, harb görmemiş kur'a efradının pırıl pırıl duran yep yeni bayraklarından çok daha fazla şan ve şeref kazanmışlar, ve sonunda bir gün, millî hâtıralar arasında katedrallerde teşhir edilirlerse, aynı şekilde, bizim kahramanlarımızın adları da bir gün, delik deşik ve kapkara edildikleri ölçüde Hürriyetin Pantheon'unda, büyük heyecan ve saygı gösterileriyle karşılanacak...

İhtilâlin kahramanları kadar, İhtilâle de iftirada bulundular, ve her çeşitten hiciv risalelerinde onu, kırallara dehşet salan bir heyûlâ, milletleri ürküten bir korkuluk gibi tasvir ettiler. Okullarda ihtilâlin güya - vahşetlerini çocuklara ezberlettiler. Ve panayırlarda, bir zaman, çiy renklerle boyanmış giyotin resimlerinden başka bir şey görünmezdi. Dünyaca tanınmış bir orthopediste olan Fransız hekimi Moniseur Guillotin'in icat ettiği, ve aptal kafaları kötü kalblerden koparıp ayırmağa

yarıyan bu makineyi Fransızlar bir az fazlaca kullandılar, inkâr edilemez; ama, vatan hıyaneti, yalan, zaaf gibi hastalıklara tatbik ettiler. Hem de, eskiden, o güzel günlerde, avamdan, halktan, *bourgeois*'dan, köylüden binlerce ve binlercesine reva görülen türlü eza, cefa, işkence yapmadan, hastaların işlerini kolayca bitiriverdiler. Fransızların bu makine ile Devletlerinin başlarını da kesmiş olmaları doğrusu müthiş bir şey, ve bundan dolayı onların bu fiillerini baba katilliği diye mi, leyoksa intihar diye mi vasıflandırmak icabeder, bilemem; ama, hafifletici sebepler gözönünde tutulursa, görürüz ki, Fransız Kıralı Louis, ihtiraslardan çok hâdiselerin kurbanı olmuştur. Ve halkı böyle bir fiile sevk eden, ve her devirde hükümdarların kanını çok defa bol miktarda dökmüş olan kimselerin, gürültücü dâvacılar sıfatiyle ortaya çıkmamaları gerekir. Tarih boyunca halk yalnız iki kıralı - onlar da, halkın olmaktan çok asilzade sınıfının kıralı idiler - kurban etmiştir; hem de bu fiili sulh zamanında ve bayağı menfaatler düşüncesiyle değil, harb felâketleri bütün şiddetiyle hüküm sürerken, kırallarının kendisine ihanet ettiğini gördüğü ve kendi kanını dökmekten en az çekindiği bir sırada işlemiştir; halbuki, asîlzade sınıfının ve papazların hançeriyle, kılıciyle veya zehiriyle alçakçasına, ve sırf para hırsı ve boş, vâhi menfaatler için yere serilmiş hükümdarların sayısı bini aşar. Anlaşılan bu iki kast, hükümdar katilliğini de kendi imtiyazları

arasında sayıyorlar, ve bunun için de XVI ncı Louis ile I inci Charles'ın[117] ölümünden bu yo'da şikâyet etmeyi menfaatlerine daha uygun buluyorlar. Ah! Kırallar, halkın kıralları olarak ve kanunun himayesi altında, hu asîl "hassa kaatilleri"nin muhafazası altında olduğundan çok daha emin yaşıyabileceklerini nihayet anlıyabilseler!...

* * *

Ama, sade İhtilâlin kahramanlariyle bizzat İhtilâli değil, bütün asrımızı iftiralara boğdular. En kutsal fikirlerimizin surelerini, alaylı taklitlerle, ve duyulmamış bir küstahlıkla gülünç hale soktular. Bizim bu sefil muarızlarımızın sözlerini dinler ve kitaplarını okursanız görürsünüz ki halkın adı it sürüsü, hürriyetin mânası azgınlıktır. Onlar o mâsum bakışlı gözlerini gökyüzüne çevirip dindar bir huşû'la göğüs geçirdikten sonra bizim bir alay serseri olduğumuzdan, dinden imandan nasibimiz bulunmadığından esefle şikâyet ederler. Kendi gizli günahlarının altında iki büklüm olmuş, yerde sürünen bu sinsi, sinik müraiiler, geçmiş ve gelecek çağların belki en kutsalı olan bir asra, mazinin günahları ve istikbal'in saadeti için kendini feda eden bir yüzyıla, eğer arada bir neşeli bir vodvil havası mırıldanmasa ve modern Pharisien'lerle Saducéen'lere birkaç alaylı, nükteli sözle çatmasa, kanlı diken tacına ve ağır haç yüküne pek tahammül götüremiyecek olan

bir Mesih'e benziyen bu yüzyıla iftira etmek küstahlığını gösterirler. Evet, böyle şakalar ve alaylar olmasaydı bu müthiş acılara dayanılamazdı. Ciddî şeyler, şakanın, lâtifenin peşinden geldiği zaman daha çok belirir; yüzyılımızın bu bakımdan Fransızlar arasındaki pişkin bazı çocuklarına pek benzer: Bunlar da gayet alaycı, delişmence kitaplar yazmışlar, ama, ağırbaşlılık ve ciddilik lâzım olduğu zaman, gayet ağırbaşlı ve ciddî olmasını da bilmişlerdir; meselâ, Laclos,[118] hattâ Louvet de Couvrai[119] gibi adamlar; onların ikisi de, gerektiği zaman, din uğruna ölümü göze alanların cesaret ve feragatiyle hürriyet uğruna savaşmışlardı; ama, bunun dışında, ahlâk kayıtları dinlemiyen açık saçık şeyler yazmışlar, ve maalesef, dinsiz kimseler olmuşlardır.

İyi ama, hürriyet de öteki dinler gibi bir din değil mi? Hürriyet bizim dinimiz olduğuna göre biz de aynı ölçüleri kullanarak, ona dil uzatanları ahlâksız ve dinsiz diye ilân edebiliriz.

Evet, bu sahifelerin başına koyduğum kelimeleri tekrarlıyacağım: Hürriyet yeni bir dindir, yüzyılımızın dinidir.. İsa bu dinin Tanrısı olmasa bile büyük rahiplerinden biridir, ve onun adı, Havarilerinin gönüllerini nurla dolduruyor. Fransızlar ise bu yeni dinin Tanrısının en çok sevdiği millettir. Ve ilk İncillerle ilk naslar onların diliyle ifade olundu. Paris yeni Orşelim'dir. Rhein ise, Philistin kavminin ülkesinden kutlu hürriyet diyarını ayıran Ürdün nehridir.

SONSÖZ

(29 kasım 1830 da yazılmıştır.)

Seyahat Tabloları'nın ikinci cildini yazdığım, ve bir yandan yazıp bir yandan da bastırdığım tarihlerde, Almanya haskı altında bunalmış bir devir yaşıyordu. Kitap daha çıkmadan hakkında rivayetler dolaşmağa başladı. Kitabın, sindirilmiş olan hürriyet duygularını yeniden canlandırmak istediği, onu zararsız hale sokmak için gereken tedbirlerin alınacağı haberleri çıktı. Bu türlü şayialar üzerine eseri daha çabuk bitirmek ve bir an evvel matbaadan çıkarmak doğru olurdu. Öte yandan eserin muayyen forma sayısını doldurması da icabettiği için, çok övülmeğe değer sansürümüzün türlü taleplerinden kurtulabilmek için, bir zaruret neticesi olarak heykelci Benvenuto Cellini'nin ([119] a) yaptığım yaptım: O, Perceus heykelini dökerken, madeni yetişmediği için, eline geçen bütün kalay sahanları, kap kacağı, eritme kazanının içine atmıştı. Eserimdeki kalayı, bilhassa kitabın kalaylı sonunu,[120] hakiki tunçtan ayırmak, şüphesiz çok kolaydır; ama, sanattan anlıyanlar, ustanın sırrını ifşa etmezler.

Evet, dünyada her şeyin tekrarlandığı bir vâkıadır; kitabımın "ekler" ini yazdığım sırada yine aynı çeşitten sıkıntılar zuhur etti, ve döküm kazanında yeniden kalay atmam lâzım geldi. Diliyorum ki, kalay karıştırmış olmamı okuyucular zamanın zaruretlerine bağışlasınlar.

Ne hacet! zaten bütün kitap zamanın zaruretleriyle meydana geldi: Bu yazılarım da, bunlarla aynı istikameti gösteren eski yazılarım da.. Yazarın en yakın dostları, onun en hususî hayatına vâkıf olanlar, benlik dâvasının onu kürsüye sürükliyen bir kuvvet olmadığını, ve ne zamandan beri söylediği her hür söz için nice fedakârlıklara katlanmış olduğunu bilirler... Tanrı nasip ederse bundan sonra da o, yalnız hürriyet için ağzını açacaktır. Şimdi söz, fiil demektir, onun akıbetlerini ölçmek de pek kolay değildir; kimse, en sonunda, söylediği söz için ölüme gidip gitmiyeceğini kestiremez.

Uzun yıllardan beri, bir zamanlar Alman talebe birliklerinin toplantılarında ([120] a) sık sık söz alan, ve beni belâgattaki hünerleriyle çok defa alt etmiş, ve o kadar çok şeyler vâdeden bir dille konuşmuş olan o cüretli hatiplerin konuşmalarını nafile yere bekleyip duruyorum; onlar eskiden konuşmak hususunda ne kadar tezcanlı idiler, şimdi ise ne kadar ağırkanlı olmuşlar!... Onlar o zamanlar "Firenkler"i ve Fransızların Bâbil'ini ve almanlıktan nasipsiz, Fransız hayranı, serseri vatan hainlerini nasıl kötülerler, onla-

ra karşı nasıl ateş püskürürlerdi!... Ama, Fransız memleketi şimdi "Büyük Hafta"sını yaşıyor, ve ne olduğunu göstermiş bulunuyor.

Ah, Parisin büyük haftası! Oradan kopup Almanyaya doğru esen hürriyet havası orda burda gece kandillerini devirdi; öyle ki, bazı tahtların erguvani perdeleri tutuştu, ve ateş almış gecelik takkeleri altındaki taçlar da kızıştı.[121] Ama, İmparatorluk Zaptiye Nazırı'nın pek güvendiği ihtiyar çavuşlar, yangını söndürmek için su kovalarını sürükleyip getirdiler bile... Ve şimdi onlar etrafı daha uyanık, daha dikkatli kokluyorlar, ve esirlerini bağlıyacak zincirleri daha sağlam demirden dövüyorlar... Şimdiden farkediyorum, Alman milletinin etrafında gittikçe daha kalın bir zından duvarı yükseliyor.

Zavallı esir millet! Felâketin içinde cesaretin kırılmasın!... Ah, ne olurdu! sözlerim bir mancınık tesiri yapabilseydi ne olurdu! Gönlümden *falarika*'lar[122] yağdırabilsem!... Gönlümden, soğuk kanlı kibar insanların soğukluğunu veren buz tabakaları eriyor, garip bir acı varlığımı sarıyor... Bu bir sevgi, Alman milletine karşı bir sevgi duygusu mudur? yoksa bir hastalık hali midir? Ruhum yaşıyor, ve gözlerim yanıyor; ve bu, mevzuuna hâkim olmak, ve gayet objektif kalmak zorunda olan muharrir için pek elverişsiz bir şarttır. Evet, sanat mektebi objektiflik ister. Goethe de buna riayet etmiştir; ve bu sayede 80 yaşına gel-

di, nazır oldu, refah içinde yaşadı... Zavallı Alman milleti! o senin en büyük adamındır!

Bu kitabın sonunu getirmek için yazacak birkaç sahifem var, ve dünden beri aklımdan çıkaramadığım bir hikâyeyi anlatmak için bu fırsattan faydalanacağım. Bu, İmparator V. inci Karl'ın[128] hayatına ait bir hikâyedir. Bunu duyalı çok oldu, onun için, nerede, ne zaman, ne şartlar altında geçmiş? pek bilmiyorum. Her semestir aynı not defterlerinden üniversite talebeleri için hazırlanmış köhne hikâyeleri takrir etme karşılığı muayyen tahsisat almazsanız, buna benzer şeyleri çabucak unutursunuz. Ama, hikâyelerdeki şahıs isimlerini, yerleri, tarihleri unutmuşsunuz, ne zararı var? yeter ki içlerindeki gizli mâna, ve sonlarındaki ibret dersi hatırınızda kalsın. Ben de işte hikâyeyi bu taraflariyle hatırlıyorum, ve gözlerimden yaşlar akarcasına heyecan duyuyorum. Bu hikâye beni, hasta edesiye sarsıyor.

Zavallı imparatoru düşmanları esir almışlar ve korkunç bir zındana atmışlardı. Galiba bu zindan Tirol'daymış. Orada o, dertleriyle baş başa kalmıştı. Şövalyeleri, saray adamları kendisini terk etmiş, hiçbiri imdadına gelmemişti. Yüzünde, Von Holbein'in tablolarında akseden kireç solgunluğu var mıydı, bilmiyorum. Ama, kalın alt dudağının, insanlara karşı küçümseme ifadesi, o sırada o portrelerdekinden daha kuvvetle beliriyordu. Öyle ya, saadet ve ikbalin güneşi parladığı sırada, kendisine sadakat arzedip etrafında per-

vane gibi dönerken, şimdi kendini felâketin ve karanlığın ortasında tek başına bırakmış olan insanları hakir görmesi kadar haklı ne olabilirdi? Birdenbire zındanının kapısı açıldı; mantosuna bürünmüş bir adam içeri girdi. Adam mantosunu açınca, İmparator bunun Kuntz von der Rosen olduğunu tanıdı. Kuntz von der Rosen onun saray maskarası idi; onu teselli etmeğe, ve akıl vermeğe gelmişti. Bu ciddî şeyleri ona bir maskara getiriyordu.

Ey anayurdum Almanya! Ey Alman milleti! Ben de senin Kuntz von der Rosen'inim. Vazifesi sana hoşça vakit geçirtmek, ve seni güzel günlerinde sadece neşelendirmekten ibaret olan adam felâket gününde zındanına giriyor: İşte, mantomun altında sana, iyi bir hükümdara yakışan asâsını ve güzel tacını getiriyorum... İmparatorum, beni tanımıyor musun? Seni zındanından kurtaramasam bile, hiç olmazsa gönlünü alacak şeyler söylerim; hiç olmazsa yanı başında, ciğerini delen acılarını anlatacak, içindeki cesaret duygularını uyandıracak bir adam bulursun; seni seven, en güzel şakalarını, ve en sâf kanını emrine hazır tutan bir adam... Sen ey benim milletim, asıl İmparator, ülkelerin gerçek hâkimi sensin... Mutlak hâkim olan senin iradendir. Kafaları tıraş edilmiş soytarı keşişlerin taç giydirme töreninde serptikleri kokulu yağlardan başka garantisi olmıyan, sözde ilâhî bir haktan yardım bekliyen erguvani elbiselilerin dudaklarından dökülen ve

"tel est notre plaisir"[124] düsturunda ifadesini bulan iradeden, senin arzuların çok daha meşrudur. Ey milletim! senin iraden, her türlü kudretin biricik meşru kaynağıdır. Her ne kadar şu anda vurulmuş, yere serilmiş isen de, sonunda hakkın muzaffer olacak; kurtuluş günü yaklaşıyor, yeni bir devir başlıyor... İmparatorum! gece artık sona erdi, dışarda tan yeri erguvan renkleriyle parlıyor.

"Maskaram Kuntz von der Rosen, yanılıyorsun; belki de, parlıyan bir cellât baltasını güneş sanıyorsun. Tan yeri diye gördüğün şey kan rengidir."

"Hayır İmparatorum, Batıdan göründüğüne bakmayın, doğan güneştir... 6000 yıl hep Doğudan doğduğunu gördük, onun artık yönünü değiştirmesi zamanı geldi."

"Maskaram Kuntz von der Rosen, kızıl külâhındaki çıngırakları kaybetmişsin, çıngıraksız kalınca külâhın pek acayip olmuş."

"Ah İmparatorum, felâketinizi görünce öyle bir hiddetle başımı salladım ki, külâhımın çıngırakları düştü. Ama, böyle daha iyi değil mi?"

"Maskaram Kuntz von der Rosen! dışarda kırılan, çatırdıyan nedir?"

"Korkmayın, dülgerin desteresiyle baltası ses veriyor; çok geçmeden zındanınızın kapısı kırılacak, kurtulacaksınız, İmparatorum!"

"Ben sahiden İmparator muyum acaba? Heyhat, bir maskaranın sözlerine inanayım mı?"

"Dertli dertli içinizi çekmeyin, Efendiciğim. Herhalde zindanın havası sizi ürkek yapmış. Eski iktidarınızı yeniden ele aldığınız gün, İmparatorların cesur kanı damarlarınızda yeniden dolaşmağa başlıyacak, ve bir İmparator gibi mağrur olacaksınız, ve bütün hükümdarlar gibi küstah ve sevimli, zalim ve gülümser, ve nankör olacaksınız."

"Maskaram Kuntz von der Rosen, ben hürriyete kavuşunca sen ne yapacaksın?"

"O zaman külâhıma yeni çıngıraklar takacağım."

"Bu sadıklığının, bu dostluğunun mükâfatı olarak benden ne dilersin?"

"Bir şey dilemem, Efendiciğim, beni öldürtme, yeter!"

FLORANSA GECELERİ

(1836)

Birinci Gece.

Maximilian, bekleme odasında, siyah eldivenlerini giymekte olan hekimi buldu. O, Maximilian'a, telâşlı telâşlı: "Pek acele bir işim var, dedi. Signora Maria bütün gün uyumamış, şimdi biraz dalar gibi oldu. Onu uyandırmamak için, ufacık bir çıtırdı bile etmekten sakınmanız lâzım geldiğini hatırlatmağı zait buluyorum; ama, şayet uyanırsa, katiyen konuşmamalı. Sakin yatması, hiçbir şeye heyecanlanmaması, en ufak bir hareket bile yapmaması, konuşmaması lâzım. Yalnız zihnini meşgul edip oyalıyacak şeyler sıhhatine iyi gelebilir. Ona yine saçma sapan hikâyeler anlatıverin de, rahat rahat dinlesin."

Maximilian, dudaklarında mahzun bir gülümseme ile: "Merak etmeyin doktor, dedi, ben gecezelik sanatında iyi pişmiş bir insanım; ona bir dakika bile söz bırakmam. Hayal mahsulü, acaip hikâyeler bende, sizin istediğinizden çok... Yalnız bir şey soracağım: Daha ne kadar yaşar dersiniz?"

Doktor: "Pek acele bir işim var..." dedi, ve sıvıştı.

Keskin kulaklı, zenci hizmetçi Debora, yeni gelen misafiri daha ayak seslerinden tanımış, kapıyı sessizce açmıştı; genç adamın işareti üzerine kadın aynı şekilde sessizce odadan çıktı, ve Maximilian'ı dostu Maria'nın yanında yalnız bıraktı. Bir tek lâmba odayı, ancak akşamın alaca karanlığı kadar aydınlatmıştı. Bu lâmba, hasta kadının yüzüne, gâh ürkek, gâh garip ışıklar düşürüyordu; genç kadın beyaz muslinler giyinmiş, yeşil ipekle örtülü bir divanın üzerine uzanmış, sakin sakin uyuyordu.

Maximilian, hiç ses çıkarmadan, kollarını kavuşturup bir zaman durdu, ve hafif ince elbisenin örtmekten çok bütün güzelliğiyle belirttiği güzel âzaları seyretti. Lâmba, hastanın solgun yüzüne ışık düşürdükçe delikanlının kalbi titriyordu. Kendi kendine yavaşça: "Yarabbi, dedi, nedir bendeki bu hal?... Ha, evet, şimdi biliyorum... Yeşil zemin üzerinde bu beyaz şekil... Evet, şimdi..."

Tam o anda hasta kadın uyandı, ve sanki bir rüyanın derinlerinden dünyaya bakıyormuş gibi, tatlı koyu mavi gözleri dostuna dikildi; bakışlarında yalvaran, soran bir ifade vardı... "Maximilian, aklınızdan neler geçiriyordunuz?" Sesinde, veremlilerin konuşmasında rasladığımız o ürpertili yumuşaklık hissediliyordu; bu seste aynı zamanda bir çocuğun şakımasını, bir kuşun cıvılda-

masını, ve ölmek üzere olan bir insanın hırıltısını bir arada duymak mümkündür. "Maximilian, aklınızdan neler geçiriyordunuz?" diye bir daha tekrar etti, ve yatağının üzerinde öyle bir süratle doğruldu ki, uzun saçları, ürküp de uyanmış altın parıltılı yılanlar gibi, başının iki yanından kaydılar.

Maximilian, bir yandan genç kadını usulcacık yerine yatırırken: "Allah aşkına, diye haykırdı, sakin yatınız, konuşmayınız; size her şeyi, aklımdan ne geçiyorsa, ne düşünüyorsam, ne duyuyorsam hepsini söyliyeceğim. Hattâ, bilmediğim şeyleri bile anlatacağım."

Sonra devam etti: "Gerçekte, demin aklımdan neler geçiyordu, kesin olarak bilmiyorum. Çocukluğumun hayalleri, akşamın alaca karanlığındaki bulanıklığiyle zihnimden geçip gitti; anamın şatosunu, onun ıssız bahçesini, yeşil çayırın üzerinde devrilmiş yatan güzel mermer heykeli düşünüyordum... Anamın "şatosu" dedim, ama, rica ederim, sakın ihtişamlı, tantanalı şeyler hatırınıza gelmesin! O evden bu adla bahsetmeğe alışmışım bir kere... Babam "şato" derken, bu kelimeye hususi bir ifade vermeyi ihmal etmezdi, ve bu arada öyle bir hoş gülümsemesi vardı ki... Ben bu gülümsemenin mânasını ancak çok sonra on iki yaşımda bir oğlanken, anamla birlikte bu "şato"ya gittiğimde anlıyabildim. Bu benim ilk seyahatimdi. Bütün gün arabayla sık ağaçlıklı bir orman içinden gittik; bu ormanın karanlığının

içimde uyandırdığı korku duygularını bütün hayatımca unutamamışımdır. Ancak akşama doğru, bizi büyük bir çayırdan ayıran, ve yolun enine uzatılmış bir kalasın önünde durduk. Çok yakınımızdaki kerpiç bir kulübeden "oğlan" gelip bize yol vermek için kalası kaldırıncıya kadar yarım saat bekledik. "Oğlan" dediğim, bizim ihtiyar Marthe'ın kırk yaşındaki yeğenidir; kadıncağız, ne kadar yaşlansa ona hep "oğlan" derdi; "oğlan" sayın efendilerini şanlarına lâyık şekilde karşılamak için, rahmetli amcasının yıpranmış *livrée* sini giymişti; ama, giymeden önce biraz tozlarını almak lâzım geldiği için bizi bu kadar bekletmişti. Acele ettiğinden çoraplarını giymeğe de vakit bulamamıştı; ama, uzun, çıplak, kırmızı bacakları, çiy kırmızı renkli urbasına oldukça uyuyordu. Redingotunun altında pantalonu var mıydı, yok muydu, söyliyemiyeceğim... Oğlan, bizi, vaktiyle rahmetli efendinin oturduğu küçücük, harap eve götürdüğü zaman, şato lâfiyle kulakları iyice dolmuş olan uşağımız Johann'ın suratı oldukça şaşkın bir hal aldı. Hele, anam, yatakları getirmesini söylediği zaman, bitti, mahvoldu. Bir şatoda yatak bulunmıyacağını nasıl tahmin edebilirdi? Ve anamın, beraberimizde yatak götürülmesi hususundaki emrini o, yola çıkarken ya hiç duymamış, yahut da, boş bir zahmet düşüncesiyle, yerine getirmeğe lüzum görmemişti.

Bir kattan ibaret olan, ve ikbal devrinde oturulabilir beş odası bulunan küçük ev, şimdi kas-

vetli bir harabe, bir göçüp gitme manzarası veriyordu. Möbilyeler kırılmış, halılar yırtılmış... Bütün kalmış bir tek cam bile yok... Döşemenin orası burası kopmuş... Her tarafta, burada bir zaman kalmış olan küstah, arsız bir asker kafilesinin çirkin izleri. Oğlan, aptal aptal sırıtarak: "Bizim evde konaklıyan askerler hoş vakit geçirdiler." dedi. O sırada annem, kendisini yalnız bırakmamızı istediğini anlatan bir işaretle bizi savdı; oğlan, Johann'la meşgul olurken, ben de bahçeyi görmeğe gittim. Bahçe de ev gibi, insanı en müthiş ümitsizliklere düşüren bir yıkıntı manzarası gösteriyordu. Koca ağaçların kimi, dalı budağı kırılmış haldeydi, kimi devrilmiş yatıyordu. Yosun çeşidinden sırnaşık bitkiler, düşmüş kütükleri sarmıştı. Şurda burda arsız porsuk fidanlarından, eskiden yol geçmiş olan yerleri tanımak mümkündü. Yer yer, kafaları kopmamışsa muhakkak burunları kırılmış olan heykeller duruyordu. Alt kısmını gülünç şekilde sarmaşıklar sarmış bir Diana heykeli, bir de, elinde tuttuğu mahsul dolu boynuzdan kötü kokulu bir sürü arsız otlar fışkıran bir Bolluk-Tanrıçası hâlâ hatırımdadır. Yalnız bir tek heykel, Allah bilir nasıl olmuşsa olmuş, zamanın ve insanların kötülüklerinden kendini koruyabilmişti; herhalde kaidesinden ayırıp, aşağı etmişlerdi ki, yüksek otların içinde yatıyordu, ama, yüzünün tertemiz, güzel çizgilerinde, tam ortasından harikulâde bir ahenkle ikiye ayrılmış, ve Yunan çağının muhte-

şem bir tecellisi gibi, yüksek otların içinden dünyaya ışığını saçan asîl göğsünde hiçbir şey bozulmamıştı; onu görünce, diyebilirim ki, müthiş bir korkuya düştüm; bu heykel, içimi, bunaltıcı bir ürkeklikle doldurdu, tuhaf bir çekingenlik duygusu, bu harikulâde manzarayı uzun zaman seyretmeme mâni oldu.

Tekrar annemin yanına geldiğim zaman onu düşüncelere dalmış, başını sağ koluna dayamış, pencere önünde buldum. Yaşlar durmadan gözlerinden yanaklarına dökülüyordu. Onu böyle ağlarken hiç görmemiştim. Beni taşan bir şefkatle kucakladı, ve Johann'ın ihmali yüzünden doğru dürüst bir yatakta yatamıyacağım için kusura bakmamamı rica etti. "İhtiyar Marthe ağır hasta, dedi, onun için sana yatağım veremiyecek yavrucuğum. Ama Johann arabadan yastıkları alıp yatak gibi yapar, üzerinde rahat edersin. Üstüne de kendi paltosunu yorgan yerine örter. Ben burada otun üzerinde uyurum. Burası, rahmetli babamın yatak odasıydı; o zamanlar böyle değildi, güzel bir odaydı. Haydi, beni yalnız bırak oğlum." Ve göz yaşları daha da şiddetle gözlerinden boşandı.

Yatağımı yadırgadığım için midir, yoksa yüreğim oynamıştı, ondan mıdır, bir türlü uyuyamadım. Kırık pencerelerden ayın ışığı, bir cam ardından değil de doğrudan odaya giriyordu; o, beni dışarıya, aydınlık yaz gecesinin içine çekmek istiyormuş gibi geliyordu bana. Yatağım-

da sağa sola döndüm, gözlerimi zorla kapadım, uyandım, tekrar açtım, hiçbiri fayda vermedi. Uyuyamıyordum; çimenin içinde uzanmış gördüğüm mermer heykeli aklımdan bir türlü çıkaramıyordum. Ona bakarken benliğimi kavramış olan utanma, ürkme duygusunu şimdi bir türlü izah edemiyordum; bu çocukça duygudan dolayı kendi kendime içerledim, ve yavaş sesle, âdeta içimden: "Yarın, dedim, yarın seni öperiz, ey güzel mermer yüz! Ağzının köşesini, dudakların birleşip de harikulâde bir çukur halinde eridikleri yerini öperiz." O zamana kadar hiç duymadığım bir sabırsızlık hissi bütün âzalarımı kapladı, bu garip baskıya daha fazla dayanamadım. Nihayet, her şeyi göze alan bir cesaretle yatağımdan fırladım. "Ölsem de seni bu gece öpeceğim, sevgili heykel!" dedim. Annem adımlarımı duymasın diye usulcacık evden ayrıldım. Evin giriş yerinde kocaman bir arma bulunmasına rağmen kapı olmadığı için gürültü etmeden çıkmak kolay oldu; ve acele acele, ıssız bahçenin ot ve yaprak yığınları arasından kendime yol açtım. Burada da çıt yoktu, sessiz ay ışığı altında her şey ağırbaşlı bir sükûna gömülmüştü. Ağaçların gölgeleri sanki yere mıhlanmıştı. Yeşil çimenin içindeki güzel Tanrıça da, etrafındaki herşey gibi hareketsiz yatıyordu; ama bu, ölümün taşlaşmasındaki hareketsizlik değildi, sadece sakin bir uyku onun sevimli âzalarını bağlamış gibi idi. Yanına yaklaştığım zaman ufacık bir çıtırdı ile onu uykusundan uyandıracağım di-

ye korktum. Yüzünün güzel çizgilerini seyretmek için üzerine eğilince soluğumu tuttum; bir ürperti ona yaklaşmama mâni oluyor, ama bir yandan da, erkek çocuklarına mahsus o dayanılmaz arzu beni heykele doğru çekiyordu. Kalbim bir hiyanet işliyormuşum gibi çarpıyordu. Nihayet güzel Tanrıçayı öptüm; onu, hayatımda hiç kimseyi öperken duymadığım bir şiddet, bir şefkat, bir cinnet duygusiyle öptüm. Bu mermer dudakların insanı sermest eden soğukluğu ağzıma dokunduğu zaman ruhuma dolup taşan, hem korkunç, hem tatlı duyguyu da hiçbir zaman unutamıyacağım... İşte Maria, biraz evvel önümüzde durup sizi, beyaz muslin elbiseniz içinde yeşil divana uzanmış görünce siz bana, yeşil çimenin içinde mermer heykeli hatırlattınız. Biraz daha uyanmasaydınız dudaklarımı zaptedemiyecektim..."

Kadın, ruhunun derinliğinden: "Max, Max! diye haykırdı, ne korkunç şeyler söylüyorsunuz! Biliyorsunuz ki sizin dudaklarınızın bir öpücüğü..."

"Yok. yok, susunuz! Biliyorum, bu sizin için korkunç bir şey olurdu... Ama, bana öyle yalvarır gibi bakmayınız. Duygularınıza, onların asıl sebeplerini bilmemekle beraber, yanlış mâna vermiyorum. Dudaklarımı dudaklarınıza götürmeğe hiçbir zaman cesaret edemedim..."

Ama, Maria onu daha fazla konuşturmadı. Elini yakalamış, üstüne en hararetli öpücüklerini konduruyordu. Sonra gülümsiyerek: "Ne olur-

sunuz, bana aşk maceralarınızdan bir şeyler daha anlatın. Annenizin şatosunun parkında öptüğünüz mermerden güzeli ne kadar zaman sevdiniz?"

Maximilian: "Ertesi gün oradan ayrıldık." diye cevap verdi, "ve o harikulâde heykeli bir daha hiç görmedim. Ama, şöyle böyle dört yıl o gönlümü meşgul etti. Mermer heykellere karşı garip bir ihtiras gönlümde gelişti. Daha bu sabah bu ihtirasın dayanılmaz kudretini nefsimde hissettim. Laurentiana'dan, yani Medicis'lerin Kütüphanesinden geliyordum. Bilmem nasıl oldu, onların meşhur kiliselerine[1] girdim. Bilirsiniz orada, İtalya'nın debdebeye, ihtişama bu en düşkün hanedanı, kendisi için mücevherlerle işlenmiş bir yatak odası yaptırmış, bunun içinde rahat rahat uyumaktadır. Kilisede mermer bir kadın heykelini seyre dalmışım; tam bir saat orada kalmışım. Bu heykelin sağlam vücut yapısı Michel Angelo'nun cüretkâr kuvvetinden nişan veriyor, ama bütün heyetiyle o, aynı ustanın başka heykellerinde bulunmıyan esirî bir tatlılık içinde yüzüyor. Sessiz efsunlariyle bütün bir rüya dünyası bu mermerin içine hapsedilmiş, bu güzel âzalarda, şefkat dolu bir sükûn yurd edinmiş, sanki bu vücudun damarlarında dinlendirici bir ay ışığı akıyor... Bu heykel, Michel-Angelo Buonarotti'nin Gece'sidir. Ben bu Gece'nin kolları arasında ebedî bir uykuya dalmağı ne kadar isterdim..."

Sözlerine bir lâhza aralık verdikten sonra Maximilian devam etti: "Yağlı boya kadın çehre-

leri beni hiçbir zaman heykeller kadar ilgilendirmemiştir. Yalnız bir defacık bir yağlı boya resme âşık oldum. Bu, harikulâde güzel bir Madonna idi; onu Rhein boyundaki Kolonya şehrinde bir kilisede görmüştüm.[2] O andan itibaren, kilisedeki duaları hiç kaçırmıyan hararetli bir mümin olmuştum. Duygularımla, katolikliğin mistik havasına kendimi iyice kaptırdım. O kadar ki, o tarihte, gökyüzünün ve yeryüzünün en güzl kadını, Melekler Melikesi Meryem'in erkek yüzü görmeden gebe kalması sırrı uğruna, bir İspanyol şövalyesi gibi, gece gündüz demeden ve ölümü göze alarak savaşmağa hazırdım. [Baba-Tanrı'ya karşı soğuktum; onunla karşılıklı durumumuz göz önüne alınacak olursa bunun böyle olması gayet tabii görülmek gerekir. Oğul-Tanrı hakkında, tam tersine, nerdeyse baba şefkati diyebileceğim çok hayırhah duygular beslerdim. Onun asîl ve heyecanlı karakterini severdim. Yalnız, zerre kadar menfaat beklemeden insanlık için kendini feda etmiş olmasını, bu hareketinin anasına ne kadar ıstırap çektirdiğini düşünerek, tamamiyle tasvip edemezdim.][3] Hasılı bu sırada, İsa'nın bütün aile efradına karşı büyük bir ilgi duymaktaydım. Hele Aziz Yusuf-i Neccâr'ın sureti önünden geçerken, muhakkak hepsinden daha fazla samimiyet ve sevgiyle onun önünde şapkamı çıkarıp selâm verirdim. Ama, bu hal uzun sürmedi, ve günün birinde, eski çağlara ait bir heykeller galerisinde bir Yunan Nymphe'i ile tanışır tanışmaz, Tanrı'nın Anasını gürültüsüz patırtısız terk ediverdim;

Madonna'dan sonra bu Nymphe beni uzun zaman mermerden zincirlerine bağlı tuttu."

Maria alaylı alaylı gülerek: "Siz böyle hep taştan, yahut boyadan kadınlara mı âşık oldunuz?" diye sordu.

Yüzüne yeniden büyük bir ciddiyet yayılan Maximilian: "Hayır, ölmüş kadınlara da âşık oldum" cevabını verdi. Bu sözleri söylerken Maria'nın korku ile irkildiğinin farkına varmadı; sakin sakin konuşmasına devam etti.

"Evet, çok gariptir; ben bir defa ölümünden yedi yıl geçtikten sonra bir kıza âşık oldum. Küçük Very'yi ilk gördüğüm zaman pek hoşuma gitmişti. Üç gün müddetle bu genç kızla meşgul oldum. Onun yaptığı ve söylediği her şeyden, onun harikulâde güzel varlığının bütün görünüşlerinden en büyük zevki duydum; bununla beraber ruhum bunlardan şefkatin fevkinde, en yüksek derecesinde bir heyecana kapılmadı. Nitekim, birkaç ay sonra, bir gün onun hummadan öldüğünü haber alınca çok derinden sarsılmadım. Çok geçmeden onu tamamiyle unuttum; ve senelerce onu hiç hatırıma getirmediğimden eminim. Aradan yedi uzun yıl geçti; bir defasında Potsdam'da bulunuyordum; rahatsız edilmeksizin, yalnızlık içinde, güzel bir yazın zevkini tatmak istiyordum. Orada kimse ile tanışıp konuşmadım. Bütün insan çevrem, Sans-Souci Parkındaki heykellerden ibaretti. Bir gün orada ne oldu bilmem, birisinin yü-

zünün çizgileri, tatlı konuşuşu, sevimli tavırları hâtıramda canlandı; ama bu kimdi? hatırlıyamadım. İnsanın böyle, eski hâtıraları arasında el yordamiyle dolaşması kadar acı bir şey yoktur; onun içindir ki, birkaç gün sonra birden bire küçük Very'yi hatırlayıverince, ve, derhal, böyle silik bir hayal halinde beni uzun zaman rahatsız eden çehrenin onun yüzü olduğunu anlayınca sevinç dolu bir hayret duydum. Evet, bu keşif beni, tıpkı, çok yakın dostunu beklemediği bir anda buluvermiş bir insan gibi sevindirdi; solmuş renkler yavaş yavaş canlandı, ve nihayet, tatlı küçük kız o gülümsiyen, somurtan zeki haliyle, ve her zamankinden daha güzel olarak karşımda dikildi. O andan itibaren bu tatlı hayal artık beni bir lâhza bırakmaz oldu; bütün ruhumu dolduruyor, nerde yürüsem benimle yürüyor, nerde dursam yanımda duruyor, benimle konuşuyor, benimle gülüyordu; ama, pek mâsum, yakınlık göstermiyen bir hali vardı. Ben ise, her gün bu hayalle daha çok büyülenmiş gibiydim. O, günden güne benim için daha tam bir gerçek oluyordu. Ruhları çağırmak kolaydır, ama onları karanlık hiçliklerine geri göndermek çok güçtür; onları kovmağa kalkıştık mı bize öyle yalvararak bakarlar ki kalbimiz onların bu yalvarmalarına dayanamaz, onlara şefaat duygulariyle dolar... Hasılı ben de bu hayalden bir türlü kendimi kurtaramadım, ve ölümünden yedi yıl sonra küçük Very'ye âşık oldum. Potsdam'da, bu garip aşkın içinde kendimi unutmuş halde, böylece altı ay geçirdim. Bu âşık-

lık günlerimde dünya ile temastan eskisinden daha çok kendimi koruyordum; o kadar ki, birisi sokakta giderken yakınımdan geçse de bana sürünecek olsa, en müthiş azapları çekiyordum; bunun gibi, herhangi bir insana rastlamaktan derin bir korku duyuyordum; herhalde, hortlıyan ölülerin gece yeryüzünde dolaşan ruhları da bu hisleri duyarlar; rivayete göre hortlaklar, canlı bir insana rasladılar mı, yaşıyan adam hayaletlerden ne kadar korkarsa, onlar da öyle korkarlarmış. Tesadüf, o sırada Potsdam'a kaçamıyacağım bir misafir, yani kardeşim, geldi. Onu görünce, ve son günlerin hâdiselerine dair anlattıklarını dinleyince, derin bir rüyadan uyanır gibi uyandım, ve birdenbire, tek başıma uzun zaman nasıl yalnızlık içinde yaşamış olduğumu dehşetle duydum. Bu garip hal içinde, mevsimlerin değiştiğini bile farketmemiştim, ve şimdi, çoktan beri yaprakları dökülmüş ağaçların, güz kırağılariyle örtüldüğünü hayretle görüyordum. Hemen Potsdam'ı da, küçük Very'yi de bıraktım, başka bir şehre gittim; orada beni mühim işler bekliyordu, ve gayet çetin münasebetler ve mücadeleler, çok geçmeden bana hoyratlıklarını hissettirdi."

Maximilian, üst dudağı acı bir gülümseme ile büzülürken: "Hey Allahım, dedi, hey Allahım! o zamanlar görüşüp tanışmaktan bir türlü kaçınamadığım yaşıyan kadınlar, somurtmalariyle, kıskanmalariyle, ve beni mütemadiyen, soluğum kesilesiye yorma usulleriyle bana ne azaplar çektir-

diler! okşıya okşıya işkenceler ettiler! Onlarla, durmamaca, balodan baloya koşmak, nice dedikodulara karışmak zorunda kaldım! Sonu gelmiyen hırs, yalancıktan duyulan neşe, öpücüklerle örtülen ihanetler, zehirli çiçekler... Neler gördüm! Bu hanımların hepsi beni zevkten ve aşktan bıktırmasını bildiler, ve bir zaman, bütün kadın cinsine lânet okuyan bir kadın düşmanı oldum. Ben de, âdeta, Rus seferindeki şu meşhur Fransız subayı gibi olmuştum: Beresina'daki buz hendeklerinden canını zorla kurtarmış olan subay, donmuş olan her şeye karşı öyle bir nefret duyar olmuş ki, artık Fortoni'nin en tatlı, nefîs dondurmalarını bile irkilerek karşılarmış. İşte o zamanlar benim geçtiğim bu "aşk Beresinası" da bir zaman beni, en mükemmel, en muhteşem kadınlardan, melek gibi güzel kadınlardan, vanilyalı dondurmalar kadar nefîs kızlardan bile bıktırdı."

Maria: "Rica ederim, kadınları kötülemeyin, diye yalvardı. Bu söylediklerîniz, erkeklerin durmadan geveledikleri lâflardır. Önünde sonunda mesut olmak için kadınlara muhtaçsınız."

Maximilian içini çekti: "Öyle, dedi, doğru söylüyorsunuz. Ama, kadınların bizi mesut etmek için bir tek usulleri vardır; halbuki bizi bedbaht etmenin otuz bin türlü yolunu bilirler."

Maria, hafif bir gülümsemeyi zaptetmeğe çalışarak: "Aziz dostum, diye cevap verdi, ben sadece aynı duygularla çarpan iki kalbin anlaşması-

nı kasdediyorum. Böyle bir saadete hiç erişmediniz mi?... Bakın, yüzünüzde, her zaman görülmiyen bir kızartı uçuştu... Cevap verseniz ya, Max!"

"Yalan değil, Maria, beni bir zaman sonsuz bir saadete ulaştırmış olan aşkımı size itiraf edeceğim için, hemen hemen çocukça bir çekingenlik duyuyorum. Bu hatıranın bir zerresini kaybetmedim; ve hayatın yakıcı tozlariyle kızgın gün sıcağı çekilmez bir hal alınca, ruhum onun serin gölgesine sığınır. Ama size, bu sevgili hakkında tam ve doğru bir fikir verecek halde değilim. Onun öyle esîrî bir hüviyeti vardı ki, bana ancak rüyada ayân olabileceğini düşünebilirdim. Maria, sanıyorum ki sizin rüyalar hakkında beylik, peşin hükümleriniz yoktur; gözümüze gece'eyin görünen bu varlıklar, muhakkak ki, ellerimizle dokunduğumuz, ve dokunmakla çok defa ellerimizi kirlettiğimiz, gün ışığı altında dolaşan kaba suretler kadar gerçektir'er. Evet, beni dünyanın en mesut insanı yapan bu harikulâde var'ık bana rüyada göründü. Onun dış görünüşü hakkında çok az şey söyliyebilirim. Çehresinin şeklini bütün çizgileriyle vermek elimden gelmez. Bu, daha önce hiç görmediğim, ve daha sonra da, hayatımda hiç raslamadığım bir yüzdü. Şu kadarını hatırlıyabilirim: Pembe, beyaz değildi, bir tek renk'i: Tatlı bir kırmızılıkla örtü'müş solgun sarıydı, ve billûr gibi şeffaftı. Bu yüzün güzelliğini veren, ne çizgilerdeki tam ölçü, ne de o hoş canlılıktı; onun bütün karakteri, daha çok, büyüleyici,

çekici, âdeta korkutucu samamiliğindeydi. Bu, şuurlu bir aşkla ve nsanı sihirliyen bir iyilikle dolu bir yüzdü; bu, bir çehre olmaktan çok, bir ruhtu; bundan ötürü, onun dış şeklini tam olarak hiçbir zaman hayalimde canlandıramamışımdır. Gözleri çiçekler gibi tatlıydı, dudakları solgundu, ama, kıvrımları lâtifti; peygamber çiçeği renginde ipek bir sabahlık giyerdi; bütün elbisesi bundan ibaretti. Boynu ve ayakları çıplaktı. Yumuşak, ince elbisenin altından bazen, âzalarının çevik ve ahenkli narinliği, sanki kaçamak yaparcasına kendini belli ederdi. Onunla konuştuğumuz sözlerden de şimdi bir şey hatırlıyamıyorum. Bildiğim bir şey var: Nişanlanmıştık, açık kalblilik ve itimat havası içinde yaşıyan neşeli, mesut iki nişanlı gibi, hemen hemen iki kardeş gibi sevişiyor, kucaklaşıyorduk. Ama, bazı zamanlar olurdu ki, hiç konuşmadan, gözlerimiz birbirine dikili durur, ve bu vecitli bakış içine sanki ebediyetler boyunca dalmış gibi olurduk... Beni bu rüyadan ne uyandırdı? Bunu da söyliyemiyeceğim; şu kadarını biliyorum ki, epey uzun bir zaman, bu aşk saadetinin ardında bıraktığı sarhoşluk içinde kendimi unuttum. Uzun zaman, kimsenin tatmadığı hazlara kanmış gibiydim. Bir rahavet içinde, bütün kalbim, ta derinliklerine kadar saadetle doluydu. O zamana kadar tanımadığım bir sevinç, bütün hislerimin üzerine dökülmüş, yayılmıştı. Sevgiliyi bir daha rüyalarımda görmedim ama, böylece bir zaman neşeli ve memnun yaşadım. Ne çıkardı bir daha görmesem?

onun bakışlarında ebediyetleri tatmamış mıydım? O beni, tekrarlardan hoşlanmadığımı bitmiyecek kadar az mı tanımıştı?"

Maria: Doğrusu ya, diye atıldı, siz bir "*homme à bonne fortune*"[4] sünüz... Peki, ya Mademoiselle Laurence, söyleyin bana, o nasıldı? Mermer heykel miydi, yoksa yağlı boya resim mi? ölü müydü, rüya mı?..."

Maximilian büyük bir ciddiyetle: "Belki de hepsi birden..." diye cevap verdi.

"Bu sevgilinin, varlığından şüphe edilecek bir cisimden yapılmış olması lâzım geldiğini tahmin ediyorum, aziz dostum. Onun hikâyesini bana ne zaman anlatacaksınız?"

"Yarın. Bu uzun bir hikâyedir, bugün pek yorgunum. Operadan geliyorum; kulaklarım fazlaca miktarda müzikle dolu."

"Bugünlerde Operaya pek sık gidiyorsunuz, Max. Ve sanıyorum ki oraya dinlemekten çok görmek için gidiyorsunuz."

"Yanılmıyrsunuz, Maria. Operaya güzel İtalyan kadınlarının yüzlerini seyretmeğe gidiyorum. Şüphesiz onlar tiyatro dışında da yeteri kadar güzeldirler, ve bir physionomiste onların çizgilerindeki ideal mükemmelliğe bakıp, İtalyan milletinin vücut güzelliğinde güzel sanatların tesirini ispat edebilir. Burada tabiat, sanatkârlara vaktiyle ödünç verdiği sermayeyi geri almış, ve görü-

yorsunuz ya, bu sermayeden ne nefîs faizler alıyor. Tabiat vaktiyle sanatkârlara modeller verirken, bugün, kendisinden doğmuş şaheserleri kopya etmek sırası ona gelmiş. Burada güzellik duygusu bütün milletin içine işlemiş, ve nasıl vaktiyle cisim ruh üzerine tesir etmişse, şimdi de ruh cisim üzerinde izlerini belirtiyor. Mihraplardaki güzel resimlerde canlandırılmış güzel Madonna'lar karşısındaki ibadetler meyvasız kalan hareketler değildir; Meryem suretleri, âdeta, nişanlı delikanlıların kalbini güzellikleriyle doldurur, öte yandan da nişanlı kızlar, gönüllerinde yakışıklı bir azizin hayalini taşır; ve bu çeşit kan kaynaşmaları sayesinde bu memlekette öyle bir millet meydana çıkmıştır ki, bitip çiçek açtığı harikulâde topraktan da, kendini ışıklariyle altın bir çerçive gibi çerçiveliyen güneşli gökyüzünden de daha güzel. Erkekler, heykel veya yağlı boya resim değil iseler beni pek ilgilendirmezler; kendilerine haydut hali veren kara favorileri, cesaret ve asalet ifadesi taşıyan kemerli burunları ve zeki parıltılı tatlı gözleriyle bu çevik endamlı güzel İtalyan erkeklerine istediğiniz kadar hayranlık duymayı size bırakıyorum. Rivayete göre, İtalyan erkekleri içinde en güzelleri Lombardiyahlarmış. Bu meseleye dair incelemeler yapmadım ama, Lombardiyalı kadınlar üzerinde ciddî olarak düşündüm; hiç şüphem kalmadı, onlar, şöhretlerini haklı çıkaracak kadar güzeldirler. Ama onlar herhalde Orta Çağda

da oldukça güzeldiler. Nitekim, rivayet ederler ki, Birinci François'yı İtalya seferine sevk eden gizli âmillerden biri de Milâno'lu kadınların güzellikerinin şöhreti olmuş; herhalde şövalye-Kıral, mânevi hısımları olan bu bayanların, vaftiz babasının kızlarının, gerçekten tevatür edi'diği kadar güzel olup olmadıklarını öğrenme merakına kapılmış olacak... Zavallı adamcağız! Bu merakı ona Pavia'da epiy pahalıya mal oldu![5]

Ama, yüzleri müzikle ışıklandığı zaman bu İtalyan kadınları nasıl birden güzelleşiyorlar! "Işıklandığı zaman" diyorum, zira müziğin Operada, güzel kadınların yüzlerinde görülen tesiri, geceleyin heykelleri meşalelerin ışığında seyrettiğimiz zaman bizi hayretlere düşüren ışık ve gölge tesirlerine tamamiyle benziyor. Mermer heykeller, ancak böyle bir ışıklanma anında bize içlerinde mekân tutmuş olan ruhu ve ürkek, dilsiz sırlarını, insanın içini ürperten bir gerçeklikle ayan ederler. Güzel İtalyan kadınlarını, ancak Operada gördüğümüz zamanlar, onların bütün hayatları da aynı şekilde perdesinden sıyrılır, bize aşikâr olur; o zaman, melodilerin birbiri ardından değişmesi, onların ruhlarında bir sıra duygular, hâtıralar, istekler ve acılar uyandırır; bunların hepsi, bir anda, yüz çizgilerinin hareketlerinde, kızarmalarında, sararmalarında, hattâ gözlerinde ifade bulur. Okumasını bilen onların güzel yüzlerinde çok tatlı ve dikkate değer şeyler okuyabilir: Meselâ Boccacio'nun hikâyeleri gibi meraklı

maceralar, Petrarca'nın sonetleri gibi yumuşak duygular, Ariosto'nun sekizli kıtaları gibi sergüzeşt dolu hercayilikler, hattâ bazen, büyük Dante'nin Cehennem'i kadar şiiri olan korkunç bir hıyanet ve yüce bir merhametsizlik... İşte bunun için, [meselâ Rossini'nin bazı parçaları çalınırken veya söylenirken][6] başım kaldırıp locaları seyretmek zahmetine değer. Yalnız, bu arada erkekler heyecanlarını o kadar gürültü ile ifade etmeseler!... İtalyan tiyatrolarındaki bu çılgınca şamata, doğrusu bazen bana tahammül edilmez geliyor. Ama, müzik bu insanların hayatları ve millî varlıklarıdır. Şüphesiz, başka memleketlerde de İtalya'nın büyük şöhretleriyle boy ölçüşen müzik üstatları vardır, ama hiçbir yerde, burada olduğu gibi müzikçi bir mil'et yoktur. Burada, İtalyada, müziği fertler temsil etmez, bu sanat bütün halkta tecelli etmiş gibidir, müzik halkta cisimleşmiştir. Bizim memlekette, Kuzeyde, mesele tamamiyle başkadır; müzik insan olur: Mozart veya Meyerbeer adlarını alır. Üstelik, Kuzey müzikçilerinin verdikleri şeylerin en iyisini şöyle biraz incelersek, onların içinde İtalyan güneşinin ışığını, ve portakalların kokusunu buluruz; ve onlar, bizim Almanyamızdan çok, güzel İtalyanın, müziğin vatanı olan bu memleketin malıdırlar. Evet, İtalya daima müziğin vatanı olacaktır; hattâ büyük ustaları mevsimsiz toprağa düşmüş veya seslerini kaybetmiş, Bellini ölmüş, Rossini susmuş olsalar bile..."[7]

Maria: "Sahi, diye söze karıştı, Rossini susmakta ısrar ediyor. Yanılmıyorsam on seneden beri sesi duyulmuyor."

Maximilian: "Belki de bu onun bir nüktesidir, diye cevap verdi; herhalde, ona takılan "Pesaro Kuğusu" lâkabının kendisine hiç uymadığını göstermek istemiştir. Öyle ya, kuğular hayatlarının sonunda öterler, halbuki Rossini, hayatının ortasında sesini duyurmaz oldu. Ve ben sanıyorum ki o, bunu yapmakla çok doğru bir harekette bulundu; böylece bir dâhi olduğunu ispat etti. Sanatında sadece hüner ve kabiliyet sahibi olan sanatçı, hayatının sonuna kadar, hünerini gösterme gayretini muhafaza eder; şan ve şeref hırsı onu boyuna uyanık tutar; o, durmadan kendini geliştirdiğini hisseder, ve en yüksek mertebeye erişmeğe uğraşır. Ama dâhi, erkenden en yüksek noktaya ulaşmıştır, artık memnundur, dünyayı ve cılız şan ve şeref hırsını küçümser, ve William Shakespeare gibi, Avon kıyısındaki Stratford'da evine çekilir, yahut da Gioachimo Rossini gibi, Paris'te, Boulevard des Italiens'de, nükte savurup gülerek piyasa eder. Vücut yapısı sağlamsa, dâhi şaheserlerini verdikten, yahut da, hususi tâbiriyle le, mission'unu bitirdikten sonra da daha uzun bir zaman yaşar. Dâhiler muhakkak erken ölürler, diye düşünmek, aslı esası olmıyan bir peşin hükümdür; zannedersem 30 ile 34 yaş arasını dâhiler için tehlikeli çağ diye gösterirler. Zavallı Bellini'ye bu mevzu üzerinde epiy takılmışımdır:

Şaka olsun diye ona, dâhi olmak haysiyetiyle, ve tehlikeli yaşa erişmekte olduğundan yakında ölmesi lâzım geldiği şeklinde kehanette bulunurdum. Ne tuhaftır! benim konuşmamdaki şaka edasına rağmen sözlerimden müthiş korkuya düşerdi; bana: .'Siz benim Gettatore'msiniz" ([7] a) der, ve nazara karşı yapılması âdet olan acayip işaretlerle, şomlukları defetmek isterdi... Yaşamaktan ne kadar hoşlanırdı... Ölümden müthiş nefret ederdi, lâfını bile ettirmezdi; tıpkı, karanlıkta yatmaktan korkan bir çocuk gibi ölümden korkardı... Kendisi de fevkalâde iyi kalbli, sevimli bir çocuktu; bazen inatçı, dik başlı olduğu vardı, böyle hallerde, yakında öleceğini hatırlatarak yola getirmek lâzım gelirdi: o zaman derhal sesinin perdesi iner, yalvarmağa başlar, ve iki parmağiyle, kötü nazarları defetmek için işaretler yapardı... Zavallı Bellini!"

"Demek onunla şahsen tanıştınız? Güzel miydi?"

"Çirkin değildi. Görüyorsunuz ya, biz erkekler de, bize, kendi cinsimizden birisi hakkında bu biçim bir suâl sorulduğu zaman, müspet bir cevap veremiyoruz... Boylu boslu, ince yapılı bir adamdı, hareketleri kibar ve sevimli, hattâ, diyebilirim, biraz yapmacıklı idi. Süse pek düşkündü: Her zaman çıtkırıldım - *tiré à quatre épingles*[8] - bir hali vardı. yüzü muntazamdı: Uzunca, ve solgun pembe renkli bir yüz; ince bukleli kıvırcık saçları, açık kumral, âdeta altın rengine yakındı; geniş,

çok geniş asîl bir alnı vardı; düz ve muntazam bir burun, solgun mavi gözler, ölçüsü mükemmel bir ağız, yuvarlak bir çene. Yüzünün çizgilerinde bir müphemlik, sütün tatlılığına benzer bir karakter yumuşaklığı vardı, ve bu yüzün süt çeşnisi, bazen mayhoş bir acı ifadesine dönerdi. Bu acı ifadesi, Bellini'nin yüzünde, zekânın, eksikliğini belli etmemeğe çalışırdı; ama bu, derinliği olmıyan bir acı idi; bu acı, sahibinin gözlerinde şiirsiz bir ifade ile parlar, ve dudakları etrafında ihtirassız bir ürperme halinde uçuşurdu. Genç maestro, bu sığ ve yumuşak acı ifadesini, bütün şahsiyetinde meydana vurmak ister görünürdü. Saçları, öyle derin hayallere dalmış bir hassasiyetle kıvır kıvır bükülmüştü, elbisesi narin vücuduna öyle bir kıvraklıkla yapışmıştı, ve hezaran bastonunu öyle bir idyllique eda ile tutardı ki, bana her zaman "çoban oyunları"nda, kordelalar sarılmış değnekleriyle, allı yeşilli ceket ve pantalon giyip kırıtırak sahneye çıkan genç çobanları hatırlatırdı. Genç kızlarınkine benzer yürüyüşünde de öyle esîrî, öyle hazin ölüm türküleri söyliyen bir hal vardı ki... Bu adama sanki: kısa külotlu, ve tokalı *eskarpins*'ler giymiş bir iç çekişi derdiniz. O, kadınlar arasında çok takdir kazanmıştır, ama, bir kadının ona büyük bir ihtirasla bağlanmış olacağını sanmıyorum. Onunla karşılaşmalarda, ben kendi hesabıma, daima, eğlendirmekle beraber rahatsız eden bir şey duyardım; bu, herhalde. Fransızcayı çok kötü konuşmasından ileri geliyordu. Bellini,

uzun yıllar Fransada yaşamış olmakla beraber, Fransızcayı, belki İngiltere'de konuşulandan da daha kötü konuşurdu. Bu konuşmayı "kötü" sıfatiyle vasıflandırmamalıyım, bu sıfat pek hafif kalır; korkunç, akılları durduracak derecede müthiş demek lâzım. Evet, insan onunla bir mecliste bulunup da onun, zavallı Fransızca kelimelerin, tıpkı mahkûmlarına işkence yapan bir cellât gibi, çatır çatır kemiklerini kırmasını, ve durmamaca ipe sapa gelmez palavralarını savurmasını duyunca, dünyanın bir gök gürültüsü içinde batacağını sanırdı... O zaman bütün salonda bir ölüm sessizliği hüküm sürer, bütün yüzlere tebeşir renginde veya kükürt sarılığında ölüm korkusu çökerdi; kadınlar, düşüp bayılmak mı lâzım, kaçmak mı lâzım, bilemezler, erkekler şaşkın şaşkın, sanki bacaklarındaki aynı pantolon bulunduğundan emin olmak istermiş gibi, pantolonlarına bakardı; işin en müthiş tarafı, bu korku, aynı zamanda insanda, zaptedilmesi hemen hemen imkânsız katılasıya bir gülme arzusu uyandırırdı. Onun içindir ki, Bellini ile aynı mecliste bulunanlar, onun yanında olmaktan bir nevi helecan duyarlardı; bu, hem çekici, hem de ürkütücü hassası olan insafsız bir büyü kuvvetiydi. Bazen onun ağzından farkında olmadan dökülen nükteler, sırf eğlendirici çeşitten şeyler olurdu; ve bunlar zevksizliği bakımından, hemşerisi Pallagonia Prensinin şatosuna benzerdi: Goethe, "İtalya Seyahatnamesi"nde bu şatoyu, barok tarzında acayip eşyalar, ve gayesiz,

maksatsız bir araya getirilip yığılmış çirkin nesnelerle dolu bir müze diye tasvir eder. Böyle meclislerde Bellini, daima gayet masum ve ciddî şeylerden bahsettiğine inandığı için, onun yüziyle sözleri arasında çok komik bir tezat meydana çıkardı. Onun yüzünde benim hoşuma gitmiyecek şeyler o zaman daha keskin, daha kuvvetli şekilde ifade bulurdu. Onda hoşlanmadığım taraf, açıkça söylemeliyim, kusur gibi gösterilebilecek çeşitten şeyler değildi. Nitekim, kadınlar da, benim eksik diye gördüğüm bu şeyleri hiç de öyle saymamışlar, bilâkis onlardan hoşlanmışlardır. Bellini'nin yüzünde ve bütün dış görünüşünde, benim üzerimde hoşlanmadığım bir tesir yapan maddi bir tazelik, kanlı canlı bir vücudun pembeliği vardı, halbuki ben ölü solgunluğunu, mermer soğukluğunu severim. Ancak çok sonraları, Bellini ile uzun zaman dostluk yaptıktan sonra ona karşı daha bir yakınlık duydum. Duygularımdaki bu değişiklik, onun karakterinin tam mânasiyle asîl, iyi olduğunu anlamam üzerine meydana geldi. Ruhu, şüphesiz, hiçbir çirkinlikle kirlenmemiş, lekelenmemiş tertemiz kalmıştır. Zaten onda bu masum babacanlık, dehâdan nasibi olan insanlarda - her rasgeldiklerine göstermeseler bile - muhakkak bulunan o çocuk saflığı, sadeliği de eksik değildi."

Maximilian, o ana kadar ayakta durup arkalığına dayandığı iskemleye oturduktan sonra devam etti: "Evet, hatırlıyorum, bir anı hatırlıyo-

rum ki, Bellini o lâhzada bana, yüzünü fevkalâde sevimli gösteren bir ışık altında göründü. O kadar ki, ona âdeta zevk duyarak baktım, ve onunla daha yakından tanışmağa kendi kendime karar verdim. Meğer bu, benim onu hayatında son görüşüm olacakmış! Paris'in en küçük ayaklı kadını olan şişman bir hanımın evinde[10] beraberce yemek yediğimiz bir akşamdı; çok neşeliydik, piyanoda en tatlı melodiler çalınıyordu... [Küçücük, şirin bir terziye benziyen evin hanımı, her zamankinden daha çok neşe saçıyordu.][11] O iyi kalbli Bellini'yi hâlâ görür gibi olurum: Kendisine mahsus o çılgınca şaklalarından, gevezeliklerinden nihayet yorulmuş gibi, bir iskemleye çöküvermişti... Bu iskemle çok alçaktı, o kadar alçaktı ki, Bellini âdeta, karşısında divana uzanmış olan güzel bir kadının ayakları dibinde oturmuş bulunuyordu; kadın tatlı ve muzip bakışlarla Bellini'yi süzüyor, Bellini de onu, Fransızca sözlerle eğlendirmeğe çalışıyordu; her cümlesinde de söylediğinin saçma değil, bilâkis gayet ince bir iltifat olduğunu ispat etmek istiyormuş gibi, sözlerini acayip Sicilya şivesiyle tercüme ediyordu. Sanıyorum ki güzel kadın Bellini'nin sözlerini pek dinlemiyordu. Aksak fesahatının arada bir yardımına çağırdığı hezaran bastonunu Bellini'nin elinden almış, bununla genç maestronun şakaklarında harikulâde bir yapı ahengiyle duran kıvırcık saçları bozup karıştırarak eğleniyordu. Genç kadının yüzüne, dünyada hiç kimsenin çehresinde görmediğim bir

ifade veren gülümseme, herhalde bu şeytanca oyundan geliyordu. Bu yüzü hiç unutamam! Bu, hayatın çiy gerçeğinden çok, şiirin rüya düynasının malı gibi görünen yüzlerden biriydi; Da Vinci'nin resimlerini hatırlatan *contour*'lar Lombardiya ustalarının eserlerinde gördüğümüz, yanaklardaki masum gamzeleri ve içli bir ifade taşıyan sivri çeneleriyle göze çarpan asîl beyzîlik... Tenin rengi daha çok Roma ustalarının portrelerindeki gibi yumuşak, tatlı: âdeta inci gibi donuk; kibar bir solgunluk, bir *morbidezza*...[12] Kısacası, eski İtalyan portrelerinin hiçbirinde kimsenin bulamıyacağı bir yüzdü bu. O, belki XVI ncı yüzyıl İtalyan sanatçılarının şaheserlerini yaratırken âşık oldukları, yine o çağın şairlerinin kendilerine ölümsüzlük sağlıyacak şarkılarını çağırdıkları zaman düşündükleri, Alman ve Fransız harb kahramanlarının, kılıçlarını kuşanıp maceralar peşinde Alp'leri aştıkları zaman arzuladıkları büyük kadınlardan birini temsil ediyordu. Evet, evet, o bölye bir çehreydi; güzel hanım hezaran hastonun uciyle iyi kalbli Bellini'nin kıvırcık saçlarını dağıtırken, bu yüzde en tatlı muziplik, en kibar şeytanlık bir gülümseme halinde beliriyordu. Bu anda Bellini, sihirli bir değnekle dokunulmuş da tılsımlanmış, ve bana çok dost bir varlık haline gelmiş gibi oldu; onu birden bire gönlüme akraba bir insan gibi kendime yakın hissettim. Genç kadının dudaklarından dökülen gülümsemenin ışığiyle yüzü aydınlanmıştı. Belki bu onun hayatı-

nın en parlak, en harikulâde anıydı... O dakikayı hiç unutamıyacağım... On dört gün sonra gazetede, İtalyanın, bu en ünlü oğullarından birini kaybettiğini okudum.

Ne gariptir! aynı günlerde Paganini'nin ölüm haberi de yayıldı. Bu habere hiç şaşmadım, ve bunun doğruluğundan bir an şüphe etmedim, çünkü ölü benizli ihtiyar Paganini zaten her zaman bir ölüye benzerdi; ama, genç, pembe yüzlü Bellini'nin ölümüne bir türlü inanamadım. Halbuki Paganini'nin ölüm haberi[12] bir gazetenin yalan havadisiymiş; o şu anda, sapasağlam Cenova'da bulunuyor, Bellini ise Paris'teki mezarında yatıyor."

Maria: "Paganini'yi sever misiniz?" diye sordu.

Maximilian cevap verdi: "Bu adam, vatanını süsliyen en değerli varlıklardan biridir, ve şüphesiz, İtalya'nın müzik sanatında ileri gelenlerinden bahsederken onu sitayişle anmak lâzım gelir."

Maria söze karıştı: "Onu hiç görmedim, dedi, ama rivayet edildiğine göre, görünüşü, insanın güzellik duygusunu tatmin edecek gibi değilmiş. Portrelerini gördüm..."

"Portreleri kendisine hiç benzemez, diye Maximilian genç kadının sözünü kesti; resimlerinde onu ya çirkinleştirmişler, yahut da güzelleştirmişlerdir, hakiki karakterini hiçbirinde bulamazsınız. Paganinin'nin çehresini kâğıt üzerine ge-

çirmekte, zannedersem bir tek adam başarı göstermiştir; bu, Lyser[14] adında sağır bir ressamdır. Bu adam, zekâ taşan bir çılgınlığın kuvvetli buluşlariyle, ve birkaç kalem çırpışiyle, Paganini'nin başını öyle yakalamış ki, resimdeki gerçeklikten insan hem neşe, hem de korku duyar. Sağır ressam bana: "Resmi çizerken elimi şeytan idare etti" demişti. Bunu söylerken, bıyık altından kıs kıs gülüyor, ve fevkalâde zeki maskaralıkları sırasında, her zaman yaptığı gibi, alaylı alaylı kafasını sallıyordu. Bu ressamın her zaman böyle tuhaflıkları, orijinallikleri vardı; sağırlığına rağmen, müziğe hüyük bir heyecan ve ilgi gösterirdi; çalgıcıların yüzlerinden müziği okumak ve çalışta ne dereceye kadar başarı gösterdikleri hakkında, parmaklarına bakıp hüküm vermek için, orkestraya yakın bir yerde oturduğu zaman, zannedersem iyi de anlardı; Hamburg'un tutunmuş bir gazetesinde opera tenkidleri de yazardı. Bunda şaşılacak ne var? Oyunun görünen işaretlerinde sağır ressam sesleri de görüyordu. Öyle insanlar vardır ki, onlar için sesler, sadece, içinde renkleri ve şekilleri duydukları görünmez işaretlerdir."

Maria: "Siz de böylelerindensiniz." dedi.

"Ne yazık ki, Lyser'in çizdiği o küçük resmi kaybettim; belki bu portre size Paganini'nin görünüşü hakkında bir fikir verirdi. Gayet keskin, ve süratli, kaçıcı siyah çizgiler ancak, bu masal varlıklarının yüzlerinde raslanabilecek ifadeyi yakalıyabilir; onun yüzündeki çizgiler, canlıların

güneşli dünyasından çok, kükürt dumanlarının perdesi arkasından görünen gölgeler dünyasının malı idi. Alster paviyonunun önünde, Paganini'nin orada ilk konserini verdiği gün durduğumuz sırada sağır ressam beni inandırmak ister gibi: "Evet dostum, dedi, sahiden elimi şeytan idare etti." Sonra devam etti: "Bütün dünyanın söylediği yalan değil: O, dünyanın en iyi kemancısı olmak, yay çekerek milyonlar kazanmak, bundan başka bir de, uzun yıllar yatıp çürümeğe mahkûm olduğu kürek cezasından kurtulmak için, bütün varlığiyle kendini şeytana satmış. Ya, biliyor musunuz dostum? O, Lucca şehrinde, orkestra şefliğini yaptığı sırada meşhur tiyatro artistlerinden birine âşık oldu; alelâde küçük bir rahipten sevgilisini kıskandı, beyaz boynuz taktığını anladı, ve hakiki bir İtalyan erkeğine yakışacak şekilde, sadakatsiz sevgilisini bıçakladı, Cenova'da küreğe mahkûm edildi, ve söylediğim gibi, kendini şeytana teslim etti, bu sayede evvelâ mahkûmluktan kurtuldu, sonra da dünyanın en meşhur kemancısı oldu; işte, görüyorsunuz ya, bu gece herbirimizi iki talerlik bir haraca bağlıyor... İyi insan lâfın üstüne gelir derler, bakın, bakın! ağaçlı yoldan buraya doğru geliyor, yanında da pek tekin bir adama benzemiyen çömezi var."

Sahiden de, o anda karşıdan Paganini göründü. Topuklarına kadar inen, ve boyunu çok uzun gösteren gri bir redingot giymişti. Dolaşık, uzun kara saçları omuzuna düşüyor, ve solgun ölü ben-

zinin çevresinde koyu bir çerçeve meydana getiriyordu; bu yüzde keder, deha ve cehennemin damgaları, yok edilemiyecek kadar derin kazınmıştı. Yanında, alçak boylu, üstü başı düzgün, babayani bir adam, dans eder gibi, zıplıya zıplıya yürüyordu; buruşuk pembe bir yüzü, çelik düğmeli açık gri ceketi vardı; dört etrafına tahammül edilemez bir teklifsizlikle selâm ve iltifatlar savuruyor, bir yandan da, gayet endişeli, ürkek bakışlarla, yanında ciddî ve düşünceli yürüyen adama bakıyordu. İnsana, Retzsch'in tablosunu seyrediyormuş gibi geliyordu: O resimde, Faust'un Wagner'le birlikte, Leipzig'in kale kapıları önünde gezinişi tasvir edilir. Sağır ressam bu iki adamın görünüşlerindeki hususiyetleri, kendine mahsus delice usullerle tefsir etti; Paganini'nin, uzun ve ölçülü adımarla yürüyüşüne bilhassa dikkatimi çekiyordu. "Sanki ayaklarında hâlâ forsa zincirleri varmış gibi, değil mi? dedi. Bir defa bu yürüyüşe alışmış, ölünceye kadar bırakamaz. Sonra, bakın yanında giden adama; o, kendisini beylik, bayağı suallerle rahatsız ettiği zaman nasıl alaylı alaylı tepeden bakıyor; ama, bu adamdan imkânı yok kurtulamaz;şeytanın ta kendisi olan bu hizmetkâriyle aralarında kanla imzalanmış bir sözleşme vardır. Cahil halk sanır ki Paganini'nin yanından ayrılmıyan bu adam Hannover'li komedi ve fıkra muharriri Harrys'dir, ve Paganini onu seyahatlarında konserlerinin para işlerini görsün diye yanına almıştır. Halk bilmez ki Şeytan, Herr Georg

Harrys'den sadece şeklini, görünüşünü almıştır, ve bu arada, bu zavallı adamın zavallı ruhu, Hannover'de bir sandığın içinde, başka eski püskü şeylerin yanında, Şeytan gelip de ona etten zarfını veresiye kadar kilitli kalacaktır. Belki Harrys'in kalıbından sıyrıldıktan sonra da Şeytan, efendisinin yanında başka bir kıyafetle, meselâ kara bir köpek şeklinde dünyayı dolaşacaktır."

Paganini'ye öğle vakti, gün ışığında, Hamburg'un Jungfernstieg caddesinin ağaçları altında rasladığım zaman bile o bana oldukça acayip, insanlardan başka türlü, hayatı maceralarla dolu bir adam gibi görünmüştü; gece konserde, insanın içine dehşet salan garip heyetiyle beni daha da çok şaşırtacaktı. Bu konser Hamburg Komedi Tiyatrosunda veriliyordu. Ve sanat meraklısı kalabalık, erkenden salonu öyle bir doldurmuştu ki, kendime güç belâ ön sıralarda küçücük bir yer bulabildim. Posta günü olmasına rağmen ön localarda ticaret dünyasının bütün seçkin simalarını, bankerlerden ve başkaca milyonerlerden bir Olympos dolusu kahve ve şeker Tanrılarını, ve yanlarında da sayın eşleri, Wandrahm[15] caddesinin Junon'ları ve Dreckwall[16] caddesinin Aphrodite'leri mesabesinde Tanrıçaları görüyordum. Nitekim salonda da dinî bir sessizlik hüküm sürüyordu. Bütün gözler sahneye çevrilmişti. Bütün kulaklar, iştimek için her türlü tertibatı almış bulunuyordu. Yanımda, kürk üzerine iş gören ihtiyar bir komisyoncu oturuyordu; hemen,

kulak deliklerini tıkayan pis pamukları çıkardı, böylece kendisine iki taler duhuliye masrafına mal olan kıymetli sesleri daha iyi emmek, sömürmek imkânını bulacaktı. Nihayet sahnede, karanlık heyulâsiyle bir adam göründü; sanki zulemat diyarından gelmiş gibiydi. Bu, siyah gala kostümünü giyinmiş Paganini idi; belki de Proserpina'nın sarayında, Cehennem halkı arasındaki teamülün kabul ettiği korkunç derecede çirkin bir biçimde yapılmış siyah bir fırakla, siyah bir yelek giymişti; siyah pantolonu ince bacaklarını ürkek ürkek sarıyordu. Bir elinde keman, bir elinde de yayı yere doğru sarkmış olarak tuttuğu zaman, uzun kolları daha da uzun görünüyordu, nerdeyse yere dokunacak gibiydi; nihayet seyircilerine, görülmemiş derecede mübalâgalı reveranslarını ihsan eyledi. Vücudunun köşeli bükülüşlerinde insanı irkilten bir tahta katılığı, aynı zamanda da bir hayvanın maskaralığı vardı, öyle ki bu bükülüşleri seyrederken içimizde fevkalâde bir gülme arzusu uyandı. Ama, orkestranın kamaştırıcı ışığı altında daha da beyaz, bir ölü benzi gibi solgun görünen yüzünde o anda öyle yalvaran bir hal, öyle aptalcasına saf ve mâsum bir ifade vardı ki, karşı durulmaz bir merhamet hissi gülme isteğimizi boğdu. O, bu ezilip büzülmeleri, bu yaltaklanmaları bir köpekten mi öğrenmiş, bu yalvaran bakış acaba can çekişen bir hastanın bakışı mıdır? Yoksa o bakışın arkasında, bir cimrinin alayı mı maskelenmiştir? Bu, ölümünü bekliyen, ve sanat

meydanında seyircileri, tıpkı ölen bir gladiyator gibi, vücudunun son kıvranmalariyle eğlendiren bir canlı mıdır? yoksa, mezarından kalkmış bir ölü, elinde keman tutan, ve kalbimizdeki kanı, olmazsa cebimizdeki parayı sömüren bir hortlak mıdır?

Paganini, bitip tükenmiyen reveranslarını yapıp halkı selâmlarken kafamızda bütün bu sualler mekik dokuyordu; ama, harikulâde usta, kemanını çenesine dayayıp çalmağa başlayınca, bütün buna benzer düşünceler birden sustu. Bana gelince: Bende müziğe bağlı ikinci bir görme duyusu, bir sesi duyduğum anda, ona yapışık olan, ondan ayrılmıyan "ton figürleri"ni görme kabiliyeti olduğunu bilirsiniz; öyle ki, Paganini, yayını her çekişinde benim gözlerimin önüne görülür şekiller, vakalar getiriyor, bana ses veren hierogliflerle tiz perdeden çeşit çeşit hikâyeler anlatıyor, aynı zamanda önümde kemaniyle baş rolünü kendi oynadığı renkli bir hayal oyunu gösteriyordu. Daha yayını ilk çekişinde etrafındaki kulisler değişivermişti: O şimdi, birden bire, nota sehpasiyle birlikte, Pompadour zevkinde, neşeli bir dağınıklık gösteren sedefli mobilyalarla döşenmiş bir odada duruyordu: Her tarafta küçük aynalar, yaldızlanmış Amor heykelleri, Çin porselenleri, ve oraya buraya dağılmış kordelâların, çiçek çelenklerinin beyaz eldivenlerin, yırtılmış ipek dantelâların, sahte inci kolyelerin, altın taklidi teneke taçların, hasılı bir *primadonna*'nın çalışma odasında bu-

lunması âdet olan buna benzer telli pullu, cicili bicili bir sürü şeyin meydana getirdiği bir kargaşalık... Aynı zamanda Paganini'nin görünüşü de, hem de kendi lehine olmak üzere değişmişti; leylâk renginde ve dizden sıkma atlas bir pantolon, gümüş kılaptanla işlenmiş beyaz bir yelek, düğmelerinin etrafı altın işlemeli açık mavi kadifeden bir ceket giymişti; küçücük bukleler halinde, ihtimamla kıvrılmış saçları, o keman çalarken yanı başında duran küçücük güzel kadına göz uciyle baktığı sırada gençlik ve sıhhatle parlıyan ve tatlı bir şefkat ifadesi saçan yüzünün etrafında uçuşuyordu.

Sahiden de, şimdi yanında, eski modaya göre giyinmiş genç, güzel bir kadın görüyordum: Kalçaları hizasında etekleri şişkin bir elbise giymiş, endamı zarif, ince, saçları beyaz pudralanmış ve yukarıya doğru bir yığın halinde toplanmış olduğu için parlak gözleri, allıkla kızarmış küçücük yanakları, yapma benleri, küstahça kalkık mini mini burniyle yuvarlak yüzü daha iyi meydana çıkmıştı. Elinde beyaz bir kâğıt tomarı vardı, ve gerek dudaklarının oynamasından, gerek güzel vücudunun yukarı kısmının iki tarafa salınışından anlaşılıyordu ki şarkı söylüyordu, ama, kulağıma onun *trille*'lerinden hiçbiri gelmedi, ve yalnız genç Paganini'nin, güzel kızın şarkısına uydurarak çaldığı kemandan onun ne çağırdığını, ve o çağırırken, Paganini'nin, ruhunda neler duyduğunu anlıyordum. Ah! bu, akşamın alaca karan-

lığında, ilkbaharın çılgınlığiyle dolu kalbini gülün kokusu hasretle sarhoş ettiği bir sırada bülbülün şakıdığı melodilerdendi. Ah! bu, insanı zevkle gevşeten, eriten bir saadetti! Bu öpüşen, sonra somurtarak kaçışan, ve nihayet yeniden gülüşüp kucaklaşan ve birleşen, ve bu mest edici birleşme halinde ölüp giden seslerdi. Evet bu sesler, tıpkı muzipçesine kovalaşan, birbirinden kaçıp çiçeklerin arkasında saklanan, ve sonunda hafif, tüy gibi oynaşıyorlardı.Ama, bilinmez, bir örümcek, evet ışığı içinde göklere doğru uçup giden kelebekler gibi oynaşırlardı. Ama, bilinmez, bir örümcek, evet bir örümcek çıkıverir, ve böyle âşık kelebeklere acıklı bir akibet hazırlar. Genç adamın kalbi bunu mu seziyor, ne? Yılan gibi sürüne sürüne sokulan bir felâketin önceden duyuluşu gibi, acıklı bir iç çekişini andıran bir ses, Paganini'nin kemanından etrafa dağılan en harikulâde melodilerin içine hafifçe kayıp karıştı... Genç adamın gözleri nemleniyor. O, *amata*'[17] sının önünde yalvarırcasına diz çöküyor.Ama, felâket! kadının ayaklarını öpmek için eğildiği anda yatağın altında ufak tefek bir *abbate*[18] görüyor. Bu adamla ne alıp veremediği olabilir, bilmem, ama Cenovalı kemancının yüzü ölü benzi gibi sapsarı kesiliyor, çelimsiz adamı şiddetli ellerle yakalıyor, adamakıllı tokatlıyor, bir hayli tekme de indirdikten sonra kapı dışarı ediyor, sonra cebinden ince, uzun yüzlü bir hançer çıkarıyor, genç kadının göğsüne saplıyor...

Tam o anda her taraftan: bravo! bravo! sesleriyle salon çınladı. Hamburg halkı, erkekli kadınlı, koncerto'sunun birinci bölümünü bitirmiş ve ilk defakinden daha derin eğilişler, bükülüşlerle reverenslar yapan sanatçıya hayranlıklarının vergisini en coşkun alkışlarla ödüyorlardı. Paganini'nin yüzünde, bana öyle geliyordu ki, evvelkinden daha da fazla bir yalvarma, bir küçü'me ifadesi belirmişti. Gözlerinin içinde, bir günahkârınkine benzer, korku dolu bir endişe okunuyordu.

Yanımdaki adam, bir yandan kulaklarını karıştırıp kaşırken: "Ne ilâhî sanat! diye bağırdı, sadece bu parça iki taler değer."

Paganini yeniden çalmağa haşlayınca gözlerimin önünde her şey karanlık oldu. Sesler artık aydınlık şekiller ve renkler halini almıyordu; şimdi *maestro*'nun bütün vücudu kara gölgelere büründü; çalgısı, onların karanlığı içinden, en acı ağıt sesleriyle inliyordu. Arada bir, başı üstünde asılı duran ufacık bir lâmba, donuk, kederli ışığını onun üzerine döktüğü zaman so'muş çehresini görüyordum; bu yüzde henüz gnçlik tamamiyle sönmemişti. Elbisesi ne garipti: Âdeta iki renge boyanmıştı, yarısı sarı, yarısı kırmızı. Ayaklarına ağır zincirler vurulmuştu. Arkasında bir çehre görünüyordu, bu yüzde, tekenin oynak, neşeli yaradılışının mânası vardı; herhalde bu yüzle aynı vücuda ait olan uzun, kıllı ellerin, zaman zaman, yardım etmek istiyormuş gibi, Paga-

nini'nin kemanının telleri üzerinde gezindiğini görüyordum; bazan da, yay çeken elini tutup idare ettiği oluyordu; ve o zamanlar, seslere, âdeta bir tekenin meleyişine benzer, ve aferin! diyen bir gülüş dem tutuyor, ve sesler, gitgide daha acıklı bir feryat halinde, bir yaradan sızan kan gibi, kemandan dökülüyordu. Bunlar, yeryüzündeki insan soyundan kızlarla düşüp kalkmak suretiyle günah işledikleri için lâhutî saadete ulaşmışların ülkesinden kovulmuş ve yüzlri hacaletle alev alev yanarak Cehennemin uçurumuna yuvarlanan düşkün Meleklerin çağırdıkları ilâhilere benzer seslerdi. Bunlar, dipsiz derinliklerinde ne teselli, ne ümit, hiçbir güzel şey parıldamıyan seslerdi. Cennetteki ermiş kişiler buna benzer sesler duysalar, onların sararan dudaklarındaki Tanrıya hamd-ü sena kelimeleri can çekişip ölür, nurlu yüzlerini ağlıyarak elleriyle kaparlar. Bazan, nağmelerin bu işkence feryatları arasına, şeytanın *obligato* teke gü üşü bir meleme halinde karıştığı zaman, sahnenin gerilerinde bir sürü küçük kadın suratları görüyordum; onlar, zalimce bir neşe ile, çirkin başlarını sallıyorlar, ve muziplikten zevk duyarak kırmızı parmaklarını birbirinin üzerine çaprazlayıp efsunlama işaretleri yapıyorlar. O zaman kemandan korku çığlıkları, dehşet dolu bir iç çekişi ve bir hıçkırık yükseliyordu: Bu öy'e bir feryattı ki, misli dünyada hiç duyulmamış, ve belki de, ta Kıyamet gününe, Josaphat ([18] a) vadisinde İsra-

fil Sûru ötüp de ölüler çırıl çıplak mezarlarından fırlıyacakları ve korku içinde akıbetlerini bekliyecekleri zamana kadar hiç duyulmıyacak... Birden nasıl oldu? kemancı yayını bir çekti... Bu öyle çılgınca, ümitsizlik, perişanlık anlatmak istiyen bir yay çekişi idi ki... Mahkûmun zincirleri şangırdıyarak koptu, ve o anda, onun esrarlı yardımcısı da, müz'iç, alaycı hayaletler de kayboluverdiler.

Aynı anda, yanımdaki kürk simsarı: "Yazık, yazık, dedi, bir tel koptu... durmamaca *pizzicato* yapmaktan oldu bu..."

Sahiden kemanın bir teli mi kopmuştu? bilmiyorum. Bildiğim, gördüğüm bir şey varsa, şimdi sesler yeni suretlere bürünüyordu; şimdi Paganini de, etrafı da, benim gözümde yine tamamiyle değişiyordu. Onu, elbiseden çok maske vazifesini gören boz keşiş urbası içinde güç tanıyabiliyordum. Başı, kukuletanın içinde, yarı gizlenmiş, beline ipten bir zünnar bağlanmış, yalın ayak, münzevi ve mağrur bir insan edasiyle Paganini, denize doğru uzanmış bir kayalığın üzerinde duruyor ve keman çalıyordu. Bana öyle geldi ki bu an günün batma zamanıydı. Engin denizin suları üzerine akşam kızıllığı yayılıyor, dalgalar gittikçe daha kızıl oluyor, ve en esrarlı, en anlaşılmaz bir ahenkle kemanın nağmelerine uyarak, gittikçe daha muhteşem bir uğultu halinde sesleniyordu. Ama, denizin kızıllığı arttıkça, gökyüzünün de sarılığı, solgunluğu artıyordu, ve sonunda, oyna-

şan sular en parlak lâl rengine varan kan kızılığını aldığı zaman, yukarda gökyüzü tam mânasiyle bir hayalet solukluğuna ve şeffaflığına, bir ölü beyazlığına vardı, ve orada, tehdit ifadesi taşıyan kocaman gözler gibi yıldızlar belirdi... Ve bu yıldızlar karaydı, pırıl pırıl yanan maden kömürü gibi kara. Ötede kemanın nağmeleri de gitgide daha atılgan, daha fırtınalı ve küstah oluyordu; korkunç kemancının gözlerinde öyle alaylı bir yıkma zevki parlıyor, ince dudakları öyle dehşet verici bir canlılıkla oynuyordu ki, onun dudaklarından fırtınaları çağırmak ve denizin derinliklerinde yatan kötü ruhları zincirlerinden kurtarıp dünyaya saldırtmak için söylenen efsunlar dökülüyor sanırdınız. Bazan, sıska çıplak kolunu keşiş urbasının bol yeninden sıyırıp boylu boyunca çıkararak yayını havalarda salladığı zaman, tam, elindeki tılsımlı değnekle arzın anâsırına hükmeden sihirbaz ustalarına benziyordu; o zaman, denizin dibinden doğru çılgınca ulumalar geliyor, ve dehşetten ürperen kan rengi dalgalar yükseklere doğru öyle bir şiddetle sıçrıyordu ki, nerdeyse solgun gökyüzü tavanını ve orada çakılı duran kara yıldızları kızıl köpükleriyle ıslatacak derdiniz. Her tarafta uluma,, ıslık, çatırdama sesleri... Sanki kâinat yıkılıp harabe yığını haline gelecekti. Keşiş durmadan, ve gittikçe artan bir inatla kemanını çalmağa devam ediyordu... Kudurmuş iradesinin kuvvetiyle, Süleyman Peygamberin, kendine ram olmuş cinleri hapsettiği demir vazoların-

yedi mühürünü parçalamak istiyordu. Bu vazoları bilge hükümdar denize atmıştı, ve şimdi, Paganini'nin kemanı, pes perdeden gazaplı gazaplı bağırırken, ben onların içinde kapalı duran habis ruhların seslerini duyar gibi oluyordum. Sonunda onların kurtuluşlarını kutlıyan çılgın sevinç haykırışları kulağıma geldi, kan kızılı renginde dalgaların içinden zincirlerini koparmış şeytanların başlarını gördüm. Akılları durduracak kadar çirkin, korkunç mahlûklar yarasa kanadlı timsahlar, geyik boynuzlu yılanlar, başlarına şeytan-minareleri geçirmiş maymunlar, uzun sakallı pirlere benzer foklar, yanak yerlerinde memeleri bulunan kadın suratları, yeşil renkli deve başları, türlü mahlûk cinslerinin, insan aklının alamıyacağı şekilde birleşmelerinden meydana gelmiş melez ucubeler, hepsi de, kemanını çalan keşişe, soğuk bir zekâ ile parlıyan gözlerini dikmişler, ve galseme yerindeki uzun pençelerini atmışlar... O sırada, bütün bu mahlûkatı efsunlayıp çağırması anında kendinden geçmiş olan kemancının başından kukuletası düştü, ve rüzgârda uçuşan uzun, bukleli saçları başını, kara yılanlar gibi sardılar. Bu manzara aklımı öyle alt üst etti ki, delirmemek için kulaklarımı tıkadım, gözlerimi kapadım. O ara hayaletler kaybolup gitmişti. Tekrar gözlerimi açıp sahneye baktığım zaman zavallı Cenovah her zamanki haliyle, âdeti olan reverans-larını yapıyor, seyirciler son haddini bulan bir coşkunlukla alkışlıyorlardı.

Komşum: "Bu onun sol teli üzerinde gösterdiği meşhur hüneridir, dedi. Ben de keman çalarım, onun için bu çalgıya böyle hâkim olabilmenin ne demek olduğunu bilirim." Bereket versin aralık uzun sürmedi, yoksa, müzik amatörü kürk simsarı beni uzun bir sanat münakaşası içinde boğacaktı. Paganini, yeniden, ve sükûnetle kemanını çenesinin altına yerleştirdi; yayını ilk çekişinde sesler yine türlü garip şekiller haline geçmeğe başladı. Fakat bu sefer renkleri öyle göz alıcı değildi, şekiller daha müphemdi. Şimdi sesler sükûnetle, ihtişamla dalgalana dalgalana ve kilise içindeki bir org korali gibi şişerek açılıp yayılıyorlardı; ve etrafta her şey, vücudumuzdaki gözün değil, ancak ruhumuzdaki gözün kavrıyabileceği bir enginliğe ve yüksekliğe erişen bir saha halinde büyüyordu. Bu sahanın ortasında ışık saçan bir küre vardı, ve bunun üzerinde dev cüsseli, ve gururla yücelmiş bir insan duruyor, keman çalıyordu. Bu küre güneş miydi, bilmiyorum. Ama, adamın yüzünün çizgilerinden Paganini'yi tanıdım, yalnız o şimdi ideal bir güzelliğe erişmiş, lâhûtî bir âlemin ışığiyle nurlanmıştı; yüzü mağfirete mazhar olmuş bir insanın saadetiyle gülümsüyordu. Vücudu erkeklik kudretinden nişan veriyor, açık mavi renkte bir elbise asilleşmiş âzalarını sarıyor, parlak bukleli saçları omuzlarına dökülüyordu; ve o, yüce bir Tanrı heykeli gibi, orada nasıl da dimdik, güvenle duruyor, keman çalıyordu! Sanki cümle mahlûkat onun nağmelerine bo-

yun eğiyormuş gibiydi. O, etrafında, ölçülü bir ihtişam ve lâhûtî bir ritm ile kâinatın döndüğü bir insan-seyyare idi. Etrafında o kadar sükûnetle parlıyarak dönen bu büyük ışıklar, acaba gökyüzünün yıldızları mıydı? Ve onların hareketlerinden doğan bu ses ahengi, şairlerin ve kâhinlerin, harikulâdeliğinden haber verdikleri "küreler şarkısı" mıydı? Bir ara, buğulu uzaklıklar içinde bir şeyler görmeğe uğraştım, o zaman bem beyaz elbiselerin dalgalanışını görür gibi oldum; bunlar, ellerinde beyaz asâlariyle yürüyen, beyazlara bürünmüş hacılardı, ve ne tuhaf? yıldız sandığım kocaman ışıklar bu asâların altın başlarıydı. Bu hacılar, muazzam halkalar halinde yüce çalgıcının etrafında dönüyorlr, ve onun kemanı ses verdikçe asâlarının altın başları daha da çok parlıyordu; ve ağızlarından dökülen, ve benim "kürelerin şarkısı" diye duyduğum nağmeler, bu kemanın yankısından başka bir şey değildi. Bu seslerde, adlandıramıyacağım kutsal bir şevk, bir heyecan okunuyor, nağmeler bazan, suların üstünden geçen esrarlı fısıltılar gibi, zor işitilebilecek kadar hafif titreşiyor, sonra tekrar, ay ışığı altında, ormanda çalınan avcı boruları gibi, insana tatlı ürpertiler vererek şişiyor, genişliyor, nihayet, sanki binlerce ozan birden sazlarının tellerine dokunmuşlar, ve seslerini bir zafer şarkısı halinde yükseltmişlercesine, zaptedilemiyen bir neşe fırtınası gibi taşıp coşuyordu. Bunlar, insan kulağının asla duyamıyacağı, ancak insan kalbinin, geceleyin,

sevdiğinin göğsü üzerinde yattığı zaman rüyasında görebileceği nağmelerdi. Bu seslerin mânasını insan kalbi, belki gündüzün de, bir yunan şaheserinde, güzelliğin hendeseleştiği vücut ve yüz çizgilerine bakarak kendinden geçtiği zamanlarda kavrıyabilir..."

"Bir de belki, bir şişe fazla şampanya kaçırdığı zamanlarda..."

Hikâyecimiz, birden kulağına gelen bu kahkahalı sesle âdeta rüyasından uyandı. Başını çevirdiği zaman, yanında siyah Debora ile sessizce odaya girmiş bulunan Doktoru gördü; o, hasta üzerinde ilâcının nasıl tsir ettiğini öğrenmeğe gelmişti. Doktor divanı göstererek: "Bu uyku pek hoşuma gitmiyor." dedi. Anlattıklarının vecdi içinde kendini kaybetmiş olan Maximilian, Marianın çoktan uyuyup kaldığının farkında değildi; canı sıkılmışçasına dudaklarını ısırdı.

Doktor sözüne devamla: "Bu uyku, Signora'nın yüzüne şimdiden ölüm çizgilerini vermiş, dedi. O şimdiden, ölmüşlerin çehrelerini zaptetsinler diye çıkarttığımız beyaz maskelere, alçı kalıplara benzemiyor mu?"

Maximilian Doktorun kulağına fısıldıyarak: "Dostumuzun yüzünden böyle bir kalıp çıkarmasını pek isterdim, dedi. O, ceset halinde de harikulâde güzel olacaktır."

Doktor: "Size bunu tavsiye etmem, diye ce-

vap verdi. Bu türlü kalıplar, sevdiğimiz varlıkların hâtıralarından bizi soğuturlar. Biz sanırız ki bu alçılar içinde onların hayatlarından bir şeyler saklı kalmıştır, halbuki bu kalıplar içinde saklıyabildiğimiz, ölümün kendisinden başka bir şey değildir. Asıllarında güzel olan çizgiler alçıda korkunç derecede hasin, alaycı, meş'um bir hal alırlar, ve biz bunların karşısında, sevinç değil korku duyarız. Ölülerin alçı kalıpları tam mânasiyle birer karikatürdür; çünkü, sevdiklerimiz hayattayken, onların yüzlerindeki cazibe maddî olmaktan çok mânevidir, çizgilerindeki hoş gördüğümüz taraf, muntazam oluşlarından çok, *interessant* oluşlarıdır; ve onlardaki hayatın lâtif parıltıları söner sönmez, ideal çizgilerinden artık tamamiyle uzaklaşan kuru hendesilik ruhî letafetle canlanamaz olur. Ama, bütün bu alçı çehrelerde müşterek olan, muammalı bir karakter vardır ki, onlara uzun zaman baktığımızda ruhumuzu kaskatı dondurur; hepsinde zahmetli bir yolda yürüyen, giden insanların hali vardır."

Doktor, Maximilian'ın koluna girip onu odadan çıkarırken, genç adam: "Nereye?" diye sordu.

İkinci Gece.

"Bu iğrenç ilâcı içirip ne diye bana işkence ediyorsunuz? Nasıl olsa yakında öleceğim."

Maxmilian odaya girdiği sırada Maria böyle

söylüyordu. Karşısında doktor, bir elinde bir şişe, öteki elinde, tiksindirici bir köpüklenme halinde kahve rengi ilâç bardağiyle duruyordu. İçeri giren delikanlıya dönerek doktor: "Sevgili dostum, dedi, şu anda burada olmanız benim için ne büyük nimet! Ne olursunuz, Signora'yı birkaç yudum olsun içmeğe razı edin; acele bir işim var da..."

Maximilian, sesinde her zaman bulunmıyan bir yumuşaklıkla: "Maria, rica ediyorum..." diye fısıldadı; bu, yaralı bir kalbden geldiği hissini veren bir sesti. O kadar ki, hasta kadın içinin sızladığını duydu, kendi acısını unutarak bardağı eline aldı; ama, ağzına götürmeden, gülümsiyerek dedi ki: "Ama, mükâfat olarak bana Laurencia'nın hikâyesini anlatacaksınız, değil mi?"

Maximilian kabul makamında başını sallıyarak: "Siz ne isterseniz hepsini yaparım!" dedi.

Bunun üzerine solgun kadın, yarı gülümsiyerek, yarı ürpererek, bardaktaki suyu içti.

Doktor: "Pek acele bir işim var... dedi; bir yandan da siyah eldivenlerni ellerine geçiriyordu. Signora, rahatça yatınız, ve mümkün olduğu kadar az kımıldanınız. Pek acele bir işim var da..."

Doktor, kendisine ışık tutan siyah Debora ile birlikte odadan çıktı. İki dost yalnız kalınca uzun zaman birbirlerine konuşmadan baktılar. Ruhlarında herbirinin ötekinden saklamak istediği dü-

şünceler dile geliyordu. Nihayet kadın, birden bire, delikanlının elini yakaladı, ve ateşli dudaklarla öptü.

Maximilian: "Allah aşkına, dedi, fazla kımıldanmayın, divana uzanın, rahat rahat yatın!"

Maria, bu arzularını yerine getirdikten sonra genç adam, onun ayaklarını bir şalla usulcacık örttü; ama daha evvel şalı dudaklarına götürmüştü. Onun bu hareketi Maria'nın gözünden kaçmadı; sevinen bir çocuk gibi gözlerini kırpıştırdı.

"Mademoiselle Laurence çok güzel miydi?"

"Sevgili dostum, sözümü kesmezseniz, beni hiç konuşmadan, sükûnetle dinlerseniz öğrenmek istediğiniz her şeyi teferruatiyle anlatırım."

Maria'nın peki diyen ve dostça gülümsiyen bakışı üzerine Maximilian, divanın önünde duran koltuğa oturdu, ve anlatmağa başladı:

"Sekiz yıl oluyor, İngiliz dilini öğrenmek, ve İngiliz milletini tanımak için Londra'ya gitmiştim. Milletinin de, dilinin de Allah lâyıkını versin! Bu adamlar, bir düzüne kadar tek heceli kelimeyi ağızlarına doldururlar, çiğnerler, çatır çatır kırarlar, sonra hepsini birden tükürürler, ve buna konuşmak derler. Bereket versin tabiatları icabı oldukça az konuşan insanlardır; size, ağızlarını bir karış açarak baksalar bile, uzun konuşmalarından sizi korumak lûtfunda bulunurlar. Ama, büyük Avrupa *tour*'unu yapmış bir Albion-oğlu'nun eli-

ne düştünüz mü, vay halinize! O derhal fırsattan faydalanıp elde etmiş olduğu bütün yabancı dil bilgisini kullanmağa kalkar, ve sizi, akla gelen her türlü mevzulara dair suallere boğar; bir suale cevap verdiniz mi yeni bir tanesini yetiştirir: Yaşınıza veya memleketinize, yahut da İngilterede ne kadar kalacağınıza dair sorar da sorar, ve sonu gelmiyen bu istintak ile sizi çok eğlendirdiğini sanır. Paris'teki dostlarımdan biri, İngilizlerin Fransızca konuşmayı "Pasaport dairesi"nde öğrendiklerini iddia ederdi; hakkı var. Onların konuşmaları en çok sofrada faydalı olur: Masanın başına geçip ortada duran kocaman roastbeefe'i keserken size, gayet ciddî bir çehre ile nasıl bir parça istediğinizi sorarlar: Az kızarmış mı olsun, çok kızarmış mı? ortasından mı, yoksa kararmış kıyı tarafından mı? yağlı yerinden mi, yağsız yerinden mi?... Doğrusu ya, bu adamların roastbeefe'leriyle koyun kızartmalarından başka işe yarar şeyleri de yoktur. 1/3 unla, 2/3 sadeyağdan, yahut da, bazan, değişiklik olsun diye 1/3 sadeyağla 2/3 undan yapılan salçalarından Allah İsa ümmetini korusun! Allah onların mâsum sebzelerinden de bütün kullarını korusun! Zira onlar, sebzeyi, Allahın yarattığı haliyle sofraya koyarlar; yalnız biraz haşlarlar, o kadar... Sofra kaldırılıp da hanımlar masadan ayrıldıktan, ve, cins-î lâtifin yerini ancak şarabın tutacağına inandıkları için, kadınların yerine masaya aynı sayıda porto şarabı şişeleri dizildikten sonra başlıyan meş-

hur kadeh kaldırma ve ayağa kalkıp nutuk verme âdetleri de yemekleri kadar berbattır. Cins-i lâtif dedim, İngiliz kadınları gerçekten böyle vasıflanmağa lâyıktırlar. Narin endamlı, beyaz tenli, harikulâde güzel mahlûklardır. Ne yazık ki, İngiliz erkeklerinde olduğu gibi İngiliz kadınlarında da çok raslanan bir kusur vardır: Burunlariyle ağızları arasındaki mesafe fazlacadır; bu, İngilterede yüzlerin güzelliğini, ahengini bozan bir kusur olarak çok defa insanın gözlerini rahatsız eder. Güzel insan tipinden bu uzaklaşma, bilhassa İngilizlere İtalya'da rasladığım zaman üzerimde daha kötü bir tesir bırakır; onların, âdeta hasisçesine denebilecek kadar mutedil ölçülü burunları ve aşağıya, ağıza kadar inen geniş et parçası ile karakterlenen çehreleri, bu mem'ekette, hatları daha çok kadim çağların ölçülerindeki intizamı veren, ya Romalılarınki gibi kemerli, yahut da Yunanlılarınki gibi düz olan burunları hattâ çok defa fazlaca uzamak suretiyle soysuzlaşan İtalyanların çehreleri ile çok keskin bir tezat yapar. Bir Alman seyyahı, "İngilizler burada İtalyanlar arasında dolaşırken hepsi burunlarının ucu kırılmış heykellere benziyor" demiş ki, bu benzetmesi doğrusu çok yerindedir.

Evet, İngilizlere bilhassa yabancı bir memlekette raslandığı zaman onların kusurları daha göze batacak şekilde meydana çıkar. Onlar, "Ekspres Postası"nın pırıl pırıl boyanmış yolcu arabaları içinde, ve ardlarında, bir duman yığını halinde

neşesizliğin donuk boz renkli tozunu bırakarak diyar diyar dolaşan "İç-sıkıntısı Tanrıları"dır. Bir de buna, hiçbir fayda, menfaat gözetmiyen meraklarını, süslü kalabalıklarını, arsız budalalıklarını, insana batan köşeli benciliklerini, ve hüzün verici şeyleri görmekten duydukları soğuk, ıssız zevklerini ilâve edin!... Üç haftadan beri, bu şehirde, Piazza di Gran Duca'da, bir İngiliz görürsünüz; ağzı açık, saatlerce o meydanda, at üstünde oturduğu yerden adamların dişlerini çeken şarlatanı seyreder durur. Bu temaşa, herhalde, Albion'un asîl evlâdının sevgili memleketinde seyretmek fırsatını kaçırdığı işkence sahnelerinin yerini tutuyordur... Öyle değil mi ya, boks ile horoz döğüşü yanında, bir Britanyalı için, koyun çaldığından veya birinin elyazısını taklidettiğinden dolayı, Old-Bailey binasının karşısında, ebediyetin boşluğuna fırlatılmadan önce boynunda iple bir saat teşhir edilen zavallı bir serseriyi seyretmek kadar zevkli bir temaşa yoktur. Koyun hırsızlığiyle şahtekârlık, bu çirkin ve korkunç memlkette, en şenî cinayetler, baba kaatilliği ve *inceste*'ler gibi cezalandırılır, dediğim zaman sözlerime hiçbir mübalâğa katmıyorum. Hazin bir tesadüf eseri olarak, Londra'dan geçtiğim sırada, bir koyun çaldığı için asılan bir adamı ben kendi gözlerimle gördüm, ve o zamandan beri koyun kızartması yemek zevkinden mahrumum; etin yağlı beyaz tarafı bana zavallı mahkûmun başındaki beyaz kasketi hatırlatır. Onun yanında bir de,

zengin bir bankerin elyazısını taklidettiği için bir İrlandalıyı ipe çektiler; zavallı Paddy'nin, o mâsum haliyle, ölüm korkusundan nasıl titrediğini hâlâ görür gibi oluyorum; o, mahkeme huzurunda, birinin elyazısını taklidettiği için bu kadar ağır bir cezaya mahkûm edilmesinin sebebini bir türlü anlıyamamıştı; çünkü o, istiyenin kendi imzasını taklit etmesine müsaade edebileceğini düşünüyordu... Ve bu millet, durmadan hıristiyanlıktan dem vurur, ve pazar günleri kilisedeki duaları kaçırmaz, ve dünyayı İncil nüshalarına boğar.

Size itiraf edeyim ki, Maria, İngilterenin hiçbir şeyinde, ne halkında ne yemeklerinde tad bulamayışımın sebebi biraz da kendimde idi. Vatanımdan ayrılırken, yol azığı olarak beraberimde külliyetli miktarda keyfsizlikle neşesizlik getirmiş, ve siyasî, ticarî faaliyetlerinin kasırgası içinde can sıkıntısını öldürmeğe çalışan bir milletin içinde neşe aramağa çıkmıştım.

Bu memleketin her tarafında kullanılan, ve insan elinin yerini alan o mükemmel makinaların da benim için, alışamadığım ürkütücü bir halleri vardı; âdeta büyük bir hırsla durmadan oynıyan, dönen çarkların, pistonların, silindirlerin, ve binlerce küçük çengellerin, cıvataların, dişlerin sun'î hayatları beni dehşet içinde bırakıyordu. İngilizlerin hayatlarındaki intizamları, her işlerindeki katîlik, şaşmazlık, ölçülülük de bana aynı derecede azap veriyordu; zira İngilterede bize makina-

lar nasıl insanlarmış hissini veriyorlarsa, insanlar da makinalarmış gibi görünüyorlar. Evet, bu memlekette tahta, demir, bakır insan ruhunu gasbetmiş, ve bu ruh kendilerine fazla geldiği için hemen hemen delirmiş gibidir; öte yandan da, ruhundan mahrum kalmış insan, içi boş bir hayalet gibi, bir makina intizamiyle alışkanlıklarını yerine getirir: Tam saatinde, dakikası dakikasına, beefstake'ini yer, parlâmentoda nutuklarını söyler, tırnaklarını temizler, arabasına biner, ve yahut da boynuna bir ip takarak kendini asar.

Bu memlekette canımın sıkıntısı, rahatsızlığım gün günden nasıl artıyordu, herhalde düşünebilirsiniz. Ama, bir gün, akşam vakti Waterloo köprüsünde durup Themse'in sularına daldığım, ve içime kara düşünceler üşüştüğü sırada duyduğum kasveti hiçbir şeyle mukayese edemem. Bana, sanki bu suların aynasında ruhumu görüyormuşum, ruhum bana oradan bütün yaralariyle bakıyormuş gibi geldi... Ve o ara aklıma en olmıyacak kasvetli, hazin işler geldi... Meselâ, üzerine boyuna sirke dökülen, ve böyle en lâtif kokularını kaybeden, ve vaktinden evvel solup giden gülü düşündüm... Mont-Blanc'a çıkmış bir tabiat bilgininin, buzdan duvarlar arasında şaşkın şaşkın uçuşunu seyrettiği, yolunu kaybetmiş bir kelebeği düşündüm... İnsanlara adamakıllı alışmış, onlara türlü şaklabanlıklar yapan, onlarla oynıyan, birlikte yiyip içen, lâkin günün birinde o insanların sofrasına getirilen tabaktaki et kızartmasının

kendi yavrusu olduğunu fark eden, ve kızartmayı kaptığı gibi ormana kaçan ve artık bir daha insan dostlarının karşısına çıkmıyan ana maymunu düşündüm... Ah! içimde öyle bir hüzün, öyle bir acı duydum ki, gözlerimden sıcak göz yaşları boşandı... Damlalar Themse'ın sularına düştü, ve oradan şimdiye kadar pek çok insan gözyaşlarını yutmuş, ve hiç birinin farkına bile varmamış olan koca deryaya karışıp gitti.

O anda - nasıl olduysa - garip bir çalgı sesi beni karanlık hülyalarımdan uyandırdı, ve etrafıma baktığım zaman nehrin kıyısında, eğlenceli bir şey seyretmek için halka olmuş gibi duran bir insan kalabalığı farkettim. Oraya yaklaştım, ve aşağıdaki dört şahıstan ibaret bir artist ailesi gördüm:

1. Siyah elbiseler giyinmiş, küçücük başlı, ileri doğru fırlamış kocaman göbekli, bodur bir kadın. Şişman göbeğinin üstünden koca bir davul sarkıyordu: kadın davulu insafsızca dövüyor.

2. Eski bir Fransız marquis'si gibi, kenarları işlemeli bir elbise giyinmiş, saçları pudralanmış kocaman başlı, ama öteki âzaları sıska, mini mini bir cüce; oradan oraya sıçrayıp oynıyarak *triangle* çalıyor.

3. Sırtında mavi çizgili ipek kumaştan dikilmiş kısa ve daracık bir ceket, bacaklarında yine mavi çizgili bol bir pantolon on beş yaşlarında

genç bir kız. Bu, tüy gibi hafif yapılı, sevimli bir kızcağızdı. Yüzü Yunan heykelleri gibi güzeldi: Dümdüz, asîl bir burun, ince dudaklar, hülyalı bir ifade veren hafifçe yuvarlak bir çene, güneş sıcaklığında, buğday rengi bir ten, şakaklarının iki tarafına kaldırılmış, parlak siyah saçlar; narin boyiyle orada ölye, gayet ciddî hattâ asıkça bir suratla duruyor, ve o anda sanat hünerlerini gösteren, kafilenin dördüncü şahsına bakıyordu.

4. Bu dördüncü şahıs bilgiç bir köpek, istikbali parlak bir fino idi; o sırada önüne konmuş olan tahta harfleri dizip Lord Wellington'un adını çıkartmış, sonuna da - müdaheneyi tamamlamış olmak için - *heros*[19] kelimesini eklemeyi unutmamıştı ;onun bu marifeti, tabii, İngiliz seyircilerini son derece keyiflendiriyordu. İngiliz topraklarında yetişmiş bir hayvan olmadığını, trupun öteki şahıslariyle birlikte Fransadan geldiğini zeki görünüşiyle belli eden köpeğin gösterdiği bu hünerle, Albion oğulları, Fransadaki başka mahlûklarını büyük kumandanlarına lâyık görmedikleri bu payeyi hiç olmazsa Fransız köpeklerinin tanımış olmalarına seviniyorlardı.

Gerçekten de bu kafile Fransızlardan mürekkepti. Sonradan isminin Monsieur Türlütü olduğunu bildiren cüce, öyle heyecanlı jestlerle Fransızca nutuklar söylemeğe başladı ki, zavallı İngilizler ağızlarını ve burunlarını her zamankinden daha çok açtılar. Arada bir, uzun bir cümleden

sonra cüce, horoz gibi ötüyordu; biçare seyircilerin anladıkları da bu "kokoriko!" sedalariyle, nutukları arasında cücenin sayıp döktüğü imparator, kıral ve prens isimlerinden ibaret kalıyordu. Bu imparator, kıral ve prensleri o, hâmileri ve dostları diye rivayet ediyordu. Daha on altı yaşında bir çocuk iken merhum haşmetlü XVI nci Louis hazretleriyle teşerrüf ettiğini, daha sonra da, mühim vesileler zuhur ettiği zamanlar, Kıral hazretlerinin daima kendisiyle istişare etmek itiyadında olduğunu iddia ediyordu. Türlütü de, daha bir çokları gibi, kaçmak suretiyle İhtilâl kasırgasından yakasını kurtarmıştı, ve ancak İmparatorluk devrinde tekrar sevgili vatanına dönmüş, ve büyük milletinin şanlı vekayiine iştirak etmişti. Rivayetine göre Napoléon onu hiç sevmemişti. Buna mukabil, Kudsiyetpenâh Papa VII nci Pie hazretleri ona âdeta perestiş ederdi... Çar Aleksandr ona bonbonlar vermişti; Prenses Wilhelm von Kiritz onu her zaman kucağına alırdı. [Asaletlü Dük Karl von Brunswick cenapları bazan onu köpeklerine bindirirdi; ve haşmetlü Baviyera Kıralı Ludwig hazretleri de kendisine çok yüce şiirlerini okumak lûtfunda bulunmuştu. Prens von Beuss, von Schleiz, von Kreuz hazretleri, ve keza Schwarzenburg-Sondershausen Prensleri de kendisini biraderleri gibi severler, kendisiyle daima aynı pipodan tütün içerlerdi.][20] Evet, onun söylediklerine bakılırsa, ta çocukluğundan beri, ömrü hep hükümdarlar arasında geçmişti; şimdiki kıral-

la bir arada yetişmiş, büyümüştü; hepsini kendi taallûkatından sayıyor, ve içlerinden biri rahmete kavuştuğu zaman yas tutuyordu... Bütün bu tumturaklı lâflardan sonra da hemen horoz gibi ötüyordu.

Monsieur Türlütü, gerçekten de, hayatta gördüğüm cücelerin en tuhaflarından biriydi. Buruşuk, ihtiyar yüzü, çocuk gibi sıska vücudiyle garip bir tezat yapıyordu, ve bütün şahsiyeti de ayrıca seyircilere arz ettiği sanat hünerleriyle tam bir tezat halindeydi. Nitekim, elindeki gayet uzun kılıcı havada enine boyuna sallıyarak süratli eskrim hamleleri yapıyor, ve bu arada namusu üzerine yemin ederek, şu *quarte*'i, yahut bu *tierce*'i[21] kimsenin karşılıyamıyacağını, halbuki kendi karşılamalarını da hiçbir fâninin söktüremiyeceğini ileri sürüyor, seyircilerden her kimi olursa olsun, bu asilzadelere yakışır boy ölçüşmeye çağırabileceğini ilân ediyordu. Cüce bir müddet bu oyunlarını gösterdikten sonra, kendisiyle herkesin önünde açık bir çarpışmayı göze alacak kimse bulamayınca, eski Fransız üslûbu nezaket jestleriyle reveranslar yaptı, gösterilen rağbetle kendisine ibzal buyurulan iltifatlardan dolayı teşekkürlerini beyan etti, ve huzzâr-ı kirâma şimdiye kadar İngiliz topraklarında takdirle seyredilmiş olan oyunların hepsinden daha hayrete şayan bir oyun gösterileceğini ilân eyledi. Glâseden yapılmış kirli eldivenlerini ellerine geçirip, kafile arasında bulunan genç kızı hürmet dolu bir zarafetle hal-

kanın ortasına getirdikten sonra: "Şu hanımı görüyor musunuz? diye bağırdı. Bu hanımın adı Mademoiselle Laurence'dır. Bütün kalbiyle sevdigi ve Avrupanın en büyük *ventriloque*'u iken vefat etmiş bulunan sanatkâr zevcinin matemini tutmakta olduğuna işaret olmak üzre şu anda siyhlar giyinmiş olan, şurada, boynunda davuliyle gördüğünüz muhterem ve mübarek kadının biricik kızıdır. Mademoiselle Laurence şimdi dans edecektir. Şimdi Mademoiselle Laurence'ın dansını hayretle ve takdirle temşa edin!" Bu sözleri söyledikten sonra yine horoz gibi öttü.

Genç kız ne bu sözlere, ne de seyircilerin bakışlarına, hiçbir şeye zerre kadar ehemmiyet vermez görünüyordu. O, suratı asık, ve kendi hayallerine dalmış gibi, cüce, ayaklarının dibine büyük bir halıyı serinceye kadar böyle hareketsiz durdu. Bu iş bitince Monsieur Türlütü demir üçkene, yaşlı kadın da davula vurmağa başladılar. Bu garip bir müzikti, ağır uğultularla haz verici gıdıklamaların katışmasından meydana gelmiş, taşkınlığı son haddine varmışçasına deli, muztarip ve arsız, tuhaf bir melodi duyar gibi oldum, ama, çok geçmeden, genç kız dans etmeğe başlayınca bu müziği tamamiyle unuttum.

Hem dans, hem de dansöz şimdi bütün dikkatimi, bütün benliğimi bağlamıştı. Bu, büyük baletlerimizde bulduğumuz, ve klâsik trajedide olduğu gibi, ayrı ayrı figürlerin ve sanat hünerlerinin müstakil birlikler halinde hâkim olduğu klâ-

sik danslardan değildi; burada dans haline sokulmuş *alexandrin*'[22] ler, insana inşad hissini veren sıçramalar, tezatlı *entrechat*'[23] lar, bir ayak üzerinde dönerek insanın gözlerini karartan ve gözlerin önünde gök yüziyle mayodan, ideal ile yalandan başka bir şey bırakmıyan bir süratle yapılan asil ihtiras figürleri yoktu. Doğrusu Paris'in Büyük Operasındaki balet kadar sinirlerime dokunan hiçbir şey olamaz. Orada, bu klâsik dansın geleneği en sâf haliyle muhafaza edilmiştir; halbuki Fransızlar, başka sanatlarda, şiirde, müzikte, resimde klâsik sistemi devirmişlerdir. Ama dans sanatında ötekilere benzer bir ihtilâl yapmak onlar için çok zor olacaktır; olsa olsa siyasi ihtilâllerinde olduğu gibi, *terrorisme*'e baş vurmakla, eski rejimin inatçı dansörlerinin ve dansözlerinin bacaklarını giyotinde kesmekle bu işi halledebileceklerdir. Mademoiselle Laurence büyük bir dansöz değildi; ayaklarının ucu çok çevik sayılmazdı, bacakları, akla gelen her çeşit eğilip bükülmeleri yapacak kadar mümarese görmemişti, Vestris'[24]in dans sanatından bir şey anlamıyordu ama tabiatın insana emrettiği şekilde dansediyordu; bütün varlığı *pas*'lariyle ahenk halindeydi, sade ayakları değil bütün vücudu dansediyordu... Bazan rengi soluyordu, âdeta ölü benzi gibi sararıyordu, gözleri bir hayaletinkiler gibi kocaman açılıyor, dudaklarının etrafından tecessüs ve korku ürpertileri geçiyor ve parlak, beyzî bir çerçeve gibi şakaklarını çevreliyen siyah saçları, çırpınan

iki karga kanadı gibi uçuşuyordu. Bu, gerçekte, klâsik bir dans değildi, ama, Eugene Rendue'' ([24]a) in mektebinden genç bir Fransızın anlıyacağı mânada romantik bir dans da değildi. Bu dansın, ne Orta Çağ ile, ne Venedik üslûbiyle, ne "kambur dansı" ile, ne "macabre"[25] dansla, ne ay ışığiyle, ne *inceste* ile, bunların hiçbiriyle ilgisi yoktu. Bu dış hareket şekilleriyle eğlendirmek istiyen bir dans değildi, belki görünür hareket şekilleri, sanki apayrı bir şeyler demek istiyen, ayrı, başka bir dilin kelimeleri olan bir danstı. Bu dans ne söylüyordu acaba? Onun dili gerçi büyük bir ıztırap ifade ediyordu, ama ne dediğini anlıyamıyordum. Yalnız arada bir, müthiş acı şeylerden bahsedildiğini seziyordum. Ben ki her çeşitten görünüşlerin remizlerini o kadar kolaylıkla kavrarım, bu dans haline gelmiş bilmeceyi bir türlü çözemiyordum. Bu muammanın mânasını ararken bütün emeklerimin hoşa çıkmasının sebebi müzikteydi; müzik herhalde kasden beni şaşırtıyor, zihnimi karıştırıyor, dikkatimi dağıtıyordu. Monsieur Türlütü'nün demir üçgeni zaman zaman öyle şeytanca kikirdiyordu ki! Hele anne hanım davulunu öyle bir hiddetle dövüyordu ki, suratı kara başlığının bulutu altında, kızıl kan renginde bir şimal fecri gibi parlıyarak meydana çıkıyordu.

Trup uzaklaştıktan sonra da uzun müddet aynı yerde kaldım ve bu dansın mânası ne olabilir diye uzun uzun düşündüm. Acaba bu Güney Fransa veya İspanya millî danslarından biri miydi?

Dansözün küçücük vücudunu oradan oraya çılgınca sına fırlatmasında ve tıpkı Eski-Çağ vazolarında hayretle seryettiğimiz *Bacchante*'ların o gözü dönmüşçesine cüretkâr tavriyle başını geriye doğru atmasında bu memleketlerin danslarına benzerlikler bulunuyordu. Onun dansında, sarhoşların iradesizliğine, fatalist ifadesine kaçan bir şey, karanlık ve kaçınılmaz bir hal vardı; o sanki "alın yazısı"nı dans haline koymuştu. Bunlar acaba çok eski, kaybolmuş bir pantomimadan kalmış parçalar mıydı ?yoksa buna, raks şekline sokulmuş bir hususi hayat hikâyesi mi demeliydi? Arada bir kızcağız, sanki kendisine doğru yükselip gelen bir ses duyuyormuş gibi kulak kabartıp yere doğru eğiliyor... O zaman bütün vücudunu kavak yaprakları gibi bir titreme alıyor, süratle öbür tarafa doğru eğiliyor, orada en çılgın, en acayip sıçramalarını yapıyor, sonra tekrar kulağını toprağa veriyor, evvelkinden daha büyük bir korku içinde dinliyor, başını sallıyor, kızarıyor, sonra sararıyor, ürperiyor, bir müddet mum gibi dimdik donmuşçasına hareketsiz duruyor, nihayet ellerini yıkayan bir insanın hareketlerini yapıyordu. Ellerinde, bu kadar dikkatle, uzun uzun, bu kadar korku dolu ihtimamla yıkadığı, arındığı şey kan mıydı acaba? Bu hareketi yaparken göz uciyle yan tarafına bir baktı; bu bakışta öyle yalvaran, yakaran, insan ruhunu merhametten eriten bir ifade vardı ki... Ve bu bakış, tesadüf, benim bakışımla karşılaşmıştı.

Bütün o gece bu bakışı, bu dansı, dansa uydurularak çalınan acayip çalgıları düşündüm; ve ertesi gün, her zamanki gibi, Londra sokaklarında serseri dolaşırken, güzel dansöze yeniden raslamak isteği içimde bir hasret duygusu tatlılığiyle uyandı, nerden bir davul ve *triangle* sesi duyacağım diye kulak kabarttım durdum. Nihayet Londra'da ilgili duyabileceğim bir şey bulmuştum, bu şehrin esniyen sokaklarında artık gayesiz dolaşmıyordum.

Tower'[26] den henüz çıkmıştım; orada Anna Boleyn'[27] ın kafasını kesen balta ile İngiliz tacının elmaslarını ve arslanları uzun uzun seyretmiştim... İşte tam o sırada Tower meydanında, büyük bir insan kalabalığının ortasında, yine kocaman davuliyle anne hanımı gördüm, ve Monsieur Türlütü'nün horoz gibi ötüşünü duydum. Bilgiç köpek, yine dünkü gibi, Lord Wellington'un kahramanlığını anlatan harfleri bir araya getiriyor, cüce kılıcını çekmiş, kimsenin karşı koyamıyacağı *tierce*'lerini ve *quarte*'larını gösteriyordu... Sonra da Mademoiselle Laurence hariku'âde dansını oynamağa başladı. Yine aynı muammalı hareketler, benim anlamdığım bir şeyler söyliyen aynı garip dil, güzel başın yine aynı çılgınlıkla geriye doğru atılışı, toprağı dinlemek ister gibi aynı kulak kabartış, gittikçe daha çılgın bir hal alan sıçramalarla yatıştırılmak istenen korku, ve yine aynı şekilde kulak kabartıp yerden gelen sesleri dinleyiş, aynı titreme, aynı sararma, aynı donup

kalma, ve sonra, insanı korkutacak kadar esrarlı el yıkama jestleri ve nihayet göz uciyle yan tarafa atılmış o aynı yalvaran, dilenen bakış... Bu bakış bu sefer üzerimde daha uzun müddet durakladı.

Evet, kadın cinsinden olanlar, genç kız olsun, kadın olsun bir erkeğin dikkatini uyandırdıklarını hemen fark ederler. Gerçi Mademoiselle Laurence dans etmediği zamanlar daima hareketsiz bir somurtkanlıkla önüne bakıyor, dans ettiği zamanlar ise, bazan gözlerini seyircilere, o da yalnız bir defacık çeviriyordu; ama, bu son bakışından itibaren gözlerinin hep bana raslaması artık sırf bir tesadüf değildi, ve genç kızın her yeni dansında bu bakış daha çok mânalı, ama daha muammalı bir hüviyet kazanıyordu. Ben bu bakışla efsunlanmıştım; ve üç hafta boyunca, sabahtan akşama kadar Londranın sokaklarını dolaştım: Mademoiselle Laurence'ın dans ettiği yeri buldukça, orada durup onun dansını seyrettim. Kalabalık sokakların bütün gürültüsüne, şamatasına rağmen artık öyle olmuştu ki, en uzak mesafelerde bile davulun ve triangle'ın seslerini alıyordum, ve Monsieur Türlütü, kendilerine doğru koşarak geldiğimi görür görmez dostça bir sevinçle horoz gibi öterken sesini en tiz perdelere kadar yükseltiyordu; ne kendisiyle, ne Mademoiselle Laurence'la, ne anne hanımla, ne bilgiç köpekle bir kelime bile konuşmamış olmama rağmen, dostluğumuz o kadar ilerlemişti ki âdeta onların kumpanyasından bir fert olmuştum.

Monsieur Türlütü parsa topladığı zamanlar bana yaklaşınca daima en kibar tavırlarını takınır, ve üç köşeli şapksına küçük bir sikke attığımda, beni incitmemek ister gibi, başını başka tarafa çevirirdi. O gerçekten kibar bir insandı; insana eski günlerin adâb-ı muaşeretini, ince ve zarif hallerini hatırlatıyordu; küçük adamın halinden hükümdarlarla bir arada büyüdüğü anlaşılıyordu, ve bunun için de, halini şanını unutup arada bir horoz gibi ötmesi insanın pek garibine gidiyordu.

Üç gün üst üste küçük kumpanyayı boş yere bütün Londra sokaklarında arayıp bulamayınca, nihayet şehri terk ettiklerini anladığım zaman ne kadar üzüldüm, size tarif edemem. Can sıkıntısının kurşun kolları yine kıskaç gibi içimi kavradı, ve kalbimi ezmeğe başladı. Daha fazla tahammül edemedim, İngiltere'nin Mob'[28] larına, Blackguard'[29] larına, Gentlemen'[30] lerine ve fashionable'[31] lerine, yani İmparatorluğun bu dört sınıfına hoşça kalın diyip medenî kıtaya doğru yola çıktım; toprağa ayak basar basmaz rasladığım ilk aşçının beyaz önlüğü önünde ubudiyetle diz çöktüm. Burada eski minval üzere ve akıllı bir insan gibi doya doya öğle yemeği yiyebilecek, ve menfaat endişeleriyle bulaşmamış çehrelere bakarak ruhumu dinlendirebilecektim. Ama Mademoiselle Laurence'ı bir türlü unutamıyordum; o uzun zaman hâtıramda danslarını devam ettirdi; yalnız kaldığım saatlerde güzel çocuğun muammalı pantomimalarını, hususiyle kulak kabartıp toprağı dinleyişi-

ni sık sık düşündüğüm olurdu. Davul ile triangle'in o garip melodileri hafızamda uzun zaman yaşadı."

Maria, heyecanla doğrularak: "Bütün hikâye bu kadar mı?" diye haykırdı.

Maximilian onu yine usulcacık yerine yatırdı, gayet ciddî bir tavırla şahadet parmağını dudağına götürerek: "Sus! bir kelime bile konuşmak yok! Hele bir kere siz güzelce, rahat rahat yerinize yatın, hikâyenin sonunu da anlatırım... Yalnız, Allah aşkına sözümü kesmeyin!"

Oturduğu koltuğa daha rahat yerleşip dayandıktan sonra Maximilian hikâyesine aşağıdaki şekilde devam etti:

"Bu maceradan beş sene sonra, ilk defa olarak Paris'e geldim. Hem de bu gelişim çok dikkate değer bir devre rastlıyordu. Fransızlar Temmuz ihtilâllerini yapmışlardı, bütün dünya onlara alkış tutuyordu. Bu piyes, daha önceki Cumhuriyet ve İmparatorluk trajedileri kadar korkunç değildi, sahnede yalnız birkaç bin ceset yatıyordu. Onun için politika romantikleri memnun değildiler, ve çok kan akacak, cellâda çok işler düşecek yeni bir piyesin oynanacağını seyircilere müjdeliyorlardı.

Paris, orada her vesile ile, her şeyde kendini meydana vuran ve en karamsar ruhlar üzerine bile tesir eden neşesiyle beni pek eğlendiriyordu.

ne tuhaftır! Paris dünya tarihinin en büyük trajedilerinin oynandığı sahnedir; öyle trajediler ki, hatırlanması bile, hattâ kendinden en uzak memleketlerdeki kalbleri yerinden oynatır ve gözleri yaşla doldurur; ama, Paris'te bu trajedilerin seyircileri, benim Porte - Saint-Martin'de bir gün Alexadre Dumas'nın "La Tour de Nesle"[32] ini seyrederken yaşadığım hisleri duyarlar; o gün bu tiyatroda, tesadüf, pembe tülden kocaman bir şapka giymiş bir kadının arkasına oturmuştum; şapka, sahne üzerindeki bütün görüş sahamı örtüyordu, öyle ki orda geçen bütün faciaları bu şapkanın pembe tülleri arasından görüyordum, ve böylece "Tour de Nesle"in bütün korkunç şeyleri benim gözlerime en neşeli, pembe bir ışık içinde göründü. Evet, Paris'te buna benzer pembe bir ışık vardır ki, bütün trajedileri, onların yakınında bulunan seyircilerin gözüne neşeli sahneler gibi gösterir; böylece seyircilerin bu şehirde hayattan tadacakları zevk bir an bile bozulmamış olur. İnsanın kendi kalbinde Paris'e getirdiği kara düşünceler bile, bu şehirde kasvetli, korku verici karakterlerini kaybederler. Acılar tuhaf şekilde yumuşar, tatlılaşır. Paris'in bu havası içinde bütün yaralar, herhangi başka bir yerden daha çabuk iyileşir; bu havaya da, tıpkı Paris halkındaki cömert, tatlı ve şefkatli duygulardan bir şeyler sinmiştir.

Paris halkının benim en çok hoşuma giden tarafı, onun kibar, terbiyeli hali oldu. Nezaketin, ananasa benziyen kokusu! Almanya'da durma-

dan tütün dumanı, lâhna turşusu ve kabalığın pis kokusunu yuta yuta bir hal olmuş hasta ruhuma öyle bir şifa verdin ki!... Paris'e varışımın ilk günü, sokakta bana hafifçe çarpmış olan bir Fransızın sevimli sözlerle benden af dilemesi kulaklarımda âdeta Rossini'nin melodileri gibi ses verdi. Ben, Almanların, af dilemek şöyle dursun, afet misillü, insana ummadığı bir anda gelen itip kakmalarına alışmış olduğumdan belki, bu kadar fazla nezaket karşısında âdeta korkuya düştüm. Paris'te geçirdiğim zamanın ilk haftası içinde, sırf bu af diliyen sözlerdeki müziğin zevkini tatmak için, bana birisi çarpsın diye, zorla fırsat aradım durdum. Ama sadece bu nezaketten ötürü değil, aynı zamanda dilinden dolayı da Fransız halkının benim gözümde kibar bir hali vardı. Zira, bilirsiniz, bizim Kuzey memleketlerinde, Fransız dilini bilmek yüksek asılzade sınıfının benimsediği meziyetlerden biridir, ve çocukluğumdan beri kafamda Fransızca konuşmak fikriyle kibarlık fikri daima birbirine bağlı dururdu. Bana göre Paris'te Sebze-Hali catıcılarından bir kadın, 64 batın ecdadını sayan, ve hayrat müesseselerine büyük vakıflar yapmış asılzade bir Alman bayanından daha güzel Fransızca konuşurdu.

Kendisine kibar bir hal veren bu dil sebebiyle Fransız halkı benim gözümde harikulâde güzel, efsanevî bir değer kazanmıştı. Bu kanaatin kaynağı da başka bir çocukluk hâtırasındadır. Bana Fransızcayı ilk öğreten kitap La

Fontaine'in "Fables"leri idi; bu hikâyelerdeki sâf, mâsum, fakat aynı zamanda zeki anlatım şekilleri, benim hâtıramda silinmez izler bırakmıştı; ve Paris'e gelip de her yerde Fransızca konuşulduğunu duyduğum zaman, boyuna La Fontaine'in hikâyelerini hatırladım; çok iyi tanıdığım hayvan seslerini duyar gibi oldum: Hah, şimdi arslan konuşuyor, sonra kurt, sonra kuzu veya leylek, yahut da güvercin... derdim. Sık sık tilkinin sesini de duyduğum olurdu, ve hafızamda bazan onun şu sözleri canlanırdı:

Hé bonjour Monsieur du Corbeau!
Que vous êtes joli, que vous me samblez beau!

Buna benzer masal hâtıraları, Paris'te sosyete diye adlandırılan yüksek muhitlere girdiğim zaman ruhumda daha sık uyanır oldu. Öyle ya, bu sosyete La Fontaine merhuma hayvan karakterlerini ilham etmiş olan âlemdi. Kış *saison*'u benim Paris'e varışımdan az sonra başladı, ve bu çevrelerin az çok neşeli bir zaman geçirdiği salon hayatına ben de katıldım. Bu âlemin benim için en dikkate değer tarafı, ince, zarif âdet ve ananelerin hep birbirine benzeyişi değil, bu yüksek sosyeteyi teşkil eden unsurların birbirinden farklı oluşu idi. Bazan büyük bir salonda, kavgasız gürültüsüz bir arada oturan insanları seyrederken, kendimi bütün geçmiş çağların eski eserlerinin karmakarışık bir arada durdukları bir antikacı

dükkânında sanırdım: Bu dükkânlarda, bakarsınız bir Yunan Apollo'su, bir Çin Pagode'unun[33] bir Meksika Witzliputzli'si,[34] gotik bir "ecce homo"unun,[35] ufacık köpek başlı Mısır putlarının, ve ağaçtan, Fil dişinden, madenden çeşit çeşit kutsal eşyaların ve sairenin yanı başında durur. Tıpkı bunun gibi, bu salonda da, bir zamanlar Marie-Antoinette'le dans etmiş ihtiyar silâhşorlar, Assemblée Nationale'de tapınılmış, umdelerine mutedil tarzda bağlı Cumhuriyetçiler, merhametsiz ve lekesiz Montagnard'lar, bir zaman Luxemburg'da tahta oturmuş eski Directoire erkânı, İmparatorluğun, vaktiyle önlerinde bütün Avrupa'nın tirtir titrediği yüksek rütbeli ricali, Restauration'un gerçekte saltanat sürmüş cizvitleri, hasılı bütün geçmiş çağların rengi solmuş, âzaları sakatlanmış, ve artık kendilerine inanılmaz olmuş tanrılarını hep orada, bir arada buldum. İsimler, birbirine dokundukları zaman, kükremelerle ses verirler, ama insanların, sükûn ve samimiyet içinde yanyana durduklarını görürsünüz, tıpkı Quai Voltaire'in dükkânlarındaki antika eşyalar gibi... İhtirasların, heyecanların daha az baskı altında tutulabildiği Kuzey memleketlerinde, birbirinden bu kadar ayrı şahısları bir araya getiren bir sosyete hayatı imkânsız bir şey olurdu. Onun içindir ki, bizim soğuk Kuzey memleketimizde konuşma ihtiyacı, sıcak iklimli Fransada olduğu kadar kuvvetli değildir; bu memlekette, en amansız düşmanlar bir salonda raslaştılar mı, uzun müddet

somurtkan bir sükût muhafaza edemezler. Bundan başka, Fransa'da muhataplarının hoşuna gitmek isteği o kadar büyüktür ki, insanlar sadece dostlarının değil, düşmanlarının da hoşuna gitmeğe çalışırlar. Burada herkesin işi gücü giyim, kuşam, cilve, nazdır, ve bu memlekette kadınlar, koketlikte erkekleri geçmek için epiy zahmet çekerler, ama sonunda tamamiyle muvaffak da olurlar.

Bu noktaya işaret etmekle kötü bir maksadım olduğu sanılmasın; bununla, Allah saklasın, Fransız kadınları, hele Paris'li kadınlar aleyhinde bulunmak istemedim. Kalbim onlara karşı en yüksek takdir hisleriyle doludur, ve onlar hakkındaki bu duygularım, onların meziyetleri kadar, - hattâ meziyetlerinden fazla - kusurları içindir. Bir efsaneye göre Paris'li kadınlar doğarken, akla gelebilecek bütün kusurlarla birlikte dünyaya gelmişler, ama güzel bir peri onlara acımış, ve her kusurlarına öyle bir cazibe, öyle bir sihir eklemiş ki, onlar sayesinde kusurlar sahiplerini şirin göstereu muska tesirini yapar olmuş; bu güzel perinin adı Grace'dır.[36] Paris'li kadınlar güzel midir? Bunu bilmek ne mümkün! Binbir çeşit tuvalet entrikasının arkasında gizli olanı görmek, türlü gizli şifrelerin altındakini okuyup, tüllerin arasından kendini belli eden şeyin hakiki mi, yahut da, şişkin ipek elbiselerin mübalâgalandırdığı şeyin sahte mi olduğunu anlamak kimin haddine düşmüş! Kabuğu geçmek, meyvanın çekirdeğine kadar görebilmek

bakışlarımız için mümkün olsa bile çekirdek yeni bir kabuğa, onun ardından başka bir kabuğa daha bürünür, ve Paris kadınları erkek gözlerinin keskinliğiyle böylece, boyuna değişen modalar sayesinde âdeta alay ederler. Onların yüzleri güzel midir? bunu keşfetmek de güç... Çünkü onların yüz çizgileri sonu gelmiyen bir hareket halindedir. Her Paris'li kadının bin tane yüzü vardır, her biri ötekinden daha güleç, daha zeki, daha iltifatlı... Ve bu çehrelerden her biri içlerinden en güzelini seçmeğe veya hakikisini bulmağa çalışan kimseye ne yapacağını şaşırtır. Gözleri büyük müdür? ne bileyim! Kafamızı uçuran topların çaplarına bakar mıyız? ve bu gözler, vurmadıkları adamın, hiç olmazsa ateşleriyle, gözlerini kamaştırırlar; ve insan onların ateş sahası dışında kaldıysa kendini mesut sayar. Onlarda burunla ağız arasındaki kısım geniş midir, dar mıdır? bazan, meselâ burunları havada olduğu zaman geniştir; bazan da, meselâ karşısındakine küçümseme ile bakıp üst dudaklarını büzdükleri zaman dardır. Ağızları büyük müdür, küçük müdür? ağzın nerde bittiğini ve gülümsemenin nerde başladığını kim bilir ki! Doğru, isabetli bir hüküm verilebilmesi için hakem yerinde olan kimse ile hakkında hüküm verilecek nesnenin sükûn halinde bulunmaları gerekir. Halbuki bir Paris'li kadının yanında kim sakin kalabilir? Hangi Paris'li kadın bir an olsun sükûnetle yerinde durabilir? Bazı insanlar vardır, kelebeği kâğıt üzerine kanadların-

dan iğneleyince onu adamakıllı inceliyebileceklerini sanırlar; bu, zalimce olduğu kadar budalaca bir fikirdir; iğnelenmiş olduğu için kıpırdanmadan duran kelebek artık kelebek değildir ki... Kelebeği çiçeklerin etrafında oynaşırken görmek gerek... Paris'li kadını da, göğsüne iğne iliştirilmiş haliyle aile hayatı içinde değil, salonlarda, suvarelerde, ve balolarda işlemeli tülden ve ipekten kanadlarla, çılgın bir neşe gibi pırıl pırıl yanan avizelerin altında uçuşurken görmek gerek... Ancak o zaman onda öyle bir acele eden, geç kalmaktan korkan yaşama arzusu, öyle bir baş döndürürcesine zevkli çılgınlık iştiyakı, ölye bir sarhoşluk ihtiyacı uyanır ki, onu müthiş güzelleştirir ve ruhumuzu hem büyüler, hem de ürpertir. Parisli kadının bütün yaşama zevklerine karşı duyduğu bu susuzluk: sanki bir saat sonra ölüm kendisini coşkun zevk pınarının başından çağıracakmış, yahut da, sanki bu kaynak bir saat sonra artık kuruyacakmış gibi bu hırsı, bu acelesi, bu çılgınlığı bilhassa kendini balolarda gösterir, ve bana daima bizim memlekette Willi'ler diye anılan ölmüş dansözlerin efsanesini hatırlatır. Bu dansözler nişanlı kızlarmış da düğünlerinin yapılacağı gün gelmeden ölmüşler, ama tatmin edilmemiş dans arzularını içlerinde öyle kuvvetle saklamışlar ki, geceleri mezarlarından kalkarlar, şoseler üzerinde küme küme toplaşırlar, vakit gece yarısı olunca orada en çılgın danslarını yaparlarmış. Gelin elbiseleriyle süslenmiş, başların-

da çiçek taçları, solgun parmaklarında pırıl pırıl yanan yüzükler, dudaklarında insana ürperti veren bir gülümseme ile Willi'ler ay ışığında dans ederken insanın dayanamıyacağı kadar güzelleşirlermiş, ve dışarda kalmalarına izin verilmiş olan saatin sona ermek üzere olduğunu, ve tekrar mezara inme vaktinin yaklaştığını hissettikleri zaman dansları daha çılgın, daha baş döndürücü bir hal alırmış.

Chaussée d'Antin'de bir suvaredeydim, bütün bu düşünceler ruhumda derinden derine kaynaşıyordu. Parlak bir suvareydi, ve bir sosyete âleminin neşesi, zevki namına her şey tamamdı: Bol ışık, herkes boyunu bosunu doya doya seyretsin diye her tarafta endam aynaları, sıcaktan ter dökecek kadar kalabalık, ve serinlemek için bol bol buzlu şerbetler... Suvare müzikle başladı. Franz Liszt'i piyanoya geçmeğe razı etmişlerdi; o, saçlarını, dehâh alnından yukarıya attı ve en parlak meydan savaşlarından birini verdi. *Touche*'lar âdeta kanayordu. Yanılmıyorsam, Ballanche'ın "Palingenesie"lerinden bir pasaj çalıyor, onun fikirlerini müziğe tercüme ediyordu. Bu meşhur yazarın eserini asıl metninden okuyamıyanlar için bu çok istifadeli bir işti. Bundan sonra Berlioz'un "La Marche au Supplice" (siyasetgâha yürüyüş) ini çaldı. Yanılmıyorsam, bu harikulâde parçayı genç müzikçi düğününün ertesi günü bestelemiş... Bütün salonda yüzler solgunlaştı, göğüsler heyecanla kalkıp indi, fasılalar esnasında hafif iç çe-

kişleri duyuldu, sonunda müthiş bir alkış tufanı koptu. Kadınlar, Liszt'in müziğini dinlediler mi daima sarhoş gibi olurlar. Salonun Willi'leri şimdi daha çılgın bir neşe içinde kendilerini dansa verdiler, ve ben bu kargaşalık içinde yan odalardan birine kendimi zor attım. Bu odada kumar oynuyorlardı. Geniş koltuklarda da birkaç kadın dinleniyorlar, oynayanlara bakıyorlar, yahut da oyunla ilgileniyormuş gibi görünüyorlardı. Bu kadınlardan birinin yanından geçerken kolum onun elbisesine süründü, elimden ta omuzuma kadar, çok zayıf bir elektrik çarpmasına benzer bir ürperti duydum. Kadının yüzüne bakar bakmaz aynı cinsten bir çarpıntı, ama büyük bir şiddetle bütün kalbimi yerinden oynattı. O mu, o değil mi? Şekliyle ve gün aydınlığı renkleriyle bir eski-çağ çehresine benziyen bu yüz aynı yüzdü; yalnız eski mermer saflığı ve mermer parlaklığı pek kalmamıştı. Keskin bir göz, alnında ve yanaklarında küçük kırışıklıklar fark edebilirdi; bunlar belki de hafif çiçek bozuklarıydı, insana uzun bir zaman yağmur altında kalmış heykellerin yüzünde gördüğümüz ve hava değişiklikleriyle meydana gelmiş hafif lekeleri hatırlatıyordu. Parlak, beyzî biçimiyle, tıpkı karganın iki kanadı gibi ortadan ikiye ayrılmış olarak şakaklarını örten siyah saçlar da aynı saçlardı. Ama, çok iyi bildiğim, ve her defasında şimşek kadar süratle çakarak bir muamma gibi ta ruhuma işliyen o yan bakışiyle gözü gözüme iliştiği zaman artık şüphem kalmadı: Bu, Mademoiselle Laurence'dı.

Koltuğuna kibar bir tavırla yayılmış, bir elinde bir çiçek buketi, öteki eli koltuğun koluna dayanmış, Mademiselle Laurence bir oyun masasına oldukça yakın bir yerde oturuyor ve kâğıtların açılışına bütün dikkatini vermiş görünüyordu. Elbisesi kibar ve zarifti, ama bu çok sade, beyaz atlastan bir tuvaletti. İnci bileziklerle göğüs iğnelerinden başka mücevheri yoktu. Bir yığın dantelâ genç göğsünü, âdeta taassupla ta boynuna kadar örtmüştü, ve o, giyinişindeki bu sadelik ve kibarlığiyle, yanında oturan, alacalı bulacalı elbiseler giyinmiş, elmaslara boğulmuş ve eski ihtişamlarının harabelerini, bir zamanlar Troya'nın bulunduğu yerleri hazin bir çıplaklık manzarası içinde herkese göstermekte olan yaşlıca birkaç kadınla âdeta tezat halinde idi. Yüzünde yine o harikulâde güzelliği ve mahzun ifadeyi buldum; bu yüz beni, mukavemet edilmez bir kuvvetle kendine çekti; nihayet dayanamadım, gidip koltuğunun arkasına dikildim. Onunla konuşma isteği içimi yakıyordu. Ama yine, bir kabalık yapmış olmak korkusiyle kendimi tutuyordum.

Herhalde, böyle hiç ses çıkarmadan onun arkasında uzun bir zaman kalmış olmalıyım. Bir ara, genç kadın buketinden bir çiçek çekti, ve dönüp bakmadan, omuzunun üzerinden çiçeği bana uzattı. Bu çiçeğin kokusu harikulâdeydi, ve üzerimde tuhaf bir tılsım tesiri yaptı. Kendimi sosyetenin bütün merasimlerinden sıyrılmış hissettim; ve her istediğimizi yapabildiğimiz, konuşa-

bildiğimiz, ve bu hale kendi kendimize şaşıp kaldığımız, ve sözlerimizin çocuk konuşması gibi samimî bir hal taşıdığı bir rüya içindeymişim gibi oldum. Sakin, kayıtsız, ihmalci bir tavırla, sanki eski dostlarımla konuşuyormuşum gibi, koltuğun arkalığı üzerinden eğildim, ve genç kadının kulağına fısıldadım:

"Mademoiselle Laurence, davullu anne nerde?"

O da aynı sakin, kayıtsız, ihmalci sesle cevap verdi: "Öldü."

Kısa bir fasıladan sonra tekrar koltuğun arkalığı üzerinden eğildim, ve genç kadının kulağına fısıldadım:" Mademoiselle Laurence, ya bilgiç köpek ne oldu?"

O da yine aynı sakin, kayıtsız, ihmalci sesle cevap verdi: "Dünyayı dolaşmağa çıktı."

Yine kısa bir fasıla verdikten sonra, koltuğun arkalığı üzerinden eğildim ve genç kadının kulağına fısıldadım: "Mademoiselle Laurence, ya cüce Monsieur Türlütü nerde?"

"Boulevard du Temple'da devler arasında." diye cevap verdi. Ama, tam bu sözleri yine aynı sakin, kayıtsız, ihmalci sesiyle söylediği anda, boylu boslu, asker yapılı, ciddî bakışlı yaşlı bir zat ona doğru geldi ve arabasının hazır olduğunu haber verdi. Genç kadın ağır ağır koltuğundan kalktı, yaşlı zatın koluna asıldı ve bir defacık ol-

sun dönüp bakmadan adamla birlikte salondan çıkıp gitti.

Bütün gece büyük salonun kapısı yanında durup gelen giden misafirlere güzel bir yüz göstermek vazifesiyle meşgul olan ev sahibi hanıma biraz evvel ihtiyar adamla çıkan genç kadının ismini sorduğum zaman o, yüzüme bakıp neşeli neşeli güldü ve: Vallahi, bütün insan'arı tanımak mümkün değil ki... Onu da..." diyip durakladı; herhalde; "onu da sizin kadar tanıyorum" diyecekti; beni ilk defa bu gece görmüştü. "Belki, dedim, zevciniz beyefendi bana bu hususta malûmat verebilirler. Kendilerini nerde bulabilirim?"

Hanım, daha yüksek perdeden gülerek: "Saint-Germain taraflarında avda, dedi. Bugün sabah erkenden gitti, yarın akşam ancak döner... Ama, durun hele, birini tanıyorum, sizin, hakkında malûmat almak istediğiniz hanımla çok konuşmuş birini tanıyorum; adını bilmyorum ama, onu, bilmem neresine Monsieur Casimir Perier'nin tekme indirdiği genç adam diye ararsanız kolayca bulursunuz sanırım."

Baş Vekilden tekme yemiş adam diye birisini bulmak her ne kadar oldukça güç bir iş ise de, çok geçmeden aradığım zatı elde ettim. Beni çok ilgilendiren bu harikulâde kadın hakkında bana daha fazla malûmat vermesini rica ettim; kendisine genç kadını iyice tarif de ettim. Genç adam: "Evet, dedi, onu iyi tanırım, birçok suvarelerde onunla konuştum..." dedi, ve genç kadına, konuş-

maları esnasında anlattığı bir sürü mânasız şeyleri birer birer tekrar etti. Bu kadında onun en çok dikkatini çeken taraf, kendisine türlü iltifatlarda bulunulduğu zaman bakışlarına gelen ciddîlikti; bundan başka, *contredanse*'a davet edildiği zaman daima reddedişine çok şaşırmıştı; her defasında dans etmesini bilmediğini ileri sürerdi. Genç kadının adını, hayatını, münasebetlerini bilmiyordu.

Her tarafa baş vurdum; sordum, soruşturdum, kimse bana daha fazla bilgi veremedi. Onun bulunması ihtimali olan bütün suvareleri boş yere gezdim. Mademoiselle Laurence'ı hiçbir yerde bulamadım.

Maria, ağır ağır dönerek, uykulu gözlerle esnerken: "Bütün hikâye bundan mı ibaret? bu meraklı macera burada bitiyor mu? Ne Mademoiselle Laurence'ı, ne davulcu anneyi, ne cüce Monsieur Tür'ütü'yü, ne de bilgiç köpeği bir daha görmediniz mi?" diye sordu.

Maximilian: "Rahat rahat yatın! kımıldamayın !dedi; sonra ilâve etti: Hepsini tekrar gördüm, hattâ bilgiç köpeği bile... Zavallı hayvancağıza Paris'te rasladığım zaman hali pek perişandı. Onu Quartier Latin'de gördüm. Sorbonne'un önünden geçiyordum; binanın büyük kapısından bir köpek kaçıyor, arkasından, ellerinde sopayla bir düzüne talebe kovalıyordu. Az sonra iki düzüne de kadın bunlara katıldı. Hepsi bir ağızdan:

"Kuduz köpek!" diye bağırıyorlardı. Biçare hayvan ölüm korkusu içinde tamamiyle bir insan gibi olmuştu. Gözlerinden, gözyaşı gibi sular akıyordu; soluk soluğa önümden geçerken, bir an ıslak bakışlarını bana çevirdiği zaman eski dostumu tanıdım: Bu, vaktiyle Lord Wellington'a methiye söylerken İngiltere halkını kendine hayran etmşi olan bilgiç köpekti. Hakikaten kuduz muydu? Belki de Quartier Latin'de, tahsiline devam ederken fazla ilimden kaçırmıştı... Yahut, belki de, Sorbonne'da herhangi bir profesörün şişirilmiş şarlatanlıkları üzerine, hafiften hafiften hırlamağa veya döşemeyi tırmalamağa başlamış, profesör bu dik başlı dinleyiciyi kuduz ilân etmek suretiyle ondan kurtulma yolunu bulmuştu... Ey, gençlik bu!... Talebe ne bilsin? "Kuduz köpek!" diye bağıran adamın, bunu, allâmeliğine yapılan hakaretten, yahut da, ekmeğinin elden gideceğini hissettiğinden yaptığını uzun boylu düşünebilir mi? Düşüncesiz sopalarla köpeğe indirmeğe başladılar; ihtiyar kadınlar da, ulur gibi bağırarak, masumluğun ve aklın sesini susturmağa hazırdılar. Hasıl zavallı dostum yere serildi, gözlerimin önünde, sövüle sayıla, merhametsizce dövüle dövüle öldürüldü; ve nihayet, bir süprüntü yığınının üstüne atıldı... Zavallı ilim kurbanı!

Cüce Monsieur Türlütü'yü de, nihayet bir gün Boulevard du Temple'da buldum; onun hali de köpeğinkinden daha iyi değildi. Mademoiselle Laurence bana, cücenin devlere karıştığını söylemişti,

ama, ya hakikaten onu orda bulacağımı ciddî olarak düşünmemiş olduğumdan, yahut da kalabalığın küçük dükkânı görmeme engel oluşundan, bu bulvarda "dev-adamlar"ın teşhir edildiği bir dükkân bulunduğunu çok geç öğrenebildim. Ben içeri girince, portatif karyolalarına uzanmış, tembel tembel yatan, sırık gibi uzun iki herif önümde kendilerini "dev-adam" rolünde göstermek gayretiyle yerlerinden fırladılar ve vaziyet aldılar. Bunlar hakikatte, dükkânın önünde duran ilân tahtasındaki resimleri kadar iri değildiler; pembe fanilâdan bir elbise giyinmişlerdi; belki takma, gür siyah favorileri vardı; içi boş kocaman topuzları başlarının üzerinde döndürüp duruyorlardı. Afişlerinde reklâmı yapılan cücenin nerde olduğunu sorduğum zaman, onun dört haftadır, gittikçe artan rahatsızlığı yüzünden seyircilere gösterilemediğini, ama, iki kat duhuliye ücreti verdiğim takdirde kendisini görebileceğimi söylediler. İnsan eski bir dostunu tekrar görebilmek için iki misli duhuliye vermeğe razı olmaz mı hiç! Heyhat, bu eski dostu bu sefer ölüm döşeğinde bulmak mukaddermiş! Bu ölüm döşeği de aslında bir çocuk beşiğiydi; bunun içinde, solgun yüzü ihtiyarlıktan bumburuşuk olmuş zavallı cüce, boylu boyunca yatıyordu. Dört yaşlarında küçük bir kız yanına oturmuş, ayağiyle beşiğini sallıyor, ve kıkır kıkır gülen bir sesle:

Uyusun Türlütücük ninni!

diye ninni söylüyordu.

Küçük adam beni görünce, cam gibi donuk gözlerini açabildiği kadar açtı, beyaz dudaklarının etrafında ıstıraplı bir ürperti dolaştı; herhalde beni tanımış olmalıydı: Kurumuş, buruşmuş ufacık elini bana uzattı ve bir hırıltı halinde, sönük bir sesle: "Ah benim eski dostum!" dedi.

Sekiz yaşındayken XVI ncı Louis ile uzun boylu sohbet etmiş, Çar Aleksadr'ın elinden bonbon yemiş, Prenses von Kiritz'in kucağına oturmuş, [Duc de Brunswick'in köpeklerine binip at gibi koşturmuş, Bavyera Kıralının ağzından şiirlerini dinlemiş, birçok Alman prensleriyle aynı pipoyu tüttürmüş],[37] Papanın delice muhabbetine mazhar olmuş, ve Napoléon'a kendini bir türlü sevdirememiş olan küçük adamın içinde bulunduğu vaziyet hakikaten içler acısıydı. Napoléon'un kendisini sevmemiş olması zavallıyı ölüm döşeğinde - yahut, daha doğru bir tâbirle, ölüm beşiğinde - çok efkârlandırıyordu; kendisini hiç sevmemiş olan, bununla beraber Sainte-Hélène'de o kadar acı şartlar içinde son nefesini veren büyük İmparatorun trajik akıbetine ağlıyordu... Göz yaşları arasında: "Tıpkı benim gibi, diyordu, o da benim gibi yapayalnız öldü. Bütün o kırallardan, o prenslerden, ne arayan, ne soran... Eski tantana, eski debdebe ne oldu? bak da ibret al!"

Devlerin arasında ölen bir cüce ile, cücelerin arasında ölen bir devin nasıl mukayese edilebildiğini pek iyi kavrıyamamakla beraber, zavallı

Türlütü'nün sözleri, hele onun o terk edilmiş hali bana pek dokundu. Şimdi kibar bir hanım olmuş olan Mademoiselle Laurence'ın kendisini arayıp sormamasından duyduğum hayreti gizliyemedim. Laurence adı ağzımdan çıktığı lâhza, beşiğin içinde cüce müthiş ihtilâçlarla kıvrandı, beyaz dudaklarından inilti halinde şu sözler döküldü: "Ah, nankör çocuk! Onu besledim, büyüttüm, yetiştirdim, kendisine zevcem olmak şerefini vermek istedim, dünyanın büyük adamları huzurunda ne yapılır, nasıl durulur, nasıl gülümsenir, sarayda nasıl reverans yapılır, takdimler nasıl olur, bunların hepsini öğrettim... Sen benim öğrettiklerimden güzel istifade ettin, büyük bir hanımefendi oldun ve şimdi bir faytonun, bir sürü uşakların, paran, saltanatın var, ama, ne fayda ki zerre kadar kalbin yokmuş!... Beni buralarda, tıpkı Sainte-Hélène'deki Napoléon gibi, yapayalnız, sefil, perişan bırakıyorsun, ölüm döşeğimde arayıp sormuyorsun!... Ah, Napoléon, sen beni hiç sevmedin!..." Daha neler söyledi, anlıyamadım. Sonra başını kaldırdı; eliyle, birisine, kim bilir belki de ölüme karşı kılıç sallıyormuş gibi birtakım hareketler yaptı. Ne fayda, bu düşmanın tırpanına hiçbir insan karşı koyamaz, ne Napolèon, ne Türlütü, burada hiçbir kılıç oyunu fayda vermez. Müthiş bir darbe ile yere serilmiş gibi, bitkin bir insan haliyle başını tekrar yastığına bırakıverdi, can çekişen bir insanın hayalet gibi bakışiyle bana uzun uzun baktı, birden horoz gibi öttü ve ruhunu teslim etti.

Cücenin, ölmeden önce Mademoiselle Laurence hakkında daha fazla malûmat vermemiş olması, bu ölümden duyduğum kederi bir kat daha artırdı. Onu şimdi nerde bulabilirdim. Ona âşık değildim, herhangi bir şiddetli, mukavemetsiz temayül duymuyordum, ama esrarlı bir arzu onu her yerde aramam için beni âdeta iğneliyordu. Bir salona girip bütün davetlileri gözden geçirdikten sonra onu bulamadım mı, rahat edemiyor, oralarda duramıyor, kaçıp gidiyordum.

Bir defasında, büyük Opera'nın küçük yan kapılarından birinin önünde, duygularımla baş başa kalmış araba bekliyordum; bu bekleme müthiş canımı sıkıyordu, çünkü bardaktan boşanırcasına yağmur yağmaktaydı. Bir araba gelemiyordu bir türlü; daha doğrusu yalnız başkalarına ait arabalar geliyordu; herkes hayatından memnun, arabasına binip çekiyordu. Yavaş yavaş, etrafımda kimsecikler görünmez oldu. Nihayet, siyah pelerinine sımsıkı sarılmış olarak bir müddetten beri yanıbaşımda benim gibi beklemekte olan ve arabasına binmeğe hazırlanan bir kadın: "Buyurun, sizi arabamla götüreyim." dedi. Bu ses ta kalbimin içinde ürperdi, aşinası olduğum o yan bakış bütün varlığımı sihirledi. Şimdi, kendimi yumuşacık sıcak bir arabanın içinde, Mademoiselle Laurence'ın yanı başında bulduğum zaman, yine rüya âlemine dalmış gibiydim.

Bir kelime konuşmadık; zaten konuşsaydık da anlaşamıyacaktık, çünkü araba Paris sokakla-

rında yıldırım süratiyle, müthiş bir gürültü ile yuvarlanıp gidiyordu; nihayet büyük bir cümle kapısı önünde durduk.

Parlak *livrée*'li uşaklar, merdivenlerden yukarı çıkarken ve bir sıra odaların önünden geçerken yolumuzu aydınlattılar. Uykulu gözlerle bizi karşılıyan bir oda hizmetçisi, birçok özürler dileyerek, yalnız kırmızı odanın ısıtılmış olduğunu söyledi. Kadını göz işaretiyle savdıktan sonra Laurence gülerek: "Talih bugün size gülüyor, dedi, yalnız benim yatak odam sıcakmış..."

Az sonra baş başa kaldığımız bu yatak odasında güzel bir şömine ateşi yanıyordu. Bu alabildiğine geniş ve yüksek odada, doğrusu, ocak başının kıymeti daha çok anlaşılıyordu. Yatak salonu adı vermek daha doğru olan bu geniş yatak odasında, bir ıssızlık, tenhalık hali vardı. Mobilyası, dekorasyonu, her şeyi, gözlerimize eski ihtişamı tozlara bürünmüş ve eski azameti pek mâsum ve biçare kalmış görünen bir çağın mukaddes eşyası karşısında âdeta rahatsız olduğumuz, hattâ gizlemek istediğimiz bir gülümseme arzusu duyduğumuz bir çağın damgasını taşıyordu. *Empire* devrinden: altın kartallı armaların, serpuşların üzerinde mağrur edalariyle uçuşan sorguçların, eski yunan biçiminde kadın başlarının, şan ve şerefin, askerî gazinoların, merasimle tevcih olunan ve Moniteur gazetesinde ilân edilen resmî ölmezlik rütbelerinin, deniz aşırı memleketlerden hakiki

kahve gelmediği için hindibadan yapılma "Avrupa kahvesi"nin, pancardan yapılma kötü şekerin, ve yoktan var edilmiş prenslerin ve düklerin hüküm sürdüğü devirden bahsediyorum. Ama, ne de olsa, o çağın, o patetik materyalizm devrinin de kendine göre bir hoş tarafı vardı... Talma[38] sahnede tiradlarını söyler, Gros[39] resimlerini boyar, Mademoiselle Bigotini dans eder, Maury[40] va'z verir, Rivogo[41] zaptiye nazırlığı yapar, İmparator Ossian'ın şiirlerini okur, Pauline Borghese[42] bir Venus heykeli için modellik yapardı, hem de çıplak bir Venus için modellik ederdi. Zira durduğu oda, tıpkı şu Mademoiselle Laurence'ın odası gibi sıcaktı.

Ocak başına oturduk, teklifsizce konuşmağa başladık. Mademoiselle Laurence, içini çekerek, bana Napoléon ordusu mensuplarından bir kahramanla evlenmiş olduğunu anlattı; bu eski muharip, her gece yatmadan önce karısını, iştirâk ettiği meydan savaşlarından birinin tasviriyle ağırlarmış; birkaç gün önce, seyahata çıkmadan evvel de Jena meydan muharebesini vermiş; adamcağız pek dermansızmış, Rusya seferinden sonra sağ kalacağı şüpheliymiş... Mademoiselle Laurence'a babasının ne zaman öldüğünü sorduğum zaman güldü, ve babasının kim olduğunu asla bilmediğini, ve sözüm ona annesi olacak kadının hiç evlenmemiş olduğunu itiraf etti. Ben hayretle: "hiç evlenmemiş mi? dedim; ama, Londra'da gördü-

ğümde zevcinin ölümü dolayısiyle kara matem elbiseleri içindeydi."

Laurence: "Oh! diye cevap verdi, o kendisini zavallı bir dul kadın diye satarak ahalinin merhametini çekmek için tam on iki sene siyahlar giymiştir; tabii, bir evlenme budalası bulurum da kandırırım düşüncesi de vardı, ve gemisine siyah bandıra çekmek suretiyle izdivaç limanına daha çabuk erişeceğini umuyordu. Ama, ona yalnız ölüm merhamet etti: Beynine kan hücum edip öldü. Onu bir an bile, zerre kadar sevmedim, çünkü bana çok dayak atar, az yiyecek verirdi. Arada bir Monsieur Türlütü gizliden gizliye elime bir dilim ekmek sıkıştırmasa açlıktan ölürdüm; ama cüce bu iyiliğine karşılık benim kendisiyle evlenmemi bekliyordu; ümitleri boşa çıkınca o da anneyle bir oldu - alışmışım da anne diyorum -, bu sefer ikisi birden bana zulm ettiler. Durmadan bana, işe yaramaz, lüzumsuz bir mahlûk olduğumu, benim kötü danslarımın yanında, bilgiç köpeğin hünerlerinin bin defa fazla değer taşıdığını söyler dururlardı. Sonra da benim yerime köpeğe türlü iltifatlarda, ikramlarda bulunurlar, onu göklere çıkarırlar, okşarlar, pastalarla beslerler, bana ise bunların kırıntılarını atarlardı; biricik desteklerinin bu köpek olduğunu, halkın benimle zerre kadar ilgilenmediğini, halbuki köpeğin oyunlarına bayıldığını, köpeğin çalışıp kazanarak beni beslediğini, onun nimetini yediğimi söyler dururlardı... Mel'un köpek!"

Onun, hiddetten coştuğu bir anda sözünü keserek: "Yok, köpekçeğize lânet etmeyin artık! dedim. Zavallı hayvan öldü... Ölürken gördüm..."

Yüzü sevinçten kıpkırmızı oldu. Yerinden fırlıyarak: "Oh! geberdi mi?" diye haykırdı.

"Cüce de öldü." dedim.

Laurence, aynı derecede sevinçle: "Monsieur Türlütü de mi?" dedi. Ama, bu sevinç ifadesi yavaş yavaş yüzünden silindi. Az sonra, daha yumuşak, hemen hemen mahzun bir sesle: "Zavallı Türlütü!" dedi.

Son saatinde cücenin kendisinden nasıl sitemle, serzenişle bahsettiğini saklamadım; o zaman müthiş heyecanlandı, yerinde duramaz oldu, ve yeminlerle beni, ta baştan, cüceye elinden geldiği kadar iyi bakmak, her ihtiyacını temin edip onu rahat ettirmek niyetinde olduğuna, kendisine senede muayyen bir para tahsis ederek bununla vilâyetlerden birinde, sakin ve asude bir hayat yaşamasını teklif ettiğine inandırmak istedi. "Ama, dedi, cüce razı olmadı; mevki, şeref hırsı içinde hâlâ sönmemişti; Paris'te kalmak, hattâ benim konağımda oturmak istedi; böylece benim vasıtamla Faubourg Saint-Germain'de eski dostluklarını yeniden kurup, sosyetede eski parlak mevkiini tekrar alabileceğini tasarlıyordu. Ben bunu açıkça reddedince haber yolladı... Bana lânet ediyor, benim melûn bir hortlak, bir vampir, bir ölü çocuğu olduğumu söylüyormuş..."

Laurence birden bire konuşmasını kesti. Bütün vücudunu bir titreme aldı, sonra derin derin içini çekerek: "Ah! ne olurdu, dedi, keşki beni mezarda anamın yanında bıraksalardı!"

Kendisini, bana bu esrarlı sözlerin ne demek olduğunu anlatması için zorladım; o zaman gözlerinden yaşlar boşandı, ve titriyerek, hıçkırarak, annesi diye kabul ettiği davullu kadının, bir gün ona doğumu hakkında etrafta dolaşan rivayetlerin sırf efsane olmadığını anlattığını söyledi. "Hakikaten de, oturduğumuz şehirde bana hep ölü çocuğu! derlerdi. Çıkrık başındaki ihtiyar karılar benim aslında o memleketli bir comte'un kızı olduğumu ilân ederlermiş: Güya bu Comte, karısına hayatında çok kötü muamele etmişmiş; ama, kadın ölünce, onu büyük bir ihtişamla defnettirmiş; kadın meğer günü yaklaşmış gebe imiş, hem de sahiden ölmemiş, öldü sanmışlarmış... Mezar soyucular, değerli elbiselerle, mücevherlerle süslenmiş ölüyü soymak için mezarı açtıkları zaman ne görsünler, comtesse canlanmış, doğum sancıları çekiyor; ama, doğumdan sonra kadıncağız bu sefer sahiden ölmüş; hırsızlar onu yeniden güzelce mezarına yatırmışlar, çocuğu almışlar, ve kendilerine yataklık yapan kadına, meşhur ventriloque'un dostu olan karıya, bakıp büyütsün diye vermişler... Daha doğmadan, bir defa ölü gibi gömülmüş olan bu zavallı çocuğa artık her yerde ölü çocuğu derlerdi... Ah, bilmezsiniz, daha küçücük çocukken

beni bu adla çağırdıkları zaman nasıl eza duyardım. Meşhur ventriloque henüz hayatta iken, sık sık benden hoşlanmadığı, bana kızdığı olurdu; o zamanlar bana hep: "Mel'un ölü çocuğu! keşki seni mezardan çıkarmasaydım." derdi. Çok mahir bir ventriloque olduğu için sesini öyle bir acayip çıkarırdı ki, sesin yer altından çıktığına sahiden insan inanırdı; sonra herif, bu sesin ölmüş anamın sesi olduğuna beni inandırırdı. O, annemin hayatını gayet iyi bilirdi, çünkü bir zaman Comte'un oda hizmetinde bulunmuştu. Adamın en büyük zevki, yerin altından geldiğini sandığım sözler karşısında, benim gibi küçücük bir kızın nasıl bir korku ve dehşet duyduğumu görmekti. Sözde toprağın içinden gelen bu ses müthiş korkunç hikâyeler anlatırdı; bunlar, bütüniyle bir türlü anlıyamadığım, zaman geçtikçe yavaş yavaş unuttuğum, ama dans ederken bütün canlılıklariyle hatırıma gelen hikâylerdi. Evet, dans ettiğim zamanlar kafamda tuhaf hâtıralar uyanırdı; kendimi tamamiyle unuturdum. Ve bana öyle gelirdi ki bambaşka bir insan olmuşum, ve ben bu bambaşka insanın azapları ve sırları içinde acıdan kıvranıyorum... Ve dansı bitirir bitirmez, yine zihnimden her şey silinip giderdi."

Laurence bunları ağır ağır ve cevap bekliyen bir eda ile anlatırken şöminenin önünde ayakta duruyordu; ocakta ateş gittikçe insana daha çok haz veren bir sıcaklıkla alev alev yanıyordu. Ben ise koltukta oturuyordum; bu, herhalde, gece'eri

yatmadan önce savaşlarını anlattığı zamanlar kocasının oturduğu yerdi. Laurence sanki benden bir tedbir söylememi, bir tavsiyede bulunmamı istiyormuş gibi kocaman gözlerini bana dikmiş bakıyordu; başını öyle bir hulyalı ve mahzun sallayışı vardı ki!... İçimde öyle tatlı,öyle asîl bir acıma duygusu uyandırıyordu; bu mezardan bitmiş zambak, bu ölü kızı, bu melek yüzlü ve Bajadere[43] vücutlu hayalet öyle narin boylu, ve o kadar genç, o kadar güzeldi ki... Nasıl oldu bilmiyorum, belki de oturduğum koltuğun tesiriyle oldu; her ne hal ise, birden bire, bir gün evvel burada Jena meydan savaşını tasvir etmiş olan general oluvermişim, ve hikâyemin sonunu anlatmalıymışım gibi geldi bana... Konuşmağa başladım: "Jena savaşından sonra, birkaç hafta içinde, hemen hemen tüfek patlamaksızın bütün kaleler biri biri ardınca teslim oldular. Evvelâ Magdeburg kalesi teslim oldu. Bu, en kuvvetli kaleydi, üç yüz topu vardı. Ne ayıp değil mi?"

Ama Mademoiselle Laurence beni daha fazla konuşturmadı. Güzel çehresindeki bütün o kederli duyguların belirtileri uçup gitmişti; bir çocuk gibi gülmeğe başladı ve haykırdı: "Sahiden ayıp! ayıptan da beter! ben bir kale olsayıdm, hem de üç yüz topum olsaydı katiyen teslim olmazdım."

Ama Mademoiselle Laurence kale değildi, üç yüz parça topu da yoktu...

Hikâyesinin burasına gelince Maximilian birden sustu, ve kısa bir fasıladan sonra hafif bir sesle sordu: "Maria, uyuyor musunuz?"

Maria: "Uuyuyorum" diye cevap verdi.

Maximilian ince bir gülümseme ile: "Daha iyi, dedi, o gece kaldığım odanın mobilyalarını, zamanımız hikâyecilerinin âdeti üzere uzun uzadıya tasvir ederken canınızı sıkmamış olurum."

"Sevgili dostum, sakın karyolayı unutmayın."

Maximilian: "Bu gerçekten muhteşem bir karyolaydı, diye devam etti. Empire devrinin bütün karyolaları gibi, ayaklarında Karyathide ve Sphinx suretleri vardı; her tarafı altın yaldızla pırıl pırıl yanıyordu; hususiyle, kumrular gibi gaga gagaya vermiş altın kartallar, âdeta Empire çağında "aşk"ın sembolü gibi duruyorlardı. Yatağın perdeleri kırmızı ipektendi. Ocağın, kuvvetli parıltılarla perdelerden süzülüp giren alevleri Laurence'la beni kızıl ateş rengi içinde aydınlatıyordu; böylece kendimi bir an için, dört yanı cehennem alevleriyle çevrilmiş, ve uyuyan Proserpina'yı kolları arasında tutmakta olan Tanrı Pluton'a benzettim. O uyuyordu, ben de bu vaziyette onun güzel yüzünü seyrediyor, ve çehresinin çizgilerinde, ruhumu bu vücuda bağlıyan sempatinin bilmecesini çözmeğe çalışıyordum. Bu kadın ne demek istiyor? bu güzel şekillerin remizleri altında hangi mâna gizli yatıyor? [Bu harikulâde muamma, öz malım gibi, kollarımın arasında yatıyordu,

ama ben onun tılsımı olan kelimeyi bilmiyordum.][43]

Öyle ya, daha kendi ruhumuzun içindeki bilmeceleri çözemezken, yabancı bir varlığın sırrını anlamağa çalışmak delilik değil midir? Bizim dışımızdaki görünüşlerin gerçekten var olup olmadıklarını kesin olarak biliyor muyuz? Gerçekleri, tamamiyle rüya varlıkları olan çehrelerden ayırdedemediğimiz olmuyor mu? Meselâ benim, o gece görüp duyduğum şeyler de muhayyelemin mahsulü müydü, yoksa korkunç hakikat mıydı? bilmiyorum. Yalnız şunu hatırlıyorum ki, en acayip düşünceler kafama dolup boşalırken kulağıma garip bir gürültü geldi. Bu, gayet hafiften çalınan çılgın bir melodiydi. Kulağıma hiç de yabancı gelmiyordu; sonunda bir triangle'le bir davulun seslerini fark ettim... Bu cıvıldıyan ve uğuldıyan müzik çok uzaklarda çalınıyor gibiydi. Bununla beraber, baktığım zaman, karşımda odanın orta yerinde çok iyi bildiğim sahneyi gördüm: *Triangle* çalan cüce Monsieur Türlütü idi, davulu vuran da anne hanımdı, bilgiç köpek ise durmadan döşemede burnunu gezindirip dönüyor, sanki bir araya getirip kelimeler yazacağı tahta harfleri araştırıyordu. Ancak, köpek kımıldanırken zahmet çekiyormuş gibi görünüyordu, derisi üstünde kan lekeleri vardı. Anne hanım her zamanki gibi siyah matem elbiseleri giyinmişti, ama göbeği, eskisi gibi gülünç şekilde ileriye fırlamıyor, aksine, tiksindirici bir pörsüklükle aşağıya doğru sarkı-

yordu; yüzü de eskisi gibi kırmızı değildi, solgun sarıydı. Yine her zamanki gibi, eski, bir Fransız marquis'sinin sırma işlemeli elbiselerini giymiş ve başında pudra'anmış *toupet*[44] siyle cüce, belki de korkunç derecede zayıflamış olduğu için, uzamış görünüyordu. Yine malûm kılıç hünerlerini gösteriyordu, ve eski övünmelerini, böbürlenmelerini yine sayıp dökü-yormuş gibi bir hali vardı; ama o kadar alçak sesle konuşuyordu ki bir kelime bile anlamıyordum; ancak dudaklarının kıpırdanışından, arada bir yine horoz gibi öttüğünü fark ediyordum.

Bu hem korkunç, hem de gülünç karikatürler, bir hayal oyunu gibi, esrarlı bir acele ile kımıldaşıp dururken Mademoiselle Laurence'ın, yattığı yerde nasıl rahatsız nefes aldığını hissettim. Soğuk bir titreme bütün vücudunu dolaştı, güzel âzaları, dayanılmaz acılar duyuyormuş gibi, bir ürperti ile sarsıldılar. Ve nihayet, bir yılan balığı gibi kıvrak vücut kollarımın arasından kayıp sıyrıldı, bir anda odanın ortasına dikildi ve dans etmeğe başladı; ötede anne hanım davuliyle, cüce triangle'iyle, gayet pesten, boğuk müziklerini çalıyorlardı. Tıpkı eskisi gibi, Londra'nın *Carrefours*'[45] larında, veya Waterloo köprüsü üzerindeki gibi dans ediyordu... Yine aynı esrarlı pantomimalar, ihtiraslı sıçramalar, başın, Bacchante âyinlerindeki gibi geriye doğru atılışları, bazan da âdeta aşağılardan ne söyleniyor diye yere doğru aynı eğiliş, sonra o titreme, sararma ve donup kal-

ma, ve sonra tekrar toprağa kulak verip dinleme, hepsi aynı eski hareketler ve figürlerdi. Hattâ yıkayormuş gibi ellerini ovuşturmayı da unutmadı; nihayet derin, ıstıraplı, yalvaran bakışlarını bana çeviriyormuş gibi yaptı... Ama, gözlerinde değil de, ölü solgunluğu almış çehresinin çizgilerinde bu bakışları tanıdım, çünkü gözleri kapalıydı. Müzik gittikçe daha hafifleşen seslerle sönüp gitti; davulcu anne hanım ile cüce gitgide daha solarak dağıldılar, ve sonunda tamamiyle kayboldular; ama Mademoiselle Laurence hâlâ duruyor, gözleri kapalı dansına devam ediyordu. Gece sessizliğine gömülmüş odada kapalı gözlerle yapılan dans, bu harikulâde güzel varlığa bir hayalet hali veriyordu; bu manzarada insana korku veren bir şey vardı; öyle ki, zaman zaman ürperdiğimi hissediyordum, ve genç kadın dansını bitirdiği zaman ta içimden sevindim. Böyle bir sahneyi seyretmek, tahmin edersiniz ki, benim için hoş bir şey değildi. Ama, insan oğlu her şeye alışıyor. Hattâ, belki de bu esrar dolu hâdiseler genç kadına ayrı bir cazibe, bir letafet veriyordu, öyle ki, duygularıma, korkudan gelen bir zevk karışıyordu... Hulâsa, birkaç hafta sonra, gece vakti davul ve triangle sesleri ötmeğe başlayıp da sevgili Laurence'ım birden bire yerinden kalkarak gözleri kapalı ve tek başına dans numaraları yapmağa başlayınca artık hayret ve dehşet duymaz oldum. Kocası, ihtiyar Bonapartçı subay Paris civarında bir askerî birliğin kumandanıydı, vazifesi icabı, şe-

hirde ancak gündüzleri kalabiliyordu. Tahmin edileceği gibi, onunla da çok samimî iki dost olduk, ve bir müddet sonra, uzun bir zaman için vedalaştığı zaman, gözlerinden bulgur tanesi gibi yaşlar döküldü. O sırada, karısiyle birlikte Sicilya'ya gidiyorlardı; o zamandan beri ikisini de bir daha görmek nasip olmadı."

Maximilian hikâyesini bitirir bitirmez şapkasını kaptı, ve odadan çıkıp gitti.

SON

NOTLAR

DÜZELTME

"Seyahat Tabloları"nın ikinci cildinde "Münih'ten Cenova'ya seyahat" bölümünün otuz üçüncü faslının dördüncü paragrafındaki (s. 227, satır: 22,) Veronèse'in tablosunun adı: "Christus'un yıkanmış ayaklarını kurulıyan Magdalena" olacak!

NOTLAR

I

Lucca Şehri

1. Johann Wilhelm Archenholz (1741-1812).

2. Christian August Gottlieb Göde (ölümü: 1812). Şu mufassal eserin muharriridir: England, Wales, Irland und Schottland. Erinnerungen an Natur und Kunst auf meiner Reise 1802 und 1805. (Dresden 1803-1805, 5 Bde).

3. Bu eserin muharriri: Fürst Pückler-Muskau'dır.

4. Burada, Berlin'in meşhur caddesi olan "Unter den Linden" (Ihlamurlar altı) e telmih edilmektedir.(Çev.)

4 a. Kertenkele, Yunan mitolojisine göre, Apollo'nun kutsal tanıdığı bir hayvandı. Onun aslı Apollo'ya çıkarılırdı. Kertenkele, meçhulü ve geleceği haber veren bir hayvan sayılırdı.

5. Atlas Okyanusundaki ada; bu kıtadan, Eflâtun, "Tximaios" ve "Kritias" adlı eserlerinde muffassal olarak bahseder.

6. Hiérophante: Eski Yunanda (bilhassa Eleusis'te) gizli sırları açıklamak ve törenlere başkanlık etmek vazifesini gören rahip. (Cev.)

7. Schelling. "Offenbarung" (vahiy) felsefesini büyük bir esrar perdesi altında saklardı. Doktrinini bastırmaz, yalnız sözlü olarak yaymak ister, hattâ sözlü olarak da tam şekilde yaymazdı.

8. Nanette Schechner-Waagen (1806-1860) zamanının en büyük muganniyelerinden biri; bilhassa 1820 de rakibi Sontag'ın sanatını icra ettiği Berlin şehrinde büyük başarılar gösterdi. 1835 ten sonra sahneden çekildi.

8 a. Henriette Sontag (1806-1854), büyük başarılar

gösterdiği sahne hayatını 1830 da terk etti. 1849 da tekrar sahneye çıktı, ve büyük takdirle karşılandı.

9. Maastricht'li Pierre Lyonnet (1707-1789), tabiat bilgini, bilhassa "entomologiste" (haşerat tetkikçisi) olarak tanınmıştır.

9 a. Philistin: İbranice *Pelichtim* kelimesinden; Filistin'in bir kısmında oturan ve bu memlekete adını veren kavim; Filistin'de oturan Yahudi kabileleriyle uzun savaşları olmuştur; bu düşmanlık neticesinde Tevrat'ta "kâfir" mânasında Philistin kelimesi kullanılmıştır. Alman talebeleri, üniversiteye yabancı, bilhassa tüccar, müteahhit gibi, kültür, ilim ve sanat hareketlerine ilgisiz kalan kimseler, Fransada da Romantikler, dar ve mahdut düşünüşlü bourgeois'lara bu adı tezyif makamında vermişlerdir.

10. Büyük Hint şairi Kalidasa'nın piyesi. Kalidasa'nın yaşadığı tarih kesin olarak belli değildir; Milâttan sonra VI ncı asırda yaşadığı tahmin edilir.

11. Vasantasena, "Mriçhakatika" ("Toprak arabacık") adlı on perdelik dramın esas kahramanlarından biri. Bu piyes, Kıral Şudraka'ya izafe edilir, ve M. sonra II. nci asra ait olduğu sanılır. Piyeste, Vasantasena bir "bayadere" (kibar fahişe) dir; Çarudatta'yı sever, Çarudatta da onu sever. Çarudatta, zengin ve asil bir aileden-dir, ama cömertliği neticesinde fakir düşmüştür. Bu dram Sanskritçeden İngilizceye, İngilizceden Almancaya tercüme edilmiştir. (Sanskritçe aslından Türkçeye tercümesi Millî Eğitim Bakanlığı klâsikleri arasında çıkmıştır-Çev.)

12. İspanyol komedisinde *Grazioso*, esas komik şahıstır. Çok defa o, komedideki kibar şahsın ya mutemedi, yahut da sohbet arkadaşı rolündedir.

13. Wilhelm Traugott Krug, (1770-1842), siyasî ve felsefî çeşitli eserlerin yazarı; 1809 dan başlıyarak Leipzig'de profesörlük yaptı; yazılarından pek çoğunu katoliklik aleyhine yazmıştır; bunlar arasında Leipzig'de

1829 da basılan, papasların bekârlığı meselesine dair makalesi meşhurdur.

14. 1815 ten 1828 e kadar Berlin Operasını idare etmiş olan Graf Brühl; dekor ve kıyafetlerde, tarihi gerçeğe ve hayata uygunluk hususlarına çok dikkat ederdi.

15. "Evangelische Kirchenzeitug" (Protestan Kilisesi gazetesi) o sıralarda, Protestanlığın müteassıp temayüllerinin mümessillerinden, Berlinli Profesör, E. W. Hengstenberg tarafından yayınlanıyordu.

15 a. Friedr. Heinr. Wilh. Gesenius (1786-1842), meşhur orientalist. Halle'de teoloji profesörü; Heine'nin bu satırları yazdığı sırada, müteassıp Protestan'ların şiddetli hürumlarına uğramıştır.

16. Bonze: Budist rahiplerine veya keşişlerine Avrupalıların verdikleri ad. Bu kelime budist memleketlerinde mevcut değildir; ihtimal, Birmanya'da budist rahiplere verilen *poungi* adının bozulmuş şeklidir. (Çev.)

17. Bocacio'nun "Dekameron"unda papas kısmına yöneltilmiş şiddetli tenkitler vardır.

18. Aslında da Fransızca olarak yazılmış; *alaca* anlamında.

19. Dominique Vivant Baron Denon (1747-1825); meşhur Fransız sanat meraklısı ve muharriri. Napoléon onu, fethedilen memleketlerden Paris'e gönderilecek olan kıymetli sanat eserlerini seçme işine memur etmişti. Napoléon'a Mısır seyahatında refakat etti; oradaki tetkiklerinin neticelerini "Voyage dans la Basse-et la Haut-Egypte" adlı eserinde yayınlamıştır. (Paris, 1802,3 vol.)

20. Giovanni Battista Belzoni (1778-1823); Padualıdır; büyük bir maharet ve ihtirasla kendini Mısır'ın kadim eserlerinin tetkikine hasretmiştir; çok mühim keşifleri hakkında: "Narrative of the operations and recent discoveries in Egypt and Nubia" (London 1821) adlı eserinde bilgi vermiştir.

21. Muscheln: oyunda hile yapmak; aynı zamanda, burnundan konuşmak.

22. İlyada, I. inci şarkı, mısra 597-604 (Voss tercümesinde). - Vulgata, filoloji terimi olarak, eski bir eserin tanınmış ve yaygın metnine verilen ad.

22 a. Klangfigur (ton-figürü): Titreşim haline getirilen cam veya maden levhanın üzerine konan toz veya ince kumda dalgalar yüzünden hasıl olan muntazam şekil.

22 b. *Cecco, Cecco, caro Cecco:* Cecco, Cecco, sevgili Cecco.

23. Bu kanun, kilise eşyasına herhangi bir şekilde tecavüz edecek olanları ölüm cezasiyle tehdit ederdi.

24. *Vita della mia vita:* Canımın canı.

25. Palestrina'nın "Missa Papae Marcelli" adlı bestesi.

26. XI inci yüzyıldan kalma San Martino katedrali; XIV üncü yüzyılda gotik üslûpla tamamlanmıştı.

26 a. *Delightful* (aslında da İngilizce): Nefis!

27. Rippe: eğe (kaburga) kemiği; Mukaddes Kitaplara göre, Havvanın Âdem'in eğe kemiğinden yaratıldığı inanışına telmih eden bir isim üzerinde kelime oyunu yapılıyor.

27 a. Angelika Catalani (1782-1849), eşi az bulunur büyük opera şarkıcısı; ses, sanat kabiliyeti ve güzelliği bir arada toplamıştı.

28. İsa'nın işkence ve idam safhalarının hepsine birden "Passion" adı verilir; bu safhaları canlandıran temsiller de aynı kelimeyle gösterilir.

29. Bu paragraf, Elster'in neşri Almanca metinde yoktur; Heine'nin eliyle meydana gelmiş Fransızca tercümede bulunmaktadır. (Çev.)

30. Lucca şehri, Welf'lerle Ghibelin'ler arasındaki savaşların başlıca sahnelerinden biri olmuştu.

30 a. Niccolo Macchiavelli (1469-1527); devlet adamı ve tarihçi; "Istorie Fiorentine" adlı kitabiyle, Sallust'un, Roma tarihini çok aydınlık ve kuvvetli çizgilerle karakterlendiren tasvirlerini andıran bir şaheser vermiştir.

31. Andrea del Sarto (1488-1531), Floransa mektebinin en mühim ressamlarından biri.

32. Yohanna'nın İncili, fasıl 12.

32 a. Aslında da Fransızca. "İyi bir vatandaş-Tanrı" demek.

33. Mitra: Eski İranlıların yüksek, sivri külâhlarına bu ad verilir; bugün katolik piskoposlarının tören elbiselerini giydikleri zaman başlarına geçirdikleri sivri ve yüksek serpuşa deniyor.

34. Stola: Papasların, dinî törenlerde, boyunlarının iki tarafından göğüslerine sarkıttıkları, ucu sırma püsküllü, iki kanatlı işlemeli geniş göğüslük.

35. Aslında İngilizce. "Bu adam hoşuma gidiyor." demek.

36. Homeopathe: Hastaları, çok küçük dozda ilâç vermek suretiyle tedavi etme usulüne taraftar olan doktor.

36 a. Himmel: gök; bu kelime Almancada aynı zamanda cennet mânasına da gelir. (Çev.)

37. Aslında "dam tsefardea kinnim" olan bu kelimeler İbranicedir; mânası: "kan, kurbağalar, ve sivrisinekler"dir. Bunlar, "Mısır Felâketleri"nin hikâyesinde (bak: Tevrat, Mukaddes kitap, 7 nci fasıl v. d.") ilk üç kelimedir. Yahudilerin Paskalya yortusunda, akşam yemeği esnasında, Mısır felâketlerinin herhangi birini zikrederken, parmak şaraba batırılır, ve parmakta asılı kalan şarap damlaları serpilerek atılır, bununla bütün felâketlerden korunmak istendiği ifade edilmiş olur.

38. "Naue Allgemeine Politische Annalen" adlı yayının 26-27 nci ciltlerini Heine ile Lindner birlikte çıkarmışlardır. (Stuttgart ve Tübingen, 1828.)

39. Piemonte'deki askerî ihtilâl Mart 1821 de Carbonari'lerin de desteklemesiyle liberal bir anayasa, ve İtalya'daki Devletlerin birleşmesini gözetiyordu; bu hareketleri Sardenya Kıralı Karl Felix (1821-1831) Avusturya'nın yardımiyle bastırdı. Aynı şekilde, yine 1821 martında Napoli'de de liberal bir inkılâp hareketi başgösterdi. İki-Sicilya Kıralı I. nci Ferdinand (1815-1860)

Avusturyanın yardımiyle burda da halkı müthiş şekilde ezdi ve bu hareketin gelişmesini önledi.

40. İtalya'da kurulmuş gizli siyasî cemiyet; gayesi, liberal bir anayasa kabul ettirmek ve İtalyan Devletlerini birleştirmek idi. 1821 de Napoli'de ihtilâlin patlamasında Carbonari'lerin büyük hissesi olmuştur.

41. Fransızca tercümede bulunan bu cümle. Almanca metinde yoktur. (Çev.)

42. Karl Blum (1783-1844)un bir perdelik müzikli oyunu; bu zat Berlin'de 1822 den sonra rejisörlüğü, 1827 den sonra da Kıral-Tiyatrosunun müdürlüğünü yaptı.

42 a. Einen Bären anbinden: aldatmak, muziplik yapmak.

43. Almanca *Bär* = ayı; bu kelime üzerinde oyun yapılıyor.

44. Tiyatro muharriri Michael Beer ile bestekâr Meyerbeer kardeşler kasdediliyor. Bu isimlerdeki Beer kelimeleri üzerinde de, yine Bär kelimesiyle, bir kelime oyunu yapılmaktadır.

45. "Ağzında bal, sözleri süt gibi
Kalbinde acı safra, işinde hile, fesat"

45 a. Heine burada Berlin'li kilise tarihi Profesörü Johann August Neander (1789-1850)i kasdetmiş olmalıdır; bu zat, Yahudi ana babadan Göttingen'de doğmuştur; asıl adı David Mendel idi; sonradan hıristiyan olmuştu.

46. M. ö. 244 ten itibaren Sparta Kıralı olan IV. Agis memleketinde eski anayasayı yeniden koymağa ve düzene girmiş mülkiyet münasebetleri tesisine çalıştı; kendisinin bu gayretlerini küçümsiyenlerin entrikaları karşısında mağlûp oldu, 240 ta boğdurulmak suretiyle öldü.

47. Tiberius Sempronius Gracchus, M. ö. 133 te, Caius de M. ö. 121 de öldürüldü; her ikisi de aynı gaye için savaşmışlardır; Senato'nun, yani memurlar aristokrasisinin kudretine son vermek, ve halk prensiplerine dayanan mülkiyet sistemi kurmak hedefini güdüyorlardı.

48. Toga: Romalıların giydikleri yünden bol manto. - *Toga virilis:* erkek togası, on yedi yaşından sonra gençlerin giydikleri toga. (Çev.)

49. Burada Hegel felsefesine bir telmih vardır. Bu felsefenin esas prensiplerinden biri şudur: Her gerçek makuldur, ve her makul gerçektir.

50. *Band,* hem şerit, kordon, hem de cilt, kitap cildi mânasına gelir. Heine burada, tarihçilerle filozofların kitaplara ve bu kitaplar mukabilinde kazandıkları mükâfatlara telmih eden bir kelime oyunu yapıyor. (Çev.)

51. "Amadis", şövalye romanlarının en meşhurlarından biridir; 1370 sıralarında Portekizli Vasco de Lobeira tarafından yazıldığı tahmin olunur; 1500 de İspanyolca tercüme edilmiş, sonra da birçok edebiyatlara geçmiştir. Bu, en inanılmaz maceralarla dolu bir kitaptır.

52. Ariosto'nun kitabındaki baş kahraman; Kıral Agramant romanın sonunda pek feci surette mağlûp edilen Arap kumandanıdır.

53. Maritorne, Cervantes'in "Don Quichotte" romanında çirkin suratlı ahır hizmetçisi kadındır.

54. Wermut: aynı zamanda Wermut adındaki içkinin imalinde kullanılan acı ot; mecazî olarak: meraret, acılık, zehir. - Burada böyle bir mâna da verilmek isteniyor.(Çev.)

55. Bourbon'ların hicretinden X. Chareles'ın 1830 temmuz İhtilâli sonunda İngiltereye kaçışı kasdediliyor.

56. Gottfried Basse (1778-1825), Alman kitapçı ve naşiri; aşağı tabakadan okuyucular için birçok romanlar ve her türlü popüler kitaplar yayınlardı. Sahte bir "Wilhelm Meister'in seyahat yılları" baskısını da o yapmıştır.

57. Marsilyalı Charles Barbaroux (1767-1794), Girondins'lerin en başta gelenlerinden biri; Marat'nın ve Robespierre'in hâkimiyetlerine karşı isyan hareketlerine giriştiği için 1793 mayısında sürüldü, ve bir müddet orada burada dolaştıktan sonra Bordeaux'da 1794 haziranında giyotinle idam olundu. - Rouget de Lisle (1760-1836) tarafından yazılmış olan *Marseillaise*'i Paris'te ilk defa Bar-

baroux'nun Marsilyadan gelmiş arkadaşları tanıttıkları için, şarkı bu adı almıştır.

57 a. Ranz des vaches, Almancası Kuhreigen, İsviçreli sığırtmaçların çaldıkları bir yerli havadır. Fransız sarayının muhafızları da ücretli İsviçreli askerlerdi. (Çev.)

58. Yunan mitolojisine göre Devler, gökyüzüne saldırmak için Pelion dağını Ossa üzerine yığmışlardır.

59. Metinde de Fransızca: "Silâh başına, vatadaşlar!" Marseillaise'in nakaratından bir mısra.

II

İngiltere Notları

1. *My house is my castle:* "Evim, benim şatomdur." Şatosunda bir derebeyine nasıl karışan görüşen olmazsa, o şatosunun hâkimi ise, herhangi bir İngiliz de, kendi evinin hudutları içinde kendini, tam bir hürriyet duygusu içinde hissettiğini bu sözlerle anlatır.

2. *Roturiers:* asil soydan olmıyanlar. Fransada, eski rejim zamanında asil soydan gelmiyenler, bilhassa Devlet hizmetinde, orduda yüksek mevkilere erişemezlerdi. *Canaille roturière:* asil soydan gelmiyen it sürüsü, ayak takımı: "el avâm-ü k'el hevâm" tabirinin karşılığı. (Çev.)

3. St. James, Londranın batı kenarında, Kıral sarayının bulunduğu yer.

4. Dizbağı nişanı: 1348 de, İngiltere Kıralı III.Edward tarafından tesis edilmiştir. Rivayete göre, bir toplantıda Comtesse de Salisbury'nin diz bağı yere düşmüş, kıral onu alıp Comtesse'e vermiş; saray erkânından buna gülenler olmuş. Kıral da: "kötü düşünenler utansın" mânasına gelen "honni soit qui mal y pense" sözelrini söylemiş; ve alay edenlerin, böye bir kordele ile taltif edilmekten şeref duyacaklarını sözlerine ilûve etmiş; nişan bunun üzerine tesis edilmiş. "Honni soit qui mal y pense" sözleri, bu nişanın "devise"i olarak kalmıştır. (Çev.)

5. 1791 den itibaren yayınlanmıştır. 1793-1806 tarihlerinde "Reichsanzeiger" adiyle, 1807-1829 arasında "Allgemeiner Anzeiger der Deutschen" adiyle çıkmıştır.

6. Londra'da Kasaplar Çarşısı.

7. Palis-Royal: Paris'te Kıral sarayı; aynı zamanda tiyatrosu, bahçesi ile bu sarayın bulunduğu yere ad olmuştur.

8. Curtisanes: saray kadınları, aynı zamanda hafif meşrep, gayrı meşru münasebetlerde bulunmakta bir mahzur görmiyen, cinsî ahlâk kaidelerine riayet etmiyen, kibar sosyete kadınları, kibar fahişe mânasına da gelir. Heine burada Kıral Sarayı (Palais-Royal) ve her iki mânasına courtisane sözleri üzerinde kelime oyunu yapıyor. (Çev.)

9. Tower: Londra kalesi.

10. Sheapside: Londra'nın merkezinde, City'de işlek caddelerden biri.

10 a. John Bull: halkı temsil eden orta İngilize verilen ad.

11. City'deki mühim caddelerden biri.

11 a. God damn: Allah belâsını versin.

12. *Hofmarschall:* saray nazırı, saray baş kethüdası; Heine bu kelimeye, küçültmesi olan *Hofmarschälchen* şeklini verirken, adeta bir zühul yapmak hissini verircesine, *k* harfi ilâve etmek suretiyle, uydurma bir kelime meydana getiriyor, onu *Hofmaschälkchen* haline sokuyor. Schalk, asıl mânasiyle uşak demektir; sonradan bu kelime: kötülük yapmaktan zevk duyan, desisekâr adam mânasına gelmiştir. Heine'nin sırf asilzadeleri, saray adamlarını tezyif ve tehzil maksadiyle uydurduğu kelime, "desisekâr, ve uşak ruhlu saray adamcıkları" gibi bir mâna almış oluyor. (Çev.)

13. İsviçreli Argand'ın 1783 te icad ettiği bir yağ lâmbasının daha mükemmel bir şekli.

13 a. Frans von Mieris (1635-1685) tanınmış Hollandalı ressam; tablolarından çoğu, küçük bourgeois hayatından sahneler tasvir eder.

14. Strand'ın kuzeyinde bulunan Tavistock lokantası bugün de mevcuttur.

15. Almacks: O devirde yayınlanmış bir roman. Almacks kelimesiyle, yüksek aristokrasi çevrelerinde verilen balolar anlaşılır.

16. Benjamin Disraeli'nin 1827 de yayınlanmış 4 ciltlik kitabı.

17. R. P. Ward'ın 1825 te yayınlanmış 3 ciltlik kitabı.

18. İsmi meçhul bir muharririn 1827 de yayınlamış romanı.

19. Charlotte Suzanne Mary Burg (1775-1861) un eseri.

19 a. "Mémoires de Ste. Hélène" adiyle Napoléon'un hâtıraları. Gourgaud ve Montholon tarafından yayınlanmıştır.

20. Ad usum delphini: bir kitabın hususi bir maksat inçin, zararlı veya anlaşılması güç yerler çıkartılarak yapılan kısaltılmış ve basitleştirilmiş tabılarına verilen ad.

21. Edward Gibbbon Wakefield (1796-1862); sonraları müstemleke işlerinde mütahassıs olarak tanınmıştır. Güzel Ellen Turner'i kaçırdığı için 10 sene hapse mahkûm edildi; kendisine bu cürmü işlerken yardım eden kardeşi de aynı müddet hapisle cezalandırıldı. Genç kızla Gretna-Green'de akdedilmiş olan nikâhları Parlemento kararıyle fesh edilmiştir.

22. Eskiden anaların babaların veya vasilerinin rızası olmaksızın evlenmek istiyen çiftler çok defa, İngiliz kanunları bu türlü evlenmelere engel olduğu için İskoçyada Dumfries comte'luğu topraklarında, İngiliz sınırına yakın, Gretna-Green köyünde nikâhlarını kıydırırlardı. İskoçya kanunlarında, evlenme akdi için, evlenecek olanların bir şahit huzurunda akde rıza göstermeleri kâfi sayılırdı. Gretna Grren'de bu akitleri bir sulh hâkimi yapardı. Uzun zaman bu hâkimin vazifesini bir demirci yapmıştır. Ancak 1856 da Parlemento'dan çıkan bir kanunla bu şekilde yapılan evlenme akitleri muteber sayılamıyacağı hükmü konulmuştur.

23. İngilterenin en yüksek üç mahkemesinden biri; bu mahkemede bilhassa ceza dâvaları görülürdü.

24. *Shocking! for sham! for shame:* (aslında da İngilizce) "A! ne ayıp! ne ayıp! (Çev.)

25. İkinci müdür, müdür muavinliği (müdir-i sânilik) vezifesini gören öğretmen. (Çev.)

26. 1826 yılında Walter Scott'un hissedar bulunduğu Constable Bankası iflâs etti. Bunun arkasından Scott'un nâşiri olan müessese de (James Walantyne ve ortakları) iflâs etti. Böylece Scott, 117 000 sterling lirası gibi yüksek bir borç altına girdi. Yazar, dışardan yardım görmeksizin sadece kendi kalemiyle bu borcun altından kalkmağa azm etti; dört yıl içinde bu borcun üçte ikisini ödemeğe muvaffak oldu.

27. Cessio bonorum: Emlâkine adem-i tasarruf mânasına gelen Roma hukuku terimi. Ödeme kudretinden mahrum kalmış borçlunun, mallarına tasarruftan, alacaklılar hesabına vaz geçmesi. (Çev.)

28. Scott, "Waverley", v.s. gibi şaheserlerini üzerlerine ismini koymaksızın neşretmiştir.

29. Bu tenkit, Dr. F. L. Lindner'indir. Bu yazar, 1828 de Münihte Heine ile birlikte "Neue Politishe Annalen" gazetesini çıkarmıştır.

29 a. Varnhagen von Ense'nin tenkit yazısı.

30. Fairfax ile Cromwell'in kumandasındaki Parlemento ordusunun kıral ordusunu mağlûp ettiği Naseby mevkiindeki savaşı (1645) müteakip Kıral I. Charles, İskoçyalılara iltica etti, bunlar da onu, büyük bir meblâğ karşılığı İngiliz Parlemento kuvvetlerine teslim ettiler. (Şubat 1647)

31. Hudson Lowe (1769-1844) İngiliz generali, Napoléon'un sürgünü esnasında Ste-Helene valisi bulunuyordu. Napoléon'a kötü muamele etmitir.

32. Troya önünde savaşmış olan Akhalılar'dan bir boyun adı. Bunlar Akhileus'un seçkin kıtalarını teşkil etmişlerdir.

32 a. Gaspard Gourgaud (1783-1852), Fransız generali; Napoléon'un başyaveri; İmparatorla birlikte Ste. -

Helene'e gitmiş, orda birkaç sene kalmıştır. Napoléon un başka bir yaveri olan Montholon'la aralarındaki bir ihtilâf üzerine İngiltere'ye gitmek zorunda kaldı. 1825 te Montholon'la birlikte Napoléon'un hâtıralarını neşretti. Efendisine bir ihaneti malûm değildir.

33. Salamis'te İranlıları mağlûp eden (M. ö. 480) Themistokles, 471 de Atinadan sürülünce, memleketinin eski düşmanı İran hükümdarı Artaxeres'e dehalet etti, ve İran sarayında parlak bir şekilde karşılandı.

34. O'Mera, bak.: Seyahat Tabloları, terc. c. I. Notlar: s. 178, not 22.

35. Maitland, bak.: Seyahat Taboloları, tere. c. I, Notlar: s. 178, not 20.

36. Jonathan Swift (1667-1745) in meşhur satirik romanı.

37. Old Bailey: Londra'nın City'sinde bir caddenin adıdır. Bu cadde ile Newgate caddesinin birleştiği yerde Londra'nın büyük Cezaevi, Newgate hapishanesi bulunmaktaydı. Hapishane de, çok defa sokağın adiyle, Old Bailey diye anılırdı. Bu bina 1902 de yıkılmış, yerine merkez Ağırceza Mahkemesi binası yapılmıştır.

37 a. 1783 ile 1868 arasında Newgate hapishanesinin önü, idam cezalarının infaz edildiği resmî mahal idi. Daha sonraları idamlar, binanın içinde yapılmağa başladı.

38. "Acılar beldesine benden gidilir,
Ebedî ıstırap diyarına
ve kurtuluş çareleri kalmamış olan kavme
yol benden geçer."

Dante'nin "Cehennem"inde, (3. şarkı, mısra 1-3) cehennemin kapısı üzerinde bu sözler yazılıdır.

38 a. Edmund Kean (1787-1833), zamanının en mühim tiyatro artistlerinden, bilhassa Shakespeare dramlarındaki karakter rolleriyle kendini göstermiştir. - Memleketimizde, Alexandre Dumas'nın bir zaman çok rağbet görmüş "Aktör Kean" adlı piyesinin kahramanı olarak tanınmıştır. (Çev.)

38 b. Botany Bay: Avusturalyada New-South-Wales' sahillerinde mücrimlerin sürülüp yerleştirildikleri yer; bu mücrimlerin meydana getirdikleri koloni.

39. Lombard Street'te ve onun üzerindeki küçük Saint Swithin's Lane sokağında birçok bankalar vardır.

40. Londranın meşhur tımarhanesi.

40 a. Kötülüğün menşei, bilhassa Leibniz'in, üzerinde ısrarla durduğu bir felsefe problemidir.

41. Samiel (Yahudi mankabelerinde Sammael) insana kötülük eden, onun hakkında Tanrıya tezviratta bulunan kötü bir Melek.

42. Meksika yerlilerinin Tanrılarından birinin adı (kelimenin aslı: Hutzliopochtli) değiştirilerek uydurulmuş bir kelime; Heine çeşitli Şeytanlardan birini böyle bir uydurma adla anlatmak istemiştir. (Çev.)

43. George Canning (1770-1827), İngiliz Devlet adamlarının en ileri gelenlerinden biri; liberal düşünüşün temsilcilerinden ve Wellington'un en şiddetli muarızlarından biriydi. 8 ağustos 1827 de, Heine'nin Londardan ayrıldığı gün öldü.

44. The national debt: Millî borçlar (Düyûn-ı milliye).

45. William Cobbett (1762-1835), Surrey comte'luğundandır; ileri düşünüşlü İngiliz politikacısı ve muharriri. 20 ciltlik "Parliamentary debates" (London 1803-1810) ve 3 ciltlik "Collection of state trials" (London 1809-1810) adlı eserleri yayınlamıştır.

46. The king debt: Kırallık borçları.

47. The king army: kırallık ordusu; the king navy: kırallık bahriyesi; the king courts: kırallık mahkemeleri; the king prisons: kıralık zındanları.

48. Richard Martin (1754-1834), İngiltere'de hayvanları koruma hareketinin en faal temsilcilerinden biri.

49. Wilhelmshöhel'li Philipp Wilhelm Schreiber(1786-1840), Fransızların eline geçecek olan, Hessen prensliğine ait Freyenhagen arazisini, kanunî yoldan ve Napoléon'un

da muvafakatiyle satın almıştı. Hessen Prensi, memleketine döndükten sonra bu çeşitten satış muamelelerini tanımadı; bunun üzerine Schreiber evvelâ Viyana kongresine, sonra da Alman Bundestag'ın, (Federation Meclisine) hakkının teslimi hususunda müracaatta bulundu. Dâva bir türlü neticelenemedi. 1826 da Bundestag bu hususta bir karara kendini yetkili görmedi. - Bundan sonra, Berlinde toplanan bir Tahkik Komisyonu da tatmin edici bir karara varamadı.

50. Rusya, Osmanlı İmparatorluğunu mütemadiyen arazi kayıplarına ve mağlûbiyetlere maruz bırakırken (bilhassa 6 ekim 1826 da akdolunan Akkerman muahedesiyle), İngiltere çok defa Türkiyenin tarafını tutuyordu; bununla beraber, bu Türk dostu siyaseti 20 ekim 1827 de Navarin deniz muharebesinde onu, Türk-Mısır donanmasını imha etmekten de alakoymamıştır.

51. Downing Street: en mühim hükûmet binalarının bulunduğu caddedir.

52. William Pitt (1759-1806), büyük İngiliz devlet adamı; Fransız İhtilâline karşı savaşmış devlet adamlarının en başta gelenlerindendir.

53. Charles James Fox (1749-1806), Pitt'in meşhur rakibi; Pitt'in aksine o, demokratik hamleleri tasvip etmiş ve Fransız İhtilâline sempati göstermiştir; Pitt'den birkaç ay sonra öldü.

54. Spencer Perceval (1762-1812), İngiliz Devlet Nazırı; Tory Partisine mensuptu, ve Pitt'in şakirtlerindendi; Mayıs 1812 de Bellingham adında bir sarraf tarafından öldürüldü.

55. Visconnt Henry Robert Stewart Castlereagh, Marquis of Londonberry; gayet geri zihniyetli, mürteci bir adamdı; Napoléon'a karşı en faal şekilde mücadele edenlerden biri.

56. Robert Banks Jenkinson, Earl of Liverpool (1770-1828), muhafazakâr devlet adamlarından.

57. O zamanki İngiliz Kıralı IV. George (1762-1830),

birçok üzücü hâdiselerin çıkmasına sebebiyet verecek kadar sefih bir adamdı.

58. "Weekly Political Register" adlı haftalık gazete, 1803 ten Cobbett'in ölümüne kadar intişar etmiştir.

59. Navarin muharebesine telmih olunuyor.

60. Teazle, Sheridan'ın "School for Scnadal" adlı eserinin kadın kahramanıdır.

61. Dead weight: ölü tartı, tara; tartılan malın ağırlığından çıkarılan, hesaba katılmıyan tartı. Bununla, harbe iştirak etmiş olanlara verilen tazminat kasdediliyor

62. Patrick Colquhoun (1745-1820), Dumbarton (İskoçya)lı; istatistik ve millî ekonomi sahalarındaki çalışmalariyle tanınmıştır. Taymis'ta seyrü sefer yapan gemilerin maruz kaldığı soygunculuklara karşı şiddetli tedbirler almıştır. 1814 te "Treatise on the population, wealth, power and resources of the British Empire" adlı büyük bir eser çıkardı.

63. Colquhoun doktorluk unvanını Glaskow Üniversitesinden almıştır. Burası, Adam Smith'in (ölümü 1790) profesörlük ettiği üniversitedir.

64. Colquhoun'un "Treatise on the Police of the Metropolis" adlı eseri.

65. 1660 ta saltanat idaresinin yeniden kurulmasından sonra, İngiltere Kıralı II. Charles, Fransa Kıralı XIV. Louis'nin de yardımiyle, Katoliklerin hamlelerinin zaferle netîcelenmesini sağlamak hususunda bütün gayretlerini sarf etti. Kardeşi York Dükası James'iu bu istikametteki çalışmaları daha da müessir olmuştur. Bundan dolayı da, James'in hasımları, Parlemento'ya "İhraç Kanunu" (Exclusion's-Bill) diye maruf olan kanun tasarısını getirdiler; buna göre, II. Charles'in ölümünden sonra James, onun halefi olarak tahta çıkmak hakkından mahrum edilecekti. Bununla beraber, II. Charles, Parlementoyu müteaddit defalar feshetmek, bir isyan hareketine iştirâk edenleri şiddetle cezalandırmak, v.s. gibi sıkı tedbirlerle, veliahdin ve kendisinin hasımlarını ezmeğe muvaffak ol-

du. Nitekim, ölümünden sonra York Dükası, II. James adiyle tahta çıktı, fakat çok geçmeden mağlûp oldu. 1684 te hal'edildi; halefi, Protestan William of Orange, - III. William - oldu. Bu "İhraç Kanunu tasarısı" etrafındaki savaşlar sırasında Whig ve Tory partileri büyük bir ehemmiyet kazanmışlardır: Whig'ler bu kanunu müdafaa etmişler, Tory'ler ona muarız kalmışlardır.

66. Kıraliçe Anna'nın idaresi zamanında (1702-1714), Whig'lerin tarafını tutan Marlborough Dükası parlak zaferler kazandı; ama, çok geçmeden, kıraliçe 1710 da, Baş Nazırlığa Tory partisinden Lord Bolingbroke'u geçirdi; I. George'un (1714-1727) ve II. George'un (1727-1760) saltanatları sırasında, Robert Walpole, Whig Partisini iktidara getirdi.

67. Heine, zamanları süratle aşarak, kendi zamanına geliveriyor; burada Canning'in hükûmeti kasdedilmiştir.

68. Başvekillikten çok çabuk çekilmiş olan Goderich kasd ediliyor.

69. 1828 ocak ayında Tory Partisinden yeni bir kabine kuran Wellington.

70. Gueux'ler: İstiklâl Savaşları sırasında, II. Philipp'e karşı ayaklanan Holanda âsilerinin aldıkları isim.

71. İrlanda'da değil, İskoçya'da Whig kelimesi ekşi ayran mânasına yakın bir mâna taşımış olmalıdır. Bununla beraber, parti adı olan Whig ke'imesinin, İskoçyalıların, atı sürerken, onu gayrete getirmek için kullandıkları wiggam! (deh! yerinde) nidasından gelmiş olması daha çok ihtimal dahilindedir.

72. Presbyterien'ler: İskoçya'da, Piskoposların otoritesini kabul etmiyen, yalnız papasları tanıyan Protestanlar.

73. Bill: kanun.

74. Sir Francis Burdett (1770-1844), radikal mebus; İrlandalıların istik'âli dâvasını hararetle müdafaa etmiştir. İhtiyarlığında Tory'lerin partisine katıldı.

75. Sir Thomas Lethbridge, Avâm Kamarasında

Somersetshire mebusu: Tory Partisinin en müfrit kanadına mensuptu.

76. *Tory* kelimesi aynı zamanda haydut, *wig* kelimesi de peruka mânasına gelir. Bu kelimelerin bu çeşitli mânalarından istifade edilerek yapılan kelime oyununa dayanan metindeki nüktenin, tercümesi, aşağı yukarı şudur: "O, Tory'leri toryliklerinden (veya haydutluklarında), Whig'leri de whig'liklerinden (veya perukalarından) mahrum bıraktı."

76 a. 1832 de, Parlemento ıslahatı neticesinde bu bölgeler mebus seçme hakkından mahrum bırakıldılar.

77. James Henry Leigh Hunt (1784-1859), siyasî ve dinî radikalizmin hararetli ve kuvvetli müdafilerinden; muharrir olarak da oldukça muvaffakiyetler kazanmıştır.

78. Tilki avcısı soyu; bu kelime ile, büyük arazi sahibi olan, ve hemen hepsi, malikânelerinde av yapmağa meraklı bulunan asilzadeler kasdediliyor.

78 a. Baron Henry Brougham: İngiliz devlet adamı, ve İngiz Parlemento'sundan gelmiş geçmiş hatiplerin en büyüklerinden biri. Bilhassa, kanunların tadili ve ıslahı, ve hukuk meselelerinin münakaşasında çok büyük hizmetler görmüştür. İhtiyar yaşlarında bazı garabetlere düşmek ve fikirlerinde eski salâbeti göstermemek neticesinde, eski ehemmiyetini ve nüfuzunu keybetmiştir.

79. St. Stephan Kilisesinin "Hall"ü (büyük salonu) uzun zaman Londra'daki Parlemento binasında Âvam Kamarasının içtima yeri olmuştur.

80. Peroratio: bir nutkun, bütün ana fikirlerini derli toplu hulâsa eden, kısa bitiş kısmı.

81. "Edinburgh Review", Brougham ile birkaç arkadaşı tarafından 1802 de kurulmuştu. - Brougham Londra'da 1808 den itibare avukatlık yapmıştır.

82. "Practical observations upon the education of the people" adlı eseri (London, 1825) birçok defalar basılmıştır.

83. Karoline Amalie Elisabeth, Prinzessin von Bra-

unschweig (1768-1821); kocası Wales Prensi ile 1795 yılından itibaren, bedbaht bir evlilik hayatı sürmüştür. 1790 yılının sonlarından itibaren kocasından ayrı yaşadı. Evvelâ İngiltere'de, sonra da İtalya'da bulunduğu sırada, müteaddit defalar kocasına ihanetle itham edildi; ama, isnatlar isbat edilemedi. Kocası 1820 de IV. George adiyle tahta çıkınca kendisine kıraliçelik haklarından feragat etmesini teklif etti; o buna razı olmadı. İngiltere'ye döndü, ve halk tarafından heyecanla karşılandı. Bunun üzerine, Kıralın teşvikiyle, bu sefer resmen, kocasına ihanetle suçlandırıldı. Dâva Lord'lar Kamarasına geldi. Orada, Brougham, sanığın müdafaasını büyük bir maharetle yaptı; ama dâva bir neticeye bağlanmadı. Ve nitekim Elisabeth, 19 temmuz 1821 de, Kıralın taç giyme törenine iştirâk edemedi. Törenden birkaç hafta sonra, 7 ağustos 1821 de öldü.

84. Leader of the opposition: Muhalefet lideri.

84 a. 1673 te, II. Charles'ın saltanatı zamanında, Parlemento'nun mecburî kıldığı Testakt (=Test yemini, yani, her memurun katolik olmadığını yeminle ikrar etmesi mükellefiyeti) neticesinde Büyük Britanya'da Katolikler Parlemento'daki mebusluklarından uzak tutuldu. Katolikler Test yemininin kaldırılması için büyük gayretler sarf ettiler, ve nihayet, 13 nisan 1827 de "Bill of emancipation" ("Kurtuluş Kanunu") ile gayelerine eriştiler.

85. Talebe cemiyetlerinden birinin ötekiyle düellosu.

85 a. Orange adamları: Protestanlar. (Bak.: bu bölümde, not 65.) 1688 de İngiltere Kıralı olan William of Orange (III. William) Protestandı.

86. Bak.: not 74.

87. William Conyngham Baron Plunkett (1765-1854), İrlanda'da Feranagh comte'luğundan, İngiliz Devlet adamı. O, baştan, İrlanda ile İngiltere'nin birleşmesine muarızdı. Sonradan, kırallık savcısı olması üzerine, bu politikanın müdafiliğini yapmağa başladı. İrlandalı Katoliklerin kurtuluşları yolunda, ve daha sonra Parlemento ıslahatı me-

selesinde azimle mücadele etti. Ama, düşüncelerinde sebatlı olmadığı gibi, karakteri de kuvvetli değildi.

88. Robert Peel (1788-1850), mensup olduğu Tory Partisiyle birlikte, Katoliklerin emancipation'u uğrunda savaş esnasında, iktidardan yuvarlandı; ama, sonunda bu emaneiption'u kabul ettirmeğe muvaffak oldu.

88 a. William Pitt (1759-1806), daha 1800 de Katoliklere bir emancipation ümidi vermişti; Kıral, bu plânın tahakkuku hususunda onu yapa yalnız bırakıverince Pitt 1801 şubatında hükümetten çekildi.

89. Edmund Burke (1729-1797), Fransız İhtilâlinin gösterdiği gelişmelerden ürkerek, 1791 de başka Whig'lerle birikte koyu muhafazakâr Pitt'in siyasetine katıldı.

90. Bak.: not 55.

91. Anası babası Avrupalı ve beyaz ırktan olmakla beraber, müstemlekede doğmuş, büyümüş olmak itibariyle Avrupalıdan ayrılan kimse.

92. Birkaç ırk katışığı olan kimse. (Bir beyaz ile bir zenci katışığı olan "Melez"den, ırk itibariyle, daha karışık.)

93. Burada Heine, comte Eugen von Breza'yı kasdediyor.

94. Smithfield meydanı, geçmiş asırlarda, resmî idam kararlarının infaz edildiği mahaldi. Kanlı Maria (Maria Tudor) zamanında birçok Protestanlar bu meydanda öldürülmüştür.

94 a "Barut suikasdi diye anılan tarihî hâdiseye telmih ediliyor. (Not 96 ya bak.)

95. Avam Kamarası içtimalarını St. Stephan kilisesinde yapardı. 1834 te bu kilise tamamiyle yandı. Şimdi onun yerinde, Parlemento binasında St. Stephan hall'ü (salonu) adiyle anılan içtima salonu vardır.

96. Yorkshire'li Guy Fawkes (1570-1606), bir Protestandı; sonradan fanatik bir Katolik olmuş ve "Barut suikasdi" diye anılan ayaklanmanın başına geçmiştir. Bu

suikasdin plânı, Kıral ile her iki Parlemento âzâlarını havaya uçurmaktı. Suikasdi, onda medhaldar olanlardan bazıları ihbar ettiler; Fawkes, barut lâğımına ateş vereceği sırada yakalandı, işkence ile ölüme mahkûm edildi.

97. "Hear him! hear him!": Dinleyin onu, dinleyin!

97 a. Almanya'da Eyalet Prensleri daima, aynı zamanda kendi üniversitelerinin Rektörü idiler. Hannover Prenaliği ile İngiltere, Kıral aileleri aynı olmak itibariyle birbirine bağlı oldukarı için İngiltere Kıralı aynı zamanda Göttingen Üniversitesinin Rektörü idi.

98. Heine, Wellington'u "Oberschnurr" diye vasıflandırıyor. - Schnurr, Üniversitelerdeki inzıbat memurlarına talebelerin taktıkları addır. Heine, Kıralı Rektör diye vasıflandırıp Wellington'a da, baş mubassır mânasına gelebilecek olan bu adı takmak suretiyle alaylarına devam ediyor. (Çev.)

99. Padişah söziyle burada sonradan IV. George adiyle tahta çıkacak olan Wales Prensi kasdediliyor.

100. 1812-1827 de Başvekil olan Robert Banks Jenkinson, Earl of Liverpool, her türlü terakkiye muhalif bir adamdı; kıraliçenin dâvasında çok menfi şekilde hareket etti.

101. "Reis ül-küttâb", Osmanlı İmparatorluğunda, Dışişleri Bakanlığı vazifesini gören Devlet adamı. Reâyanın, yani imparatorluğun gayri müslim tebaasının işlerine de Reis ül-Küttâb bakardı. - Burada, İngiliz Hariciye Nazırı Canning kasdediliyor.

102. İngiltere'de 1821 den itibaren Dahiliye Nazırı olan Sir Robert Peel kasdediliyor.

102 a. Kapudan Paşa: Bahriye Nazırlığı vazifesini gören Devlet adamı. Burada, Liverpool kabinesinde 1812 den itibaren, Büyük Britanya Amirallik Lordu olarak bulunan Robert Saunders Dundas, Viscount Malville (1771 - 1851) kasdediliyor.

103. Canterbury Başpiskoposu kasdediliyor.

104. Katolik İrlandalılar kasdolunuyor.

104 a. No popery: Papalık istemeyiz.

105. Türkiyeye karşı.

105 a. Canningin ölümünden sonra, kabineyi teşkil etme işini Goderich üzerine almıştı; ama çok geçmeden Başvekillikten çekildi, ve yerini Wellington'a verdi. Onun etrafını en müteassıp Tory'ler almışlardı.

106. Aslında da Fransızca. -Pavois: büyük kalkan. Pavois üzerine yükseltmek, şeklinde tercüme edilen bu tabirin mânası, tabta çıkarmaktır; Franklar, Cermenler, hükümdar ilân ettikleri kimseyi, kalkan üzerine çıkarıp omuzlarına kaldırırlardı. (Çev.)

107 Wellington, çok geçmeden, Katoliklerin kurtuluşu meselesinde mukavemetten vaz geçti, ve kanunun kabulü hususunda kıralı da ikna etti.

107 a. Jules Auguste Armand Marie, Prince de Polignac (1780-1847). Ağabeyi ile birlikte, Cadoudal'in Napoléon'a karşı tertip ettiği suikasde iştirâk etti; sonra, uzun müddet mahpus kaldı. 1823 ten 1829 a kadar Londra sefirliğinde bulundu. Ağustos 1829 da Hariciye Nazırı oldu, ve bu vazifede iken, matbuat hürriyetini kaldıran emirnamelerin çıkmasına âmil oldu. Bu şiddet tedbirlerinin neticesinde Temmuz İhtilâli patlamıştır. İhtilâlden sonra Polignac ebedî hapise ve medeni haklardan mahrumiyet cezasına mahkûm edildi.

108. Apology kelimesinin, İngilizcede, mâzur göstermе, kusurlarını, haklı gösterecek şekilde izah etme, mânası da vardır. (Çev.)

109. Heine, İmparator Napoléon'u Düsseldorf'ta 2-5 kasım 1811 arasındaki günlerde, yani Rus harbinin patmasından (mayıs 1812) birkaç ay önce gömüştü. (Bak.: Seyahat Tabloları, terc. c. II, s. 50 v. d.)

110. "Caesar! ölüme gidenlerden sana selâm olsun!" Romada, gladiator'lar, selâm makamında sirkte bu sözlerle haykırırlardı.

111. Şehrâzâd: "Binbir Gece" külliyatındaki hikâye-

leri, Padişaha bin bir gecede anlattığı ve anlatma sanatiyle Padişahı teshir ettiği kabul edilen Vezir kızı.

112. Bir geminin yükünü, sahibi namına, indirileceği limanlara götürmeğe salâhiyetli adam.

112 a. Ortaçağ Avrupası halk hurafelerinde, mezarından kalkıp canlıların kanını emen hortlaklara Vampire adı verilirdi.

113. Kudüs'ten 23 km. mesafede eski bir Filistin şehri. İbraniler, Arz-ı Mev'ûd'a geldiklerinde ilk defa bu şehre rasladılar. Josue, Allahın emriyle, ordusuna yedi defa şehrin etrafını devrettirdi. Yedi rahip borazanlarını öttürdüler; yedinci günü, bütün millet Josue'nin emri üzerine hep birden haykırdı, ve bunun üzerine, şehrin surları gürültü içinde yıkıldı. (Tevratın anlattığı rivayet.) (Çev.)

114. Weinsberg'in zaptından sonra (1525) köylüler, comte Helfenstein'ı, kaval çalarak mızraklayıp öldürdüler.

114 a. Walter Scott.

114 b. Patronage: Ortaçağ derebeylik sisteminde bir derebeyinin, tesis ettiği kilise vakfının idaresine istediği kimseyi tâyin etme hakkı.

115. Rotten borough: Bak.: not 76 a.

116. Convention'da en gerilerde, en yüksek sıralarda oturdukları için Montagne adiyle anılan mebuslar grupu; bunlara Montagnard'lar (Dağlılar) denirdi. (Çev.)

117. I. Charles, İngiltere Kıralı (saltanatı 1625-1649); tahta geçer geçmez icraatiyle hoşnutsuzluklar uyandırmağa başladı. İskoçyalı Presbyterien'leri, ve İngiliz Puritain'lerini takibata uğrattı, hürriyetleri tahdit etti, vergileri artırdı; icraatına engel olan Parlemento'yu dört defa dağıttı. İskoçya'da ihtilâl çıktı. Nihayet Parlemento, Başvekilin idamına, ve hükümdarın salâhiyetlerinin elinden alınmasına karar verdi. Hükümdar Londradan kaçtı, dahilî harb başladı. Cromwell ve Fairfax kumandasındaki Parlemento kuvvetlerine üst üste mağlûp oldu. Bunun üzerine Charles İskoçyaya kaçtı; İskoçyalılar onu Parle-

mento kuvvetlerine teslim ettiler; halk düşmanı, müstebit, vatan haini olmak suçlariyle idam edildi. (Çev.)

118. Almanca metinde Duclos, Heine'nin kendi Fransızca tercümesinde Laclos. Her halde bu isimle, Heine, Pierre Ambroise François Choderlos de Laclos (1741-1803) yu kasdetmiş olmalıdır. Bu muharrir Fransız İhtilâline büyük sempati göstermiştir. Mme. Dubarry hakkındaki "une épître à Margot" adlı hezelî eseri ve zamanının ahlâk bozukluğunu gayet keskin çizgilerle anlatmış olan "Les Liaisona dangereuses" adlı romaniyle meşhurdur. (Bu romanı Nurullah Ataç Türkçeye çevirmiş, tercüme Millî Eğitim Bakanlığı klâsikler serisinde çıkmıştır).

119. Jean Baptiste Louvet de Couvray (1760-1797), Girondin'ler partisi âzalarından; "Les amours du Chevalier de Faublas" adlı meşhur müstehcen romanın muharriri.

119 a. Floransalı heykelci Benvenute Cellini (1500-1572); tunçtan Perseus heykeli, Floransa'da Loggia de Lanzi'da bulunmaktadır.

120. Bununla, "Briefe aus Berlin" (Berlin'den mektuplar) kısmı kasdedilmektedir. Kitabın bu kısmı, sonradan kitaptan çıkarılmış.

120 a. Heine, 1819-1820 de Bonn'da ve 1820-1821 kışında da Göttingen'de Talebe Cemiyetinde âza idi.

121. 1830 Temmuz İhtilâli, bütün Avrupada olduğu gibi, Almanyada da derin yankılar uyandırdı; birçok yerlerde kargaşalıklar çıktı, bunlar neticesinde birçok hükümetler (meselâ Braunschweig, Saksonya, Kurhessen, Hannover) yeni birtakım temsilî anayasalarla halkın hoşnutsuzluğunu teskin etmeğe çalıştılar.

122. Falarika: Ucu temrenli, elle veya başka bir vasıta ile atılan bir harb aleti; sivri ucuna yanan zift veya başka yanıcı madde koymak suretiyle, karşı tarafın muhariplerini veya müdafaa vasıtalarını yakmak için de kullanılırdı.

123. Fransızca tercümede, İmparator V. Karl ye-

rine İmparator Maximilian yazılıdır ki, tarih bakımından doğrusu budur.

124. Aslında da Fransızca: "Keyfimiz böyle istiyor."

III

Floransa Geceleri

1. Floransa'daki San Lorenzo kilisesinin Chapelle'lerinden birinde eski Medicis'lerden iki tanesinin, Michelangelo'nun elinden çıkmış anıt kabirleri vardır.

2. Heine'nin "Im Rhein im schönen Strom" adlı şiiriyle karşılaştırınız.

3. [ ] arasındaki parça Elster tab'ı Almanca metinde yoktur; Fransızca tercümesinden çevrildi. (Çev.)

4. Aslında da Fransıca: "Talihi yaver bir adamsınız." (Çev.)

5. I. François, Pavia meydan muharebesinde, 24 şubat 1525 te esir edildi ve Madrid'e götürüldü.

6. [ ] işareti içindeki kısım Almanca metinde yok, Fransızca tercümeden alındı. (Çev.)

7. Bellini 23 eylûl 1835 te Paris civarında Puteaux'da öldü; Rossini son operası olan Wilhelm Tell'i 1829 da neşretti. O tarihten itibaren 1868 yılında ölümüne kadar geçen zaman içinde onun ancak küçük kompozisyon'ları neşredilmiştir. Rossini, 1792 de Pesaro'da doğmuştur.

7 a. İtalyada "kem nazar" sahibi, yani bir bakışta baktığı kimseye bir felâket getirme hassasını haiz olduğuna inanılan kimselere "gettatore" derler.

8. Aslında da Fransızca. İki dirhem bir çekirdek.

9. En escarpins: XIX. asırda da, merasim elbiselerinde bu, kısa külotlu, uzun çoraplı ve ince, açık iskarpinli kıyafetler görülüyordu.

10. Fransızca tercümede: "Dostum Jaubert'in evinde...". (Çev.)

11. Almanca metinde yok, Fransızca tercümeden alındı. (Çev.)

12. Yumuşaklık, tatlılık.

13. Paganini, 1784 te doğmuş, Nice'de, 27 mayıs 1840 ta gırtlak vereminden ölmüştür.

14. Johann Peter Lyser ile Heine hamburg'da dostluk etmiştir.

15. Hamburg'un bir sokağı.

16. Hamburg'un başka bir sokağı.

17. Amata: sevgili.

18. Abbate: Rahip, papas.

18. Josaphat vadisi: Filistin'de, Kudüs yakınlarında bir vâdi. Tevratın bir tefsirine dayanan bir inanışa göre, mahşer günü kulların amellerinin hesabı bu vâdide sorulacaktır.

19. Héros: Kahraman.

20. Elster neşri Almanca metinde bu parça yoktur; Fransızca tercümeden alındı.

21. Tierce, quarte: Eskrimde, kılıç tutan kolun muhtelif belli vaziyetleri.

22. Alexandrin: Fransız nazım tekniğinde on iki heceli bir mısra şekli; bilhassa destan ve trajedi gibi ciddî mevzularda kullanılır. (Çev.)

23. Dans eden artistin, sıçradığı ve ayakları yerden kesildiği sırada, ayaklarını birbirine vurmak suretiyle yaptığı dans figürü. (Çev.)

24. Meşhur bir İtalyan dansör ailesinin adı. Auguste Vestris (1759-1842), 1772 den itibaren Paris Büyük Operasında vazife gördü; ta 1835 yılında, 72 yaşında bir ihtiyar olduğu halde, seyircileri sanatına hayran bırakabiliyordu.

24 a. Parisli Eugène Renduel, romantik eserlerin nâşiri, Heine'nin eserlerinin ilk Fransızca baskısını da o yapmıştır.

25. Danse macabre: ölüler dansı. XIV-XVIII inci asırlarda, kiliselerde, mezarlıklarda gösterilen, ve ölmüş kimseleri sahneye çıkaran bir temsil çeşidi. Bu dansta her

sınıftan şahıslar (Papa ve İmparator da dahil olmak üzere) sahneye konurdu. Temsilin başlıca şahsı, iskelet şeklinde "Ölüm" idi.

26. Londra kalesi.

27. VIII. Henry'nin ikinci karısı, Kıraliçe Elizabeth'in anası; sadakatsizlik şüphesiyle 19 mayıs 1536 da Tower'de başı kesilmek suretiyle idam edildi.

28. Mob: Ayaktakımı, avâm.

29. Blackguard: külhani, serseri.

30. Gentlemen: asilzade, kibar.

31. Fashionable: Mondin, modâ meraklısı, züppe.

32. Alexandre Dumas Baba'nın dramı. Neşri 1840.

33. Pagode: Avrupalılarca, Çin, Japon, Hind-i Çini ve Cenubî Hindistandaki mabetlere verilen ad. Kelime daha geniş mânasiyle, umumiyetle bu memleketlerin putlarına da verilir. (Çev.)

34. Meksika yerlilerinin Tanrılarından; kelimenin aslı; Huitzliopochtli. Heine kelimeyi bozarak tuhaf bir şekle sokmuş; onun bu kelimeyi, daha tuhaf bir yerde, Şeytanın adlarından biriymiş gibi kullanmasına örnek için bak.: II. bölümde (İngiltere Notları) not 42 ve buna ait metin.

35. Ecce homo: Lâtince, "işte adam!". - Pilatus, İsa'nın alelâde bir insan olduğunu göstermek ve onu alaya almak için, öldürtmeden önce başına dikenden bir taç koyturtmuş, ve "işte adam!" (yani alelâde bir insan) diye halka teşhir etmiştir. Bu sahneyi tasvir eden tablolara da "ecce homo" derler. (Çev.)

36. Grâces. (Lâtince Gratiae, Yunanca Kharites) Yunan ve Roma mitolojisinde güzelliği temsil eden tanrıçalar.

37. Almanca metinde yok, Fransızca tercümeden alındı.

38. Parisli François Joseph Talma (1763-1826), meşhur Fransız tiyatro artisti.

39. Gros: Antoine-Jean, Baron Gros: (1771-1835) Napoléon devri ressamı.

40. Valréas'lı Jean Siffrein Maury (1746-1817). Kardinal; zamanının en ileri gelen hatiplerinden.

41. Marq'lı General Anne Jean Marie René Savary, Duc de Rovigo (1774-1833). Napoléon'un Emniyet Nazırı.

42. Marie Pauline, Princesse Borghese (1780-1825), Napoléon'un ikinci kız kardeşi.

43. "Bajadere" için bak: Notlar I, 11.

43 a. Almanca metinde yok, Fransızca tercümeden alındı.

44. Toupet: Başın tepesine kaldırılmış, hakiki veya takma saç, peruka; hotoz.

45. Carrefour: dört yol ağzı.

(Çeviren tarafından ilâve edildiği ayrıca gösterilmiyen notlar ve açıklamalar Ernst Elster'in "Heine Külliyatı"ndan alınmıştır.)

III üncü cilde ait düzeltmeler

S. 32, satır 14-15 teki "ton figürleri" kelimesi önüne 22 a. not numarası konacak.

S. 35, satır 10 daki not numarası 22 b. olacak.

S. 147, satır 17 de Fok adı, Fox olacak.

S. 203, satır 25-26 da *kavalcıları* kelimesi önüne 114 not numarası konacak.

S. 213, satır 16 daki *Perceus* kelimesi *Perseus* olacak.

S. 245, satır 23 teki *eskarpins* kelimesi *iskarpin* şeklinde düzeltilecek.

S. 306, satır 9 da *Rivogo* adı, *Rovigo* olacak.

S. 313, satır 2 deki not numarası 43 a. olarak düzeltilecek.

DEVLET KİTAPLARI

Dünya Edebiyatından Tercümeler

ALMAN KLÂSİKLERİNDEN BAZILARI

		Fiyatı
Hebbel	Gyges ile yüzüğü, Sabahattin Ali	70
Hebbel	Herodes'le Marianne, H. Yavuz	100
Hebbel	Nibelungen, H. Yavuz - Ş. S. İlter	170
Kleist	Michael Kohlhass, N. Üçok	110
Rilke	Malte Laurids Brigge'nin Notları, B. Gönül-Dr. Tietze	175
F. Schiller	Don Karlos, R. Bilgin	165
F. Schiller	Maria Stuart, R. Bilgin	100
F. Schiller	Piccolomini'ler, S. B. Göknil	80
Storm	Fıçıdan Hikâyeler, N. Akipek	80
Storm	Aquis Submersus, E. Güney - N. Ağırnaslı	80
G. Keller	Yeşil Heinrich I. Emin Türk Eliçin	170
G. Keller	Yeşil Heinrich II. Emin Türk Eliçin	160
G. Keller	Yeşil Heinrich III. Emin Türk Eliçin	225
Lessing	Miss Sara Sampson - Zahide Gökberk	100
Goethe	Wilhelm Meister'in Seyahat Yılları, Cemal Köprülü - Dr. Şükrü Atala	200
Heinrich Heine	Seyahat Tabloları I, II Pertev Boratav	120, 260

Millî Eğitim Bakanlığı yayınevleriyle bütün kitapçılarda satılmaktadır.

DEVLET KİTAPLARI

№ 821

F.